

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

MA L A B _N N
C B YY N N A
D L ND M

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELİM ÇAKIROĞLU

İSTANBUL, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

MA L A B İ N N
C B YY N N A
D L ND M

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELİM ÇAKIROĞLU

Danışman: PROF. DR. HASAN KAMİL YILMAZ

İSTANBUL, 2006

N Z

Kâinat içinde yegâne şuurlu varlık olan insan, kendi varlığı ile birlikte aşkın bir yaratıcının varlığını da benliğinin derinliklerinde hisseder. Fizik  ve psikolojik yapısı itibariyle i  i e birçok sistemden oluştuğunu, içinde yaşadığı tabiatın da olağanüstü bir ahenk ve düzen taşıdığını farkedenden insan aşkın yaratıcının bu eseri karşısında hayranlığını gizleyemez. Akl-ı sel m ile baktığında enf ste ve  fakta Allah'ın varlığına del let eden  yetleri görür. Aşkın varlığın tez h rleri olarak her bir varlıkta isim ve sıfatların tecell lerini idrak eder.

Esm -i h sn  Allah Te   'yı bilmede nirengi noktasını oluşturmaktadır. Cen b-ı Hakk kendisini isim ve sıfatlarıyla tanıtılmaktadır.  sim-m semm  bakımından Allah'ın isimleri idrak seviyemize, kavrayış alanımıza bağlı olarak O'nu bize tanıtılmaktadır. Peygamber Efendimiz ‘‘Allah'ın doksan dokuz isminin bulundu unu, onları sayanların cennete gireceğini’’ buyurmuş, ayrıca bir m nac tında Allah'a ait isimlerin bilinme derecelerini sayarken sonuncu derece olarak ‘‘Yahud gayb ilminde bırakıp, Kendin için tercih ettiğin isimlerinle Sana yalvarıyorum’’ demek suretiyle      isimlerin çokluğunun yanı sıra bilmediği isimlerin de bulunduğuna işaret etmiştir.

Kur'an'da Allah'ın esm -i h sn sının bulundu unu ifade eden  yetlerin yanı sıra hadiste zikredilen Allah'ın doksan dokuz isminin bulundu unu belirten riv yeti esas alarak  sl m  limleri esm -i h sn  konusunda çalışmalar yapmışlar, bu isimlerin neler olduğunu Kur'an ve sünnetten çıkarmışlar,  e itli tasnifler yaparak belirledikleri sayıdaki isimleri  erh etme gayreti içinde olmu lardır. Bunun net cesi olarak esm -i h sn  telif türü ortaya çıkmış, gerek nesir ve gerek nazım olarak pek çok eser kaleme alınmıştır.

Esm -i h sn  konusunda s f   limlerin telif etti i eserler oldukça fazladır. Yüzden fazla eser telif eden ve eserleri günümüzde de büyük ilgi gören, **R hu'l-Bey n** müellifi olarak bilinen ve Celvetiyye tar katının en mel hur sim larından biri olan  sm  l Hakkı Bursev  (1137/1725) de esm -i h sn  konusunda müstakil bir eser

yazan mutasavvıflardandır. Onun tezimizin konusunu teşkil eden ***Tuhfe-i Recebiyye***’si esmâ-i hüsnâdan on iki ismin derh edildiği bir eserdir.

Bugüne kadar İsmâil Hakkı Bursevî’nin eserleri üzerinde yüksek lisans ve doktora çalışması yapılarak, ilim ve irfan dünyasına kazandırılmıştır. Bu çalışmamızda, eserleriyle etkisi günümüze kadar süren Bursevî’nin ***Tuhfe-i Recebiyye*** isimli eserinin tanınmasına, böylece fikirlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçladık.

Tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; tezin bütünlüğü açısından ilk önce esmâ-i hüsnâ teribinin anlamı Arap dili bakımından tahlil edilmiş, Kur’an’da geçtiği yerlerde Bursevî’nin bu âyetlere yaptığı yorumlara değinilmiştir. İsimler konusunda sûfîlerin yaklaşımı genel bir şekilde ele alınmış, esmâ-i hüsnânın sayısı sûfîlerin bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca esmâ-i hüsnâ çerçevesinde tartışılmış olan “ism-i a’zam” konusu da genel bir değlendirmeye birlikte ele alınarak mutasavvıfların görüşleri zikredilmiştir. Tasavvufî esmâ-i hüsnâ derhlerinden bir kısmı tanıtıldıktan sonra ***Tuhfe-i Recebiyye*** hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; Bursevî’nin ***Tuhfe-i Recebiyye***’de ele aldığı on iki esmâ tahlil edilmiş, diğer mutasavvıfların bu isimler hakkındaki görüşleri serdedilmiş, akabinde de Bursevî’nin ***Tuhfe-i Recebiyye***’de bu isimleri nasıl değlendirdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, ***Tuhfe-i Recebiyye***’nin transkripsiyonu âyet ve hadislerin tahriri ile birlikte yapılmıştır.

Tezin hazırlanması sırasında engin hoşgörüsüyle destek olan kıymetli hocam Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz Bey’e ve ilimlerinden istifade ettiğim tüm değerli hocalarıma en derin teşekkürlerimi sunarım.

Selim ÇAKIROĞLU

İSTANBUL, 2006

AL MALA

e	: Adı geçen eser
d	: Adı geçen madde
ı	: Adı geçen tez
	: İbn, bin
z	: Bakınız
	: Bölümü
	: Baskı, basım
c	: Cilt
D A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
	: Efendi
z	: Hazırlayan
ı p	: Kütüphanesi
d	: Madde
M B	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
n	: Numara
n	: Neİreden
	: Ölümü
	: Sayfa
ı c	: Tercüme eden
ı	: Tarihsiz
	: Ve benzerleri
d	: Ve diİerleri
	: Varak
y	: Yaprak
	: Ve saire
Y y	: Yayınları, Yayınevi

ND L

N Z

AL MALA

ND L

Ç

I. ESMÂ-İ HÜSNÂ TERKÎBİNİN ANLAMI.....	1
II. ESMÂ-İ HÜSNÂ TERKÎBİNİN KUR'AN'DA GEÇTİĞİ YERLER	2
III. SÛFÎLERE GÖRE ALLAH'IN İSMİLERİ.....	4
IV. ESMÂ-İ HÜSNÂNIN SAYISI.....	7
V. İSM-İ A'ZAM KONUSU VE MUTASAVVIFLARIN GÖRÜŞLERİ.....	9
VI. TASAVVUFÎ ESMÂ-İ HÜSNÂ İERHLERİ	12

B NC B L M

I. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN TUHFE-İ RECEBÎYYE ADLI ESERİ	26
II. TUHFE-İ RECEBÎYYE'DEKİ ESMÂ-İ HÜSNÂNIN TAHLİLİ	27
A. el-HAYY	27
1. Sözlük Anlamı.....	27
2. Kur'an ve Hadiste el-Hayy İsmi	27
3. el-Hayy İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri	28
4. Bursevî'ye Göre el-Hayy İsminin Anlamı	30
B. el-ALÎM.....	33
1. Sözlük Anlamı.....	33
2. Kur'an ve Hadiste el-Alîm İsmi	33
3. el-Alîm İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri.....	35
4. Bursevî'ye Göre el-Alîm İsminin Anlamı.....	39

C. el-MÜRÎD	40
1. Sözlük Anlamı.....	40
2. Kur'an ve Hadiste el-Mürîd İsmi	41
3. el-Mürîd İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri	41
4. Bursevî'ye Göre el-Mürîd İsmi'nin Anlamı.....	43
D. el-KADÎR	45
1. Sözlük Anlamı.....	45
2. Kur'an ve Hadiste el-Kadîr İsmi	45
3. el-Kadîr İsmiyle İlgili Âlimlerin Görüşleri	46
4. Bursevî'ye Göre el-Kadîr İsmi'nin Anlamı	49
E. el-EVVEL, el-ÂHİR	51
1. Sözlük Anlamı.....	51
2. Kur'an ve Hadiste el-Evvel ve el-Âhir İsimleri	51
3. el-Evvel ve el-Âhir İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri	52
4. Bursevî'ye Göre el-Evvel ve el-Âhir İsimlerinin Anlamı.....	54
F. ez-ZÂHİR, el-BÂTİN	56
1. Sözlük Anlamı.....	56
2. Kur'an ve Hadiste ez-Zâhir ve el-Bâtın İsimleri.....	57
3. ez-Zâhir ve el-Bâtın İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri.....	57
4. Bursevî'ye Göre ez-Zâhir ve el-Bâtın İsimlerinin Anlamı	59
G. er-RAHMÂN, er-RAHÎM.....	62
1. Sözlük Anlamı.....	62
2. Kur'an ve Hadiste er-Rahmân ve er-Rahîm İsimleri	63
3. er-Rahmân ve er-Rahîm İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri	65
4. Bursevî'ye Göre er-Rahmân ve er-Rahîm İsimlerinin Anlamı.....	69
H. el-MÜDEBBİR, el-MUFASSİL	71
1. Sözlük Anlamı.....	71
2. Kur'an ve Hadiste el-Müdebbir ve el-Mufassıl İsimleri	72
3. el-Müdebbir ve el-Mufassıl İsimleriyle İlgili Âlimlerin Görüşleri ...	72
4. Bursevî'ye Göre el-Müdebbir ve el-Mufassıl İsimlerinin Anlamı	74

NC B L M

TUHFE-İ RECEBİYYE METNİ 77

ON

yn

M N B N N ANLAM

İsim kelimesinin çoğulu olan esmâ lafzı ile “güzel” ya da “en güzel” anlamına gelen ve ism-i tafdil sîgası olan “hüsnâ” kelimelerinden oluşan esmâ-i hüsnâ¹ (el-esmâü'l-hüsnâ) terkîbi, naslarda Allah’a ait olduğu belirtilen ve O’na mahsus olan bütün isimleri ifade eden dinî bir tabirdir.² Bu terkinin, geniş anlamda Kur’an’ın muhtelif âyetlerinde ve hadislerde geçen bütün ilâhî isimleri kapsadığı, terim olarak da hadislerde ifade edilen doksan dokuz ismi³ içerdiği kabul edilir. Bu terkinin ikinci kelimesini teşkil eden “hüsnâ” lafzı, dil bilginleri tarafından “güzel” anlamında bir sıfat veya “en güzel” mânasında bir ism-i tafdîl olarak değerlendirilmiştir.⁴

Esmâ-i Hüsnâ terkinin en güzel isimler anlamında bir tamlama olarak ele alındığında “esmâ” kelimesi mevsuf, “hüsnâ” kelimesi sıfat olmaktadır. “İsim” kelimesinin aslı “sümûv” olup “yükselmek ve isim koymak” anlamlarına gelir. İsim lafzı “kendisini tanımlamak için kullanıldığı” âlemin alameti, nişanı⁵, bir âlemin kendisiyle bilindiği adı⁶ anlamlarını taşımaktadır. Hüsnâ kelimesinin aslı ise “güzellik, iyi haslet ve amel” manalarını ifade eden “hüsn” kelimesidir.⁷

Sıfat, Allah’ın zatına nisbet edilen bir mana, yani bir kavramdır. Naslarda yer alan bu kavramlar kelime türü açısından isim, fiil, masdar veya zarf şeklinde olduğu gibi Arapça’daki sıfat kalıplarından biri şeklinde de kullanılmıştır.

Kur’an-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde yer alan ve Allah’a isnad edilen isimlerin belli bir sayıya hasredilmesi hususunda İslâm âlimleri arasında bir ittifak

¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hsn” md., Beyrut 1375/1656

² Metin Yurdagür, *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yay., İstanbul 1996, s. 18

³ Bkz. Buhârî, Ürûr 18; Tevhîd 13; Müslim, Zikir 5-6

⁴ Bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, “hsn” md.

⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “smv” md.

⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “ism” md.

⁷ el-Cevherî, *es-Sıhah*, “hsn” md.

yoktur. Bundan dolayı esmâ-i hüsnâ terkinin geniş anlamıyla naslarda geçen bütün isimleri içine aldığı, terim olarak ise hadislerde yer alan doksan dokuz ile sınırlandırılmış isimleri kapsadığı ittifakla kabul edilmektedir.⁸

M N B N N AN DA   Y L

Allah'ın isimleriyle ilgili Kur'an'da herhangi bir sınırlama ya da sıralama yer almamaktadır. Ancak hadisler incelendiğinde esmâ-i hüsnâ'nın doksan dokuz sayısı ile tahdit edildiği görülmektedir. Kütüb-i Sitte ve diğler hadis kitaplarında yer alan ve Eb Hüreyre'den nakledilen "Allah'ın doksan dokuz -yüzden bir eksik isminin olduğu, bunları ezberleyip ihsâ edenlerin cennete gireceğli" ifade edilir.⁹ Bunlardan sadece Tirmizî ve İbn Mâce'nin zikrettiği hadîsin sonunda doksan dokuz ismin yer aldığı bir liste vardır.¹⁰

İsim kelimesi Kur'ân'da Allah lafzı veya onu niteleyen zamir ile izafet halinde yer aldığı gibi, çoğulu olan esmâ kelimesi de dört yerde "el-hüsnâ" lafzı ile sıfat tamlaması şeklinde Allah'a nisbet edilmiştir.¹¹

Esmâ-i hüsnâ terkihi Kur'an'da dört âyette yer almaktadır. Bu dört âyetin ilki A'raf sûresi 180. âyettir: **n ze , , e A nd On o , , e e d ed n On n , , e , on nd e , , e p n n On y   n n cez n ece e d** (A'raf, 7/180) Bursevî bu âyeti tefsir ederken en güzel ve yüce isimlerin Allah'a ait olduğunu, O'nu o isimlerle isimlendirip anmak gerektiğine ilâret eder. Bu isimlerden murâdın çeğitli mânâlara ilâret eden lafızlar olduğunu söyler. Burada ismin, isimlendirilenden ayrı olduğuna ilâret vardır. Eğer isim, isimlendirilenin kendisi olsaydı, isimler sayısınca isimlendirilen kimse olurdu ki, bu imkansız bir şeydir, diyen Bursevî isim ile müsem mânın birbirinden ayrı olduğu görlndedir. Buna Gazâlî'nin bu sözünü de delil getirir: "  phesiz isim,

⁸ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *D A*, XI, 410

⁹ Buhârî,  ur t 18; Tevh d 13; Müslim, Zikir 5-6

¹⁰ Tirmiz , Da'av t 82; İbn M ce, Du  10

¹¹ Bkz. M. Fuat Abd lb k , *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, "ism" md., Kahire 1988

isimlendirilenden bağıkadır. Çünkü bu isimler müterâdif olmayan birbirinden ayrı isimlerdir.”¹²

Esmâ-i hüsnâ terkîbinin geçtiği ikinci âyet olan İsrâ sûresi 110. âyette Allah Teâlâ: **De , ı e A dey n , ı e n dey n n , n de en z o n en ze , , e O n ı** buyurmaktadır. Bursevî, âyette geçen Allah’ın Zât ismi, Rahman’ın ise sıfat ismi olduğunu, bu iki kelimededen maksadın isim değil müsemmâ olduğunu, her ikisinin müsemmâsının bir olduğunu ifade ettikten sonra zât ve sıfat isminden hangisiyle dua edilirse edilsin bunun ihlasla yapılması gerektiğini belirtmektedir.¹³ Bursevî bu âyeti **Tuhfe-i Recebiyye**’de ööyle yorumluyor: Bütün isimler esmâ-i hüsnâdan olmakla birlikte isimlerin birbirine nisbetle birlikteliği, kuşaticılık bakımından ise birbirine üstünlüğü vardır. Allah, Rahman, Rab, Hay ve Kayyum isimleri esmâ-i câmiadandır. Ancak seyr ü sülûkunu tamamlamığ olan sâlikin nazarında bütün isimler ism-i a’zamdır. Çünkü kuvvede olan mânâ fiile gelmiğ ve sâlik bütün isimlerin sırrını bilmiğtir.¹⁴

Esmâ-i hüsnâ terkîbinin yer aldığı üçüncü âyet Tâhâ sûresi 8. âyettir: **A O d , end , nden , , , yo ı n ze , , e O n nd** Bu âyette Allah’ın kâinatın yaratıcısı, yöneticisi ve mâliki olarak niteleyen ve en gizli öeyleri bildiğini ifade eden bir grup âyetten sonra gelmekte ve tevhid akidesini vurgulamaktadır. Bursevî bu âyetin, Yüce Allah’ın zâtında herhangi bir çokluk olmaksızın zikredilen isim ve sıfatlarını beyan ettiğini söyler.¹⁵

Esmâ-i hüsnâ terkîbinin yer aldığı dördüncü ve son âyet Haıır sûresinde geçmektedir: **O ı d eden y ı n y ı n e , end en A ı n ze , , e O n nd Ğ e de e ye de o n O n ı e , ede e O e , nde , y ı nd e , q , , d** (Haıır, 59/24) Bursevî bu âyeti yorumlarken ööyle der: “Cenâb-ı Hakk’ın isimlerini, üstünlük ifade eden ism-i tafdil sılasıyla vasıflandırmak, mutlak ziyadeliği ifade eder. Çünkü Allah’ın isimlerini, başka varlıkların isimlerine nisbet etmenin hiçbir manası yoktur. Nitekim

¹² Bursevî, **Rûhu’l-Beyân**, Eser Kitabevi, İstanbul 1970, c. III, s. 282-283

¹³ Bursevî, **a.g.e.**, c. V, s. 213

¹⁴ Bursevî, **Tuhfe-i Recebiyye**, Süleymaniye Ktp., Es’ad Ef. Bl., nr. 1374, vr. 25a-25b

¹⁵ Bursevî, **Rûhu’l-Beyân**, c. V, s. 367-368

Allah'ın yüce zâtını başka zâtlara nisbet etmek de mânâsızdır. Cenâb-ı Hakk'ın 99 ism-i kerîmî vardır. İsimlerinin çokluğu müsemmanın çokluğuna delâlet etmez. Allah'ın isimleri tevkîfîdir. Yani, Kur'an'da ve sahih hadislerde gelmeyen isimlerle Allah isimlenemez.”¹⁶

L C ALLAH N ML

Sûfîler Allah'ın isim ve sıfatlarını “celâl” ve “cemâl” şeklinde iki gruba ayırmaktadırlar. Cenâb-ı Hakk'ın kahr ve gazabına delâlet eden esmâ ve sıfâtı için “celâl”; O'nun lütuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarıyla mutlak güzelliğini ifade etmek için de “cemâl” terimini kullanırlar.¹⁷ Allah'ın esmâsı cemâl ve celâl şeklinde tecellî etmektedir. Celâl, Hakk'ın mahiyetinin bilinemeyecek bir şekilde izzet perdesiyle gizli kalması, zâtını kendinden bağıksının bilmemesidir. Cemâl ise Hakk'ın, zâtı ile zâtına tecellî etmesidir.¹⁸ Celâl Allah'ın en yüksek seviyede ululuğunu ifade eder. Bu anlamdaki celâlin Allah'tan başka hiçbir kimse tarafından bilinmesi mümkün olmadığından celâl ile ilgili açıklamalardan sadece cemâl (ilahî güzellik) ve bu cemâlin celâli (celâlü'l-cemâl) yani güzelliğin aklınılı anlaşılmalıdır.¹⁹ İbn Arabî'ye göre celâl'i mülâhede Hakk'a özgüdür. Çünkü celâl Hakk'ın kendisini bulunduğu halde gördüğü mertebedir. Cemâl ise Hakk'tan bize dönen bir leydır. Cemâl Hakk'ın bize kendisini açmasıdır; celâl ise bizden münezzeh kalmasıdır.²⁰

Cemâli mânevî ve sûrî olmak üzere iki şekilde ele alan mutasavvıflara göre Allah'ın esmâ-i hüsnâ ve sıfatlarının anlamları mânevî cemâli meydana getirir; bu cemâli sadece Hakk temââ eder. Sûrî cemâl bu âlemdeki güzelliştir. Âlemdeki güzellik ilâhî güzelliğin yansımasından ibarettir.²¹

¹⁶ Bursevî, *a.g.e.*, c. IX, s. 468-469

¹⁷ Süleyman Uludağ, “Celâl”, *D A*, VII, 240

¹⁸ Kâfânî, *İstulâhâtü's-Sûfiyye*, İntiârâtü Bîdâr, Kum 1370/1950, s. 40

¹⁹ Uludağ, *a.g.md.*, *D A*, VII, 240

²⁰ İbn Arabî'den naklen Abdürrezzak Kâfânî, *Letâifu'l-a'lâm (Tasavvuf Sözlü ü)*, trc. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004, s. 186

²¹ Süleyman Uludağ, “Cemâl”, *D A*, VII, 296

İlâhî isimler âlemde, zâtları itibariyle delil eser ve hükümleriyle, hakikatleriyle delil misilleriyle bulunurlar. Binâenaleyh bizim bildiğimiz ilâhî isimler de aslında isimlerin isimleri olmaktadır (esmâ-i hüsnâ). Vahiy yoluyla gelen Kitap'ta bildirilen esmâ-i hüsnâ da ilâhî bu isimlerin isimleridir. “Allah Teâlâ; ‘İster Allah diye çağırın ister Rahmân diye çağırın, O’nu çağıracağınız bütün güzel isimler O’nundur’ (İsrâ, 17/110) âyetinde, ‘güzel isimleri’ (esmâ-i hüsnâ) hem Allah için ve hem de Rahmân için yaptı. Yalnız burada ince bir nokta vardır: Her ismin bir mânâsı bir de sûreti vardır. ‘Allah’ denildiği zaman bu ismin mânâsı, ‘Rahmân’ denildiği zaman ise o ismin sûreti söylenmiş olur. Çünkü ‘Rahmân’ nefes ile muttasıftır. Nefes ile ilâhî kelimeler, âlemin zuhûr ettiği Halâ’ mertebelerinde zuhûra gelir. Demek ki biz ancak ismin sûretiyle O’nu çağırabiliriz.”²²

İbn Arabî’ye göre zâtın bir olmasının yanında isimlerinin çokluğu kesretin oluşum sebebidir. İsimlerin çok olmasının sebebi onların mânâlarının çok olmasındandır. Eğer onlar böylece birbirlerinden tefrik olmasalardı biz onları ayırt edemezdik. Allah indinde onların hepsi birdir, fakat bizim gözümüzde çoktur. İşte bu kesret-i esmâ içerisinde bazıları vardır ki hepsine tekaddüm ederler. Bunlar imam isimlerdir ve diğerleri üzerinde kuvvetleri ve sultaları vardır. Zîrâ sair isimlerin adedleri onlardadır ve onlar bu isimlerin hakikatlerini camidirler. Hakk’ın ismini câmi’ olan ilk imam isim ‘Allah’tır. Bu isim bütün esmâ-i ilâhiyyenin mânâlarını câmi’dir. Zâta delildir ve biz zâtı tenzih ettiğimiz gibi delîli de tenzih ettik. Bütün isimlerin imâmı yedi’dir. Diğer isimler bu isimlere tâbiîdirler. Bu imam isimler: “Hayy”, “Alîm”, “Mürîd”, “Kâil”, “Cevâd”, “Muksit”tır. Bunlar içerisinde “Hayy” bu imamların mukaddemi ve “Muksit” ise bu imamların âhiridir. Âlemde bu imamlardan başka yoktur.”²³

Sonsuz olan Hakk’ın mutlak vücûdunun mertebeleri vardır. O’nun taayyünsüzlük mertebesi olan ahadiyyet mertebesi hiçbir sıfat ile muttasıf ve hiçbir isim ile isimlenmiş değildir. Bu mertebeye akıl, zeka ve idrak erişemez. Bu mertebede bütün sıfat ve nisbetler bi’l-kuvve Zât’da mündemic olup O’nun

²² İbnu’l-Arabî, *el-Fütûhât*, Beyrut ts., II/396-397; M. Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnu’l-Arabî’de Varlık ve Mertebeleri*, MÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995, s. 238

²³ M. Erol Kılıç, *a.g.t.*, s. 239

lâzımıdır, asla O’ndan ayrılmaz. Mutlak vücud sıfat ve isimler mertebesine tenezzül edince ilim, semi, basar ve kudret gibi nisbetler ve izafetlerle muttasıf olur. Bu sıfat ile sıfatlanmasından itibarî taaddüt meydana gelir. İsimler sonsuz olmakla beraber hepsinin delâlet olunanı tek bir Zât’tan ibâret bulunduğundan bu çokluk tek bir ayn, tek bir hakîkattir. Âlemin zâtı Zât-ı Kâdir’den temeyyüz etmiştir ki bu da isimdir. İsim ise zâtın gayrı değildir. Bütün esmâ-i ilâhiye her ne kadar ahadiyyet mertebesinde birleşmiş iseler de sıfat mertebesinde her birisinin i’tibârı başka başka olduğundan yekdiğerinden ayrılır. Dolayısıyla Alîm ismi ma’lûmun, Kâdir ismi makdûrun, Hâdî ismi mühtedînin vb. esmâ-i ilâhiyenin hâricî vücûdda zâhir olmasını isterler.²⁴

Bursevî ilâhî isimleri tarîk-i esmâ-i celâlîyye ve tarîk-i esmâ-i cemâliyye olmak üzere iki kısma ayırır. Ona göre insan bu âleme cemâlden celâle gelmiştir. Bundan dolayı celâlden cemâle dönmek için celâl yoluna sülûka muhtaçtır. Onun ahkam ve menzilleri tamamlandıktan sonra cemâl yoluna ve ondan hazretü’l-kemâle dühûl ve vusûl hâsıl olur. Kemâlden murad, cemâl ve celâlin cem’iyyetidir. Cemâl ve celâli kendi nefsinde bulamayan kimse başkalarına mürlid olamaz. Çünkü, her ismin husûsî bir menzili vardır. Sâlikî o menzile dek ulaştırır ve ötesine geçemez. Bu bakımdan bütün menzilleri geçmek ve menzillerin menziline ulaşmak için celâlî ve cemâli isimlerin hepsine hizmet lazımdır. Esmâ ile meşgul olmanın mânâsı budur. Küllî isimlerle küllî menziller hâsıl olunca cüz’iyyâta hâcet kalmaz.²⁵

İlâhî Zât’ın ahadiyyetle başlayan kendini açma, belirleme ve sınırlama anlamındaki tecellî süreci, diğer bir deyişle kendinde bulunan isim ve sıfatların ortaya çıkışı serüveni, insanla son bulur. Çünkü insan, ilâhî isim ve sıfatların tamamının en mükemmel zuhûr ettiği tek varlık alanıdır. Taayyün ve tecellînin amacı olan isim ve sıfatların zuhûr etmesi, insanda gerçekleştiği için insan, Hakk’ın kemâlâtını yansıtan en mükemmel aynadır.²⁶

²⁴ A. Avni Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve erhi*, İfav Yay., İstanbul 1997, c. II, s. 346

²⁵ Bursevî, *Kitâbü’n-Netîce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yava, İnsan Yay., İstanbul 1997, I, 110-111

²⁶ Abdullah Kartal, *Abdülkerim Cîlî, Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 76

M N N N AY

Esma-i hüsnanın sayısı konusunda başvurulacak kaynaklar hiç   phesiz Kur’ n ve hadistir. Kur’ n-ı Kerim’de e itli kelime kalıplarıyla zat-ı   l hiyyeye nisbet edilmiş olarak yer alan kavramların sayısını 313’e ula tıranlar vardır.²⁷ Allah’ın doksan dokuz isminin bulundu unu ve bunları benimseyenlerin cennete gireceğini ifade eden hadisi Buhar  ve Müslim gibi otoriteler rivayet etmiştir. Tirmiz ’nin rivayetinde ise bu isimler tek tek zikredilmiştir. Bu isimlerden doksan    Kur’an-ı Kerim’de yer almış, diğer altı ismin ifade etti i manalar ise başka kelimelerle yine O’na izafe edilmiştir. Bu liste  slam dünyasında meşhur olmuş, dua ve niyaz amacıyla okunmuş, esma-i hüsna telif türünün planını oluşturmuştur. Bununla beraber esma-i hüsna ile ilgilenen alimlerin çoğunluğuna göre ilahi isimler bu doksan dokuzdan ibaret de ildir.

Muhyiddin  bn ’l-Arab , her nesne ve olayın fiilen meydana gelişini sağlayan il  h  isimlerin sayısının çok olduğunu söyler. Varlık  leminde meydana gelen her bir isim ve olay bu isimlerin mazharıdır. Mesel  cevher-i ferdin  c d  K dir, düzenli olu u  lim, alternatiflerinden ayrılarak husus  bir m hiyet kazanması M r d ve zuh r  ekli Bas r isimlerinin tesirine bağlıdır.²⁸

 sm il Hakkı Bursev  de ***Ruhu’l-Beyan***’da Allah Te  l ’nın 3000 isminin var oldu unu²⁹ söylemekle birlikte ona göre   l h  isimler bin bir adettir. Bunların kimi kitab ve sünnetle sarıh, kimi de il  h  fiil ve sıfatlardan alınmıştır. Çünkü Hakk’ın kendine iz fe etti i şey fiil ise kendi fiilidir, sıfat ise kendi sıfatıdır. Gerçi hadis  limleri ve diğer r s m ehli burada tevakkuf ederek il  h  isimlerin tevkif  olduğunu söylerler. Fakat bu z hire göre ve k sırlara nazarandır. Yoksa hak kat  limi, yukarıda belirtilen türden isimlerin hepsiyle Hakkın isimlendirilmesine ruhsat verir.   l h  isimlerin bin bir olduğu,  lem ve insanın z hir ve b t nına teveccüh bakımındandır. Yoksa başka il  h  isimler vardır ki Allah onları ilminde kendine ayırmış ve seçmiştir.

²⁷ Yurdagür, ***a.g.e.***, s. 20

²⁸  bn Arab , ***el-F t h t-ı Mekkiyye***, Beyrut, ts., II, 124-125

²⁹ Bursev , ***Ruhu’l-Beyan***, c. 1, s. 9

Seyre dâir âlemler üçyüz altmış bindir ki bunlar bin bir isimle doludur. Kâmiller bu âlemleri seyr, isimlerini mükâlefe ve mânânen temâllâ ederler.³⁰

İsmâîl Hakkı Bursevî, kelâmcılardan Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027)'nin doksan dokuz ismi yirmi beş, muhakkik sûfilerin de on ikiye tenzîl ettiklerini söyler.³¹ Usûl-i esmâ denilen bu on iki isim, Celvetiyye sâliklerine göre “Lâilâhe illallah, Allah, hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhhâr, Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed” isimleridir. Bu on iki ismin Kakhhâr ismine kadar olan ve “esmâ-i seb’a” da denilen ilk yedisi, fenâyâ dâirdir ki Halvetiyye'nin halveti oradan tamam olur. “Esmâ-i hamse” de denilen son beş isim ise bakâyâ dâirdir ki Celvetiyye'nin sülûklerinin nihâyetidir. Halveti ve Celvetî tarîkatına mensup olanlar bu isimleri ihsâ ederler. Bu on iki isim üzerinde yediye kadar ittifak vardır, ancak kalan beş isim ise ihtilâflıdır.³² İsimler arasındaki bu üstünlük mübtedî olan sâlike göredir. Zîrâ seyr ü sülûkunu tamamlayıp müntehâ olmuştaki sâlik yanında her isme ism-i a'zam denilir. Bu açıdan ki kuvvette olan mânâlar fiile gelmiş ve her birinde bütün esmâların sırrını bilmiştir. Çünkü herkesin kendine ait husûsî bir ismi vardır ve ona göre o isim ism-i a'zam olur.³³

Zât-ı ilâhiyyenin bilinmesi isimleri ve sıfatları vasıtasıyla olacağından Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın güzel isimlerinin bulunduğu, O'na bu isimlerle dua, niyaz ve ibadette bulunması gerektiği, bu konuda doğru yoldan ayrılanlara itibar edilmemesi lazım geldiği (A'raf 7/180), ayrıca esmâ-i hüsnânın hangisiyle olursa olsun dua edilebileceği (İsrâ 17/110) belirtilmiş ve son nazıl olan sûrelerden biri olan Ha'r sûresinde de on altı kadar isim bir arada zikredilmiştir (Ha'r 59/22-24). Esmâ-i Hüsnâ tertibi konusunda örnek teşkil eden bu son âyetler Allah'a nisbet edilen bazı tenzîhî ve sübûtî sıfatları içerdiği gibi isim, fiil ve terkip şeklindeki esmâyâ da yer vermektedir. Bu âyetlerden ilham alan birçok âlim eski dönemlerden beri Kur'an'da

³⁰ Bursevî, *Kitâbu's-Silsile*, vr. 87b-88a; Ali Namlı, *İsmâîl Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlatı*, İnsan Yay., İstanbul 2001, s. 301

³¹ Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 25b

³² Bursevî, bu yedi ismi *erh-i esmâ-i seb'a* isimli eserinde ilâh etmiştir. Bkz. Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637, vr. 60b-71b

³³ Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 25b

bulunan isimleri doksan dokuz sayısına bağılı kalmadan araştırtıp listeler düzenlemeyi denemişlerdir.³⁴

Sayıları ne olursa olsun çeşitli kelime kalıpları ile Allah’a nisbet edilen isimler, üphe yok ki aklın yaratıcıyı nitelendiren ve O’nu insan anlayışına yaklaştıran kavramlardır. Naslarda yer alan bu kavramları tereddütsüz benimsedikten sonra kelimeler âlimleri nasla sabit olmayan bir kavramı Allah’a izafe etmenin meşruiyetini tartışmışlardır.³⁵ Nasların nitelendirdiği genel uluhiyyet anlayışına ters düşmemek için bu meşru görenler olduğu gibi doğru bulmayanlar da vardır. İmam Gazâlî ile Fahreddin Râzî tarafından benimsenen tercihe göre bu noktada “isim” ile “vasıf” birbirinden ayrı düşünölmelidir. Nasla sabit olmayan bir ismi Allah’a nisbet etmek meşru değildir; bununla birlikte uluhiyyete ters düşmeyen bir kavramla O’nu nitelendirmek mümkündür.³⁶

M A Z A M O N M A A L A N Ç L

Esmâ-i hüsnâ ile ilgili eserlerde ele alınan konulardan biri de ism-i a’zamdır. Allah’a izâfe edilen isimler arasında birini “en büyük isim” diye tercih etme girişimlerine erken dönemlerden itibaren başlanmıştır. Taberî, E’arî ve Bâkılânî başta olmak üzere birçok âlim, belirli bir isme “en büyük” özelliğini nisbet etmek için naklî veya aklî bir delil bulunmadığını görüşündedirler.³⁷ Bununla birlikte Allah’ın isimleri arasında bir ism-i a’zam’ın bulunduğunu, bunun insanlar tarafından bilenebileceğini savunanlar bir takım aklî ve naklî deliller ileri sürmektedirler.

İsm-i a’zamın zikredildiği hadislerin birinde bir zat Resûlullah’ın yanında şöyle duada bulunmuştur: “Allah’ım, şehadet ettiğim şu hususlar sebebiyle senden talep ediyorum: Sen kendisinden başka ilah olmayan Allah’sın, Birsin, Samed’sin,

³⁴ Topaloğlu, *a.g.md.*, *D A*, XI, 410

³⁵ Topaloğlu, *a.g.md.*, *D A*, XI, 410

³⁶ Gazâlî, *el-Maksadu’l-esnâ*, tahkik: Fazlüh Şehâde, Dâru’l-Ma’rık, Beyrut 1971, s. 192; Fahreddin er-Râzî, *Levâmiu’l-beyyinât*, Beyrut 1984, s. 40

³⁷ Bkz. Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *D A*, XI, 410

doğurmadın, doğmadın, bir eîin, bir benzerin yoktur.” Bu duâyı iîiten Resulullah öyle buyurmuştur: “Nefsimi kudret elinde tutan Zâta yemin olsun, bu kimse Allah'tan İsm-i Azam'ı adına talepte bulundu. İunu bilin ki kim ism-i a'zamla dua ederse Allah ona icabet eder. Kim onunla talepte bulunursa Allah ona dilediîini mutlaka verir.”³⁸

İslâm Ansiklopedisi'nde “İsm-i A'zam” maddesini yazan Bekir Topaloğlu âlimlerin ism-i a'zamla ilgili görüîlerini üç noktada toplamaktadır:

1. Baîta Ca'fer es-Sâdık, Cüneyd-i Baîdâdî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebü'l-Hasan el-Eî'arî, İbn Hibbân ve Bakıllânî olmak üzere bazı âlimler ism-i a'zam diye bir İeyin bulunmadıîını söylemiîlerdir. Buna göre rivâyetlerde yer alan “a'zam” kelimesi “büyük, yüce” anlamındaki azîm yerine kullanılmıî olup buradaki yücelik harflerden oluîan isme delîl onun delâlet ettiîi zâta aittir. Kul samimiyetle dua ettiîi takdirde dileîi kabul edilir.

2. İsm-i a'zam aslında var olmakla birlikte Kadir gecesi, dua ve ibadetlerin makbul olduîu Cuma gününde gizlenmiî özel vakit gibi sadece Allah tarafından bilinmektedir. Ayrıca bu ismin esmâ-i hüsnâ içinde bulunduîunu söylemek veya kulun duygulandıîı her ilâhî ismin ism-i a'zam olabileceîini kabul etmek de mümkündür.

3. İsm-i a'zam mevcut olup insanlar tarafından bilinmektedir. Bu telakkiye göre sözü edilen isme “en büyük” denilmesinin sebepleri sadece kâinatı yaratan ve yöneten en yüce varlıîa nisbet edilmesi, içeriîinin zengin ve sevabının çok olması ve duaların kabulüne vesile teîkil etmesi gibi hususlardır.³⁹

Necmüddin-i Kübrâ ism-i â'zâmın kalblerden fıîkırarak, âyetlerin bütününün bir araya gelmesiyle hasıl olacaîını söyler. Çünkü âlem-i gayb ve âlem-i İehâdetteki bütün âyetler ism-i â'zâmın harflerinden biridir. Bu alâmet, âyet ve delillerin ortaya çıîıî nisbetine göre ism-i â'zam da artar ve çoîalır. Mârifetin ve

³⁸ Tirmizî, Daavat 65; Ebu Dâvud, Salat 358. İsm-i Azam konusundaki diîer rivayetler için bkz. Tirmizî, Daavât 109; Nesaî, Sahv 57

³⁹ Bekir Topaloğlu, “İsm-i A'zam”, **D A**, XXIII, 75

ism-i â'zâmın azalması müsavidir. İsm-in sonu marifet ve mahabbettir.⁴⁰ Necmüddin-i Kübrâ aynı zamanda veliliğin alametlerinden biri olarak ism-i â'zâmın verilmesini sayar. Velîlerden her birine Allah'ın isimlerinden bir ism-i azîm verilir. Veli de onunla O'na duâ eder. O da kulunun duâsına icabet eder. Bir İlahîs Beyazıd-ı Bistâmî'ye gelerek ona ism-i âzâmın ne olduğunu sordu. Bistâmî: “Bana bir ism-i aslâr göster ben de sana ism-i â'zamı göstereyim.” dedi. Adam bu söz karışısında İlahîrıp kaldı. Ve “Evet, O'nun bütün isimleri büyüktür.”, dedi.⁴¹ Her İleyin ism-i a'zamı onun yakîni, celâl sıfatlarının menzillerini ve cemâl sıfatlarının mazharını tanınması miktarınca olur.⁴²

Abdülkadir Geylânî, ism-i a'zamın “Allah” sözü olduğunu ifade ettikten sonra Allah denildiğinde eğer kalbde O'ndan başkası yoksa, bu ismi zikredene icâbet edileceğini belirtmektedir.⁴³

İsmail Ankaravî, İsm-i Celâl'in ism-i a'zam olmasını şöyle izah eder: “Allah'ı çok zikredin ki felaha kavuşasınız” (Cuma, 62/10) âyeti ism-i celâl'e işaret etmektedir. Diğer isimlerden her hangi bir harf eksiltildiği takdirde mânâ bozulur. Fakat ismi-i celâl'den hangi harf alınırsa alınsın yine mânâ bozulmaz. Öyle ki: () lafzından elif harfi kaldırılırsa () kelimesi kalır ve “Emir, eninde sonunda Allah'a aittir.” (Rum, 30/4) âyetinde de kullanıldığını veçhile Allah için, Allah'a ait gibi manalar ifade eder. Keza () lafzında birinci lam kaldırılırsa () kalır ve yine bir manaya delalet eder. Hatta () lafzından lâm alınsa () kalır ki bu dahi Zât-ı Hakk'a delalet eder.⁴⁴ Ankaravî, aynı zamanda Hû lafzının da ism-i âzâmdan olduğunu söyler.⁴⁵ Tasavvuf tarihinde “Hüve” zamirinin isim yerine, zikir olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışılmış ve zikir olduğu mutasavvıflar tarafından ele alınıp, ispat

⁴⁰ Necmeddün Kübra, *Fevâihu'l-Cemâl*, (Tasavvufî Hayat içinde) haz. Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1980, s. 118

⁴¹ Kübrâ, *a.g.e.*, s. 154

⁴² Kübrâ, *a.g.e.*, s. 156

⁴³ *Abdülkadir Geylani Divanı: Sufi Kasideleri ve Rumuzlu Makaleler*; araştırma ve tahkik Yusuf Zeydan; haz. Mustafa Utku, Sır Yay., Bursa 2005, s. 269

⁴⁴ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, haz. Saadettin Ekinci, İnsan Yay., İstanbul 1996 s. 89 vd.

⁴⁵ Ankaravî, *a.g.e.*, s. 93 vd.; Erhan Yetik, *İsmail Ankaravî, Hayatı Eserleri*, İlahîyet Yay., s. 158-159

edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca “Hüve” zamiri, ism-i a’zam kabul edilmiş, “Hû” zikrine devam etmenin müridi en yüksek makamlara ulaştıracağı kabul edilmiştir.⁴⁶

Esmâ-i hüsnânın hepsinin asıl olduğunu söyleyen Bursevî, Hakk’a nisbetle onlarda külliyyet ve cüz’iyyet yoktur, belki hepsi ism-i â’zamdır, demektedir.⁴⁷ Hayy ve Kayyûm isimlerinin ism-i a’zam olduklarını ifade ettikten sonra isimler arasındaki bu üstünlüğün mübtedî olan sâlike göre olduğunu belirtmektedir. Müntehâ ve seyr ü sülûkunu tamamlamış sâlik nazarında bütün isimler ism-i a’zamdır. Çünkü bu mertebede sâlikte kuvve halinde olan manalar fiile gelmiş ve sâlik her birinde bütün esmâların sırrını bilmiştir. Çünkü herkesin kendi kabiliyetine göre has bir ismi vardır ki ona göre o, ism-i a’zamdır.⁴⁸ Fakat bil fiil cem’iyyet ve ihâta bakımından zikredilen on iki isim (esmâ-i isnâ âller) ayrılarak esmânın reisleri kılınmıştır. Çünkü seyr u sülûkta bunları zikrederek neticeye daha çabuk ulaşılır.⁴⁹ Sultânı bilmekle halkı bilmek bir olmadığı gibi küllî-zâtî isimleri ma’rifet ile cüzî-sıfâtî isimleri ma’rifet bir değildir.⁵⁰

Bütün bu değerlendirmelerden sonra şunu anlamaktayız ki bütün İslâm alimleri Allah’ın ism-i a’zamının var olduğunu kabul etmektedirler. Her ne kadar bir ism-i a’zam belirleme çabası olsa da onun gizlenmiş olduğu yaygın kanaattir. Bursevî’nin burada farklı bir açılım sağlayarak meşreblerine uygun olarak ism-i a’zamın sâlikin makâmına göre değiştiğini, seyr ü sülûkünü tamamlamış bir mürid için bütün isimlerin ism-i a’zam olduğunu söylemesi konuya çok farklı bir boyut kattığı kanaatindeyiz.

A A M N L

Esmâ-i hüsnâ larhlerini incelediği ilim açısından kelâmî ve tasavvufî esmâ-i hüsnâ larhleri olarak sınıflandırmak mümkündür. Edebî açıdan da mensur ve manzûm olmak üzere iki kısma ayırabiliriz. Esmânın taallukuna göre de tasnifler

⁴⁶ Bkz. İsmail Ankaravî, *a.g.e.*, s. 93; Fahreddin Râzî, *a.g.e.*, s. 94-95

⁴⁷ Bursevî, *Kitabu’n-Netîce*, I, 307

⁴⁸ Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 25a-25b

⁴⁹ Bursevî, *Kitâbu’n-Netîce*, I, s. 307

⁵⁰ Bursevî, *a.g.e.*, I, s. 65

yapılmıştır. İslâm âlimleri esmâ-i hüsnâ ile alakalı gerek nesir ve gerek manzum olsun pek çok eser meydana getirmişler, bu vesileyle Cenâb-ı Hakk'ı tanıma ve tanıtmaya gayreti içerisinde olmuşlardır. Bunun netîcesinde de çok geniş miktarda esmâ-i hüsnâ literatürü ortaya çıkmıştır. Bu meyanda tasavvufî esmâ-i hüsnâ ıerhleri de bir hayli yekûn tutmaktadır. Bu itibarla tasavvufî esmâ-i hüsnâ ıerhleri ile ilgili müstakil bir ıalışmanın yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Burada tezimizin hacmi gereği sadece mutasavvıfların kaleme aldığı esmâ-i hüsnâ ile ilgili eserlerden bazıları tanıtılacaktır.

1- ***et-Tahbîr fı't-Tezkîr***; Ebu'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuleyrî (465/1072) tarafından telif edilmiştir. Eserin yazma nüshaları, Süleymaniye Ktp. Nâfiz Paıa Bl.: 743, 134 yk.⁵¹; Carullah Bl.: 1022, 110-207 yk.; Ayasofya, 1703, 137 yk.; Laleli Bl.: 1553; Murad Buhârî Bl.: 235, Reisü'l-Küttap Bl.: 1158; Hacı Selim Aıa Ktp. Hüdâî Efendi Bl.: 485'te bulunmaktadır. Eserin tahkikli bir neşrini, İbrahim Besyûnî, 1968 yılında Kahire'de eserin güzel bir deşerlendirmesini yaptığı önsöz ile birlikte yapmıştır.⁵² Abdülvâris Muhammed Alî tarafından da âyet ve hadislerin tahriri yapılarak 1999 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.⁵³

Tasavvufî esmâ-i hüsnâ ıerhleri içinde Kuleyrî'nin ***et-Tahbîr ve fı't-tezkîr*** isimli eseri ilk sırada yer almaktadır. Kuleyrî, esmâ-i hüsnâ ile ilgili incelemesine Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilen ve bu konudaki bütün teliflerin mukaddimesini teşkil eden hadis-i şerif ile başlamıştır. Müellif, eserinde önce söz konusu isim veya sıfatın dil bilgisi açısından bir tahlilini yapmakta, ardından da bu isim ve sıfat için kabul ettiği asıl anlam üzerinde durmakta ve kelimenin uıradılı anlam deşilikliklerine temas etmektedir. Her isimle ilgili olarak bu ismi tanımanın asıl amacının ne olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü müellife göre bir ismi sadece anlamak yeterli olmayıp, kılının bu konuda edep sahibi olması gerekmektedir. Bu yüzden cümlelerinde; “Bu mânâlara muttalî olanların göstermesi gereken edeplerden

⁵¹ İncelememizde bu nüshayı esas aldık.

⁵² Kuleyrî, ***et-Tahbîr fı't-Tezkîr***, tahkik: İbrahim Besyûnî, Dârulkütübi'l-Arabiyye, Kahire 1968

⁵³ Kuleyrî, ***et-Tahbîr fı't-Tezkîr***, tahkik: Abdülvâris Muhammed Ali, Dârulkütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999

biri de” ibâresi yer almaktadır.⁵⁴ Böylece kâlinin bildikleriyle amel etmesinin gerekliliğine ilâret etmektedir. Bu durum Kuşeyrî’nin, irfânî metotta aslolan prensibin, ferdin bildikleriyle amel etmesinin gerekliliği olduğu hususundaki sûfî yaklaşımından kaynaklanmaktadır.⁵⁵

Bu eser, Besyûnî’nin değerlendirmesine göre, Kuşeyrî’nin bir yandan sûfî, diğer yandan Es’arî kelâmcısı olma yönünü ortaya koymaktadır. Dil tahlilleriyle, fıkıh, kelâm ve tasavvuf imamlarının görüşlerinden derlenmiş zengin bir hazîne ortaya koyan müellif çeşitli âyetleri ilâhî tefsîre tabi tutmuş, bir çok yerde de muhtelif hadislerden deliller getirmiştir. Kuşeyrî’nin bu kitapta dayandığı prensiblerin en önemlisi, İlâhî isim ve sıfatları Zât ismi, zât sıfatı ve fiil sıfatı gibi bir veya birden fazla ıstılaha ırcâ etmede gösterdiği ciddî gayrettir.⁵⁶

Süleymaniye Kütüphanesi ve diğer kütüphâelerde Kuşeyrî’ye atfedilen **erhu esmâillahi’l-hüsnâ** adlı bir eser daha zikredilmekte ve **et-Tahbîr fî’t-tezkîr**’in farklı bir nüshasıymış gibi değerlendirilmektedir. Kuşeyrî’nin bu kitabı, kanaatimize göre **et-Tahbîr fî’t-tezkîr**’in bir ıerhidir. Meçhûl bir müellif tarafından ıerhedilen bu eserin yanlışlıkla ona nisbet edilmesi muhtemeldir. Müellifin bu eserdeki üslûbu **et-Tahbîr fî’t-tezkîr**’deki üslûbundan farklıdır.⁵⁷ ıerhi tahkik eden Ahmed Abdülmün’im Abdüsselam el-Halevânî bu eseri kendisinden aldığı ıahsın bu nüshânın dünyada sâdece Irak’ta mevcut olan nüshadan istinsah edilen nüsha olduğunu söylediğini ifade ediyor. Kendisi de ıark ve garb kütüphâelerinde yaptığı araştırmada onun bir benzerini bulamadığını söylüyor.⁵⁸ Elindeki nüshanın ıbrâhim Besyûnî tarafından tahkîk edilen **et-Tahbîr fî’t-tezkîr** kitabından daha sağlam olduğunu iddia ediyor.⁵⁹

2- **el-Maksadü’l-esnâ fî erhi esmâillahi’l-hüsnâ**; Ebû Hâmid Hücetü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed Gazâlî (505/1111) tarafından telif edilmiştir.

⁵⁴ Bkz. Kuşeyrî, **a.g.e.**, s. 29, 40, 90 (Besyûnî neşri)

⁵⁵ Kuşeyrî, **a.g.e.**, (Besyûnî’nin önsözü), s. 10-11

⁵⁶ Kuşeyrî, **a.g.e.**, (Besyûnî’nin önsözü), s.12-13

⁵⁷ Bu değerlendirme için bkz.: Muhammed Aruçi, **Abdülkâhir el-Ba dâdî ve el-Esmâ ve’s-Sıfat Adlı Eseri**, MÜSBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s. 95

⁵⁸ Kuşeyrî, **erhu esmâillahi’l-hüsnâ**, (el-Halevânî’nin önsözü), Beyrut 1986, s. 5

⁵⁹ Kuşeyrî, **a.g.e.**, (el-Halevânî’nin önsözü), s. 6

Eserin yazma nüshaları; Süleymaniye Ktp. Amcazâde Hüseyin Bl.: 283, 284, 87 yk.; Baḍdatlı Vehbi Bl.: 980, 70 yk.; Cârullah Bl.: 1025; Beyâzıt Ktp. Beyâzıt Bl.: 1349, 1379, 7935'te bulunmaktadır. Eser, Fazluh Ḥehâde tarafından tahkîk edilerek eserle ilgili deḡerlendirmelerin yer aldığı İngilizce önsözle neḡredilmiştir.⁶⁰ Eser, biri Yaman Arıkan tarafından, **Esmâ-i Hüsnâ, lâhî Ahlâk** ismiyle diğeri M. Ferḡat tarafından **Esmâ-i Hüsnâ erhi** ismiyle iki defa Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁶¹

Eser, bir mukaddime ile üç bölümden meydana gelmektedir. Müellif mukaddime de kitabının muhtevâsını kısaca tanıtmaktadır. **el-Maksadü'l-esnâ**'nın birinci bölümü ön bilgiler niteliğinde olup dört fasıldan oluşmaktadır. Birinci Fasl: İsim, müsemma, tesmiyenin hakikatının açıklanması (s. 17). İkinci Fasl: Mânâca birbirine yakın esmâlar ve bunların muradifinin olması câiz midir, sadece bir mânâyı mı delalet ederler yoksa muhtelif manalara sahip olması mı gerekir (s. 36). Üçüncü Fasl: Muhtelif mânâları bulunan isimler (s. 39). Dördüncü Fasl: Kulun kemâlinin Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmasında olması (s. 42).

İkinci bölüm ise "Makḡsıd" baḡlılığını taḡıtmaktadır ve üç fasıl halinde düzenlenmiştir: Birinci Fasl: Esmâ-i hüsnâ hadisi zikredilerek 99 isminin mânâlarının sırasına göre açıklanması (s. 63). İkinci Fasl: Ehl-i sünnete göre bu isimlerin Zât ile yedi sıfata ircâ edilmesi (s. 172). Üçüncü Fasl: Mu'tezîle ve filozoflara göre bu isimlerin bir tek Zât'a nasıl ircâ edildiğii (s. 175).

Üçüncü bölüm eklerden telakkül etmiğ olup üç fasıldan ibarettir (s. 181). Burada Kur'an'da ve Sünnet'te Allah'a izafe edilen isimlerin doksan dokuzla sınırlı olmadığı, bu sayının öne çıkarılmasının hikmeti, ilâhî isim ve sıfatların nasların bildirmesiyle sabit olmasının yanı sıra akıl yoluyla baḡka isimleri O'na nisbet etmenin mümkün olup olmadığı gibi hususlar ilḡlenmektedir.⁶²

İmam Gazâlî isimleri izah ederken, insanların alması gereken hissenin ne olacağını ifade ederek, ismin kul açısından önemine de ilḡaret etmektedir.

⁶⁰ Gazâlî, **el-Maksadü'l-esnâ fi erhi maânî esmâillahi'l-hüsnâ**, tahkik: Fazluh Ḥehâde, Dâru'l-Maḡrık, Beyrut 1971; İncelemede bu baskı esas alınmıştır.

⁶¹ Yaman Arıkan, **Esmâ-i Hüsnâ, lâhî Ahlâk**, İstanbul 1983; M. Ferḡat, **Esmâ-i Hüsnâ erhi**, İstanbul 1987

⁶² Bkz. Gazâlî, **el-Maksadü'l-Esnâ**, Dâru'l-maḡrık, Beyrut 1971

3- **erhu'l-esmâi'l-Hüsnâ**; İbn Berrecân, Ebu'l-Hakem Abdüsselam b. Abdurrahman b. el-Endelûsî (ö.536/1142)⁶³: Süleymaniye Ktp. Mehid Ali Paşa, nr. 426, 221 yk. (İstinsah Tarihi: 598/1201); Fatih Bl.: Nr. 766, 283 yk. (İstinsah Tarihi: 879/1474); Laleli, nr. 1551, 198 yk. (İstinsah Tarihi: 933/1526); Taksim Müzesi Arapça Yazma Kataloğu, III, nr. 5393/A.1591'de kayıtlıdır. Eser tahkikli olarak, Purificación De La Torre tarafından 2000'de Madrid'de neşredilmiştir.⁶⁴

Allah'ın Kur'an ve hadiste geçen 130 ismini içeren eserde her ismin sözlük ve terim anlamı verilmiş, bağlı bulunduğu sıfat grubu, taalluku, özellikleri açıklanmış; isimlerin nasıl tecellî ettiği, gereği ile nasıl kulluk edileceği belirtilmiştir.

İbn Berrecân, eserine esmâ-i hüsnâ hadisini İerh etmesinin kendisinden istendiğini belirterek baılamaktadır. Esmâ-i hüsnâ hadiste belirtildiği gibi 99'a münhasır mıdır, değildir midir? Kur'an ve sünnetten biz onları çıkarabilir miyiz? Selef ulemasının görüşlerini belirterek konuyu izah etmektedir. Kur'an ve sünnetten çıkarılan isimlerin esmâ hadisinde belirtilen 99 sayısından fazla olduğunu dolayısıyla 99 sayısına ilave olarak meşhur olanlarından 130 ismi eserinde bir araya getirdiğini ifade etmektedir.⁶⁵

Müellif, isimlerin birbiriyle olan alakalarını, fiil-isim münâsebetini, hadiste geçen “kim onu ihsâ ederse” ifadesinin delalet ettiği manaları belirterek vermektedir (s. 4-6). Esmâ-i hüsnâ'nın mültak olup olmadığını (s. 10), insanın esmâ ve sıfatın mânâları üzere ve onları anlayabilecek kabiliyette yaratılmış olmasını (s. 11) izah ettikten sonra Allah isminden baılamak sûretiyle esmâ-i hüsnâ'nın ayrı ayrı kelime mânâlarının vermekte; isimlerin iltikakına, âyet ve hadisteki yerlerine ve bu esmâ ile insanın ibadet edilene deıninerek İerh etmektedir. Aynı zamanda esmânın havâssını da zikretmektedir. Kimi isimler hakkında vâkı olabilecek üphelere de “üphe” baııı altında cevaplar vermektedir.

⁶³ Endülüslü âlim ve mutasavvıftır. Matematiğe ve astronomiye ilgi duymakla beraber daha çok tasavvufu meğul olmuş, özellikle harflerin sırları konusundaki bilgisiyle tanınmıştır. Gazzâlî'nin etkisinde kalmış, onun tasavvuf anlayışını benimsemiştir. Bkz. Osman Karadeniz, “İbn Berrecân”, **DA**, XIX

⁶⁴ İbn Berrecân, **erhu Esmâillahi'l-Hüsnâ= arh Asm ' All h al-Husnâ**, Edición crítica y estudio realizados por: Purificación De La Torre, Madrid 2000

⁶⁵ İbn Berrecân, **a.g.e.**, s. 3

İbn Berrecân, zaman zaman tenbîh bağılı altında derh ettiği isimlerle ilgili ince noktalara temas etmektedir (s. 15). Lehîd ismini derh ettikten sonra fasıl bağılı altında muhtelif konularla ilgili ayetleri ve ifadeleri izah etmektedir (s. 285). Mesala; “Kim Allah’tan bağıkısına dua ederse o batıldır” (s. 301), “Allah her İeye kâdirdir ve her İeyi bilendir ve her İeye İâhiddir” (s. 302), “Ruhlar hakkında”(s. 308). Diğer bağılıklardan bazıları da İöyledir: “Suretlere İüfûrmek haktır”, “Hz. Peygamber’in İölümünden sonraki gaybden verdiİi haberlerini hepsi haktır”, “Bütün peygamberler haktır”, “Bütün melekler haktır”, “Hesab haktır”, “Sual haktır” vb. bağılıklar altında açıklamalarda bulunmaktadır.

4- **Esmâü’l-hüsnâ**, Abdülkâdir Geylânî (561/1166): Esmâ-i hüsnânın İiirlerle kısa kısa açıklamasıdır. Yazma nüshalarına kütüphanelerimizde deİiİik isimler altında rastlanmaktadır. **el-Manzûmetü’l-Kâdiriyye** (İ.Ü. Merkez Ktp., Arapça, 5675, 6 varak); **Manzûmetü’l-Esmâi’l-hüsnâ** (İ.Ü. Merkez Ktp., Arapça, nr.: 6868, 4 varak; Süleymaniye Ktp., Düİümlü Baba, nr.: 496/1, 6 varak; **Risâle fî Esmâi’l-hüsnâ**, Süleymaniye Ktp., Hekimoİlu, nr.: 272/5, 3 varak). Bu manzûme İstanbul’da h. 1304 yılında ve **el-Maksadü’l-esnâ fî nazmı esmâillahi’l-hüsnâ** adıyla da Beyrut’ta (el-Matbaatü’l-Edebiyye) h. 1308’de ve Dimaİk’ta h. 1352’de basılmıştır. Nâim Erdoğan metin ile beraber Dürri Efendi tercümesini **Kalâidü’l-cevâhir**’in tercümesine ilave etmiştir.⁶⁶ Eser, Muhammed Abdurrahim tarafından da tahkikli olarak **Manzûmetu Esmâillahi’l-Hüsnâ** adıyla 1997 yılında basılmıştır. Eser üzerine Niyâzi Beki tarafından “Abdülkâdir Geylânî ve Esmâü’l-Hüsnâ Kasîdesi” konulu çalıİma yapılmıştır. Çalıİma Muhammed Abdurrahîm neİrî ile Gümüİhâneli Ahmed Ziyaeddin’in **Mecmûâtü’l-Ahzâb** eserinde **Kasîdetü Esmâü’l-Hüsnâ li Abdilkâdir el-Geylânî** ismiyle yer alan eserlerden istifadeyle hazırlanmıştır.⁶⁷ Aynı zamanda eserle ilgili Yusuf Zeydan tarafından tahkikli olarak, Abdülkâdir Geylânî’nin diğer divanlarının da yer aldığı bir çalıİma yapılmıştır. Bu çalıİmada Dâru’l-Kütübi’l-Mısıryye yazması (numara 655 Tasavvuf/Tal’at) esas alınmıştır.⁶⁸

⁶⁶ Dilaver Güner, **Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görü İeri**, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 119

⁶⁷ Niyâzi Beki, **Abdülkâdir Geylânî ve Esmâ-i Hüsnâ Kasîdesi**, Sultan Yay., İstanbul 2001

⁶⁸ **Abdülkadir Geylani Divanı: Sufî Kasideleri ve Rumuzlu Makaleler**; tahkik: Yusuf Zeydan; haz. Mustafa Utku, Sır Yay., Bursa 2005

Manzûmedeki beyit sayısı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşı olan 63'tür. Son iki beytin Hz. Peygamber (s.a.v.)'e, O'nun âl ve ashabına ayrılması ve onlara salavât getirilmiş olması 63 sayısının özellikle seçildiğini göstermektedir.

5- **erhu esmâillâhi'l-hüsnâ**; Sadreddin Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Konevî (673/1274)'nin eseridir. Eserin yazma nüshaları; Süleymaniye Ktp.; Âlir Ef. Bl.: 431/2, 21b-113a yk. (İstinsah Trh: 865/1460); Laleli Bl.: 1585, 57 yk. (İstinsah Trh: 1004/1595); Mehmed Ali Paşa Bl.: 424, 97 yk.⁶⁹ ve 1-26 yk. 1366'da Beyâzıt Ktp. Beyâzıt Bl.: 5432, 199b-5-251a yk. 1818; bulunmaktadır. Eser, Ekrem Demirli tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁷⁰

Konevî eserine esmâ-i ilâhiyyenin kâinatın (mevâdde) ve â'yündeki aynların ancak kendisiyle zûhûra geldiği mümkünâtın asılları olduğunu ifade ederek bahşıyor. Âlemin rûkûnlerinin kâideleri ancak esmâ ile sabit olur. Esmânın hükümlerinin saltanatı olmasaydı kevnin vücûdu isim, vücûdun kevnî de resim olarak ortaya çıkmazdı (vr. 2a). Allah'ın azameti gözlerden ve akıllardan muhteceb olduğunu, O'nun zâtının sırlarına ve sıfatlarının hakîkatine aklî nazar yoluyla ulaşmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Allah'ın varlığını akıl nazarıyla bilmeye bir delil isteyen balın tadını bilmek isteyen gibi olduğunu söyleyerek Cenâb-ı Hakkın müteal zâtını nazar bakımından akılla bilmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bunu da Allah'ın ancak seçtiği kullarına bildireceğini söylemektedir. İlmî nazar yoluyla Allah'ı bilmeye çalışılan bununla ancak hayretini artırmış olur. Bu ilim ise ona perde olmuştur. Ehlullah ise Hakk'ı Allah'ın bildirmesiyle bilirler. Tefekkür ile Hakk'ın sıfatlarını anlayan kimse ehl-i zevktir (vr. 3a-3b).

Müellif, kitabın mukaddimesi başlığı altında esmâ-i hüsnâ ile ilgili âyeti tahlil ediyor. Aslolanın Allah'ın sıfatlardan ve âlemden münezze ve müstaîni olmasıdır, dedikten sonra her isim için kendisiyle zûhûra geldiği varlıkta bir varoluşun olması gerektiğini ifade ediyor. Varlığın vücûda gelmesi â'yân-ı sâbitenin hazret mertebelerinde meydana gelmesiyle olur (vr. 3b).

⁶⁹ İncelemede bu nüsha esas alınmıştır.

⁷⁰ Sadreddin Konevî, **erhu Esmâillâhi'l-hüsnâ**, (Esmâ-i Hüsnâ İerhi), trc. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004

İlâhî isimlerin kısımları vardır: Muzmarât; onlar “Hüve”, “Nahnu” ve “Ene”dir. Kinâyât vardır: “el-Falik”, “el-Câ’il”. Niyâbet isimleri; “Serâbile takîkumu’l-harre”; o Cenâb-ı Hakk’ın İlânında vaki olur.; Kur’an’da geçse bile edeben O’na itlak olunamayanlar (sehharallah) (Mekerallah) (ve yestehziu bihim). Allah bu fiillerdeki isimlerle edeben isimlenemez. Bu fiiller; İrk, zulüm ve fesad gibi yapanın zemmedildiği fiillerdir.

Müellif; ihsan, sabır ve İükür gibi yapanın övüldüğü fiillerden türeyen isimlerle Allah isimlendirilebilir dedikten sonra Allah’ın hangi isimlerle isimlendirilebileceğini tartışmaktadır (vr. 4a-b). Allah’ın doksan dokuz ismi vardır hadisini isimlerle vasıflanmak, arınmak ve mertebeleri geçmek olarak açıklamaktadır (vr. 5a). Sonra da (Hüve) isminden başlamak sûretiyle isimleri İerh etmektedir (vr. 5b).

Müellifin Allah lafzını açıklarken bu ismin beş harften meydana geldiğini belirterek her bir harfin hareketleriyle birlikte ihtiva ettiği sırları izah etmesi dikkat çekicidir (vr. 8a). Aynı zamanda müellif bu harfleri varlık mertebelerini dikkate alarak açıklamakta, yer yer harflerin gramer tahlillerini de yapmaktadır.

Bir başka açıdan da isimleri “Hay”, “Âlim”, “Mürîd”, “Kâdir” gibi zâtî subûtî sıfatların aynları; “Hâlik”, “Rezzâk” gibi fiili sıfatlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır (vr. 15a).

6- **erhu esmâillahi’l-hüsnâ**; Afîfüddîn Süleyman b. Ali b. Abdullah et-Tilimsânî (690/1291)’nin eseridir. Yazma nüshaları; Beyâzıt Ktp. Beyazıt Bl.: 8011, 192b-279b; Süleymaniye Ktp. Fatih Bl.: 3150, 52 yk., Lâleli Bl.: 1556, 1-67 yk.’da bulunmaktadır. Eser, İahin Alpay tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.⁷¹

Tilmsânî, eserin giriş kısmında Fâtihâ’dan Nâs’a kadar olan âyetlerde yer alan İlâhî isimlerin mânâları ve delâletleri hakkında bir İeyler anlatmak istediğini belirttikten sonra, bu isimleri Beyhâkî (458/1065), Gazâlî (505/1111) ve İbn Berrecân (536/1141)’nın görüşü, anlayış ve düşünceleri doğrultusunda anlatacağını

⁷¹ Afîfüddîn Süleyman Tilmsânî, *Esmâü’l-hüsnâ*, trc. Selahaddin Alpay, İnsan Yay., İstanbul 2002

ifade etmektedir. Müellif isimleri  erh ederken bu üç imamın isimlerde birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları da belirtmektedir.

Tilms n  eserinde F t h ’dan ba layıp N s’a kadar hangi sürede Allah’ın isimleri ge mi se önce o isimleri saym , bu isimlerin m n  ve d ller del letleri bakımından birbiriyle olan alakasına temas etmiştir. Sonra da her bir isimle ilgili  yeti izah etmiştir. Eserde ilk olarak Fatih ’da geçen Allah, Rab, Rahman, Rah m ve M lik isimleri bir arada değerlendirilerek esm  hakkında bilgi verildikten sonra, d ller esm  bu isimlerin altında ele alınarak m n ları itibariyle bir tasnif yapılmaktadır. Allah Te  l ’nın yok edici adları zikredilirken bu isimlerin “Allah” adının özelliklerinden olduğu ifade edilmektedir. D ller isimlerin rütbede vücud buldukları için Rahm n adı altında yer aldıkları belirtilmektedir. Daha sonra, Lafza-i Cel l üzerinde durularak esm -i h sn nın 140 kadar olduğu ifade edilmektedir. Bu girişten sonra müellif, “Muh t” isminden ba lamak s retiyle isimleri  erh etmektedir.⁷²

7- ***el-Maksad ’l-esn  f  erhi esm illahi’l-h sn ***; Abdülaziz b. Ahmed b. Sa d ed-Dem r  ed-D r n  (694/1295)’nin eseridir. Eserin yazma nüshaları; Bey z t Ktp. Beyazıt Bl.: 1350, 75 yk.; Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir A a Bl.: 663, 41-99 yk⁷³.’te bulunmaktadır.

Arapça olan eserin baş tarafında esm -i h sn nın zikredildiği d   mahiyetinde bir giriş yer alıyor. Müellif eserine Eb  Hüreyre’den gelen esm  had sini zikrederek ba lamaktadır. Ulem n n esm  hadisinde yer alan isimlere ilave olarak Kur’an’dan isimler çıkardıklarını ve esmanın sayısını 200’e artırdıklarını söyleyerek kendisinin bu eserinde ehl-i tahk k ve sünnet görüşüne göre isimleri bir araya topladığını, eserinin girişini ve tertibini de on esas üzerine yaptığını ifade etmektedir (vr. 41b). Bu esaslar   yle sıralanmaktadır: 1) Hakk’ın varlığına del let eden isimler, 2) Kıdem ve bek , 3) Mısal, teşbih, doğum ve evlattan tenz h, 4) Hakkın vahd niyyeti, ebed  samediyyeti, 5) Hayat, ilim, sem , basar, 6) Ezel  kudred, 7)  rade, 8) Kelam, 9) Zev lsiz d im  olan sermed  meliklik, 10) Cel l ve kemal.

⁷² Tilms n , ***a.g.e.***, s. 8-18

⁷³  ncelemede bu nüsha esas alınm tır.

Eserde  erh edilen bu on asıldan her biri esm -i h sn 'dan bir isme del let etmektedir (vr. 41b). Bununla birlikte müellif esm y ; z ta, sıfata ve fiile delalet eden isimler olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Diğer bir açıdan da isimlerin gazab-kahır ve cel l olmak üzere ikiye ayrıldıklarını ifade etmektedir. Esm -i h sn  had sindeki isimlerden başka isimlerin olup olmad  n  tart tıktan sonra yukarıdaki on esas çerçevesinde isimleri  erh etmektedir (vr. 42a). Her esas içerisinde bab başlığı altında isimleri ele almakta, ismin ifade etti i manayı verdikten sonra, konu ile ilgili  yet ve hadisleri zikretmektedir.  simlerle ilgili evliy ullah n büyüklerine ait hikayelere de yer vermektedir (vr. 45b). “Bu ismi bilen kulun yapması gerekenler” şeklinde ba layan cümleyle birlikte her bir isimle ilgili kulun yapması gerekenleri açıklamaktadır.

Müellif, eserin son kısmında esm -i h sn n n ba  harflerini dikkate alarak bir tasnif daha yapmaktadır (vr. 98a-b).

8- *erhu'l-esm i'l-h sn *; Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed et-T b  (743/1342)'ye ait eserdir. Eser Süleymaniye Ktp. Al ir Ef., nr. 424/1, 1b-44a'da kayıtlıdır.

Arapça olan eserin girişinde Beyz v  (685/1286)'den naklen ve Kul eyr  (465/1072)'ye iz fetle isimlerin  erh edildiği ifade edilerek (vr. 1b) Eb  Hüreyre'den esm -i h sn  ile ilgili hadis nakledilmektedir (vr. 1b). Müellif  sim ve tesmiye hakkında Mu'tezilenin g r   n  zikreddikten sonra  mam-  Gaz l 'nin konuyla ilgili değerlendirmesine yer vermektedir. Sonra da Kad  Beyz v  ile Kul eyr 'nin isim ve tesmiye konusundaki g r  lerini zikretmektedir (vr. 1b). Sıfat mevsuf ilişkisine değinen müellif Allah isminin ism-i a'zam olduğunu ifade etmektedir.  simlerin tev  f  olduğunu, a l  olarak Allah'a isim iz fe edilemeyeceğini belirtmektedir (vr. 2a). Allah' n hangi isimlerle isimlendirilece ini, Zecc c , Fahreddin R z  ve Kul eyr 'nin g r  lerini zikrederek ele almaktadır (vr. 2b). Ayrıca, esm  had sinin “Onu h fzeden cennete girer” kısmını izah etmektedir (vr. 3b).

Müellif eserin giriş kısmında isim konusunu kel m  açıdan değerlendirmeye tabi tutmaktadır. “En güzel isimler Allah'ındır, onlarla O'na dua

edin” âyetini de ızah ettikten sonra (vr. 4a) Haır sûresinin son âyetini ayrıntılı bir şekilde hem gramer açısından tahlil etmekte, hem de hangi mânâya geldiğini açıklamaktadır (vr. 4b). Eserinde diğer sûfîlerin de görüşlerine yer veren müellif, ârifin bu isimden payı yada ârifin vâzifesi bağılı ile söz konusu isimden elde edilmesi gerekenleri anlatmaktadır. İsimleri derh ederken diğerler kullandığı gibi hikayeler de anlatmaktadır. İsimlerin önce manalarını vermekte, sonrada onları Kulleyrî, Gazâlî ve diğer sûfîlerin sözlerinden nakille derh etmektedir.

Müellif, Allah’ın isimlerini zât, sıfat, hakikat, izâfiyet ve fiil itibariyle belle ayırmakta ve buna göre esmâyı ızah etmektedir. Esmâ hadîsinin Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hıbbân’ın Ebû Hüreyre’den gelen rivâyetini zikrederek eserini bitirmektedir (vr. 44b).

9- ***erhu esmâî’l-hüsnâ***; Abdullah İlahî es-Simâvî (893/1487)’nin eseridir. Eser, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Ef., 4001, 71 vr.⁷⁴,de kayıtlıdır.

Müellif eserine derh edeceği isimleri toplu bir şekilde zikrederek

10-

rumuzunu beyandır, diyerek esmâ-i hüsnânın delalet ettikleri manalarını vererek  erh etmektedir.⁷⁶

Eser, Baha Doğramacı tarafından yayınlanmıştır.⁷⁷ Mustafa Tatçı da, ***Niyaz -i Mısır 'nin Tasavvuf  Bir Ris lesi: erh-i Esm -i sn  A ere***, adıyla tanıtarak aynen yayınlamış ve eserin edebiyat ve il hiyat araştırmaları açısından önemini vurgulamıştır.⁷⁸ Ayrıca eser, Mahmud Sadeddin Bilginer tarafından *** Esm -i Halvetiyye *** başlığıyla özetlenerek yayınlanmıştır.⁷⁹

12- ***el-Menhec 'l-esn  li erhi'l-esm ill hi'l-h sn ***; Muhammed b. Muhammed Muhammed b. El-H sey   es-Sender    (1177/1763)'nin telif etti i bir eserdir. Eser Beyazıt Ktp., Beyazıt Bl.: 1378'de kayıtlı bulunmaktadır. Eser  zerinde Hasan Emin Sütlü tarafından yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır.⁸⁰

Eserde esm -i h sn 'yı nakleden riv yetler incelenmiş, Tirmiz  tarafından riv yet edilen had sin  erhi yapılarak rav leri hakkında bilgi verilmiştir.  l h  isimlerin  ltikak  meselesi üzerinde durulmuş, konu ile ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Esm -i h sn  kel m ilmi açısından değerlendirilmiş, m n ları bakımından tasnif edilmiştir.  sm-i a'zam konusunda bir bölüm ayrılmış ve bu konudaki riv yetler zikredilerek değerlendirilmiştir. Esm -i h sn 'nın m n sını bilen ki linin sahip olduğu edepler açıklanırken b z  isimlerde z h r  ve b t n  edepler ayrıca zikredilmiştir.  simlerin hav ssına yer verilerek ebced hes bına göre adetleri de kaydedilmiştir. Esm -i h sn  Arapça dilbilgisi, kel m ve tasavvuf açısından ele alınmıştır.⁸¹

⁷⁶ Bkz. Süleymaniye Ktp., Es'ad Ef.: 89, 43-48

⁷⁷ Baha Doğramacı, ***Niyaz -i Mısır  Hayatı ve Eserleri***, s. 68-75, (Kadioğlu Matbaası) Ankara, 1988; Ayrıca eserin değerlendirmesi için bkz.: Mustafa Aşkar, ***Niyaz -i Mısır  ve Tasavvuf Anlayı  ***, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988

⁷⁸ Mustafa Tatçı, *** Niyaz -i Mısır 'nin Tasavvuf  Bir Ris lesi: erh-i Esm -i sn  A ere ***, Türk Yurdu, c. VIII, Ocak 1988, s. 12, s. 28-32

⁷⁹ Sadeddin Bilginer, ***Allah ve nsan***,  stanbul 1977, s.149-150

⁸⁰ Hasan Emin Sütlü, ***Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-H sey  'nin  el-Menhec 'l-esn  li erhi'l-esm ill hi'l-h sn   Eserinin Tahkik ve De erlendirmesi***, MÜSBE (Basılmamı  Yüksek Lisans Tezi),  stanbul 2003

⁸¹ Sütlü, ***a.g.t.*** s. 133

13- ***Tarhu'l-ma'nâ fi erhi'l-esmâi'l-hüsnâ***; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, (1202/1776) tarafından telif edilmiştir. Eserin yazma nüshaları; Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Bl.: 1426, 13-26 yk⁸², Halet Efendi Bl.: 628'de bulunmaktadır.

Osmanlıca bir eserdir. Müstakimzâde, “Allah’ın yüzden bir eksik doksan dokuz ismi vardır, kim onu sayarsa cennete girer.” hadisini zikrettikten sonra manasını vermektedir. İmam Buhârî rivâyetinde olan esmâ-i hüsnâyı sûret-i mertebesi üzerine beyan etmek ve tamamlamak için diğer rivâyette bulunanları eklemeye ihtimam gösterdiğini söylemektedir. Her bir ismin Türkçe mânâlarını icmâlen beyan ettiğini, esmâların tafsilatlı mânâlarının öncekilerin eserlerinde bulunduğunu ifade etmektedir. Eserinde isimleri harf tertibine göre sıraladığını belirtmektedir. Farsça’da muteaddid ilâhî isimlerin bulunduğunu söyledikten sonra onlardan bir kısmını zikrederek, ism-i â’zâmın zikredildiği dua ile eserini bitirmektedir.⁸³

⁸² İncelemede bu nüsha esas alınmıştır.

⁸³ Müstakimzâde, ***Tarhu'l-ma'nâ fi erhi'l-esmâi'l-hüsnâ***; Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Bl.: 1426, 13-26 yk.

B NC B L M

M L A B _N N C B YY

ADL

Bursevî, bu eserini ömrünün son döneminde yazmıştır. Eserin giriş kısmında belirttiği gibi 1129 (m. 1717) tarihinde İam’a gidip burada kaldığında zamanın İam valisi Recep Paşa’nın onun ilminden istifade etmeye ve bazı eserlerini mütâlaya raîbet göstermesi üzerine kaleme almıştır. Esmâ-i hüsnâdan on iki ismi Türkçe îerh eden Bursevî, Recep Paşa’nın ismine nisbetle esere **Tuhfe-i Recebiyye** ismini vermiş ve eseri kendisine hediye etmiştir (vr. 2b). 1131 (m. 24.11.1718) yılının Rebiülevvel ayı başlarında tamamlanan eserin (vr. 98b) müellif hattıyla yazılı olan nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Es’ad Efendi bölümü 1374 numarada kayıtlıdır. Eser 99 varak 19 satırdan ibaret olup ta’lik hattıyla yazılmıştır. Kütüphâne kataloglarında yaptığımız araştırmada eserin başka bir nüshasına rastlayamadık.

Bursevî eserinde esmâ-i hüsnâ’dan on iki ismi îerh etmektedir. Bunlar; Hay, Alîm, Mürîd, Kadîr, Evvel ve Âhir, Zâhir ve Bâtın, Rahman ve Rahim, Müdebbir ve Mufassıl isimleridir. Bu isimlerden Mürîd, Müdebbir ve Mufassıl isimleri esmâ-i hüsnâ hadîsinde yer almamaktadır.

Eserin dili Türkçe olmakla birlikte Arapça ve Farsça ibareler de yer almaktadır. Zaman zaman bu ibarelerin Türkçe anlamları verilmiştir. Mensûr olan eserde manzûmeler de yer almaktadır. Manzûmelerin başına “Nazm” kelimesi konulmuş, mısraların sonu özel işaretlerle belirtilmiştir. Metin içinde istiîhâd edilen beyit ve mısralardan önce “ayn” harfi konularak okuyucunun dikkati çekilmiştir.

Her bir ismi müstakil bir şekilde ele alan Bursevî, Evvel ismi ile Âhir ismini, Zâhir ismi ile Bâtın ismini, Müdebbir ismi ile de Mufassıl ismini birlikte değerlendirmiştir. İsimleri îerh ederken delâlet ettikleri manaları açıklamaya girişmiştir. Konu ile ilgili âyet ve hadisleri de zikreden Bursevî zaman zaman büyük

velilerin söz ve menkıbelerine de yer verir. Bursevî, sık sık “Hatmu’l-evliyâ” diye isimlendirdiği Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’ye de atıflar yapmaktadır. Vahdet-i vücud geleneğine sıkı sıkıya bağlılığını bu eserinde de göstermekte olan Bursevî *Tuhfe-i Recebiyye*’sinde isimleri bu düşünce çerçevesinde derh etmiştir.

C B YY D M N N N A L L

A e AYY

M z An

Hayy ismi Arapça dilbilgisi açısından “yaşamak, diri ve canlı olmak” anlamlarına gelen “hayat”, “hayevân” kökünden sıfat olup, “diri olan, yaşıyan”⁸⁴ “Kendisi için ölüm geçerli olmayan varlık” anlamına gelmektedir.⁸⁵ Cenâb-ı Hakk, ezel-i âzâl’dan ebedü’l-âbâd hayâtı bekâdır, yokluğu olmaz.⁸⁶ O, ezelî ve ebedî bâkî olandır.⁸⁷ Kur’an’da Cenâb-ı Hak, kendi zâtını “Hayy” ismiyle isimlendirdiği gibi, Peygamber Efendimiz de (s.a.v.), Allah’ın “Hayy” olduğunu bildirmiştir.⁸⁸ Kur’an’da bu kavram yetmiş biri fiil, 118’i isim olmak üzere toplam 189 yerde geçmektedir. Fiillerden kırk sekizi Allah’a nisbet edilmiştir. Bunların on sekizi “imâte” (öldürme) fiili ile beraber zikredilmiştir. İsimlerden dördü “hay”, ikisi “muhyî” lekillerinde olmak üzere altısı Allah’ı nitelemektedir. Üç âyette de “kayyûm” ismi ile birlikte zikredilmiştir.⁸⁹

ن e د ٲ e e yy

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan hayat kavramını altı grupta mütalaa eden Râûb el-İsfehânî, bunlardan beşinin hakikat veya mecaz mânâlarıyla bitkiler, hayvanlar ve

⁸⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “hyy” md.

⁸⁵ el-İsfehânî, *a.g.e.*, “hyy” md.

⁸⁶ Mustakimzâde, *a.g.e.*

⁸⁷ Abdülkâdir Geylânî, *Risâle fî ma’ânî’l-esmâil-hüsnâ*, Süleymaniye Ktp., Hkm 272/5

⁸⁸ Tirmizî, Daavât, 86

⁸⁹ M. F. Abdülbâkî, *a.g.e.*, “hyy” md.

insanlar için yani fânî olanlar için kullanıldığını, Allah için kullanılanın ise “ölümsüzlük” anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁹⁰

Kur’an’da bir âyette, “Ölümsüz, Hayy olana tevekkül et. Onu, hamd ile tesbih et.” (Furkan, 25/58) buyuran Allah Teâlâ, bir diğer âyette, “O, Hayy’dır. O’ndan başka ilâh yoktur. Dini yalnız O’na has kılarak duâ edin.” (Mü’min, 40/65) buyurmakta, bir başka âyette ise, “Yüzler, Hayy ve Kayyûm olana boyun eğmiştir. Yükü zulüm olan ise hüsrâna uğramıştır.” (Tâhâ, 44/111) buyurmaktadır. Hz. Peygamber de “hayy” ismini zikrederek bir duâsında böyle buyurmaktadır: “Allah’ım! Beni hak yoldan saptırmadan senin izzet ve yüceliğine sığınırım. Senden başka ilâh yoktur. Sen ölmeyen dirisin. Cinler ve insanlar ise ölümlüdür.”⁹¹

e yy , y e , , , e n e ,

Hay, diğer ilâhî sıfatların kendisiyle mevcûdiyet ve sıhhat kazandığı temel bir kavram konumundadır. Zât-ı İlâhiyyeye nispet edilen hayat en mükemmel konumda bulunduğundan, onun isbat edilmesiyle diğer bütün sıfatlarına sağlam bir zemin hazırlanmış olur. Hay ismi zâtı olan bir nispet özelliği taşımadığı için, bir taalluk alanının bulunmadığı kabul edilmektedir.⁹²

Kuâleyrî, Hayy’ın Cenâb-ı Hakk’ın bekâsı üzerine zâid olan sıfatlarından bir sıfat olduğunu söyler. O yokluğu olmayan daimî bakâdır. Allah’ın ölmeyen diri olduğunu bilen kimse mahlûka itimad etmez. Çünkü ihtiyacı anında mahlûka itimad ve tevekkül edenin ona ihtiyacı olduğu anda onun yok olması ihtimali vardır. Bu durumda umudu ve emeli zayi olur. Dünya ölümlüdür. Ölüm olmasaydı orada hiçbir şey birbirine ehit olmazdı. Bununla kulun Mevlâsına vâsıl olması irâde edildi. Ölüm olmasaydı vuslat olmazdı. Bundan dolayı “Ölüm sevgiliyi sevgiliye ulaştıran bir köprüdür.” denilmiştir. Allah Teâlâ’ya olan iltiyâkın alâmetlerinden biri de afiyet anında ölümü temenni etmektir.⁹³

⁹⁰ el-İsfahânî, **a.g.e.**, “hyy” md.

⁹¹ Müslim, Zikir, 67

⁹² Bekir Topaloğlu, “Hay”, **D A**, XVI, 550

⁹³ Kuâleyrî, **a.g.e.**, (Besyûnî neşri) s. 61

Gazâlî, aslen fiil ve idraki olmayanın ölü ve cansız bir varlığa sahip olacağını söyler. İdrakin en alâî derecesi idrak sahibinin kendini idrak etmesidir. Mutlak kâmil hayat sahibi bütün idrak sahiplerini idraki altında toplar. Bütün mevcûdat onun fiili altındadır. O’nun ilminden hiçbir müdrik ve fiilinden de hiçbir meful hariç değildir. Bütün bunların hepsi Allah Teâlâ içindir. O mutlak Hayy’dır. O’nun dışındaki canlıların hayatı idraki ve ilmi ölçüsündedir. Çünkü canlılar fanidir. Onların mertebeleri fanilikleri ölçüsündedir.⁹⁴

İbn Arabî, Hakk Teâlâ ile birlikte melekler ve insanın hayy ve alîm sıfatlarına sahip olduklarını söyledikten sonra ilmin ve hayatın hakikatinin bir olduğunu belirtir. Onların hayy ve ilimdeki seviyeleri bir değildir. Hakk’ın ilmi kadîm, insanın ilmi ise hâdistir. Melekler ve insanlar isnâd edilen nisbetler ile hayy ve alîm olmuşlardır.⁹⁵

Mevcûdâtın her bir mevcûd, Hakk’ın bir isminin sûretidir. Ve o isim, o sûretin rûhudur. Her bir sûret, mutlak vücûdun tenezzülünden hâsıl olmuş birer vücûddur ve bu itibarla Hakk cümlesinin aynıdır. Bu sûrette dahi onların cümlesi hayy ve nâtıktır. Onlardaki Hakk’ın hayâtı ve nutkudur.⁹⁶

Sadreddin Konevî’ye göre Cenâb-ı Hakk, sadece hayat sahiplerinin vasıflanabileceği özelliklerin kendisine nispet edilmesinin kesinliği nedeniyle Hay’dır. Her şey canlıdır. Eşyanın hayatı mutlak “Hayy”ın hayatının onların üzerindeki bir feyzi olduğuna göre, a’yân-ı sâbite, sâbitlikleri halinde canlıdırlar. İâyet onlar canlı olmasalardı, Hakkın celâline lâayık bir kelâm ile “Kün/Ol” sözünü duyamazlardı. Kadîm ve Hay’ın hayatı, karlığında duran herkesi aydınlatan güneşe göre ılılı gibidir; bizâtihi Hay’ı da kim görürse canlanır ve hiçbir şey ondan gizli kalmaz. Bunu da ancak ârif olanlar müâhede eder.⁹⁷

Hayy isminde varlık alanına gelili itibariyle üç yön olduğunu ifade eden Tilmsânî bu yönleri şöyle açıklar: “Bunlardan biri, ölümün karılığı olan hayat.

⁹⁴ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 102

⁹⁵ Konuk, *a.g.e.*, I, s. 146

⁹⁶ Konuk, *a.g.e.*, II, s. 293

⁹⁷ Konevî, *a.g.e.*, s. 177

İkincisi, ölümden resimlere idrâk gücü isteği; üçüncüsü ise hiçbir şey arzu etmeyen, hiçbir şeyle karşılaşmayı istemeyen hayattır. Saydığımız bu üç itibardan birincisi, Arıtan dölele kadar mevcûdu kapsar. Mevcuttakilerle birlikte idrâke çalışılan ve bunun arasında deşilik açılardan hayat ve ölüm bulunur. Zira bir hayvanın ölümü bitki ölümlerine benzemez. İkincisi, deşilik mânâlarda olan ve içinde rubûbiyyet ve ubûdiyet olan adların ve sıfatların hayatıdır. Üçüncüsü, hayat nevinden sözünü ettiğimiz tüm hayattır ki ancak zâtî tecellîlerle aklın idrâk edemeyeceği ve takdir edemeyeceği özellikleri vardır. Ne var ki Yüce Allah'ın canlı anlamına gelen "Hayy" isminin anlatıldığı ve anlatılmadığı yönleriyle gerçeğe ümûlû vardır. "âyet ya'âmın nefsinin çeltileriyle ele alını olursak, dünyanın ömrü içindekilerle birlikte çok az olurdu."⁹⁸

B e _ye Ğ e e yy , n n An

İsmâil Hakkı Bursevî, Hakk'ın hayat sahibi olmasını ilminin sıhhati gereği olduğunu belirtir. Fiil ve idraki olan Hay'dır. Fiil ve idraki olmayan nesne ölüdür. Mutlak hayat sahibi Allah Teâlâdır ki, ilminden bir idrak olunan ve fi'linden bir mef'ul hâriç değildir. Çünkü Allah'ın hayatının eseri varlıkların hakikatlerinin hepsini kapsar ve bütün cansız ve hayvanlarda carîdir. Hakikati görmekten perdeli olanlar bu manayı anlamaktan gafil ve keşifle idrakten mahrumdurlar. Çünkü hayatları nâkıstır. Noksanlık yönü ise taayyün-i keşf örtüsü ile perdelenmiştir. Ra'bet olunan menziller ve makbul makamların hakikatine vasıl olanlar hayatın sırrına vakıf olurlar. Hakk Teâlâ da alîm ve habîr olduğundan her nesneyi ilm-i kemâl üzerine binâ eder.⁹⁹

Bursevî, mevcûdatın hepsinin Cenâb-ı Hakk'ın hayat sıfatı ile kâim olduklarını söyler. Aksi takdirde Hakk'ın kemâline noksanlık gelir. Bu kadar ki, bazı e'lyânın hayatı zâhir ve bazının bâtındır. Varlıkların hakikatini görmekten perdeli

⁹⁸ Tilmsânî, *a.g.e.*, s. 77

⁹⁹ Bursevî, *Tuhfe-i Recebiyye*, vr. 3b

olanlar sadece duyularla algılanan hayatı idrak ederler. Hakîkî hayatı idrak etmeye tam bir ke lif lazımdır.¹⁰⁰

Bursevî insanda; biri r  h-i z  t  , biri r  h-i sıf  t  , biri de r  h-i hayv  n   de denilen r  h-i fi’l   olmak üzere üç türlü r  h olduğunu söyler. R  h-i hayv  n  , his ve hareketin kaynağıdır. R  h-i z  t   bir mekan işgal etmez.       Z  t’ın sırrıdır. R  h-i sıf  t   de bir yer işgal etmez.       onun kaynağı akıl gibi dima  dır. Bundan dolayı ruha akıl dahi derler.   drak melekesi olan akıl ile ruh arasında fark vardır ki, bu ruha r  h-i sıf  t   dememizin nedeni r  h-i Z  t  ’nin eseri oldu  undan dolayıdır.         ruh ise yer işgal eden ruhtur ki, vücuttaki damarlar vasıtasıyla vücuda nüfuz eder, beden b  t  n cüzlerini kapsar.   l  m dedikleri ise insan   ruhun bedenden ayrılması ve hayvan   ruhun sönmesiyle olur. Nitekim; “Her nefis   l  m   tadacaktır.” (  l-i   mr  n, 3/185)   yetinde   l  m   tatmanın manası hayvan   ruhun bedenden ayrılı   elemi hissedip çıkmasıdır.   nsan   ruh ise eleminden habersizdir. Cehennemde azab olunacakların elemi dahi hayvan   ruhun çekeceği bir elemidir.       nefis-i n  t  ka Hakk’ın Z  t’ına iz  fe olunan kuds   bir ruhtur ki, Hakk’ın Z  tında sıfat-ı kevn  yye (varoluşa ait sıfatlar) olmaz. Ve   nsan   ruh öldükten sonra berzahda amellerin ilm   suretiyle temessül eder. Orada idr  k   dünyadaki idraki gibi hak  k  dir. Onun için    hed   hakkında “Rablerinin indinde ya  larlar, r  zıklandırılırlar.” (  l-i   mr  n, 3/169) Uyku ile uyanıklık arasındaki bazı haller gibi nimetin yarısı olan ruh  n   nimetler ile nimetlenmektedirler.¹⁰¹ Berzah dedikleri d  ny   ve   hiret arasında olan ayırıcı bir çizgidir. Berz  h’ın cüzleri   hiretin cüzlerine birleşmiş olması vasıtasıyla dünya   hirete bitile  mi  tir. Bugünün d  ne ve yarına bitile  lik olduğu gibi d  ny   dahi ezele ve ebede muttasıldır.¹⁰²

Ras  lullah Efendimiz bellerin en mükemmeli olmakla h  y  t-ı z  tiyeleri di  ler insanların en olgunu ve miz   cları m  tedildir. Bundan dolayıdır ki di  ler peygamberlerden daha k  mildir.¹⁰³

¹⁰⁰ Busev  , *a.g.e.*, vr. 3b

¹⁰¹ Busev  , *a.g.e.*, vr. 4b

¹⁰² Busev  , *a.g.e.*, vr. 5b

¹⁰³ Busev  , *a.g.e.*, vr. 6b

Hakk’a hakîki olarak vuslat edip bütün berzah ve kayıtlardan geçenler bir daha nefsin sıfatlarına dönmezler. A’lâî seviyede olanlar, yüce mertebelere ulaşır; yüce mertebede olanlar a’lâîlâra dönüşmezler. Zira Hakk’ın sıfatlarına dönerler ve isim ve sıfatların hakikatlerine bürünürler.¹⁰⁴ Rûh-i Nebevî â’lâ-yı illiyyînden olduğu gibi herkesin vücûdu nûr-i Muhammedî üzerine mebnîdir.¹⁰⁵

Her mahlûkta yâ zâhir veya bâtın Hakk’a muttasıl bir nefis vardır. Zîrâ Hakk hâlıktır ve mahlûk Hâlık’tan munfasıl olmaz. Çünkü halk umûr-i izâfiyedendir. Ölüm ânında cesedin aslı olan toprağa rucu ettiği gibi hayatın nûru da aslına rucu eder ki o da Zât-ı mutlak’ın nûrudur.¹⁰⁶

Mü’mine vâcib olan vücûdun zâhir ve bâtınında ilâhî teveccühü engelleyen hâlini ıslah ettikten sonra zor illerde dahi gayretli olmaktır. Fıtratını hasîs lehvetten, nefsini hevâyâ itaatten, kalbini kötü ahlâktan temizlemedikçe melekiyyet mertebesine vasıl olamaz. Bununla birlikte insan melekten yücedir. Çünkü insan âlemin küllü, melek ise âlemin cüz’idir.¹⁰⁷

Sûfiyenin muhakkiklerine göre vücûd, Hakk’ın zâtıyla kâim olan vücûdun sıfatıdır ki o Zât’a hüviyyet derler. Hayât ve ulûhiyyet hüviyyetin sıfatıdır. Zât’ın hüviyeti, ilâhî taayyünün evveli ve âhiri kelâmdır. Taayyün-i kevnînin evveli de rûh-i Muhammedî, âhiri ise nel’e-i insâniyedir. Ve âlemde hayy olmadık nesne yoktur.¹⁰⁸

Bursevî, Hayy isminin seyr ü sülûkta nefis-i râziye mertebesine tekabül ettiğini söyler. Bu isim hak tarîkatlarda mültterek olan esmâ-i Zâtıyye’dendir. Sûret-i hakikat ve sırr-ı cemî’ olan deryada gemiye binenlerin virdi “Yâ Hayyu Yâ Kayyûm”dur.

Aynı zamanda Bursevî Hayy ve Kayyûm isimlerinin ism-i a’zam olduklarını ifade ettikten sonra bu de’lârlendirmeyi yapmaktadır: İsimler arasındaki bu üstünlük mübtedî olan sâlike göredir. Müntehî ve seyr ü sülûkunu tamamlamış

¹⁰⁴ Busevî, *a.g.e.*, vr. 9b

¹⁰⁵ Busevî, *a.g.e.*, vr. 12a

¹⁰⁶ Busevî, *a.g.e.*, vr. 18b

¹⁰⁷ Busevî, *a.g.e.*, Vr. 19b

¹⁰⁸ Busevî, *a.g.e.*, vr. 24b

olan sâlik nazarında bütün isimler ism-i a'zamdır. Çünkü bu mertebede sâlikte kuvve halinde olan manalar fiile gelmiŕ ve sâlik her birinde bütün esmâların sırrını bilmiŕtir. Çünkü herkesin kendi kabiliyetine göre has bir ismi vardır ki ona göre o, ism-i a'zamdır.¹⁰⁹

B e A L M

M z An

Sözlükte, “Bir ŕeyin mahiyetini anlamak, yakînen bilmek”¹¹⁰ mânâlarına gelen ilm kökünden sıfat olup “hakkıyla bilen” demektir. Allah’a nispet edildiğinde “küçük büyük, gizli âlikâr, uzak yakın her ŕeyi öz yapısı ve mahiyetiyle bilen”¹¹¹ anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk, olmuŕ olacak umûru mubâlaa ile bilendir.¹¹² Zâhir ve bâtın ilmi el-yâyı muhîddir.¹¹³

“İlm” kökünden mübalaa sıfatı olan “Alîm”, “her ŕeyi hakkıyla bilen” demektir. Allah Teala’ya nisbet edildiğinde ise: “Zaman ve mekan kaydı olmaksızın, büyük-küçük, gizli, âlikâr, her ŕeyi, her hadiseyi hakkıyla bilen” manasına gelmektedir.¹¹⁴

ﺍﻟﻪ ﻣ ﻧ ﻪ ﺩ ﺯ ﻋ ﻪ A

Kur’an’da “Alîm” ismi yüz elli üç yerde Allah’a nispet edilmiŕtir. Altmış bir yerde yalın halde Allah’a izafe edilirken, otuz altı yerde “hakîm”, üçer yerde “halîm” ve “habîr” ve birer yerde “âkir”, “hafîz” ve “hallâk” isimleriyle birlikte Allah ismini nitelemektedir. Yanında başka bir isim bulunmadan kullanıldığını takdirde, bir çellit fiil fonksiyonu icra ederek mef’ul de almıŕtır. Bu durumda

¹⁰⁹ Busevî, *a.g.e.*, vr. 25a

¹¹⁰ el-İsfahânî, *a.g.e.*, “alm” md.

¹¹¹ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 61

¹¹² Mustakimzâde, *a.g.e.*

¹¹³ Abdülkâdir Geylânî, *Risâle fî ma’ânî'l-esmâil-hüsna*, Süleymaniye Ktp., Hkm 272/5

¹¹⁴ Suat Yıldırım, “Alîm” *D A*, II, 461-462

genellikle “Allah her şeyi bilendir” şeklinde kullanılmıştır.¹¹⁵ Ayrıca, “Allah kalplerinizdekini en iyi bilendir” manasındaki “Alîmun bi-zâtî’s-sudûr” şekliyle de kullanımı vardır.¹¹⁶ Bu ismin Kur’an’daki yalın kullanımlarında, “Allah yaptıklarınızı, muttakileri, zâlimleri, müfsidleri hakkıyla bilendir” şeklindeki ifadelerle İlâhî ilmin ilişkili olduğu bütün alanlara atıflarda bulunmaktadır.

Yüce Allah’ın “el-Alîm” ismi, Esmâü’l-Hüsna’dan “Hakîm”, “Semî”, “Vâsi”, “Azîz” “Habîr”, “Halîm”, “Âkîr”, “Kadîr”, “Hallâk” ve “Fettâh” gibi celâl ve cemâl ifade eden isimlerle çeşitli terkipler oluşturarak kullanılmıştır.¹¹⁷

"Gayb301(m)1.4909(hiç357(m)0.871153()-312.848()3.78666(g)0.871153(ö)-9.74862(r)3.78666

86(a)-34(p)0.871153(a)-12.6499(ç)-2.0301(ı)1.8862(k)-9.74862()-249.129(b)0.871153(i)1.8862(r)3.78666()-249.129(k)0.871153(i)1.

e öyle buyurur: “Ey Allahım! Senin
dretin ile Senden güç isterim. Senin
ç yetirirsin ben ise güç yetiremem.

İlimin akibetinde benim için iler olduğunu biliyor isen onu benden ve beni de ondan çevir. Hayr neredeyse onu benim için takdir et. Sonra beni onun ile razı et”¹¹⁸

“Lakî b. Âmir dedi ki: Ey Allah’ın Resûlü gayb hakkında ne biliyorsun? Rasûlullah (s.a.v.) şöyle cevap verdi: Rabb’in gaybın bel anahtarını gizledi onları Allah’tan başka hiç kimse bilmez buyurdu ve elini ilâret etti. Bende onlar nedir diye sordum O’da (s.a.v.) şöyle dedi: Ecelin ilmi; siz bilmediğiniz halde sizden birinin ne zaman öleceğini O bilir. Siz bilmediğiniz halde O meninin rahme ne zaman dölceğini bilir. Yarın ne olacağını bilir. Sen bilmediğin halde O senin ne yiyeceliğini bilir. Siz korktuğunuz halde size merhamet edegeldiği yaşımurun gününü bilir. Yüce Allah (celâline ve azâmetine yakıılır bir şekilde) güler. Yakında gelecek yaşımurunuzu bilir. Kıyamet gününü bilir”¹¹⁹

e A r y e r r e n e e

Kulleyrî, Âlim, Alîm, ve Allâm isimlerini bir arada zikrettikten sonra Allah’ın isimlerinin tevkiîfî olmasının muteber olduğunu ifade etmektedir. O (c.c.), ancak kitab ve sünnette vârid olan ve üzerinde ümmetin icmâının bulunduğu isimlerle isimlenebilir. Bundan dolayı Allah Teâlâ ârif, akıllı şekilde isimlenemez.¹²⁰

Gazâlî, Allah’ın ilminin kemâli; zâhir ve bâtını, dakîk ve cefîli, evvel ve âhiri, âkibeti ve baîlangıcı itibariyle her şeyi ilmi ile kuşatmasıdır, der. Bu, açıklık ve keşfin o hususta olanların en kamili olması yönündendir. Kulun da Alîm sıfatından bir payı olduğunu belirten Gazâlî, Allah’ın ilmi ile onun ilmi arasında üç hususta fark olduğunu söyler: Birincisi bilinenlerin (ma’lûmât) çokluğudur ki kulun ma’lûmâtları geni olsa bile o azlıkla kısıtlıdır. İkincisi kulun keşfidir ki vuzuha kavuşsa bile gayesinin ötesine ulaşamaz. Bununla birlikte keşif derecelerinin üstünlüğü de inkar edilemez. Bâtın basîret zâhiri görmek gibidir. Üçüncüsü ise eîyâdan hiç istifade etmeksizin olan Allah Teâlâ’nın ilmidir ki bilakis eîya O’ndan istifade eder. Kulun

¹¹⁸ Buḥârî, Tevhid 10; Tirmizî, Vitr 480; Ebû Dâvud, Vitr 1; İbn Mâce, İkamet (1383)

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/13

¹²⁰ Kulleyrî, *a.g.e.*, (Besyûnî neîri), s. 43

eşyayı bilmesi eşyaya tabidir ve onunla meydana gelir. Allah Teâlâ'nın eşyayı bilmesi onun üzerine geçmektedir ve onun sebebidir. Kulun lerefî onun sebebi olan ilimdir ki Alla Teâlâ'nın sıfatlarındandır. Ancak en lerefli ilim bilineni en lerefli olan ilimdir. Bilinenlerin en lerefli isî Allah Teâlâ'dır. Bundan dolayı Allah Teâlâ'yı bilmek marifetin en faziletlisidir. Sair eşyayı bilmekte de Allah Teâlâ'nın fiilini bilmek ve kulu Allah'a yaklaştıran yolu bilmekten dolayı bir marifet söz konusudur.¹²¹

A. Avni Konuk ilim sıfatını şöyle yorumlar: Hakk'ın sıfatları, Hakk'ın zâtında mündemic bir takım nisbetlerden ibâret olup zâtıyla berâber kadîmdir. Her sıfat bir ismin menleidir. İlim sıfatından Alîm, hayattan Hayy, sem'den Semî', basardan Basîr, irâdeden Mürîd, kelâmdan Mütakellim, kudretten Kadîr ve tekvinden Mükevvin isimleri meydana çıkar. Her bir isim Zât'ın fiillerinden bir fiildir. İlâhî isimler külliyyeti cihetinden sayılabilir, ancak cüz'îyyeti cihetinden sonsuz olduğı için sayılamaz. Bütün isimlerin müsemması Hakk'ın Zât'ıdır ve O'nun aynıdır, O'nunla beraber kadîmdir. Hakk'ın sıfat ve esmâsına olan ilmi zâtına olan ilmidir. Böyle olunca "ilim" kadîm, "ma'lûm" da kadîm olur. Ve ilim ma'lûma tâbîdir, denilince ilk olarak ma'lûm hâdis olur, ondan sonra ilim de ona katılır, manası anlaşılmamalıdır. Ma'lûmun ilme takaddümü zaman bakımından deîil akıl yönündendir.¹²²

Hakk'ın ilmini "zâtî" ve "sıfâtî ve esmâî" olarak ikiye ayıran Konuk, bunu şöyle izah eder: İlm-i zâtî, vahdet mertebesinde Hakk'ın mutlak vücûdunun kendi zâtına olan ilmidir. Zâtının fiillerinden ibaret bulunan sıfat ve esmâ zâtının vahdetinde yok olmuştur. İlm-i sıfâtî ve esmâ ise Hakk'ın vücûdunun vahdet mertebesinden vahidiyyete tenezzül ederek vahdette yok olmuşt ve birleşmiş olan isimlerin sûretlerinin İlâhî ilimde zâhir olup birbirinden ayrılmasıdır. Ervah, misâl ve lehâdet mertebelerine tenezzül eden bu isimler her bir mertebenin îcâbına göre taayyün libâsına bürünerek görülmüş olurlar. Her bir fiil her bir mertebede ne sûretle zâhir olmuşt ise o sûretle Hakk'ın ma'lûmudur.¹²³

¹²¹ Gazâlî, *a.g.e*

Sadreddin Konevî Cenâb-ı Hakk'ın Alîm isminin türevleri ile birlikte şu manalara geldiğini belirtir: “Alîm” malûmların çokluğunu, “Âlîm” kendisinin birliğini, “Allâm” ise gaybı bilen demektir. İlîm, bilenin zâtıyla gerçekleşen özel bir taalluktur. İlîm, bilenin

Afifüddin Tilmsânî, Allah Teâlâ'nın Alîm ismi ile Hayy ismi arasındaki irtibata delinerek ilim sıfatının irade ve kudret sıfatlarının üstünde olduğunu söyler. Alîm isminin üstünde Hayy isminden başka bir isim yoktur. Zira bu ismin makamı Alîm makamından daha âleflidir. Buradaki yakınlık diğer bütün adlarda olduğu gibi itibardır. Bununla birlikte Yüce Allah'ın ilminin hakikati her şeyi kaplar. Her âlimin ilmi, kendi özel ilminin bir vasfıdır. Hak Teâlâ ilmini hariçde fiilî mevkiye koymak için kendini kuşatan ilimlerin tümünü kuşatmıştır. Bunun için bütün bilgileri ilim gözüyle bilir. Cüzîyyât bilgisi âlemlerin ilminin benzeri olması içindir. Bu sebeple Yüce Allah'ın ilminin bilinmesi, o ilmi hakkıyla düşünerek, doğrularak öğrenene ait olur. Bir ilmi hal ile öğrenen, hal ile bilgilenir. Keza bir ilmi tat alarak öğrenen bir kimse, ilmi zevk alarak öğrenir. O vakit âlemin bilgisini ilim gözüyle, hal ve tavırla öğrenir. Bu hal ve tavırla ilmi öğrenince o vakit mevcudatın ilmini de öğrenmiş olur. Zira varlıkta ilimden yoksun bir şey yoktur.¹²⁶

Alîm ismi ile Kadîr ismini de karşılaştıran Tilmsânî, ilmin kudsî zâta nisbetle hakikati Kadîr adının hakikatinden daha yakındır, der. Bu yakınlık ilim makamı ile kudret makâmı arasındaki farkın miktarı kadardır. Adet üzere bu itibarın, yani intikalin bilinmesi iktiza eder ki sonradan artar ve takdir edilir.

Niyâzî-i Mısırî de Hayat sıfatı ile muttasıf olanın âlim ve müdrik olmasının gerekliliğini ifade eder. Hayat sıfatına sahip olan Allah Teâlâ bütün elyayı (varlıkları) ilmiyle kuşatmaktadır. Allah Teâlâ, zâtında mutlak olduğu gibi sıfatında da mutlakdır. Allah'ın künhüyle bilmediği hiçbir mevcud yoktur. Çünkü, bütün mahlukât bilinmek için halk olundu.¹²⁷

Cenâb-ı Hakk, hakâik-i umûriyeyi vücud, adem, nefî ve isbat olarak her ne üzerine iseler nihâyetsiz bir şekilde onu ihata eder.¹²⁸ Binâenaleyh Hakk'ın ilmi her şeyi ihata etmiştir. Çünkü Hak kendi nefsine Alîm'dir.¹²⁹

¹²⁶ Tilmsânî, *a.g.e.*, s. 22

¹²⁷ Niyâzî-i Mısırî, *erhu'l-esmâü'l-hüsnâ Risâlesi*, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 89/4, 43b-48b yk., vr. 3

¹²⁸ İbn Arabî, *Terceme-i erhu esmâü'l-hüsnâ*, Süleymaniye Ktp. Hacımahmud Ef. 4210, vr. 14a

¹²⁹ Konuk, *a.g.e.*, II, s. 307

Allah'ın hâtırdaki vesveseler ve gizlideki adımlara kadar her şeyi bildiğini bilen kimsenin O'ndan haya etmesi onun edebindendir.¹³⁰

Bursevî'nin Allah'ın İlminin Ahadiyyet-i Zâtiyesi

Bursevî Allah Teâlâ'nın ilminin Zâtı gibi kadîm olduğunu söyler. Zâtının evveliyyeti malum olmadığı gibi ilminin evveliyyeti de malum değildir. İlminin eseri lâhî mertebeden zuhûr etmiştir ki bu mertebe ahadiyyet-i Zâtiye ve ahadiyyet-i sıfâtiye de kuşatmakta, içine almaktadır.

İlimleri ilm-i hâdis ve ilm-i kadîm olarak ikiye ayıran Bursevî, birincisinin kevnî, ikincisinin ise vücûbî karînlılığında olduğunu ifade eder. Hakk'ın ilminde hâdis olduğunu söylemek taalluku itibariyledir. Ne kadar fiil ve kuvve olan mevcûd var ise hepsi tafsilatlı bir şekilde Hakk'ın ilminde görülür ve her mevcûdun onda ayân-ı sâbitesi vardır. Allah Teâlâ'nın ilmi sonsuz olmayan şeyi kuşatmaktadır. Sonsuz olan vücûd, sonsuz olan malumat, mukadderât ve irâdeye taalluk etmiştir. Allah Teâlâ'nın sonsuz olan şeyi ne şekilde muhit olduğunu sormak iyi değildir. Bu vechile bilmek kafidir. Bunu ancak evliyânın havâssı bilir.¹³¹

Allah'ın ilminin ezeli ve ebedi kuşatıldığını belirten Bursevî, halkın sahip olduğu ilmin Allah'ın öğrettiği kadar olduğunu söyler. Ancak Allah Teâlâ bazı seçkin kullarına gaybı bildirir. Hakk'ın ilmine nisbetle bütün âlemin ilmi denizdeki katre gibidir.¹³²

Bursevî, insanların sahip oldukları ilmi kesbî ve keffî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Kesbî ilim kusurlu ve sınırlıdır. Keffî ilmin miktarı Zât'ın nûrunun zuhûruna göreler.¹³³

Zuhûrât-ı ilâhiye olmak bakımından bütün insanlar birdir. Ancak, ehl-i sülûk riyâzetle vücûtlarını lâtif hale getirirler ki gönüllerine gaybın nurları yansır. Bu

¹³⁰ Kulleyrî, *a.g.e.*, s. 43 (Besyûnî neşri)

¹³¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 28b

¹³² Bursevî, *a.g.e.*, vr. 29b

¹³³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 29b

manada enbiyâ ve evliyânın her birinin birbirlerine üstünlüğü vardır. En kâmilî Hatmu'l-enbiyâ ve Hatmu'l-evliyâ'dır.¹³⁴

Bursevî Cuma gününün “Alîm” isminden vücûd bulduğunu söyleyerek şöyle der: Bu cihetten Âdem Cuma günü yaratılıp isimlerin öğretilmesiye müfref oldu. Kıyâmetin de Cuma günü kâim olacağı nasla sâbittir. Çünkü kıyâmet saati ile cüz'î ilimler küllî ilimlere birleir.¹³⁵

Alîm isminin sırrının kâinâta sârî olup bütün eîyânın îcâd edenini bulduğunu söyleyen Bursevî, bunun da her bir eîyânın kendi zâtı hasebiyle olduğunu ifade eder. Çünkü onlar Hakk'ın zât'ı hasebiyle idraktan âcizdirler. Eîyâ kendilerinde olan ilim ve hayâtın eseri olarak konuşmuşlar, enbiyâ ve evliyâ onların tesbîhlerini ve konuşmalarını iitmiştir.¹³⁶

C e M D

M z An

İstemek, arzûlamak, emretmek, tercih etmek gibi mânâlara gelen Arapça “rvd” kökünden gelen if'al veznindeki “irâdet” mastarından türemiş ism-i fâildir.¹³⁷ Bu ismin mânâsı ve rûhu kendisinin menîei olan “irâde” sıfatıdır.¹³⁸ İrâde, kendisinde yapılması ya da yapılmaması gerekli bir hükümle birlikte emel, hâcet ve lehvetten mürekkebe bir kuvvettir. Allah'a isim olarak kullanıldığında ise baîlangıcı olmaksızın sonuç murad edilir ve öyle deîil de böyle olmasına hükmetmek mânâsına gelir.¹³⁹ Allah'ın sıfatı olarak O'nun bir şeyi yapıp yapmamakta; dileyip dilememekte muhtar olduğunu teyid eden bir sıfat olarak anlaşılmalıdır.¹⁴⁰

¹³⁴ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 30a

¹³⁵ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 49b

¹³⁶ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 50a

¹³⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “rvd” md., el-İsfehânî, *a.g.e.*, “rvd” md

¹³⁸ Konuk, *a.g.e.*, s. 138

¹³⁹ el-İsfehânî, *a.g.e.*, “rvd” md.

¹⁴⁰ Yurdagür, *a.g.e.*, s. 155

Lügatte istek mânâsına gelen meñîet ile irâde arasında lügât mânâsı ile olmasa da ıstılah mânâsı açısından mevcûd olan farkı A. Avni Konuk şöyle izah ediyor: “Meñîet-i Hakk, ezelî ve ebedîdir ve menñei Hakk’ın zâtıdır. O, olmayan bir şeyin îcâdına veya bir mevcûdun yok olmasına taalluk eden istektir. İrâde ise, yine zâtî bir arzudur. Fakat (sadece bir) ma’dûmun hâricî âlemde îcâdına (ya da î’dâmına) taalluk eden arzudur. Bu halde meñîet, irâdeden daha umûmi olur. Her irâde meñîettir, fakat her meñîet irâde değildir.”¹⁴¹

İ n e d i r e M d ,

Mürîd ismi Kur’an’da, on üçü mazi ve yirmi sekizi muzari sîgası ile olmak üzere muhtelif fiil sîgaları halinde toplam kırk bir yerde geçmektedir.¹⁴² Bu âyetlerin bazısında hüküm, bazısında emir mânâsında kullanılmıştır. Hüküm mânâsında kullanıldığı âyetlerden bir kaçısı şöyledir: “De ki: Kimin haddine ki, sizi Allah’tan saklasın, âyet bir felâket murâd eder, yahud size bir rahmeti murad ederse? Hem Allah’tan başka kendilerine bir velî de bulamazlar, bir nasîr de!” (Ahzâb, 33/17) Bu âyette de emir mânâsında kullanılmıştır: “...Allah size kolaylık irâde buyuruyor, zorluk irâde buyurmuyor...” (Bakara, 2/185)

e M d , y e , , e n e ,

İbn Arabî’ye göre “Hakkı’nın meñîeti, il ne üzerine ise o şey üzerine öylece taalluk eder. Zirâ, Hakk’ın meñîeti ehadiyyetü’t-taalluktur. O da ilme tâbi olan bir nisbettir. İlim de malûma tabi olan bir nisbettir. Mâlûm da sensin ve senin ahvâlidir.”¹⁴³ Yani Cenâb-ı Hakk’ın irâdesi ilmine göre tahakkuk eder. Bir şeyi istemek, onu bilmeye mütevakıftır. Çünkü bilinmeyen bir şeyi dilemek mümkün olamaz.¹⁴⁴ Allah bizim a’yân-ı sâbitemizden bildiği şeyleri dilemekte, meñîeti ona

¹⁴¹ Konuk, *a.g.e.*, c. III, s. 279

¹⁴² Bkz. M. Fuad Abdülbâkî, *a.g.e.*, “rvd” md.

¹⁴³ İbn Arabî, *Füsûsu’l-Hikem*, Beyrut 1946, s. 82

¹⁴⁴ Konuk, *a.g.e.*, c. II, s. 66

taalluk etmektedir. “Emr-i me’îet hakikatte fiilin aynının îcâdına teveccüh ettiğinden meydana gelmemesi imkânsız olur.”¹⁴⁵

A. Avni Konuk, Mürîd ismi ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar: Zîrâ bu bir sıfattır ki Hayat, İlîm ve Kudret gibi diğer sıfâta benzemez. Onlardan ayrı bir sıfattır. Menâle’de temeyyüz olunca elbette onlardan sudûr eden isimler arasında da temâyüz sâbit olur. İşte âlemde Mürîd ismini mânâsı ve rûhu olan irâde sıfatlarının hükümrân olduğunu biz zevkan ve vicdânen buluruz. Zîrâ görürüz ki, biz insanlar âlemin sûretlerinden birer sûretiz; Her birerlerimizin sûreti, isimlerin sûretlerinin mezâhirinden başka bir şey değildir. Bizde, bize vâsıl olan Hakk’ın Mürîd isminin mânâsı ve rûhu olan “irâde” sıfatı mevcûddur. Dolayısıyla kendi nefsimizde zevkan ve vicdânen Hakk’ın Mürîd isminin mânâsı ve rûhu olan irâde sıfatını buluruz. Diğer taraftan bizde mevcûd olan irâde ve kudret ve ilim gibi sıfatlarla toplar, tüfekler ve uçaklar yapar ve yüksek binalar inşâ eder, âlemde bir çok şeyler vücûda getiririz. Bu ise Hakk’ın âlemi, âlemin sûreti ile tedbîr buyurmasından başka bir şey değildir.¹⁴⁶

İlâhî isimler arasında üstünlüğün olduğunu söyleyen A. Avni Konuk, bu isimlerin mezâhiri olan taayyünât arasında da bir üstünlüğün olduğunu ifade ederek isimlerin Hakk’ın gayrı olmadığını belirtir. Bu bağlamda Âlim, Mürîd ve Kâdir isimleri arasındaki ilişkiyi ve üstünlüğü şöyle değerlendirir: Hakk’ın Âlim ve Mürîd ve Kâdir isimleri arasında üstünlük vardır. Hakk’ın bir şey ilminin taalluku, irâde ve kudretinin taallukundan daha umûmîdir. Zîrâ Hakk katında her mâ’lûm olan şey, her zamanda Hakk’ın irâdesi ve kudretinin taalluku lâzım gelmez. Ya’nî Hak bir şeyi her zaman bilir; fakat O’nun her zamanda o şey olan ilmi, her vakit o şeyin vukûuna irâdesinin ve kudretinin taallukunu gerektirmez. Dolayısıyla Âlim isminin, Mürîd ve Kâdir isimlerine üstünlüğü tahakkuk etmiş olur. Halbuki Âlim, Mürîd ve Kâdir olan Hak’tır. Bu isimler müsemma olan Hakk’ın gayrı değildir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ İbn Arabî, *a.g.e.*, s. 165

¹⁴⁶ Konuk, *a.g.e.*, c. III, s. 138

¹⁴⁷ Konuk, *a.g.e.*, c. III, s. 226

B e _ye Ğ e e M d , n n An

Bursevî, “Mürîd” ismini irâde etmek ve me’liyyet kelimeleriyle açıklar. Bu iki sıfat evvel emirde sadece Allah Teâlâ’nın sıfatıdır. Ona göre me’liyyet, zât-ı İlahiyyenin isim, sıfat ve zât olan bir nesnenin hakîkatı tarafına yönelmesidir. İrâdet iki câiz emrin birini tahsise zât-ı ilahiyyenin taallukudur. Mümkînâtın biri vücûd dilleri adem olan iki tarafı vardır. Zâtın taalluku hangi tarafa olursa İlâhî irade onu dilemekten dönmez. Bununla birlikte me’liyyet irâdetten önce olur. Bu takaddüme takaddüm-i zâtî derler, zamânî delil. Hakk’ın zâtı ve sıfâtı arasında takdim ve te’hir olmadı¹⁴⁸ gibi sıfât arasında da yoktur. Bursevî “Rahmetim gazabımı geçti.”¹⁴⁸ kudsî hadîsinde rahmetin gazabı geçmesinin taalluku itibariyle olduğunu söyler. Çünkü rahmetin gerekli kadîmdir, ki o da Zâtın muhabbetidir. Gazabın gerekli hâdis olmaktır ki o, kulların günahlarıdır. Ezelde zaman olmadı¹⁴⁹ için takaddüm-i zâtî denildi.¹⁴⁹

Hakk Teâlâ’nın emrini teklîfî ve irâdî olarak ikiye ayıran Bursevî, kulluğun da iki çelhit olduğunu söyler: Biri ubûdiyyet-i zâtî, dilleri ubûdiyyet-i teklîfiyye. Teklîfî emir irâdeti gerektirmemektedir. Bu ancak imtihan için olabilir. Nitekim Allah’ın ilminde hakiki küfür üzere olanlar iman ile emrolundular, Ebû Cehil, Deccâl gibi. Ancak tabiatları küfür üzere kılındı¹⁵⁰ndan imanlarına İlâhî irade taalluk etmedi. Belki küfürlerine taalluk etti. Zîrâ her nesne Hakk’ın iradesiyle meydana gelir, ancak küfür ve dalâl rızâ ile delîldir. Bursevî bu hususa şu âyeti delil gösterir: “Bununla beraber kulları hesabına küfre razı olmaz.” (Zümer, 39/7).¹⁵⁰

Allah’ın irâdesi hakkında gelen “Allah dileseydi bunu yapamazlardı.” (En’am, 6/137) âyetini zikrederek, Allah’ın mûradı olmadı¹⁵¹ halde neden emir buyurmaktadır, âleminde bir soru soran Bursevî aâ¹⁵²ındaki âyetleri delil göstererek şu cevabı vermektedir: Bu zikrolunan imtihan içindir. Çünkü bu suretle levh-i zâtlarında istidâtlarının olmadı¹⁵³ mü’minlere zâhir olur. Kıyâmette “Bize, ne bir müjdeleyici, ne de bir uyarıcı gelmedi.” (Mâide, 5/19) dememeleri içindir. Çünkü “İlâhî müjdeleyici ve uyarıcı geldi.” (Maide, 5/19) hitâbıyla dünyâda muhâtab oldular.

¹⁴⁸ Buhari, Tevhid 15, 22, 28; Müslim, *Tevbe* 14,16

¹⁴⁹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 51a

¹⁵⁰ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 51a

Bursevî bu açıklamaları yaptıktan sonra bu meselenin esrârı kaderden olduğunu ifade eder. Mü'minlere olan teklif İlâhî iradeye yakın olduğundan onlarda imân vücut bulmuştur. İnkarda olan kullar taatı murad etmediklerinden Allah'ın iradesi o yönde taalluk etmemiştir. Kulların iradesi hangi yöne taalluk etmiş ise İlâhî irade o şekilde taalluk eder.¹⁵¹

Allah Teâla'nın tevfiği hidâyet ile delil de beyânî hidâyet ile hidâyet ettiğini söyleyen Bursevî, bazı insanların küfür ve dalâl üzere olmalarını, onların ayn-ı sâbitelerinin hükmü gereği kendilerini küfür ve dalâle sevketmeleri, Allah'ın da bunu yaratması şeklinde açıklar. Allah Teâlâ, insanın istidâtı hangi hükmü talep etti ise onu, yaratıcı olması cihetinden men etmez. Aksi takdirde kemâl olan sıfatlarında noksanlık söz konusu olur ki bu, O'nun için muhaldir. İlmin maluma tabi olması buradan anlaşılmaktadır.¹⁵²

Bursevî, “O'nun emri, bir şeyi dileyince ona sadece “Ol!” demektir. O da hemen oluverir.” (Yasin, 36/82) âyetinde geçen “şey”den murâdın ma'dûm olduğunu söyler. Çünkü mevcûda irâdenin taalluk etmesi husûle geleni elde etmektir. Bu ise onu bir hâlden bir hâle tahvîl için olur. Kaldı ki, ayn-ı sâbitenin ilimde vücûdu vardır, hâricte vücûdu ve aynîsi yoktur. Bu açıdan mevcûda ma'dûm denilir. Bir vecihten mevcûd ve bir vecihten ma'dûm oldu. Vücûdu yüzünden de “kûn” hitâbını ilitti ve ona uyup hâricî ayn ile varlık kazandı. Bu sûrette “kûn” hakîkate hamledildi. “Kûn” kelimesine kelime-i hazret demişlerdir ki baîlangıçta varlıkların isimleri onunla açılmıştır. Nitekim âlem-i ervâhta ruhlar, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (A'raf, 7/172) hitabına muhatab olmuşlardır. Baîlangıçta rûhun lisanına gelen “belâ” sözüdür. Hakk Teâlâ mebd-i evvel olduğundan âyette hemze ile baîlandı. Ruhlar taayyün-i evvel olduğundan “bâ” ile tekellüm ettiler.

Hakk Teâlâ'nın âlemi yaratmayı irâde etmesi ihtiyârîdir. Esmâ ve sıfâtın O'nun üzerine tahakkümü yoktur. Yarattığı eîyâ ilminde olan ma'lûmâtıdır. Hakk Teâlâ esmâ ve sıfât hazînesini ızhâr eyledi ki hakîkatler ve asıllar vücûdla

¹⁵¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 51b

¹⁵² Bursevî, *a.g.e.*, vr. 52a

faydalansınlar.¹⁵³ Allah’ın mahlûkâtı yaratmasında fayda mahlûkâta râcidir, Hâlık’a deñil. Çünkü Hâlık kendi zâtında ganîdir.¹⁵⁴

Bursevî, “Mürîd, iradesi olmayandır.” ifadesini açıklayarak mürîdin iradesi ile ilgili şöyle demektedir: Hakikatte irâde etmek irade etmeyi terk deñildir. Hakk’ın irâdesine tâbî olup kendini Hakk’ın zâtında fânî kıldığı gibi irâdesini de Hakk’ın iradesinde fânî kılmaktır. Çünkü irade etme gerçekte irade etmeyi terk ile olur. İrâde etme hususî bir kastır ki isimlerin ve sıfatların hakikatlerinden birine taalluk eder.¹⁵⁵

D e A D

M z A n

“Düzenlemek, ölçü ve miktarını belirlemek” mânasındaki “kadr” veya “güç yetirmek, hükmetmek” anlamındaki “kadâret”¹⁵⁶ kökünden türemiş olan Kâdir isminin mübalağalı şekli olan Kadîr ismi, Allah’ın istediğini istediği gibi yapma gücüne sahip olması manasına gelmektedir.¹⁵⁷ Allah Teâlâ, katında ezelî olan halk ve tekvin kuvveti ile her murâd ettiği şeye kudreti nâfizdir; acz ve elinden kaçırmandan münezzehdir.¹⁵⁸

– n e d ğ e e d ,

Kadîr ismi Kur’ân-ı Kerîm’de 45 âyette Allah’ı nitelemektedir. Genellikle tek bağına kullanılarak “ve hüve ‘alâ külli şey’in kadîr” şeklinde münhasıran Allah’ı vasfederken, bazı âyetlerde “Alîm, Afüvv, Gafur ve Rahîm” isimleriyle bitişik olarak da geçmektedir.¹⁵⁹

¹⁵³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 53b

¹⁵⁴ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 54a

¹⁵⁵ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 55b

¹⁵⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “kdr” md.

¹⁵⁷ el-İsfehânî, *a.g.e.*, “kdr” md.

¹⁵⁸ Mustakimzâde, *a.g.e.*

¹⁵⁹ Nisâ, 4/149; Nahl, 16/70; Rûm, 30/54; Fâtır, 35/44; İbrâ, 42/50; Mümtehine, 60/7

“Sizi Allah yaratmıŒtır. Sonra sizi öldürür. Bir kısmınız ömrünün en fenâ zamanına ulaŒtırılır ki, bildiŒi halde bilmez olur. Muhakkak Allah Alîm’dir, Kâdîr’dir.” (Nahl, 16/70) “Görmezler mi ki gökleri ve yeri yaratan Allah, onların benzerlerini de yaratmaya Kâdir’dir.” (İsrâ, 17/99)

Hız. Peygamber (s.a.v.) önemli bir ille karar verileceŒi sırada hayırlı olanın gerçekteŒmesi için yapılmasını tavsiye ettiŒi duânın baŒlangıcında Allah’ın kudretine ilâretle öyle niyaz etmektedir: “Allah’ım! Senden, senin ilim ve kudretinden hayır beklerim. Senin büyük lütfundan taleb ederim. Sen Kâdîrsin benim gücüm yetmez; sen bilirsin, ben bilmem; sen bütün gizlilikleri bilersin.”¹⁶⁰

e d , y e , , , e n Ğ e ,

Naslarda Allah’a nisbet edilen sıfat kalıbındaki kâdir, kadîr ve muktedir isimlerinin kâdirden baŒlamak üzere daha zengin mânalı ilâhî kudreti ifade ettiŒi belirtilir. Âlimler kâdir ismine genellikle “âciz olmayan, aklen imkan dahilinde bulunup muhal statüsüne girmeyen her Œeye kayıtsız Œartsız gücü yeten” Œeklinde anlam vermiŒ ve onun irade sıfatıyla ilikili olduŒunu belirtmiŒlerdir.¹⁶¹ Kadîr isminin kâdire göre daha vurgulu bir mânaya sahip olduŒu kabul edilmiŒtir. Kur’an’da Kâdir insanlara da izâfe edildiŒi halde Kadîr sadece Allah’ı niteleyerek “her Œeye muktedir olan” mânasıyla çok zengin bir muhtevaya sahiptir.¹⁶²

Kulleyrî, “Kâdir”in kudreti olan mânasına geldiŒini belirttikten sonra kudretin hakikatının failin vuku bulacak olan Œeydeki kastına göre muradın takdir olunmasıdır, der ve Allah’ın kudreti ile kulun kudreti arasındaki farkı öyle açıklar: Vakıanın yönü halk ve kesb olmak üzere ayrılır. Hakk’ın kudreti halk için uygun olur. Kulun kudreti ise kesb için uygun olur. Kul, halk (yaratma) mânasındaki kudretle vasıflanmaz. Ve Hak da kesb üzerine olan mâna ile vasıflanmaz.¹⁶³

¹⁶⁰ Buharî, Teheccüd 25, Tevhid 10; Ebû Dâvud, Vitir 31

¹⁶¹ Bekir TopaloŒlu, “Kâdir”, *D A*, XXIV, 124

¹⁶² TopaloŒlu, *a.g.md.*, *D A*, XXIV, 124

¹⁶³ Kulleyrî, *a.g.e.*, s. 81 (Besyûnî nellri)

İbn Berrecân, aynı kökten türeyen kâdir, kadîr ve muktedir isimlerini tek bağlıkta zikreder. Allah'ın isim, sıfat ve fiili arasındaki irtibata dikkati çekerek şu manaları verir: Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarından olan kadîr O'nun ismi, kudret sıfatı, iktidâr fiilidir. O vasıflanmış olduğu şey bakımından da muktedirdir. Allah Teâlâ takdir olunan şeyler üzerine kudretiyle zuhûr eder, onlardan yüce olur, onlara galip gelir.¹⁶⁴

Gazzâlî, Kâdir isminin dilerse yapan dilerse yapmayan manasına geldiğini ifade ettikten sonra Allah'ın, şu anda kıyameti koparmaya muktedir olmakla birlikte bunu irade etmediğini, buna dâir iradesini ilminde belirlediği bir zamana tahsis ettiğini belirtmektedir. Kulun da bir kudrete sahip olduğu şüphesizdir. Ancak onun kudreti eksiktir. Kul dilediği her şeyi dilediği zamanda ve dilediği şekilde gerçekleştiremez. Halbuki Allah'ın kudretinin bir sınırı yoktur. Bu mânâda iki kudret arasında bir mukayese yapma imkânı yoktur.¹⁶⁵

Sadreddin Konevî'ye göre Kâdir, iktidarının kâbiliyetlere nüfuz etmesiyle muktedir olan demektir. Bu kâbiliyetler ise el-Kâdir'in iktidarının zuhûrlarını irâde ettiği kâbiliyetlerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk, kendi ellerimizle yaptıklarımız vasıtasıyla da muktedir olmaktadır. Bu durumda iktidar O'na ait, amel ise bizim ellerimizden ortaya çıkmaktadır. Şu halde ilâ yapan her el, Hak ile muktedir olması cihetinden Hakk'ın elidir. Kadîr isminin bir takım eserleri vardır. Hak bunları kün/ol diye hitâb ederken mümkünlere varlık vermesinde gizlemiştir. Bu söz üzerine mümkün, ilâhî iktidardan tekvîne süratle icâbet etmiştir. Böylelikle emre bağlanmak ilk yaratılışında kendisinden olmuştur ve ondan ortaya çıkmıştır. Bu itaatin ruhudur. Böylece itaat, mümkün için “zâtî” özellik olmuştur. İtaat asıldır, günah ise mümkün ârız bir şeydir. Nitekim rahmet ve gazap da ilâhî nisbetlerden iki niteliktir, fakat öncelik rahmete aittir.¹⁶⁶

Zâtî olan her fiilin tabii olarak bir fâili bulunur. Bir fiil ister tabî olsun, ister irâdî olsun, ister ruhânî olsun, isterse zannî olsun, yahud ilmî olsun veya her hangi

¹⁶⁴ İbn Berrecân, *a.g.e.*, s. 391

¹⁶⁵ Gazzâlî, *a.g.e.*, s.104

¹⁶⁶ Konevî, *a.g.e.*, s.190

bir türlü olsun, bütün bunların güç ve kuvveti Hak Teâlâ'nın kudretidir. Bu sebeptendir ki nereye baksan O'nun kudretini bulursun. Bu sözler ise lekîl ilim sınırının üstünde, hakîkî ilmin altındadır. Eski örfе göre de irfânî ilim dairesinin ortasındadır. İunu bil ki, kudret, kuvvetin vasfıdır. Kuvvet ise Kayyûmiyyenin vasfıdır. Kayyumiye ise vücud vasfıdır. Vücud ise Kayyumiyyedeki mevcudu kaldırmasıdır. Mevcud ise hakikattir, yani o da vasıf için bir hakdır.¹⁶⁷

Abdülkerim Cîlî'ye göre Allah'ın kudret sıfatı, kudrete yakıılır olan ilâhî mâlûmâtı ilminin gereği olarak dıl âlem-i âyânda ortaya çıkarmaktan ibârettir. Aynî âlem bu tecellînin görünme yeridir. Cenâb-ı Hakk o mâ'lûmâtın yoktan varolduğunu ilm-i ilâhîsinde bilir. Bu mânâda kudret mevcûdâtı ademden ortaya çıkaran kuvvettir. Kudret, rubûbiyetin onunla zâhir olduğu ilâhî nefsî sıfattır. İlâhî kudret bizde olan kudretin aynıdır. Öyle ki; kudretin bize nisbetine kudret-i hâdise, Hakk'a nisbetine, kudret-i kadîme denir. Kudret bize nisbetle yoktan var etmekten âcizliktir. Aynıyle Allah'a nisbet olunduğunda ise eîyâyı yoktan var etmek ve ketm-i âdemden vücûdun lehâdetini izhâr etmektir.¹⁶⁸

Kâîlânî, "Mücârâtü'l-esmâ(İsimlerin komluluğuyı "Âlemin gayb anahtarları sayesinde Hakk'tan çıkılı" olarak açıkladıktan sonra; "Hay", "Alîm", "Mürîd", "Kadîr" isimlerini **Mefatih-i gayb** (gayb anahtarları), baı isimler olan yedi isim içinde zikretmektedir: Bu baılamda Hay ismi itibariyle Hak'tan âlemin genel idâresi, temel ilî ve aslî yaratılış çıkar. Alîm ismi itibariyle, bu hükmün gerçekleştirileceğiy ve hikmetli ilîin tamamlanacağı İeyin bilgisiyle söz konusu küllî ilîin tafsilleğmesi gerçektir. Mürîd ismi yönünden ise Alîm ve Kadîm'in ilmindeki payına göre belirlenmekle gerçektir. Kâil ismi itibariyle ise "kün" (ol) kelimesi vasıtasıyla Hak hükmünü dile getirir. Kadîr, Kâil isminin dile getirdiğiy İeyi icra eder. Cevad ise, varlığı yaymaya yönelir. Muksıt, varlığın zuhûruna layık bir mahal ve mertebeyi talep eder.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Tilmsânî, *a.g.e.*, s. 20

¹⁶⁸ Abdülkerim el-Cîlî, *nsân-ı Kâmil*, trc. A. Mecdî Tolun, İz Yay., s. 158

¹⁶⁹ Kâîlânî, *Letâifu'l-a'lâm*, "Mücârâtü'l-esmâ" md., s. 484

B e y e Ğ e e d , n n An

Bursevî kudretin iradenin gereklerinden olduğu için ondan sonraya bırakıldığını ifade eder. Kadîr ismiyle birlikte evvel açıklanan üç ismin, tafsilatını **Kitâbu'l-hitâb** adlı eserinde açıkladığı evtâd-ı erbaayı meydana getirdiğini söyler. Kudret kadr dendir. Çünkü kâdir olan filini irâdesinin gereği olan miktâr üzerine yapar. Filini irâdesine muvâfık olarak vücûda getirmele kâdir olmasa âciz olur. Allah Teâlâ aczden münezzehtir. Kuvvet zafın mukâbili olduğu gibi kudret aczin mukâbilidir. Ancak kuvvet belere ve sâir hayvâna göre liddet ve bünyenin sağlamlığından ibârettir ki onunla güç fiilleri bir mekana yerleştirir. Hakk Teâlâ'ya nisbet ile lâzım olan güç fiillere mekan tutmadır. Nitekim gökleri, yeri ve dağları yarattı, onları tutup korudu. Allah Teâlâ alır maddi cisimleri yönlendirmeyle tutar ki kudret ve kuvvetinin hakîkati insana zâhir olsun. Kendi kudretinî mahlûkâtında izhâr ettiği gibi bazı mahlûkâtını dahî kudretin tecellî yeri kıldı. Kutbu'l-aktâbtan daha âciz ve yine ondan daha kuvvetli yoktur. Aczi budur ki nefsânî kuvvetlerden hârîci olmasıdır. Kudreti budur ki ilahî kudret ile zuhûr eylemiğtir ki halîfedir. Halife ise halife kılınanın heyeti üzerinedir. Hakîkî vücûd Allah Teâlâ'nın olunca bütün kemâlât dahi gerçekte O'nundur.¹⁷⁰

Kudret âleminde kuvvet olmaksızın hâsıl olan nesne hikmet âleminde sebeplerle vücûda gelenden hayırlıdır. Çünkü hikmet âlemi, sebepler âlemidir. Sebeplerin kaynağı insandır. İnsanın isteği olan nesne gerek geçineceği, gerek bağka bir şey olsun esbâbına taalluk etmedikçe vücûd bulmaz. Ancak tevekkül ehlinin fütûhu gibi nâdir olursa kudret âleminde sebepsiz zuhûr eder. Sebeplere telâbbüs ile vücûd bulan nesnede ise güçlük vardır.

Bursevî sükûnün asıl olduğu için hareketten evlâ olduğunu, hareketin ârizî bir emirle meydana geldiğini ifade ettikten sonra ehlullahın cem makamında olduklarından dolayı kudret âlemine nazar edip sâkin olduklarını söyler. Avâmın ise fark makamında olduğu için hikmet âlemine bakıp hareketli olduklarını belirtir. Hareketin lartı Hakk'la müteharrik olmasıdır. İnsan nefisini müdâhil ettirmemelidir ki

¹⁷⁰ Bursevî, **a.g.e.**, vr. 59b-60a

aksi takdirde kazancı bereketli olmaz, sonucunda dahi bereket bulamaz. Kazanç için dıllarıda olduğu vakitte       emre yapı  p ailesinin zaruri ihtiyaçlarını gidermeyi ve kullara hizmeti niyet etmelidir. Z  r   kulların maslahatına çalışmak kendi nefesine çalışmaktan daha faziletlidir.¹⁷¹

      insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız." (F  t  r, 35/15)   yeti gereğince ister en yüksek mertebede olsun ister en aşağı bütün insanlar mutlak gani olan Hakk'a muhta  lardır. Z  r   onlar esm  -i ilahiyeye ba  lı ve esm   dah   m  sem  m  ya nisbet edilendir. Ve m  sem  m  n isimler v  sitasıyla el  y  ya teveccühü vücud verme yoluyladır. Var etme rızkı gerektirir. Her mevc  dun r  h  n   ve cism  n   g  d   cihetinden o gıdayı feyizlendirmesi ve v  c  duna bek   h  s  l olması için Hakk'a ba  lılı  ı vardır. Ve insanın mevc  d  tının esm   yüzünden en toplayıcı olmakla her vecihle Hakk'a ihtiy  cı vardır. Mü'min Hakk'a   rif olup iz  fetten soyulmuş olması ve zuhur yerlerinde tecell  s   hasebiyle Hakk'a muht    olduğunu idr  k ederse Hakk'ın zenginliği ile zengin olur. Eğer bu man  dan g  fil olursa ne kadar zengin ve kudret s  hibi olursa olsun yine fakirdir.   ns  n her nereye b    vursa "Nereye dönerseniz d  n  n Allah'ın y  n   ordadır." (Bakara, 2/115)   yetine uygun olarak orada bir       isim ba   gösterir.     n   maks  d olan taayyün olunandır, taayyün değil. Onun için vasıtaya      r dahi Hakk'a      rd  r. Z  r   v  sıtada nimet ile zuh  r eden Hakk'tır ki hakik   nimet verendir. Bu cihetten en aşağı nesne dahi v  s  l olsa hor görmemek gerekir. Z  r   o ihsanın en aşağı derecede olması hak  ki nimet verenin de  il ves  lenin darlı  ındandır.¹⁷²

  l  m mele  li kudretin mazharıdır. Onun için zorbalar dünyayı ve o dah   onları kabz eder. Kabzolunanların çokluğu ona zorluk vermez. O man   onun hususiyetlerindendir.¹⁷³

¹⁷¹ Bursev  , *a.g.e.*, vr. 61b-62a

¹⁷² Bursev  , *a.g.e.*, vr. 62b

¹⁷³ Bursev  , *a.g.e.*, vr. 63b

e L e
M z An

hiçbir şey yoktur. Sen Âhirsın, Sen'den sonra da hiçbir şey yoktur.”¹⁸⁰ duâsında bu iki isim geçmektedir.

e e ee , , e , y e , , , e , n 6 e ,

İslâm alimleri “Evvel” ve “Âhir” isimlerinin, Kur’an’da ve hadislerde geçtiği gibi beraberce kullanılmalarının gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Çünkü bu iki kavram, yaratılmış varlıklar için kullanıldığında, bir diğer varlığa göre öncelik ve sonralık gibi belli bir zaman ifade eder. Aynı kelimeler Allah’a nisbet edildiğinde ise, her iki kelimenin muhtevasında ne izâfet ne de öncelik ve sonralık düşünülebilir. Bu halde Allah Teala’nın “Evveliyet” ve “Âhiriyyet”i, O’nun zamanın başlangıç ve sonuç sınırlarının üstünde olduğu, “zaman” mefhumundan münezze bulunmuş anlamına gelmektedir. Bu anlamın ise, ancak her iki ismin beraber kullanılmasıyla elde edilebileceği kabul edilmiştir.¹⁸¹

Gazâlî’ye göre evvel, bir şeye izâfetle ilk olur, âhir de bir şeye izâfetle son olur. Her ikisi birbirine zıt olan kelimelerdir. Bir şeyin bir yönden bir şeye izâfetle evvel ve âhir olarak hep beraber tek olması tasavvur edilemez. Bilakis varlıkların tertîbine bakıldığında

zıddeyn ile mevsuf olmaz. Mahlûkâtta iki zıd ile muttasıf bir şey yoktur. Ancak Cenâb-ı Hakk iki zıd ile muttasıftır. “Men arefe nefsehü fekad arafe rabbeh” de abd için marifette evveliyet sahih oldu, çünkü medlûldür. Ve evveliyette Hakk Teâlâ vücûdda sahih oldu, çünkü mevcûttur. Ve âhiriyyet abd için vücûdda sahih oldu, çünkü mevcûddur. Bundan dolayı Hakk Teâlâ Evvel ve Âhir’dir.¹⁸³

İbn Arabî: Hakk evvel olmakla beraber bir bağılangıca nisbet edilmez. İşte bu sebeple O’nun hakkında Âhir de denildi. Eğer O’nun evvelliği mukayyed varlıkların evveliyeti olsaydı mukayyet için Âhir olması gerçek sayılmazdı. Çünkü mümkün için Âhir yoktur. Zira mümkün varlıklar da nihayetsizdir. Onlar için âhir olmaz. Belki emrin küllîsi bize nispet olunduktan sonra ona rucû ettiği için O âhir oldu. Bu hale göre de O, Evvel oluşunun yanında Âhir ve Âhir oluşunun yanında Evvel’dir.¹⁸⁴

Sadreddin Konevî: Hakk Teâlâ, vâcipliği ve ihsan ile bağlaması itibariyle el-Evvel/İlk; maîfîret ile ilâh kendisine döndüğü kimse olması itibariyle de el-Âhir’dir. Buna göre Hak, her şeyin yaratıcısı olması itibariyle evveldir; bütün ilâh kendisine dönmesi itibariyle de âhirdir. Bütün ilâhî isimler, evvelik ve âhirlik arasında zuhûr ederler. Bu durum, Vücûd hükmünün mutlaklığı cihetindendir. Hak, el-Evvel olduğunda, insan el-Âhir olur; çünkü insan, vücûd mertebelerinin sonuncusunda bulunmaktadır. Ayrıca insan, âlemlerin ilâh kendisine dönmesi itibariyle de el-Âhir’dir. Hak, daima, kul ile yokluk arasında bir engeldir. Vücûd devrî olduğu için, son bağılangıcın aynı olmasıdır. Keven mertebelerinin varlıkları/a’yân, varlık mertebesinde seyahat edip dururlar; seyri sülûk sahibinin yüzü müâhede menzillerinde daima el-Evvel’e, sırtı ise, el-Âhir ismine bakar. Bu nedenle âhîret diyarında nûrdan yoksun kalan kimselere “Ardınıza dönünüz ve nûr arayınız.” (Hadîd, 57/13) denilecektir. Çünkü Hak artlarındadır ve Hak nûrdur. Binaenaleyh âyet bu insanların artlarına –ki bu, dünyadır- dönmeleri mümkün olsaydı, bir nûr bulacaklardı, çünkü dünya hayatı, mârifet nûrlarının kazanılma yeridir. Fakat onlar

¹⁸³ İbn Arabî, *Terceme-i erhu esmâü’l-hüsna*, Süleymaniye Ktp. Hacımahmud Ef. 4210, vr. 33b

¹⁸⁴ İbn Arabî, *Fusûs-ul-Hikem*, trc. Nûri Gençosman, MEB, s. 31

ile dünya hayatı arasında engelleyici bir sur çekilmiştir. Bu nedenle sonunda el-Evvel'e dönmeleri gerekir.”¹⁸⁵

B e _ye Ğ e e e e e , , e , n n An

İsmâil Hakkı Bursevî bu iki ismin zâhir ve bâtın âleme taalluk ettiğini beyan ettikten sonra izâfî ilâmlerden olduğu için birlikte ele aldığını belirtmektedir. Evvel o ferddir ki onun öncesinde ve ona yakın bir nesne yoktur. Allah Teâlâ bütün mevcûdât üzerine zât ve sıfâtıyla geçmiştir. Zîrâ baḳlangıç ve benzersiz bir sûrette vücûda getirendir. Varlıklara sebkât etmesi zâtının evveliyetiyledir, zaman bakımından değildir. Çünkü zaman sonradan olanlar cümlesindendir.

Hakk Teâlâ Âhir'dir. “Nihayet dönüŒ de O'nadır.” (Maide, 5/18) âyeti gereğince bütün eḳyânın aslî maddesi O'na râcidir. Çünkü her şey dâima O'nun kudret pençesindedir. Hakk Teâlâ'nın Âhir olması mevcûdâtın fenâsından sonra bekâsıyla ve cüz'î ruhların küllî rûha ittisâli ileler.¹⁸⁶

Bursevî'ye göre mevcûdâtın fenâ bulması; biri tâbiî, sûrî ve büyük kıyametle olan ölüm, diğeri hükmî, mânevî fenâ ve küçük kıyametle olan ölüm olmak üzere iki şekilde olur. Her nesnenin vechi Hakk tarafına râci olan zâtı ve vâsıtasız olan vücûdunun sırrıdır ki insanın helak olması söz konusu değildir, çünkü rûh ilâhîdir. Hakk Teâlâ fenâ bulmadığı gibi O'na muzaf olan ruhlar da fânî olmaz.¹⁸⁷ Helâk olan her nesnenin yaratılıŒ yönüdür. İnsan hükmen fânîdir. Aslı yed-i kudrettedir. Hakikatler ve ahvâl O'na râcidir. Mânevî fenâ ve küçük kıyamet âriflere dünya hayatında hâsıl olan mânâdır. “Ölmeden önce ölünüz” hadîsi de ıztrârî ölümünden önce ihtiyârî ölümle fânî olunuz, manasınadır.¹⁸⁸

Hakk Teâlâ seyr'in baḳlangıcı itibariyle Evveldir ki ona nüzûl derler. Seyr'in sonu itibariyle de Âhirdir ki ona urûç derler. Yani baḳlangıç ahadiyyet mertebesinden vâhidiyyet mertebesine Hakk'tan tecellî vâki olup insan mertebesinde

¹⁸⁵ Konevî, *a.g.e.*, s. 196

¹⁸⁶ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 65a

¹⁸⁷ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 65b

¹⁸⁸ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 66a

karar bulmuştur. İnsân dahî üç kısımdır. Birincisi insan-ı hayvânîdir ki insâniyetten bütün olarak mahrûmdur. Bu insan seyre girerek bir isimden bir isme yol bulmamıştır. İkincisi nâkıs insandır, sülûku var ancak mânevî yolda cumhura muhalefet etmiş ve kâmiller yoluna girmiştir. Ancak vukuf ehli olmakla menzile varamamıştır. Üçüncüsü hakîkî insandır ki evvelinden âhirine dek geldiği gibi âhirinden de evveline uruç etmiştir.¹⁸⁹

Rûh-i Muhammed'in diğer ruhlar üzerine önceliği ve evveliyeti vardır. Bu cihetten Peygamberimiz buyurdular ki: “Ben Allah’tanım, mü’minlerde benim nûrumdandır.” Mü’minlerden murad tabaka tabaka ruhlardır. Bu âlemde îmân-ı şerî yok idi. Orada îmân-ı fitrî var idi. Rûh-i Muhammedî ruhlar makâmında hakîki olarak nebî idi. Diğer ruhlar ona fitrî imanını arz edip davetine icabet ettiler. Rûh-i Muhammedî bütün önemli ruhları tekaddüm edip onları istîrak makâmında alıyordu. Kendi vücûd âlemine kemâl üzere nizâm vermek için kadem-i rûh ve cismine bürüyüp kıldı. Ne kadar küllî ruh var ise mertebede onunla bulundu ilk saf gibi.¹⁹⁰ Ruhlarda ve cisimlerde evveliyet olduğu gibi zamanlarda dahî vardır.¹⁹¹

Lehvet sahibi ve hevâlarına tabi olanlar ile nefisleriyle perdelenmiş olanlar bu vakitleri surete hamlederler. Evveliyet ve âhiriyyet, sûret ve manâ nedir bilmezler. Muhammedî cismin âhiriyyeti gibi bir kısım âhiriyyet vardır ki onda dahî lütuf vardır. O’nun evveliyet ve âhariyyette sıhhati berâberdir. Rasûlullah (s.a.v.)’ın bütün nebilerden cismânî sûretlerinin tehirî hatmiyyet mertebesi için idi. Tâ ki rûhâniyyetleriyle olan evveliyetlerine muvâfık olsun. Bununla birlikte âhiriyyet olması itibârîdir. Zîrâ bütün enbiyâ onun sûretidir. Bununla birlikte vücûtlarının

Zâhir ve Bâtın

Zâhir ismi Kur'an'da otuz üç yerde geçmektedir. Bazı isimler zuhûr ve zahr şeklinde. Bâtın ismi ise yirmi üç yerde tekrarlanır.¹⁹⁸ Hz. Ebû Hüreyre'nin anlattığı hadîs-i şerifte Hz. Fâtımâ (a.) Rasûlullah (s.a.v.)'a gelerek bir hizmetçi talep etmiş ve Rasûlullah (s.a.a.) da ona şöyle buyurmuştur: “Bu duâyı oku (man senin hizmetçi edinmenden daha hayırlı) dedi: “Allah'ım! Sen yedi semânın Rabbi, Arş-ı Âzam'ın Rabbisin. Sen bizim Rabbimiz ve her şeyin Rabbisin. Tevrat, İncil ve Furkân'ı indiren, tohum ve çekirdekleri açansın. Her şeyin Herrinden sana sığınıyorum. Her şeyin alnından tutmuşsun (dizginleri senin elindedir.). Evvel Sen'sin, Sen'den önce bir şey yoktur. Âhir sensin, senden sonra da bir şey mevcut değildir. Sen Bâtın'sın, Senin dışında bir şey yoktur. Benim borcumu öde, beni fukaralıktan kurtar, zengin kıl.”¹⁹⁹

Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın ve Rahmet

Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın isimlerini bir arada ele alan Kulleyri bu isimlerin Cenâb-ı Hakk'ın fiilî sıfatlarına bir işaret olduğunu belirterek; O'nun ihsânıyla evvel, baki, ilâmasıyla âhir, nimetiyle zâhir ve rahmetiyle bâtın olduğunu söyler. O (c.c.) kifâyetle Zâhir, inâyetle Bâtın'dır. Yücelili ile Zâhir, irâdiyle Bâtın'dır. Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak Zâhir yarattığı üzerine kudretiyle gâlib olan; bâtın ise yarattığının her şeyini bilen, onların hallerini düzenleyen manasına gelir. Allah Teâlâ, tevhîdinin delilleri, âyetleri ve açık delilleriyle selâm akıl sahipleri için zâhir; kavim üzerine kuvvetli olmasıyla Bâtındır. Onlardan gizlidir tâki varlığını inkar ettiler, O'nu tanımadılar.²⁰⁰

İbn Arabî'ye göre, Hakk için her mahlûkda kendini gösterdiği bir zuhûr vardır. Bu hâle göre, bütün mefhumlarda beliren O'dur. Her bir anlayışta Bâtın olan da yine O'dur. Bu hakikat, ancak, “Âlem O'nun sûreti ve hüviyetidir. O, ismi-Zâhir'dir.” diyen kimsenin anlayışından gizlenmiş değildir. Nasıl ki Hak, mâna

¹⁹⁸ Bk. M. F. Abdülbâkî, *a.g.e.*, “zhr” ve “btn” md.leri

¹⁹⁹ Müslim, Zikir 61; Tirmizi, Da'avât 68; İbn Mâce, Duâ 2; Ebû Dâvud, Edeb 98

²⁰⁰ Kulleyri, *a.g.e.*, s. 83 (Besyûnî'nin)

yönünden zâhir olan İleyin rûhudur. Böyle olunca da Hak Bâtın'dır. İu halde, Hakk'ın âlemin sûretlerinden zâhir olan İleye nisbeti bedeni idare eden rûhun sûrete nisbeti gibidir.²⁰¹

A. Avni Konuk, yukarıdaki metni İöyle yorumlar: Bütün kâinat Hakk'ın İuûnât-ı zâtîyyesi olan isimlerinin mezâhiri olduİundan Hak, bunların hepsinden zâhirdir. Onların vücûdu, mutlak vücûdu taayyün elbisesine bürünerek zuhûr etmesidir. Müstakil vücûd ile izâfî vücûdun hepsi Hakk'ın vücûdundan ibâret olunca, halk dediİimiz müteayyinatın ve mukayyedâtın zihnî anlamlarında zâhir olan hep Hak olmuİ olur. Dolayısıyla Hak, her mevcûd ve melfûzda, herkesin istidadına göre zâhir olup husûsî bir hitab ile hitâb eder.²⁰²

Hakk her mahlûkta (yaratılıİta) bu mahlûkun istidâdına uygun olarak görünür. Bu kapsamda O, ferdî aklın istidâdı uyarınca idrâki mümkün olan her İeyde kendini gösteren Zâhir'dir. Ve bu da (yâni her aklın özel istidâdı da) O'nun sınırır. Fakat Hakk kezâ Bâtın'dır da; (ve bu kapsamda O) akıl için, kendi istidâdının koyduİu sınırın ötesinde asla eriİilebilir deİildir. Eller akıl, düİünce aracılıİıyla kendi doİal sınırının ötesine gitmek isterse, yâni aklın kendisinin idrâkinden nelerin silinmiİ olduİunu anlamak isterse, kalp de yolunu İaİırır. Bundan gerçek ârifler müstesnâ olup onların idrâkine sınır yoktur.²⁰³ Hakk Teâlâ âsârı ve efâli ile zâhirdir, Zâtıyla bâtındır; ulûhiyyetiyle zâhirdir, hakîkatiyle bâtındır.²⁰⁴

Sadreddin Konevî: ez-Zâhir, kendisi için zuhûr edendir, bu nedenle o, daima zâhirdir. el-Bâtın ise, yaratıklarından bâtın kalandır, bu nedenle de sürekli bâtındır. Binaenaleyh o, yeterli olmasıyla zâhir, inâyeti ile de bâtındır. İnâyet ehli olan bir ârif, Hak kendisine ez-Zâhir isminden tecellî ettiİinde, bu tecellîye karİı sâbit duramaz, çünkü o kendiliİiyle, haklarını yerine getirmektedir. Hâdis ise, kendisine zuhûr ederse, eserini siler. Hakk'ın zuhûru karİısında sadece Hakk'ın “görmesi ve İİlmesi” olduİu kimse sâbit durabilir. Yükselmek ve inmek, iki sıfattır. Binaenaleyh O,

²⁰¹ İbn Arabî, *a.g.e.*, s. 54, trc. Nûri Gençosman. Ayrıca bu metnin tercümesi için bkz: Konuk, *a.g.e.*, c. I, s. 261; Toshiko İizitsu, *İn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 86

²⁰² Konuk, *a.g.e.*, I, s. 261-262

²⁰³ Kâİânî'den naklen, Toshiko İizitsu, *İn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, s. 86

²⁰⁴ İbni Arabî, *Terceme-i erhi esmâü'l-hüsna*, vr. 34a

kendisi için kendisiyle zâhir, başkasını ise izh r edendir. Hakk'ın zuh runun kem li ve tebarüz edil nin cel li nedeniyle, zuh runun şiddeti gizlenmesine sebep olmuştur.²⁰⁵

Bütünlük, zuh r V c da mahsus oldu  gibi, mümkünlere mahs stur. Hakkın kendisini nitelediği bütünlük, mümkün hakkındadır. Buna göre mümkünler, Hakkın b t n , halk ise z hiridir.      Hakkın b t nl  ından kevn zuh r etmiş, zuh r etti i şey ile perdelenmiş, b t n oldu  şeyde ise zuh r etmiştir. Şu halde, son ilkin aynı oldu  gibi, zuh r da b t nl  ın aynı olmuştur.²⁰⁶ Netice itibariyle; Z hir ismi görüşünden Hak e y n n aynıdır, B t n ismi nazarından e y n n gayrıdır.²⁰⁷

B e  ye   e ez Z , e e B   n , e , n n An

 sm il Hakkı Bursev , birbirine göre anlaşılan iz f  hususlardan olduğu için Z hir ve Bütün isimlerini bir arada ele aldığını belirttikten sonra şöyle der: Bu iki isim de pek çok sırlara  amil olan derin manalı esm -i k llyedendir. Hakk Te l 'nın z hir olması v c du hasebiyledir. Zira a ık delilleri çoktur. B t n olması hak kat  itib riyledir. Zira, ister d ny da ve ister ahirette olsun Z tının hak katine akıl ve fikir eremez, keşif s lmaz. Z r  ahirette idr k olunmak l zım gelse d ny da dah  idr k olunur. Bununla birlikte nebiler ve evliy n n k milleri Hakkı sadece halk ile kendi arasında olan isimlerin ve sıfatların irtibatı ile bilmişlerdir. Z ra O'nun ver sına be ler t k t  k f  gelmez.   m-i il h  dedikleri zikrolunan irtibat yüzünden ilimdir. Ancak dünya ve ahirette hak kati Allah Te l 'yı idr kin olmay lı Z tının z hiri olan ul hiyyet ve rub biyyeti cihetinden dah  idrak etmemeyi gerektirmez.      had ste, "Muhakkak siz, dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz."²⁰⁸ buyrulur. Hakkı görmek rub biyyet üzerine yapıldı. Rub biyyet mertebesi dah  Z t mertebesinin istirs l  olup görülebilir. Z r  z t ve s f tta olan tecelliy t birbirinden farklıdır. Z t n tecell sini idr k mümkün de ildir. Ancak sıfatın

²⁰⁵ Konev , *a.g.e.*, s. 198-200

²⁰⁶ Konev , *a.g.e.*, s. 202

²⁰⁷ el-C l , *a.g.e.*, s. 51

²⁰⁸ Buh r , Mev k t 16, Ez n 129, Tevhid 24; Eb  D vud, Sünnet 19; Tirmiz , Cennet 16;  bn Hanbel, 3/16

tecellîsini idrâk etmek kolaydır.²⁰⁹ Nûr bir olmakla birlikte tecellînin keyfîyeti çeşitlidir. Hz. Peygamber mazharların en kâmilidir ki onun fevkinde tecellî yoktur.²¹⁰

Bursevî, Allah Teâlâ'nın rûh ile cismi birbirine ayna yaptığını ve birleşik kıldığını, bedene nazar etmenin rûha nazar etmek olduğunu söyler. Rûh ve cismin her ikisi de emir âleminde. Bir farkla ki zâhir bakımından cisim maddeden ve zaman ile hâsıdır. Bununla birlikte asıl tecellî birdir. Rûhû beden perdesi olmaksızın görmek mümkün olmaz. Zirâ mücerredleri nazar idrâk etmez. Bütün eîyâ tevhidin lâhidleri, isim ve sıfatların vecheleridir. Hepsî itibârda insan gibidir. Ancak insan isimlerin toplamıdır.²¹¹

Kâmil bir zâta bakıp bu da bizim gibi bir be'ler dememek gerekir. Bütün varlıkların be'leriyle iştirakleri vardır. Ancak nûr-i ilâhîden o zâta akseden nûra ve kalbindeki sırrına nazar etmek gerekir ki bununla diller insanlardan ayrılır ve temâyüz eder. Ayrılan yönü olmakla birlikte yine de birlik söz konusu olur. Be'lerin her ferdi ârif velîlerden olmadıkları gibi her velî nebî ve her nebî de rasûl olmaz. Burada nûrun zuhûr ve gizlenmesine bakılır. Yani kuvve halinde olan, fiil halinde olan gibi değildir. Ancak "O, her şeydedir, her şey O'ndadır." demişlerdir. Hadîste gelir: "Gizli bir hazine idim."²¹² Yanî Hakk bâtın ve gizli idi. Zirâ varlıkları yaratmadan önce zuhûru kendine idi. Gayra göre zuhûr yok idi. Çünkü zât ve sıfatın birbirine e' olmasından mevcûdat zâhir oldu. Zâhir halk Hakk ve bâtın Hakk halk oldu. Yanî mevcûdâta nisbetle bâtın zâhir oldu. Ve Hakk'a nisbet ile zâhir bâtın oldu. Dolayısıyla Hakk'ın zuhûruna mevcûdâtın zuhûru mâni olmadı. Zirâ halkın zuhûru Hakk'ın zuhûruna ayna oldu. Ayna ise bakılda görülen değildir. Bu açıdan tarikatımızın pîri: "Hakk zâhirdir, mahlûk mestûr." yani perdeli olan halktır, der. Nazar ettiğim Hakk'tır ve aynanın zuhûru ona hicâb değildir, demez, zîrâ gizlenmiştir. Bu cihettendir ki mevcûdât adem hükmündedir. Hakîki vücûda sahip olanların nazarında ise değildir, olsa bile ayna olmak üzere nazar olunandır.²¹³

²⁰⁹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 73a

²¹⁰ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 73b

²¹¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 74b

²¹² Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, II, 173 (2016)

²¹³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 74b-75a

Bâtının iki manaya geldiğini belirten Bursevî bu manaları şöyle açıklar: Biri tevil edilmiştir ki Cenâb-ı Hakk eîyânın batinından haberdardır. Bu bakımdan O'ndan başka sıvınılacak yoktur demek olur. Diğerleri ise tevil olunmamıştır ki Cenâb-ı Hakk'ın eîyâda müessir olması demektir. Zîrâ zâhir batinın eseridir. Batından murâd ise her nesnenin melekûtu olmasıdır. Sultan zâhir ismine mazhardır, kutbu'l-aktâb ve diğer ricâlullah ise batin ismine mazharlardır. Sultanın tasarrufu onların tasarruflarına bağlıdır. Vücûdun hakîkati kutbun ve vücûdun sûreti sultânın olmuştur. Bu sır için sultân mümkün ve kutub vâcib mertebesi olur. Zâhir budur ki makam sevgisi en çok yerilen nefsanî sıfattır ki siddîkların dimaından en son çıkıp zâil olan sevdâ odur. Batin budur ki burada ilâhî isimler ile tahakkuktan sonra zâhir ismi ile sevdâsının tahakkuku dahî zuhûr eder. İnsanların nazarında buna yüce sûrî sevgi derler. Yüce mânevî sevgiyi bulduktan sonra ki bütün esmâ ile fiilen zâhir olurlar.²¹⁴

Hakk Teâlâ, zâhir ve batinde zâhirdir, derler. Murâd budur ki zâhirde eserlerle gözlere ve batinde nûrlarıyla kalblere zâhirdir. Nitekim sultân ve kutbun her biri zâhirdir. Bununla birlikte kutub batındır ki insanların çoğundan gizlidir.²¹⁵

Sûrî ve mânevî feyizden de bahseden Bursevî, feyz-i sûrînin zâhir ismî tahtında, feyz-i manevînin ise batin isminde toplandığını söyler. İnsanın sadrı zâhirî ilme ve kalbi batinî ilme mahaldir. İrfât ve tarîkat arasındaki fark budur ki İrfât fetvâ ve ruhsat, tarîkat takvâ ve azîmettir. Hakikat tarîkatın batinı ve tarîkat dahî İrfâtın batinıdır. İrfât mutlak zâhir ve hakikat mutlak batinıdır. Ruhlar ve cisimler âlemi arasındaki misâl âlemi gibi tarîkat izâfîdir. Gündüz ve gece zâhir ve batin, sabâh ve akşam âfak-ı berzahdır. Dünya ve ahiret dahî uhrevî berzah ile böyledir. Kalb ve kâlib arasında hayvânî nefis de böyledir.²¹⁶

Arş ve kürsî âlemin batinıdır ki letâfette ruhlar gibi olduğundan fenâ kabul etmezler. Yedi semâ ve arz âlemin zâhiridir. Enbiyâ ve evliyâ Hakk ve halk arasında berzahdır. Tesbîh âyetleri Kur'ân'ın rûh ve batinıdır. Zîrâ tesbîh zât-ı Hakk'a dâirdir

²¹⁴ Bursevî, *a.g.e.*, 75b-76a

²¹⁵ Bursevî, *a.g.e.*, 76b

²¹⁶ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 81a

ki bâtıdır. Ve hamd âyetleri Kur’ân’ın sûretî ve zâhirîdir. Zîrâ sıfât Hakk’a nâzırdır ki zâhirdir. Erkekler zâhir ismine dâhildir. Onun için zâhir ıerîat gibi perdesizdir. Ve kadınlar ise bâtın tahtındadır. Onun için ıerîatın bâtını gibi hicaplıdır. Kâbe’de zemzem feyzin bâtına mütealliktir. Zira zemzemin dııındaki sular zâhire ve zemzem bâtına taalluk etti.²¹⁷

Dünyâ en büyük hicâbtır. Çünkü his âlemdir. Ve insanda his ile idrâk etmek diıer kuvvetler üzerine gâlibtir.²¹⁸ Hakk ile halk arasında yetmiı bîn perde vardır derler. Cümlesinin aslı gaflet ve taalluktur. İnsan, gafletten uyansa ve bütün mâsivâdan kurtulsa maksûdun sûreti görülen âyine olur. Mâsivâdan yüz çevirmek ve Hakk’a teveccüh edip yönelmek sûretiyle bu iki adım ile ulaılacak menzile varmak mümkün olur. Ancak zâhirî yolda yürüyene bâtında azîmet ve zâhirde ayâk lâzım olduı gibi bâtınî yolda dahî aıık ve mahabbet ve zâhirde ıartlar ve kurallar lâzımdır.²¹⁹

G e A M N e A M

M z An

Bu iki isim “Merhamet etmek, baııılamak, affetmek, nimet vermek”, mânâlarına gelen “rahmet” kökünden gelmektedir.²²⁰ Rahmân, rahmeti çok olan, pek merhametli, rahmeti ve ihsanı sınırsız olan anlamına gelmektedir. Rahîm ise “esirgeyen ve baııılayan”²²¹ demektir. Aynı kökten türemiı olmalarına raımen “rahmân” ve “rahîm” isimleri arasında mânâ farkı bulunduı genellikle kabul edilen bir görüıtür. Bir çok âlim “rahmân”ın dünya ve âhirete, “rahîm”in sadece âhirete taalluk ettiıi görüıünü benimsemektedir.²²²

²¹⁷ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 81b-82a

²¹⁸ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 84a

²¹⁹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 84b

²²⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “rhm” md.

²²¹ Bekir Topaloılu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *D A*, XI, 415

²²² el-İsfehânî, *a.g.e.*, “rhm” md.

Kur’ân-ı Kerîm’in çeşitli âyetlerinde 57 defa geçen Rahman ismi, “Allah” ism-i celîlinden sonra Cenâb-ı Hakk’ın ikinci ism-i hâssıdır.²²³ “Allah” lafza-i celâli gibi, Rahman isminin de Allah’tan bağına nisbet edilmesi, onlara isim olması câiz görülmemiştir. Bu sebeple: “De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O’na hastır.” (İsrâ, 17/110) âyetinde Rahman ismi, Allah isminden sonra ikinci sırada yer almıştır. Kur’an’da Rahman isminin geçtiği âyetlerden ikisi şöyledir: “(Ey Muhammed!) Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahman’ı inkar ediyorlar. De ki: O benim Rabbimdir. O’ndan başka ilâh yoktur. Sadece O’na tevekkül ettim ve dönül sadece O’nadır.” (Ra’da, 13/30) “İlâhınız bir tek Allah’tır. O’ndan başka ilâh yoktur. O Rahman’dır, Rahîm’dır.” (Bakara, 2/163)

Rahmân isminin yalnız Allah’ın sıfatı olarak kullanılmasına karşın, “Rahîm” kelimesinin Kur’an’da bir âyette Hz. Peygamber’i tavsif ettiği görülmektedir: “İnım hakkı için, size kendinizden öyle (izzetli) bir peygamber geldi ki, sıkıntıya dümeniz ona alır elir; size dükkündür, mü’minlere karşı çok lıfatlidir, merhametlidir.” (Tevbe, 9/128)

“Rahîm” ismi Kur’an’da Allah’ı nitelemek üzere 114 yerde geçer. Sadece üç âyet-i kerîmede yalnız bağına kullanılan “er-Rahîm” ismi, genellikle diğer isimlerden biri ile terkeb oluşturunarak kullanılmıdır.²²⁴

1. Fâtiha ve besmelede olduğu gibi “er-Rahmân” ve “er-Rahîm” beraber kullanılmıdır.

2. “et-Tevvâb” ismi ile birlikte kullanılmıdır. (Bakara, 2/37, 54, 128, 160; Nisâ, 4/64; Tevbe, 9/104, 118; Hucurat, 44/42)

²²³ M. Fuad Abdülbâkî, *a.g.e.*, “rhm” md.

²²⁴ M. Fuad Abdülbâkî, *a.g.e.*, “rhm” md.

3. “el-Azîz” ismi ile de kullanılmıştır. (Fuarâ, 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; Rûm, 30/5; Secde, 32/6; Yâsin, 36/5, Duhan, 44/42)

4. “el-Gafûr” ismi ile veya “el-Gafûru’r-Rahîm”, “er-Rahîmu’l-Gafûr” veya “Gafûru’n-Rahîm” şeklinde terkiib oluşturarak gelmiştir. (Yûnus, 10/107; Sebe’, 34/2; Bakara, 2/173)

5. “Raûfün Rahîm” şeklinde bir terkiiple geçmektedir. (Bakara, 2/143; Tevbe, 9/117)

6. Sadece birer âyette “Rahîmun Vedûd” (Hûd, 11/90), “Rabbün Rahîm” (Yâsin, 36/58) ve “el-Berrü’r-Rahîm” (Tûr, 52/28) terkiplerinde gelmektedir.

Bunların dışında Kur’ân’da, rahmet kökü ile bağlantılı olarak “zü’r-Rahme”, “zû rahmetin vâsi’a”, “hayrü’r-râhimîn”, “er-hamü’r-râhimîn” gibi terkiplerle Allah Teâlâ tavsif edilmektedir.

Rahîm ismi Kur’an’da yüz on beş yerde geçer. Bunlardan yetmişi biri “gafûr”, on üçü “azîz”, dokuzu “raûf”, dokuzu “tevvâb”, altısı da “rahmân” ismiyle birlikte zikredilmiştir. Bir kudsî hadîs-i şerîfte, sıla-i rahmin önemine işaret eden Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ben Rahman olan Allah’ım; o ise rahimdir. Onun adını kendi adımdan türettim. Kim onunla ilgili kurarsa (sıla-i rahim yaparsa), Ben de o kimse ile münasebet kurarım; onunla kim ilişkisini keserse, Ben de o kimse ile ilişkiyi keserim.”²²⁵

Öu ayette günahkâr müminlere yönelik genel rahmeti görmek mümkündür: "Onlar, Allah ile birlikte başka bir ilâha tapmazlar. Haksız yere, Allah'ın haram kıldığını cana kıymazlar, zina etmezler. Kim bunlardan birini yaparsa cezaya çarpar. Kıyamet günü de azabı kat kat arttırılır ve orada hor ve hakîr sürekli bırakılır. Ancak pişmanlık duyup imanını yenileyen ve iyi işler illeyenler müstesnadır. Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir. Yine kim tövbe edip, güzel amel yaparsa, tövbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner." (el-Furkân: 25/68-71)

²²⁵ Ebû Dâvud, Zekât 45; Tirmizî, Birr 9

Öu ayette rahîm sıfatıyla müminlere merhamet açıkça görülür: "O, sizi karanlıklardan nura çıkarmak için üzerinize melekleriyle birlikte rahmetini gönderir. Allah mü'minlere çok merhamet eden (rahîm) dir." (el-Ahzâb: 33/43)

Hiz. Peygamber'in hadislerinde de Cenab-ı Hakk'ın rahmet sıfatı açıklanmış, O'nun kullarına ve bütün yaratıklara olan merhametine yer verilmiştir. İnsanlarda ve bütün canlılarda bulunan acıma, merhamet duygusunun Allah'ın rahmân sıfatından bir cüz olduğunu Hiz. Peygamber şöyle ifade buyurmuştur: "Üphesiz acıma, merhamet duygusu Rahmân'dan bir cüzdür."²²⁶ Başka bir hadiste rahmetin bütün yaratıkları kapsamak üzere Ar'ıta asılı bulunduğu belirtilir.²²⁷ Bir hadis-i kudsîde; "Üphesiz rahmetim gazabımdan öne geçmiştir."²²⁸ buyrulur.

Diler yandan insanların merhametli davranışının Cenab-ı Hakk'ın da merhametine sebep olduğu şöyle ifade buyrulur: "Güçsüzlere merhamet edenlere Rahman olan Allah da merhamet eder."²²⁹ "Allah insanlardan ancak merhametli olanları bağırlar."²³⁰ "Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz"²³¹

e n e e , e , y e , , e , n
e ,

İbn Manzûr, Kur'ân'daki kullanımda "rahmân" isminin "rahîm"den önce zikredilmesini daha umûmî bir rahmeti ifade etmesine ve ayrıca bu ismin sadece Allah'a mahsus olmasına bağırlar.²³²

Rahmân, dünyada cümle halkın âminâ rahmet ve nimetlerin velîsidir. Rahîm, kıyamet gününde husûsî olarak mü'minlere rahmet edecektir ki affa müstehakları affedip cennet-i tûbâyâ vâsıl edecektir.²³³ er-Rahmân, mübalaâ

²²⁶ Buhârî, Edeb 13; Tirmizî, Birr 16; Ahmed b. Hanbel, 1/190, 321, 2/295

²²⁷ Müslim, Birr: 17; Ahmed b. Hanbel, Müsned: 2/163, 190.

²²⁸ Buhârî, Tevhîd, 15, 22, 28, 55, Bedül-Halk: 1; Müslim, Tevbe:14-16; Tirmizî, Daavât, 99.

²²⁹ Ebû Davûd, Edeb 58; Tirmizî, Birr 16

²³⁰ Buhârî, Cenâiz 32, Eymân 9, Tevhîd 25; Müslim, Cenâiz 9, 11; Ebû Dâvud, Cenâiz 24

²³¹ Buhârî, Edeb 18, 27; Müslim, Fazâil 65; Ebû Dâvud, Edeb 145

²³² İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 23

²³³ Mustakimzâde, *a.g.e.*

kalıbındaki bir isim ile isimlendirilmiştir, bunun nedeni eserlerinin umûmîliği, bu eserlerin sirâyetinin yaygınlığı ve tasarruflarının alanının genişliğidir.²³⁴

Rahman sıfatı ile Rahîm isminin birbiri arasında ince bir nüans vardır. Rahman ismi Allah'ın mümin kafir ayırmadan bütün insanlara ve yaratılmışlara merhamet etmesini ifade etmektedir. Rahîm ismi ise Allah'ın dünyada İslâm inancı üzere yaşayan kullara âhirette lütuf ve ihsanının bol olacağı anlamına gelmektedir.²³⁵

Rahmân'ın umûmî olması bütün mevcûdâtta rahmetin zuhûrundan dolayıdır. Rahîm'in de husûsî olması saâdete erenlere hâs olmasından dolayıdır. Rahmân'ın rahmetinde ezâ vererek cezâlandırma da mümtezc olabilir, tadı ve kokusu kötü olan ilacı içmek gibi. Rahîm'in delâlet ettiği rahmete hiçbir şey karışmaz. O, nimetin kendisidir. Bu nimet ancak kâmil bir saâdete erenlerde bulunur. Rahmânın her türlü merhamete mutlak şumûlû vardır. Bundan dolayı Rahîm'deki rahmet, kemâliyle ancak ahirette zâhir olur denilmiştir. Çünkü âhîret dünyâdan daha geniştir. Dünyadaki her nimete keder karışması da zarûridir. Böyle kederle karışmış olmak Rahîm isminin tecellîsinden değil, Rahmân isminin tecellîsindendir.²³⁶

Rahmân, kendisinde varlığın bol olduğu ilâhî hazrette esmâ-i ilâhiyyeyi toplaması itibariyle Hakk'ın ismidir ki bütün mümkinât üzerine kemâlâtı vardır. Rahîm ise mânevî kemâlâtının mârifet ve tevhid gibi iman edenlere taallması itibariyle Hakk'ın bir ismidir.²³⁷ Kâllânî, *Letâifu'l-a'lâm*'da Rahmân ismini, "ilâhî varlık sûretinin ismi. Varlık sûreti, Zât'ın birliğinden zuhûr ettiklerinde zât isimleri için gerçekleştirilen bütünlük." şeklinde tanımlamaktadır. Rahmân ismini de yedi kısma ayırarak Rahîm'i de bunlar içinde deşerlendirmektedir.²³⁸

İbn Arabî'ye göre Rahmân ismi bütün isimleri ihtiva eden şumûllü bir isimdir. Allah'ın rahmeti vücutta ve hükümde her şeyi kaplamıştır. Gazabın

²³⁴ Konevi, *a.g.e.*, s. 39

²³⁵ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 65

²³⁶ el-Cilî, *a.g.e.*, s. 98

²³⁷ Kâllânî, *İstulâhâtü's-sûfiyye*, s. 149

²³⁸ er-Rahmetü'l-asliyye (Aslî rahmet); er-Rahmetü'l-vâsia (Geniş rahmet); er-Rahmetü's-sâbiha (Bol rahmet); Er-Rahmetü's-sâbika (Sâbık rahmet); er-Rahmetü'l-imtinâniyye (İhsan rahmeti); er-Rahmetü'l-imtinâniyyeti'l-hâssa (Özel-ihsan rahmeti); er-Rahmetü'l-vücûbiyye (Zorunlu rahmet). Bkz. Kâllânî, *Letâifu'l-a'lâm*, s. 263

mevcûdiyeti bile Allah'ın gazâba olan rahmetindendir. Bu itibarla O'nun rahmeti gazabını geçmiştir, yani rahmetin Allah'a nisbeti gazâbın O'na nisbetini almıştır. Her ayn için bir vücut gerekli olunca o ayn vücûdu Allah'tan diledi. Bundan dolayı Allah'ın rahmeti her şeyi içine aldı. Çünkü Hak, eîyâyâ rahmetiyle tecellî edince her şey varlık âlemine geldi, böylece Hakk'ın rahmetini kabul etti. İlâhî isimler de eîyâ kavramına dahildir. Halbuki bu isimler tek bir varlığa rücû eder. Bu halde Allah'ın rahmetinin kapladığı ilk şey, zâtî rahmetiyle esmâî rahmeti icâp eden o eîsiz varlığın zuhûrudur. Zâtî rahmetin kapladığı ilk şey ise evvelâ rahmetin kendi nefsidir. Daha sonra yukarıda ilâret olunan eîsiz varlığın kendisidir. Bundan sonra da gerek dünyada, gerek ahirette cevherden sonsuz bir sûrette vücut bulan her mevcûdun izâfî olan varlığıdır. Eîyânın yaratılışında ve rahmetin her şeye yayılıp genişlemesinde husûsî bir garaz ve maksat veyahut eîyânın tabiatına mülayim bir istek yoktur. Belki mülayim olsun olmasın her varlığı ilâhî rahmet vücûdu ile kaplamıştır.²³⁹

A. Avni Konuk yukarıdaki paragrafı şöyle yorumlar: Hak Teâlâ zü'l-arıdır. Çünkü Hak "Rahmân" ismi ile Arı üzerine istivâ etmiştir. Binâenaleyh üzerine arının ihtası olup da kendisine rahmet-i ilâhiyye isâbet etmemiş bulunan bir kimse kalmadı. Ve rahmet-i ilâhiyyenin bu umûmiyyeti Hak Teâlâ'nın, "Rahmetim gazabımı geçmiştir." (A'raf, 7/156) kavli ile sabittir. Rahmânî arı her şeyi muhîttir. Ve arı üzerine istivâ eden Rahmân ismidir. Binâen aleyh Rahman isminin hakikati ile âlemde rahmetin yayılması vâki olur. Nitekim bu Fusûsu'l-Hikem'in Süleyman Fassı, Quayb Fassı ve Zekeriyâ Fassı'nda ve Futûhat-ı Mekkiyye'nin 558. babında tafsîl ve izah kılınmıştır. Burada özet olarak açıklaması budur ki:

Rahmet dört asıl üzerine mebnîdir:

1. Zât'ın umûmî rahmeti: Bu rahmet, Hakk'ın kendi zatına tecellîsi indinde, zât-ı ahadiyyette gizli bulunan bütün esmâyâ ilmî sûretleri bahşeder. Dolayısıyla bütün esmâyâ umumî olur.

2. Zât'ın husûsî rahmeti: Bu rahmet de Hakk'ın kendi esmâsından bazılarına muhabbeti asârından olan ezelî inâyetidir. Nitekim, Zât'ın husûsî rahmeti ile ilm-i

²³⁹ İbn Arabî, **Fusûsu'l-hikem**, trc. Nûrî Gençosman, s. 256-257

ilâhîde zuhûr eden bazı esmânın sûretleri nübüvvet ve iman ile sübût bulmuştur. Ve onlar enbiya ve onlara tabi bulunan müminlerin derecelerine göre a'yân-ı sâbiteleridir.

3. Umûmî rahmet sıfatı: Bu rahmet, Zât'ın umûmî rahmeti hükmünün İehâdet mertebesinde zuhûrunu gerektirir.

4. Husûsî rahmet sıfatı: Bu rahmet dahi, Zât'ın husûsî rahmetinin hükmünün İehâdet mertebesinde zuhûrundan ibârettir.

Hakk'ın rahmeti her İeye vâsi'dir denildiği vakit, esmâ-i ilâhiye dahi "her İey" tabiri tahtına dahil olur. Zîrâ esmâ-i ilâhiye dahi eİyâdandır. Bununla Birlikte esmâ-i ilâhiye, Rahmân isminin hakikati olan ayn-ı vâhideye râci'dir. Ve Rahman ismi, ism-i câmi'dir. Binâenaleyh Allah'ın rahmetinin muhît olduİu en evvelki İey, zâtî rahmet ile sıfâtî rahmeti îcâd eden o ayn-ı vâhidenin dilemesidir. Zîrâ ilâhî hazret bütün sıfat ve esmâ ile zât'tan ibaret olduİundan esmâ ve sıfata nazaran "külli-mecmûi" olan ayn-ı Rahmân ismi, bütün esmâyı muhît olduİu cihetle, bu ayn-ı vâhide, bu Rahmân isminin hakikati olur. Ve vücûdun arİı üzerine müstevî olan Rahmân'dır. Bu vücûdun arİı, Hakk'ın rahmânî nefesi ile nefes verdiİi hakîkât-ı Muhammediyye'dir ki, bütün ruhânî ve maddî hakikatleri câmi'dir. İu halde bu vücûd arİının tahtında olup da kendisinde rahmet isabet etmemiİ bulunan hiçbir İey yoktur. Hatta, bu rahmete, İblîs bile dahildir. Çünkü mevcûd olmuştur; ve her mevcûd olan, merhûmdur. İu kadar ki bu rahmet, Zât'ın umûmî rahmetidir.²⁴⁰

Sadreddîn Konevî'ye göre er-Rahmân, hikmetin gerektirdiİi tarzda a'yânın kâbiliyetlerine göre varlıİı ve kemâli her İeye yayan demektir. Er-Rahîm ise, kendisine vâcip kıldıİı İekilde, özel mânevî kemâli kullarından itaat ve ibâdet edenlere verendir. Binâenaleyh er-Rahmân muhtaç olanlara, er-Rahîm ise, iftihar ehline özgüdür.

Allah'ın rahmeti, iki kısma ayrılmıştır: bunlardan birisi, vâcip rahmet ve diİeri imtinânî rahmettir. Buna göre, itminân rahmeti, er-Rahmân mertebesinde bir

²⁴⁰İKonuk, *a.g.e.*, c. IV, s. 361-362

feyzdir. Bu rahmet ile, zuhûr eden âleyler zuhûr etmiştir; yaratıkların korunması ve bulundukları hal üzere rızıkları da bu rahmete bağılıdır. Ayrıca, bu rahmet sayesinde âlakîlerin varacakları yer de âhirette rahmet olacaktır.²⁴¹

Allah'ın esmâsını cüz'î ve aslî olmak üzere iki kısma ayıran Tilmsânî, cüz'î isimlerin aslî isimlerin hükümü altına girdiğini belirttikten sonra birincisi Allah olan bu isimlerin ikincisinin er-Rahmân olduğunu söyler. Aslî isimlerden her birinin diğer bütün isimler üzerinde etkisi ve umûlû bulunmaktadır. Bu iki ismin, ilâhî isimlerin sayıca belirli adlar üzerinde etkisi bulunmaktadır. Rahmet mevcûdiyetin başlangıcı olup zuhûrun ta kendisidir. Rahmân rahmetle kendini göstermiştir. Hak ve hakikatler Allah ve Rahmân adı üzerinde bunların altında ve diğer bir yönünde bulunanlarla birlikte. Rahmân adı ile Rahîm adı arasındaki fark; er-Rahmân kemâl ve olgunluğuna, er-Rahîm ise daha üstün kemal ve olgunluğa delâlet etmektedir.²⁴²

B e y e Ğ e e n e e , e n n **An**

ilâhî bir sıfat olan rahmet tek bir hakîkattir, diyen Bursevî, bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın zât ve sıfâtının, umûmî ve husûsî olmak üzere muhtelif olduğunu söyler. Zâtının umûmî rahmeti tecellî ettiğinden dolayı her nesnede geçerli olmuştur. Bütün mevcûdât rahmetten sûret bulduktan sonra dahi Allah Teâlâ sûretlerin muhafazası için rızık verici olduğundan dolayı nimet verdi.²⁴³

Bursevî Rahmeti, feyz-i akdes ile hâsıl olan rahmet-i imtinâniye ve feyz-i mukaddes ile ulaşılan rahmet-i vücûbiyye olmak üzere ikiye ayırır. Rahmet-i imtinâniye mutlak ilâhî bağıdır ki istidât karlılığında değildir. Minnetin aynından sâdır olmuştur. Rahmet-i vücûbiyye istidât karlılığında Hakk Teâlâ'nın "O, rahmet etmeyi kendi nefesine yazmıştır." (En'am, 6/12) âyeti gereğince kendi nefsi üzerine icâb ettiği rahmettir. Bundan dolayı Allah Teâlâ her amelleri tayîn ve her amele bir

²⁴¹ Konevi, *a.g.e.*, s. 39

²⁴² Tilmsânî, *a.g.e.*, s. 9

²⁴³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 84b

sevâb tahsîs etti. Ârifler asıl olana nazar ile her nesneyi ayn-ı minnetten bulurlar, kendilerine ve amellerine varlık vermezler.

İlâhî rahmetin sayısının esmâ-i hüsnâ'nın sayısı kadar olduğunu söyleyen Bursevî, bu sayının yüz olduğunu belirtir. Bu yüz rahmetin biri dünyâyâ ve doksan dokuzu âhirete mahsûstur. Zîrâ dünyâ dar bir yer olduğundan geniî rahmete tahammülü yoktur.²⁴⁴

Rahmetin yüz adet olması dünyadaki celâlî esmâların mü'min açısından kahır elbisesinden soyulup gazab isminde bâtın olan gizli rahmetin zûhur etmesine delâlet eder. İlâhî lütuf ile kahr sûreti gizlenmiî olup "Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir." (el-Furkan, 25/70) âyeti gereğince bağılama sırrı zuhûr eder. Kâfire göre ise rahmet sûreti dünyeviyye tahtında mestûr olan nikmet âlikâr ve lutfu kahra mübeddel olur. Fakir olan mü'min fakrınî unuttur. Ve mihnet yüzü ona olmamıî gibi olur. Nitekim zengin olan kâfir dahî devletini unuttur ve nimet yüzü görmediîline döner. Bundan dolayıdır ki âkibete nazar olunur.²⁴⁵

Hâlinin zâhirinde mihnet ve kahır olan nesnenin bâtınında rahmet ve lütuf vardır. İlâhî imtihanların hepsi zikrolunan mânâyâ dâirdir. Allah Teâlâ Rahman Rahîm iken bu hastalıklar ve açlıklarla halkı niçin mübtelâ kıldı, dememek gerekir. Zîrâ mübtela kılması nefsi halis kılmak içindir.²⁴⁶

Bursevî, "(Sen onlara) de ki: İster "Allah" deyin, ister "Rahmân" deyin." (el-İsrâ, 17/110) âyetini delil getirerek Lafza-i celâl ile Rahmân ismi arasında gerçekte fark yoktur, ikisi de bütün ilâhî hakikatleri câmidir, demekle birlikte Lafzatullah'da mertebeye delâlet olduğunu söyler. Rahman isminde ise bu delâlet yoktur. Mertebeden murâd ulûhiyet mertebesidir ki varlıklardaki saltanat mertebesi ona nâzırdır. Bu cihetten Kabe iki isme mazhardır. Biri ilk isimdir ki ona evveliyet sırrı derler ki bütün zamanların evveliyetine sârîdir. Biri İsmullah sırrıdır ki onun için Kabe ve çevresine "Haramullah" derler. Ravza-i Mutahhara dahî iki ismin sûretine aynadır. Biri âhir isimdir ki Rasûlüllah (s.a.v) enbiyaların sonuncusudur. Yani

²⁴⁴ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 85a

²⁴⁵ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 85b

²⁴⁶ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 86b

rûhâniyeti itibâriyle baḳlangıç ve evveliyyetleri olduḡu gibi maddî bedeni itibâriyle hatmiyyet ve âhiriyyetleri vardır. Diḡeri ise Rahmân ismidir ki Hakk Teâlâ onu ruhlar ve cesedler âleminin rahmet anahtarı kıldı. Çünkü o Allah'ın rahmetinin tecellîsinin ilk mazharıdır. Hakîkatler ikidir. Biri esmâ ve sıfâta dâir olan ilahî hakîkatlerdir. Diḡeri ise kevnî hakîkatlerdir ki yüce kaleme, levh-i mahfûz ve tabakaların sonuncusuna kadar olan mevcûdâta nâzırdır.²⁴⁷

Herkeste nûr-i Muhammedî'den özel bir nitelik vardır. Bu mertebeye zâtî rahmet derler. Ve sıfâtî rahmettir ki bu rahmet-i sıfâtiyyeden müminler rızıklandılar, kâfirler ise mahrûm oldular. Bütün maksadlar ve istekler rahmân isminden istifade etmiḡlerdir. Lafzatullah ile rahman ismi mertebeden baḳka hallerde müḡtereklerdir. Hiçbir nimet rahmân isminden hâriç deḡildir. Hakk Teâlâ'nın rubûbiyyeti ve rahmâniyyeti hasebiyle hiçbir kimseden baḳıḡları men edilmiḡ deḡildir.²⁴⁸

Ve vezîr-i a'zam Vekîl ismine mazhardır ki ḡerefî ḡeref-i sultâna karîbtir. Ahvâl-i mufasssalası vardır ki bu tuhfeye sıḡmâz. Ve rûm ve Anadolu emîri'l-ümerâsî Kaviyy ve Metîn isimlerin mazharı olup sultâna cenâhayn olmuḡlardır. Ve müftî Alîm ismine mazhardır. Ve ḡeyhu's-sultân dahî bu isme mazhardır.²⁴⁹

e M D BB e M A L

M z An

Arka, son gibi anlamlara gelen "dübür"²⁵⁰ kökünden türemiḡ bir isim olan Müdebbir; iḡleri, sonucu güzel olacak ḡekilde evirip çeviren, idare eden anlamına gelir.²⁵¹ Kulların takdire muvafık olan tedbirlerinde yardımcı demektir.²⁵² Aralarında bir yarıklık oluncaya kadar iki ḡeyden birini diḡerinden ayırt etmek, temyiz etmek manasına gelen "fasl" kökünden türemiḡ olan "Mufassıl" ismi ise bir ḡeyi kısımlara

²⁴⁷ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 87b

²⁴⁸ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 88a

²⁴⁹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 92a-b

²⁵⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, "dbr" md.

²⁵¹ Beyhâkî, *Esmâ ve's-sıfât*, s. 92

²⁵² Mustakimzâde, *a.g.e.*

ayırır, ayrıntılı bir şekilde anlatır, bir şeyi net hale getiren manalarına gelmektedir.²⁵³

Allah ilminin bir gereği olarak ilmin sonuçlarına bakar ve ona göre olaylara müdahale eder. Allah, her şeyi daha olmadan önce nasıl olacağını ezeli ilmiyle bilir. Bu yüzden sonucu O'na gizli olan hiçbir şey yoktur.²⁵⁴

– n e d i e M d e , e e M , e ,

Bursevî'nin incelemeye aldığı bu iki isim doksan dokuz esmâ hadîsinde yer almamaktadır. Kur'an'da fiil olarak yer alan “Müdebbir ve Mufassıl” isimlerinden “Mufassıl” ismi mazi, muzarî ve meçhul sigasıyla on yedi âyette yer almakta ve bir âyette “Müdebbir” ismiyle zikredilmektedir. Aynı kökten türeyen “fâsıl” ismi ise bir âyette yer almaktadır (bkz. En'am, 57). “Müdebbir” ismi ise dört âyette fiil sığasında Allah'a nisbet edilmiştir.²⁵⁵ Bu iki ismin birlikte geçtiği âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Allah O'dur ki, gökleri direksiz yükseltti, onu görüyorsunuz, sonra arı üzerine istivâ etti, güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdi. Her biri belli bir vakte kadar akar gider. Bütün işleri o yönetiyor. Âyetleri O açıklıyor ki, Rabbinizin huzûruna çıkarılacaksınız.” (Yûnus, 10/3). “Semâdan zemîne emri tedbîr eder, sonra da o ona urûç eyler, bir günde ki miktarı sizin sayınızdan bin sene eder.” (Secde, 32/5)

e M d e , e e M , e , y e , , e , n
e ,

Fahreddin Râzî bu ismi ilme delâlet eden mânevî sıfat isimleri içinde değerlendirilmekte, ilmin sonunu ve âkibetini bilen mânâsına geldiğini söylemektedir.²⁵⁶

²⁵³ el-İsfehânî, *a.g.e.*, “fsl” md.

²⁵⁴ Beyhâkî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, Dâru'cül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 1984, I, s. 92

²⁵⁵ Bkz. M. Fuat Abdülbâkî, *a.g.e.*, “dbr” ve “fsl” md.leri

²⁵⁶ Fahreddin Râzî, *a.g.e.*, s. 362

Tilimsânî, “İlâhîleri düzenleyen ve delilleri açıklayan O’dur.” (Yunus, 10/3) âyetinde geçen tedbirin, ilâretlerle yapan manasına geldiğini, bu ilâretten maksadın da Hakk’ın vahdaniyeti olduğunu söylemektedir. Vahdaniyetin alâmetleri, Cenâb-ı Hakk’ın ilâhî tedbirle görmesi ve açıklamasıdır. Burada tedbir düşünce ile değil, zira bu bir boyama olup Allah Teâlâ’ya tensib edilir. Çünkü Hak Teâla düşünmeden âlim ve ilim sahibidir. Onun mevcudâtının zuhûru sağlamdır. Bu sağlamlığından maksad almış olduğu tedbirdir.²⁵⁷

Âlemin yaratılmasındaki bu sağlamlık Cenâb-ı Hakk’ın vücûdî tekevvünü itibariyledir. Netice itibariyle âlemdeki her il ve buyruk bir nizam dahilinde yürütülmekte, âlemin Hakk’a bir ilâret olması iktizâ etmektedir. Bunun için, “yapacağı ilâhî tedbirlerini alır” ifadesi “delil açıklayan” sözüne uygun düşmektedir. Hak Teâlâ “İyice bilmelisin ki yaratmak ve emir O’nundur.” (A’raf, 54) buyurmaktadır. Halk âleminin zâhirî sebepleri müsebbibleri açıkça takmaktadır. Buyruk âlemi, Hakk’ın vücûdunun zâhir ve bâtın adları, sıfatları ve fiilleriyle bellidir. Çünkü zâtı O’ndan vücud bulmuş şeylerdir. Zîra mahcub kimseler halk âlemini görmektedir. Keşf ehli ise buyruk âlemini görmektedir. Zâtî olanlar, kudî zâtı kavramak için kendilerinden geçince her ikisini görmektedir. Onlar hal âlemiyle emir âlemini görmektedirler. Emir âlemiyle halk âlemi arasında her türlü tedbir ve hazırlıklar zâhirdir. Dolayısıyla Hak Teâlâ’nın Müdebbir adı bundan taayyün eder.²⁵⁸

İbn Arabî, Fütûhât’ta Müdebbir ve Mufassıl isimlerini ümmehâtü’l-esmâ dediği Hayy, Alîm, Mürîd, Kâdir, Kâil, Cevâd ve Muksit isimlerinin kardeşleri olarak zikreder.²⁵⁹

Allah, Müdebbir’dir. Yani, mahlûkatının her ilâhî bizzat yürüten (Ra’d, 13/2), tedbir, terbiye ve idâresini yapandır. Cenâb-ı Müdebbir-i Kadîr, mahlûkatını tehlikelere karşı korunabilecek ve kendilerini savunabilecek cihazlar ve âletlerle donatarak yaratır. Onları hayatın türlü zorluklarına karşı hazırlar veya hazırlanmış biçimde yaratır. Musîbet ve belâlara karşı kulları için tedbir alır.

²⁵⁷ Tilimsânî, *a.g.e.*, s. 145

²⁵⁸ Tilimsânî, *a.g.e.*, s. 145-146

²⁵⁹ Nihat Keklik, *bnü’l-Arabî’nin Eserleri ve Kaynakları için Misdak olarak el-Futûhât el-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 394

Zât'ın zuhûra meylindeki ilk mertebesinde temeyyüz yoktur. İlîm, âlim ve ma'lûm birdir. Burada dört isim ve her birinin mazharları tecellî eder. Bu isimler, bütün varlıklara vücûd veren "Rahmân", her birine ayrı özellikler kazandıran "Rahîm", tedbîr kılan "Müdebbir" ve eîyâyı birbirinden ayıran "Mufassıl" isimleridir. Müdebbir akl-ı küll, Mufassıl nefis-i küll, Rahmân arâ, Rahîm kürsü üzerindedir. Bu isimler ilâhî maksadın meydana geldiği mercilerdir.²⁶⁰

B e y e Ğ e e M d e , e e M , e n n An

Bu iki ismin bir yerde söylenmesi birbirlerine ittisâli olduğu içindir. Tedbîr bir nesnenin âkıbetine nazar etmektir. Tedebbür de böyledir. Tedebbür tefekküre yakındır. Ancak tedebbür ile tefekkür arasındaki fark budur ki tefekkür diliyle, nazar tarîkiyle olan kalbin tasarrufudur. Bundan dolayı Müdebbir derler. Kur'ân'da gelir: "O, gökten yere, (yukarıdan aîaîya) iîleri düzenler." (Secde, 32/5). Ulemâ dediler ki Hakk Teâlâ'ya göre tedbîr, takdîr ve hazırlama esbâb-ı âlemidir.²⁶¹

Üç aded mertebe-i ilahiyye vardır ki birine mertebe-i ahadiyyet ve birine mertebe-i vâhidiyyet ve birine mertebe-i cem yani mertebelerin arasını cem derler. Ahadiyyet mertebesi emr-i ilahînin vürûdu mertebesidir. Yanî o bir mertebedir ki emir ve ilahî iîler ilkin oradan belirir. Ve mertebe-i vâhidiyyet e'n ve emrin mertebesinin taksîmidir. Mertebe-i cem tedbîr mertebesidir. Ahadiyyet zâta delâlet eder, vâhidiyyet ise sîfâta delâlet eder.

Besmelede biri Lafzatullah, biri Rahman ve biri Rahîm olmak üzere üç isim tertîb olundu ki ismullah ile ism-i Rahman birdir. Bu kadar ki ismullah'ın mertebeye delâlet etmesiyle ism-i Rahman üzerine o kadar ziyâdeliî vardır. Bununla birlikte iki isim de ahadiyyet mertebesine nâzırdır. Rahîm ismi ise vâhidiyyet mertebesine göredir. Müdebbir ismi cem mertebesine göredir.²⁶²

²⁶⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatler*, İfav Yay., İstanbul 1994, s. 224

²⁶¹ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 94a

²⁶² Bursevî, *a.g.e.*, vr. 94a

İlahî emrin arıtan kürsîye ve kürsîden de dünyâ semâsına nüzûl ettiğini belirten Bursevî, Kur'ân'ın Kadir gecesinde tek bir seferde ay feleğinde beyti'l-izze denilen mahalle inzâl olunup oradan yirmi üç senede Rasûlüllah'ın kalbi üzerine tenzîl olunduğunu söyler. Arı Allah'ın Rahman isminin, kürsî Allah'ın Rahîm isminin ve dünyâ semâsı Allah'ın Müdebbir isminin mazharıdır.²⁶³

Bu sıralamanın mertebe-i enfûste benzeri sır, rûh ve kalbtir. Feyz-i İlahî ilk önce sır mertebesinden rûh mertebesine gelir, rûhdan da kalb mertebesine gelir. Kalb ise bu feyzin tedbîr ve tafsîl mahallidir ki oradan eserleri kuvvelere ve kuvvelerden de azalara yayılır. Zîrâ İlahî sırrın latîfe-i insâniyyeye ve onun dahî bâtına ve bâtının da zâhire ittisâli vardır. Ancak her taayyünün hakikatini mertebesine göre itibâr ettiler. Nitekim zâhirde kethüdâ vezîr ve vezîr dahî pâdiâh olmaz. Velakin hükümde birdir. Zîrâ tedbîr bir nesnenin âkibetine nazar olunca emrin âkibeti, meselâ ay feleğinde zuhûra geldi ve böylece kalbde vücûd buldu. Ve arı-ı a'lâyı Allah Teâlâ üuûn-i arziyyenin zuhûruna âlet-i halk etmiştir. Onun için felekleri ve meleklerde merkûz olan cansız nurlu varlıkları ve müvekkel olan kudsî nefisleri ve melekî ruhları halk eyledi. Bu vesileler ile belî hikmet hasebiyle takdir olunan gayb ilmlerini tedbîr mahalline nüzûl etmek için. İster hayır olsun ister İler husûsî vaktinde erbâbına taalluk göstereyin.²⁶⁴

Vahyin indirildiği Hz. Peygamber'in kalbi gerçekte hakiki levh-i mahfûzdur. Levh-i mahfûz dedikleri onun sûretidir. Her ne kemâl varsa hepsi insan sırrına emanet olarak verilmiştir. Cebrâil'in vahyi levh-i mahfuzdan beyti'l-izzeye ve oradan Muhammed (s.a.v)'in kalbi üzerine indirmesi sadece Nebî'yi İereflendirmek içindir.²⁶⁵

İmanda kemâle ermiş olanların günleri yevm-i ezel, yevm-i ebed ve yevm-i hâzır İeklinde üç kısma ayırdığını ifade eden Bursevî, yevm-i ezelin kazâ ve takdîr günü olduğunu söyler. Yevm-i ebed -ki âhîret günüdür- ise yevm-i rızâ ve tebîrdir. Dünyanın da yevm-i hâzır olduğunu ifade eden Bursevî, onun yevm-i tedbîr ve teysîr

²⁶³ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 94b

²⁶⁴ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 95b

²⁶⁵ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 96a

yeri olduğunu belirtir. Bundan dolayı, hayâtta olanlar yevm-i tedbîrdedir. Zîrâ yevm-i ezelin takdîrleri ile mübtelâ olmaktadır. Âhiret günü ise meydana gelen ilahî hükümlerin neticelerini tafsîl ve erbâbına ulaştırma içindir. Bir âlemin aynı olmazsa sûreti meydana çıkmadığı gibi yevm-i hâzır yani dünya dahî vücûd bulmasaydı yevm-i ezelde takdîr olunan âlemlerin ne olduğu bilinmezdi. Yevm-i ebed denilen âhiret vâki olmazsa amellerin neticeleri meydana çıkmaz.²⁶⁶

Ezelî sırrın ortaya çıkması için dünya (yevm-i hazar) yaratılıp Âdem yeryüzünde halife kılınmıştır. Ancak amelin sûreti malûm oldu. Bu açıdan ki ârî‘-i a‘zam Kur‘ân ve hadiste ifâde kıldı. İşte bu manâ amelin varlığının uzaklığıdır. “Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilmez.” (Lokman, 31/34) âyeti gereğince gelecekteki âlemlerin sûreti ilahî âlemine zâhûr etmişi olmaz. Zîrâ yarın bugünden sonra hâzır olur. Âlem ve âdem, fiiller ve vukua gelecek olan haller ilm-i ilahîde olduğu üzeredir. Hiçbir nesnede ilm-i ilahîye zerre kadar muhâlefet yoktur. Çünkü eîyâ ilimde sâbite ve aynda görüldür.²⁶⁷

²⁶⁶ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 96a

²⁶⁷ Bursevî, *a.g.e.*, vr. 96b

NC B L M

C B YY M N

Bismillahirrahmanirrahim.

Hadîka-i takdîs u tevhîd-i zât-ı pâk-ı Hudâ nesîm-i enfâs-ı mukaddisân ile [1b]
pür-bâr u ber ve gülîlen-i tahmîd u temcîd-i Cenâb-ı Zi'l-kibriyâ re'â-ı dehân-ı
hâmidân ile her dem tâze vü ter olup tûbâ-yı bâlâ kîmet-i sâlavât-ı rûhu'l-hayât,
ravza-i kemâlât dahî serkeşide-i illiyyîn u sidre nihâd-ı dürûd-i âl-i 'âlî ve ashâb-ı
müteâlî merfû'-i firdevs-i berîn olup dil u dehân-ı âlemiyân rutûbet-i evrâd ve
nedâvet-i ezkâr-ı Rabbü'l-ibâd ile bâis-i bakî u bâdî-i ne'v ü nemâ olmaktan hâlî
olmaya.

Nazm:

Zâhir u bâtınımız ey Bârî

Ne veyâb-ı rahîk-ı feyzın kıl

Dîdemiz rû en ola eyle nazar

Koma gayra nigâhdan berî kıl

Ba'de-zâ, bu fakîr e'leyh 'ismâil Hakkı -'errefehullahu bi-mezîdi't-terakkî-
bu veçhile leâlî u derârî-i güftâr-nisâr ve nazm-ı sühan-ı na'zı mi'neka-i gerden-i
kîbilân-ı rûzgâr eyler ki otuz be' seneden beri dâru'l-karârım olan medîne-i
Bursa'dan arz-ı mukaddeseye hicret ve Dîme'kî'-am tarafına nühzete hitâb-ı ilâhî
ile me'mûr ve vârid-i gaybî ile mecbûr olup bin yüz yirmi dokuz (1129) (1717) târîh-
i hilâlinde berâ-yi imtisâl-i fermân-ı Melik-i Müteâl, belde-i mezkûreden 'edd-i rahl
ve rabt-ı hizâm ve mürâfakat-ı rehrevân-ı 'am edip Dîme'k'ta garîbâne fûrûke'
kaldı'ım ve yetîmâne dem-ke' oldu'umdan bi-hasebi tevârüdi'l-feyzi'l-ezelî ve
teâkubi'r-ra'hi'l-cüz'î ve'l-küllî sahâif-i hikem ve meârifden nice mecelle tebyîz ve [2a]
tafsîl u mücelledât-ı ulûm-i ilâhiyye 'îrâzebend-i tekmîl oldu' esnâda emîrî'l-

ümerâ-i ðam, vezîru'l-vüzerâ-i pür-ihtiðâm medâr-ı devr-i mihr ü mâh-ı subh u ðâm-ı câm-ı feyzâ-feyz ve fazl-âðâm cenâb-ı Receb Pâðâ²⁶⁸ -ahsenallahu ileyhi fevka ma yehvâhu ve yeðâu- taraf-ı Rûm'dan kudûm ve tavîlezen ikðmet-hayyiz-dem ettikte ki târîh-i telrîfi bu nazmdan müstefâd ve bu gevher-i elfâzdan ma'nâyı murâddır.

Târîh:

Sütûde-zât ü sıfât hazret-i Receb Pâ â
Ki merdümân-i cihân içre nîk-nâm oldu
ühûr içinde Receb ferd ü bu ferîd-i zaman
Mehâsini çü meh-i çârda tamam oldu
Simât-ı ni'metine kûh-i k f çûn halka
Hemân mûremi sîmurga lutf-i âm oldu
Hiredne-çarh gider hemçü bâd-ı âte -'inân
Ki zîr-i rânına zîrâ o tünd-râm oldu
Açıldı çehre-i dilden sehâb-ı gussa vü gam
Zamân-ı devletinin halkı âzgâm oldu
Sitâre revzenesinden mülk-i nezâre eder
Ki çe m-i rû en-i âdem çû ayn-ı câm oldu
Emîr-i hac u vezîr-i kebîr-i âlî ân
Çekip kavâfil-i âmiyyeyi imâm oldu
Ne âm belki fûrû -i ruh-i cihân-tâbı
Ziyâ vü nûrda her sabâh u âm oldu
Nigâhı râh-nümâ-yı metâf-ı beyt-i harâm
Hırâmî dest-dihi ehl-i istilâm oldu
Çû bâb-ı Hakk'da vukûfu olur kemâline dâl

²⁶⁸ Arnavut asıllı olup Bostan Recep Paða'nın akrabasındandır. Küçük yaðında mabeyn-i hümayuna dahil olup hazîne-i hümayun kethudası olmuştur. 1119 Cemaziyü'lâhırında (Aðustos 1707) vezirlikle Diyarbakır, 1122/ 1710'de Van, 1123/1711'de Sivas ve 1124/1712'de Trabzon valisi olup Emine Sultan'la nikahlandı. 1125/1713'te Teke sancağıyla Yeni Kale ve Azak muhafızı, 1126/1714'de Kudüs, 1128/1716'da ðam, o sene ikinci defa Diyarbakır, 1129 ðabanında (Temmuz 1717) Erdel ve Vidin muhafızı, o senede ðam, 1131 Rebiyülevvelinde (Ocak 1719) Haleb ve 1132/1720'de Mısır valisi olup 1133/1721'de azledildi. Sonra tekrar Haleb valisi olup 1136 Cemaziyü'lâhırında (Mart 1724) Tiflis ve Trabzon, 1137 Ramazanında (Mayıs 1725) Diyarbakır ve Revan, 1138 Cemaziyülevvelinde (Ocak 1726) Sivas ve Revan valisi olup 1138/1726'da vefat etmiştir. ðanlı, tedbirli, ileri görüşlü, cesur bir kimse olup reâyâyı gözetirdi. Bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Sebîl Yay., İstanbul 1996, c. II, s. 411.

Hudâdan ona mükâfât çok selâm oldu
Duâsı vakf-ı dehân-ı havâsdır onun
Senâsı rehn-i zebân-ı heme enâm oldu
Dedim hurûf-ı mücevherle²⁶⁹ Hakkı'ya târîh
O eh vek rla kürsîni îh-i âm oldu
Di er vâlî-i âm olıcak necmî Receb Pâ ânın
Subha döndürür ruh-ı tûre nihâd- âm²⁷⁰
Çıkıp abdâl-ı Dıme k içre yedîler dediler
Refeallâhu bihi kadre livâi' - âm

Bu meyânda kemer-beste-i himmet olup ﴿ رَبِّ ارْحَمْنِي ۖ إِنَّي مُسِيءٌ بِذَنبِي ﴾ (Tâhâ, 20/114)
[“Rabbim! İlmimi artır.” de.] vefkince tahsîl-i ziyâdeye tâlip ve ba‘zı âsârımızı

Bu kitâb lâ-raybe bir lekûfe-zâr-ı hitâb-ı gaybdır ki rengârının ma'rifeti nazâr-gâne-i revzene-i dil olana hayâldır. Tasavvur ve hıred-harde dâne hayret-efzâ ve bû-yi gûnâgûn hikmet-i isti'mâm-ı revâihi gaybetiyye eden dimâ-ı âlûftegân-ı aḡka abîr u anber-sârâ ve muḡk-i hutun ve tûbbetsâdır. Her sırr-ı sâk-ı satırında bir lekḡik-i nu'mânî-i hakikat-ḡüküftedir ki, derûn u habbe-i süveydâ-yı dilin daḡına niḡân ve her süreyyâpeyker nikât-ı berg-i gül nevzuhûru kelḡe bir zer-efḡândır. Ruhsat-ı mutâlaa veren andelîb terânesân-ı dil-i murg-u hoḡ-elhân-ı seherîye sebaktâl olmaktan âr eyler. Ve dâim zemzeme-perdâz olup cân u dilden böyle söyler ki:

Nazm:

***Ey bu gül ende gül-i seyrâb-ı sûret â ıkı
Â ık-ı sûret olan almaz bu ma'nâ lâyıkı
Berg-i gülde fi'l-hakîka vardır bû-yı mecâz
Hiç dirî eyler mi pejmürde derûn-u sâdıkı***

Ez-cümle bu kitâb dahî vesîle-i hayr-ı duâ ve vâsıta-i maḡfiret-i Cenâb-ı Kibriyâ ve zerîa-yı ḡefâat-ı Hazret-i Mustafa -sallallahu aleyhi ve sellem- olmak tevakku' olunur.

Nazm:

***Ey gönül bostân-ı âlemde gam yeme çok fidanlar diktin
Bir gün elbet verir ola mahsul ol tohumlar ki âleme ektin***

Ve te'lîf-i kelâm ve ifâde-i merâmıda lisân-ı Türkî îsâr ve lûgat-ı ebnâ-i cins ihtiyâr olundu. Tâ ki nef'î âm ve ḡâmil ve fâyidesi zâyid ve kâmil ola. Ale'l-husûs ki, her kavmin lûgati kendilerine lezîz ve i'tibârlarında azîzdir. Ve bu cihettendir ki ba'zı ferzâne-i acem demiḡlerdir: **(*)*&+ , ḡ -ḡ '\$%&% ḡ !ḡ"# .** [Arapça daha hoḡ olsa da Farsça söyle]. Ya'nî, Fârisî'de melâhat-i zâtîyye ve halâvet-i asliyye vardır ki serâ-ser pâlude ve kande ve helvâ gibidir. Bu ma'nadan lisân-ı Arabî gibi ḡûrî-i nemle muhtâç deḡildir. Eḡerçi lûgat-ı Arabiyye lûgat-ı Kur'ân-ı zî-ḡân olmakla hoḡterdir. Binâen-alâ-hâzâ ehl-i cennet onunla tekellüm ederler. Eḡerçi ki Fârisiyye-i dūrriyye dahî ona ilhâk olunduḡu ba'zı ehâdîs-i sahîhada vârid olmuḡtur. Zîrâ, ba'zı

kabâil-i Arab, hurûf-ı erbeayı telaffuz etmiŕlerdir ki (Pe) ve (çe) ve (j) ve (g) acemiyledir. Ve bu makûmda ziyâde tahkîk vardır ki, ba‘zı âsârımızda muharrerdir.

Nazm:

***Gerçi Türkî-hânem efvâh-ı cihânda Hakkıya
Üçyüz altmı dil bilir her dilde bin dil bu dilim
Güyyâ oldu lûgat-ı nâsın bir nân-ı semîd
Fârisî ü gayrîden her biri oldu bir dilim***

Her ne emr eyler ise bâr-i Hudâ

Bendeye lâzım olan tutmaktır

Her tasavvur ki gelir kâm-ı dile

Onu helvâ ise de yutmaktır

L M L L L AYY

Ma'lûm ola ki, hayât-ı halk i'tidâl-i mizâca tâbi' olan kuvvettir. Ve hayât-ı Hak, ÷ol sıfat-ı ezeliyyedir ki sıhhat-ı ilmi mûcibdir. Pes, hay odur ki fa'âl ve derrâk ola. Öyle ki, bir nesnenin aslâ fi'l ve idrâki olmasa ol nesne meyyittir. Ve hayy-i mutlak Allah Teâlâdır ki, ilminden bir müdrek ve fi'linden bir mef'ul âz ve hâriç de÷ildir. Zîrâ, eser-i hayâtı hakîk-i kevnîyyenin cümlesine sârî ve hükmü cemâd ve hayvâna cârîdir. Eñerçi ki mahcûb olanlar bu ma'nâdan gâfil ve kelifle idrâkinden âtıldır. Zîrâ, hayâtı nâkıstır. Vech-i noksan budur ki hicâb-ı taayyün-i kesîf ile perdelenmi÷tir, vech-i âfitâb gamâm-ı galîz ile muhtecib oldu÷u gibi. Ve rehrevân-ı Hakîkat menâzil-i mergûbe ve makâmât-ı makbûleden ibtidâ bûy-ı sırr-ı hayât olurlar. Ve ba'dehû, nice meâric-i hakîkiye terakkî kılarlar. Ve sırr-ı sereyân budur [4a] ki, her sâni' ki bir amelde üstâd ola, elbette ol ameli kendi kemâli üzerine binâ eder. Ve onda noksan oldu÷un istemez. Zîrâ, nazargâh-ı halk olsa gerekdir. Ve Hakk Teâlâ ittifâkî i÷ tutmaktan münezzeh ve müberrâdır. Zîrâ, Alîm, Habîr'dir ki, her nesneyi ilm-i kâmil üzerine bina eder. Onun için san'atta noksan yoktur. Ve ilmine göre kudret-i zâyidesi dahî vardır. Bu cihetten buyurur: **BC (121=\$ >+ ?\$ 2** **&D# 12 ?\$ E \$F** (Mülk, 67/3) [Rahmân'ın yaratmasında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.]

Mahkîdir ki, musavvirlerden birisi bir kağıt üzerine üstâzâne bir keklik tasvir edip Hatmu'l-evliyâ'ya²⁷³ bitârîki'l-imtîhân arz ettikte Hatmu'l-evliyâ dahî bu sûretin ayağı bir âîre halkî olandan tavîldir, deyûcek ol musavvir insâf edip teslim oldu. Ve Kur'ân'da gelir: **)% * G H %e53 (r)3.78666 (e)-2.0301 (t)-8 , 491 ()-89.834491 (Ó)-8.730.6**

onunla amel eder ve kemâlâtından biri hayât-ı Zâtiyesidir. Binâen alâ-hâzâ, mevcûdâtta meyyit yoktur. Belki cümlesi sıfat-ı hayât ile kâimdir. Tâ ki Hakk'ın kemâline noksan gelmeye. ÷u kadar vardır ki, ba'zı e'lyânın hayâtı zâhir ve ba'zının bâtındır. Mahcûb olan hayât-ı hissiyeyi idrâk eder fakat. Zîrâ, hayât-ı hakîkiyeyi idrâke ke'f-i tâm lâzımdır.

Mahkîdir ki, Bedr-i Habeşî²⁷⁴ -kuddise sırruh- vedâ'-ı âlem-i fânî kıldıkta berâ-yı gasl-ı serîr üzerine vaz' olundukta gâsil onun heybetinden vaz'-ı yed etmelle kâ

ı kevnîyye olmaz. Ve rûh-i insânî ba'de'l-mevt berzahda ulûm-i a'mâl sûretiyle temessül eder. Ve onun orada idrâki hakîkîdir, dünyada ayn-ı hissile olan idrâk gibi. Onun için ühedâ hakkında gelir: ﴿بَلِّغُوا إِلَيْنَا الْحَقَّ﴾ (Âl-i İmran, 3/169) [...Bilakis onlar diridirler, Rab'leri katında rızıklanmaktadırlar.] Ya'nî, gerçi nısf-ı na'îm olan na'îm-i rûhânî ile mütena'imlerdir. Fe-emmâ na'îm-i hissîye karîbdır, beyne'n-nevm ve'l-yakaza olan ba'zı ahvâl gibi. /

[5a]

Nitekim Hazret-i Dâvûd aleyhisselâm âsûde-i bihi't-i rahmet oldukta Hakk Teâlâ buyurdu ki: “Ya Dâvûd! Sana nısf-ı cennetimi mübâh kıldım. Zîrâ bundan murâd na'îm-i rûhânîdir ki nısf-ı âharı na'îm-i cismânîdir. El-hâsıl, cennet-i mutlaka na'îm-i rûhânî ve cismânînin mecmûundan ibârettir. Binâen alâ-hâzâ, hâl-i berzah cennet-i mukayyededir. Ya'nî, rûha göre olan na'îm ve cahîmdir. Ve rûhun idrâki hakîkî olmak berzahın mütehayyel olmasını münâfi deîldir. Nitekim hâl-i dünyâ gerçi ayn-ı hâricîde olan umûr-i mütehakkıkadır. Böyle iken yine zıll-ı hayâldir. Nitekim hadîste gelir: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَعْمَلُوا لِلْآثَارِ الْحَسَنَةِ﴾ [İnsanlar uykudadır, öldüklerinde uyanırlar.]²⁷⁵ Ya'nî, dünyâda olan yakaza nâkıs ve ba'de'l-mevt kâmil ve ba'de'n-neîr ekmeldir.

Ve Kur'ân'da Hazret-i Yûsuf-ı siddîktan -aleyhisselam- bi-tarîki'l-hikâye gelir ki: ﴿يَا أَيُّهَا الْمَلَأَى الْأَعْيُنَ عَنْ رُؤْيَاكَ﴾ (Yûsuf, 12/100) [Gerçekten Rabbim onu hak rüya kıldı.] Ya'nî, ebeveyni ve ihvânı hakkında gördüğü rü'yânın eseri zuhûr ettikte hakla ta'bir etti. Ma'a-hâzâ hâl-i dünyâ rü'yâ içinde rü'yâ gibidir. Zîrâ, rü'yâ hâline göre hissin fi'l-cümle hakîkati vardır. Nitekim Hatmü'l-evliyâ buyurmuştur: ﴿يَا أَيُّهَا الْمَلَأَى الْأَعْيُنَ عَنْ رُؤْيَاكَ﴾ [Kainat görünüşte hayaldir gibidir, hakikatte ise gerçektir.] Ya'nî, zıllın mazlûle nisbeti ile sûret-i mahsûsesi vardır. Ederçi ki vücûd-i hakîkî mazlûlundur. Pes, vücûd-i mümkün ve vücûd-i vâcib dahî ona kıyâs oluna. Onun için vücûd-i mümkün ve vücûd-i zıllî derler.

Ve bundan mütekarrer oldu ki dünyâ inde'l-mükâleffîn min vech hayâl ise min vech dahî hakîkattır. Ve berzah dahî ne'e-i uhrâya göre böyledir. Onun için

²⁷⁵ Bursevî benzer bir hadisi *Rûhu'l-Mesnevî* adlı eserinde Hz. Ali'nin sözü olarak zikretmektedir. Bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî (Mesnevî erhi)*, haz. İsmâil Güleç, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 210

berzahın na‘îm ve cahîmi ahiretin na‘îm ve cahîmine göre zıll gibi oldu. Ve bir nesnenin zıllını görmek kendini görmek gibi olmadı[ından yakaza-i hakîkiyye âhirete kaldı. Ve bu ma‘nâda enbiyâ ve evliyâ dahî tefâvut üzerinedir. Ya‘nî, gerçi dünyâda ayne‘l-yakîn ve hakka‘l-yakîn ile müfazzal ve mükerrerlerdir. Fe-emmâ hicâb-ı cisimden ve ahkâm-ı anâsırdan halâs oldukta ihâta ve müâhededeleri ziyâde olur.

[5b]

Ve berzah dedikleri dünyâ ve âhiret arasında olan hadd-ı fâsıldır. Zıll ile âlems meyânında ve beyne‘l-bahreyn hat gibi. Ya‘nî, zıll fi‘l-hakîka âlemsle ve birbirine mültakî olan iki bahrden her biri âhar ile muhtalit de[ildir. Velâkin hiss-i belerî onu fasl etmeden âcizdir. Nitekim sagr-ı İskenderiyye‘de bahr-ı âm ile Nîl‘in mültak[ısında müâhede olunmuştur. Pes, ol hâcizî idrâk eden akıldır. Ve ona hâciz-i ma‘k]le derler. Ve onda tarafeynin kuvveti vardır. Nitekim dünyâda ezel ile ebed âhiret-müctemi‘dir. Ve berzaha göre dünyâ ve ahiret dahî böyledir. Onun için hadîsde gelir: **يَزِيدُ لِي فِي هَذِهِ الدُّنْيَا (2 12** [Ölen kimsenin kıyameti kopmuştur.]²⁷⁶ Ya‘nî, eczâ-i berzah eczâ-i âhirete muttasıl olmakla bi‘l-vâsıta dünyâ âhirete muttasıldır. Ve bu cihetten Kurân‘da gelir: **وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي حَيَاتِهِمْ** (Hâ[ır, 59/18) [...Ki]li, yarın için ne (yapıp) gönderdi[ine baksın...] Ya‘nî, âhiretten gad ile ta‘bir eyledi. Zîrâ yevm, emse ve gada muttasıl oldu[u gibi dünyâ dahî ezele ve ebede muttasıldır. Ebedden murâd yevm-i ahirettir ki lâ-yentehîdir. Ve ezelden murâd mebd-i muayyendir. Ve Hakk Teâlâ‘nın ezeliyyeti sıfât-ı selbiyyedendir ki evveli yoktur, demektir. Pes, evvel oldu[u mebd-i muayyen hasebiyledir. Nitekim mahallinde beyân olunur İnâallahu Teâlâ.

Ve ühedânın berzahda hayât-ı rûhâniyeleri cihetiyle merzûk olduklarından ulemâ-i rusûm cevâz-ı nikâha dahî zâhip olmu[larıdır. Zîrâ, ellez-i na‘îmdir. Velâkin bunda üphe vardır. Zîrâ nikâhla temettü‘ etmek zâtla intifâ‘dır. Berzahın na‘îmi ise na‘îm-i sıfâtîdir. Ve dünyâda menâmda veya ba‘zı ahvâlde nikâhla telezzüz vâki‘ olur. E[er ihtilâm ile olursa hayâl-i nefsanî ve leytânîdir. Ve e[er bilâ-ihtilâm olursa ba‘zı ifâzât ve muâmelât-ı ma‘neviyyenin temessülü ve sûretidir. Yoksa fi‘l-hakîka nikâh de[ildir. Berzahda olan idrâk ise hakîkîdir. Nitekim murûr eyledi.

²⁷⁶ Aclûnî, *Ke fu‘l-hafâ*, II, 368 (2618); Münâvî, *Feyzu‘l-Kadîr*, V, 3

Binâen alâ-hâzâ berzahda olan umûr-i hakîkiyyeyi dünyâda olan umûr-i hayâliyye üzerine bina ve kıyâs etmek sahîh deîildir. Ve bu ma'nâ cinle ins arasında olan izdivâc gibi dahî deîildir. Zîrâ cinnî gerçi rûhânîdir velâkin rûhâniyyeti galebe i'tibâriyledir ki suver-i muhtelifede temessül eder. Ma'a-hâzâ cism-i latîfdir. Onun için melek gibi ism-i latîf tahtında dâhildir. Ve beîler ile izdivâc cismâniyyeti cihetindendir. Zîrâ, cismâniyyet-i mutlakada mü'tereklerdir. Eîerçi ki, beîler cism-i kesîftir. El-hâsıl cihet-i cismâniyyet ile teayyün-i mahsûs yüzünden tatavvur edip

gayrîleri bitarîki'l-ûlâ. Ve hiddet-i basariyye-i nebeviyye öyle idi ki on iki aded süreyyâyı berâber görürlerdi. Eerçi ki ebsâr-ı rûlenâ-yı Arap ve gayra göre altı ve yediden ziyâdesi muhtefîdir. Ve ol nûr ki eflâkde mahall-i envâr ve zemînde mevâkı'-ı azvâyı ale's-seviyye seyr ederdi. Onun basar ve basîretine eÿya ve ekvân nice hicâb olur. Ve kemâ-yenbegî müâhede ve rü'yet-i Hakk'tan onu mahcûb kılar.

Nazm:

Kimse bilmez zâtını ey âh-ı rusûl
Hayret-i kübrâda k lır akl-ı kül
Çün sana etti tecellî zât-ı Hakk
Gül-i ruhin üzre araktan bitti gül
Câm-ı feyzinden içen sermest olur
Neyler ona meclis-i sahbâde mül
er'inî rehber eden bulur tarîk
Gerçi çoktur Hakk'a her yüzden sübûl
Gayra açmaz çe mini â ık olan
Sendedir vâllahi billahi gönül
Gelir handen çün-kim aldın bûy-ı Hakk
A lama ey Hakkı bu gül ende gül

El-hâsıl, ıdrîs müddet-i tavîle ümûr-i hissiyyeden ve ale'l-husûs menâmdan munkatı' oldıysa da Rasûllullahı an aslin aslâ hâb almadı. Ve belki evvel ve âhir dâimâ bî-dâr idi. Zîrâ hâbı mertebe-i hayâlde olup câm-ı cihân-nümâ-yı kalbine adem-i nüzûlden nâîî hââ ser-mest-i bâde-yi zühûl ü nisyân olmadı. Ve suver-i nisyânı bi'l-cümle tecelliyâta dâir idi. Ve umûr-i cismâniyyeyi müzâdelesi mülk ve melekûte alâ-vechi'l-kemâl nizâm vermek için idi ki mecme'u'l-kavseyn ve [7b] mültaka'l-bayreyndir ki zât-ı Hakk nuût-i ilâhiyye ve kevniyyenin mecmû'u ile ancak onda tecellî etmiştir. Sâirlerde zuhûr eden bihasebi'l-isti'dât hısas-ı müteayyinedir, vükelâ-i mülûkte olan tefâvüt gibi. Ve Hakk Teâlâ Hayy ismi ile ibtidâ ona nazar etmi ve müsemmâsını onun hakîkati ile muttasıf kılmasıdır.

Ve hadîste gelir ki:

üzerine mevlûd olur ki ona fitrat-ı selîme derler. Sonra ba‘zı âfâtîlâ bi-hasbî’l-isti‘dâd munharif olur, sahîhin mizâcî sakîm ve münharif olduğu gibi.

Ez-cümle ebeveyni veya onların hükmünde olan vükelâ ve kurenâ sebebiyle millet-i hanîfiyye ve fitrat-ı asliyyeden bî-rûn olup milel-i muhtelifle aklîdi ile mütelevves olur. Ve a‘mâl-i kabîha ile tedennüs bulur. Ve vâizin va‘z ve mürîdidin irâdî ona kâr etmez. Ve Kur‘ân‘da gelir: **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَبِالْإِسْلَامِ كُنْتُ مَكِينًا** (Enbiyâ, 21/107) [(Ey Muhammed!) biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.] Ya‘nî, gerçi umûman ehl-i âleme rahmettir. Velâkin âyeste-i gazab olan kimse ol rahmetten mahrûm ve ðeytân gibi mercûmdur. Pes, kusûr kâbilde ve mahaldedir. Nitekim mümteni‘a taalluk-u îcâd olmâmak Hakk‘ın hallâkıyyette hââ kusûru ve noksanından deðildir. Belki mümteni‘in maktûr olmadığıdır. Ya‘nî, sâir ma‘dûmler ki taalluk-u kudret ve îcâda sâlih deðildir. Nitekim Hakk‘ın kendi vücûdu kendine maktûr deðildir. Onun için **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَبِالْإِسْلَامِ كُنْتُ مَكِينًا** (Âl-i İmran, 3/29) [Hiç şüphesiz Allah, her şeye kâdirdir.] umûmundan ihrâç olunmuştur.

Ve bir kimse memrûru‘l-mizâc ya‘nî mizâcına safrâ gâlib olsa ðerbet-i asıldan teneffür ettiði gibi nâ-kâbilân dahî makûle-i hikmetten teneffür ederler. Ve Kurân‘da gelir: **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَبِالْإِسْلَامِ كُنْتُ مَكِينًا** (Mü‘min, 40/4) [Allah‘ın âyetleri hakkında ancak kâfirler mücadele ederler.] Ya‘nî, küffâr ðerîat-ı Kurân-ı resmî ayâtında mücâdele ettikleri gibi, ki onlara küffâr-ı rusûm ve hakîk derler, küffâr-ı hakikat dahî Kur‘ân-ı hakîkî ayâtında mücâdele ederler ki onlara küffâr-ı hakîk derler. Zîrâ, **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَبِالْإِسْلَامِ كُنْتُ مَكِينًا** (Bakara, II/104) [Ey iman edenler.] vefkınca îmân-ı [8b] resmî ile mü‘min olmuştur. Velâkin dâire-i îmân-ı hakîkîden hâriçte kâlmıdır. Zîrâ, eğer müâhede ehli olsalar ilm-i ilahî husûsunda mücâdele etmezler ve hakîk-i ilahiyeyi inkâr kılmazlardı. Ma‘a-hâzâ, ðevâhid-i tevhîd merâî gibîdir ki suver-i hakîk ondan mün‘akis ve gözlüye gizli yoktur. Fe-emmâ nâzır olanlar: **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَبِالْإِسْلَامِ كُنْتُ مَكِينًا** (A‘raf, 7/198) [Onların sana baktıklarını görürsün, bakarlar, ama görmezler.] mistâkınca görür körlerdir.

Nazm:

Yüzer deryâda mâhîler yine deryâyı görmezler

*Gezer mecnûnlar sahrâda ve sahrâyı görmezler
E erçi gark-ı nûr olup görürler âlemi gözler
Velî ol nûr içinde akla karayı görmezler
Çü rû-yu Yûsuf'u görmez çi hâsıl-ı çe m-i a'mâdan
Ne Yûsuf belki bu dünyâ ve mâ fihâyı görmezler
Görürler türlü türlü câmelerde seyr eder ol âh
Raiyyet zann edip sultân-ı bî-hemtâyı görmezler
Anâsırdan bakanlar kör-i mâderzâde benzerler
lâciyla açılmaz gözleri e yâyı görmezler
ular kîm açmadı cân gözlerini dünyâda ey Hakkı
Yârın ol bî-basîretler cihân-ârâyı görmezler*

Ve dîdecân kuşâde olmaâ bâis-i kalbin reha-i hayât bulmuştur. Zîrâ hayât mefk]d olucak, havâssu kuvâsı dahî mefk]d olur. Ve Kurân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّهُ كَفَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (En'am, 6/122) [Ölü iken hidayetle dirilttiğimiz, kendisine insanlar arasında yürüyecek bir nûr verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan çıkamayan kimse gibi olur mu?] Ya'nî, kalb-i insan meyyit gibidir. Cenîn ve cesed-i âdem gibi. Sonra, ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّهُ كَفَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (Hicr, 15/29) [Ona ruhumdan üfledim] ve dahî ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّهُ كَفَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (Mü'min, 40/15) [O dereceleri yükselten Ar'ın sahibi Allah, o buluşma gününün (kıyametin) dehşetini haber vermek için kullarından dilediği kimseye emrinden ruh (melek) indiriyor.] muktezâsı üzere sûret ve kılıb-ı hayât buldu gibi kalb dahî hayât bulup tâbi'-i Hudâ olur. Nitekim Kurân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّهُ كَفَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (Bakara, 2/38) [Kim o hidayetçimin izinde giderse, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.]

Pes, bu Hudâ fi'l-hakîka löl nûr-ı tevfiqdır ki kalb-i insana makzûf olur. Ve kalb ol nûrla hayr ve kerri ve hakkı ve bâtılı temyîz ve telhîs eder. İbtidâ eseri î mân ve ondan îkân ve ondan müâhede ve 'iyândır. İşte bu sıfât-ı celîle ile ittisâf tevfiğ-i [9a] hâstandır. Ve ba'zıları tevfiğ-i âm ehlî olup mutlakı mertebe-i î mânâda kalırlar. Ve ba'zılar dahî mahrûm-i ebed olurlar. Ve demişlerdir ki, ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّهُ كَفَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ [Makbûlün kabûlü ve merdûdun reddi illet üzerine mebnî deşildir.]. Ve bu mahal esrâr-ı kaderdendir ki ifâsı memnû'dur. Herkesi kendi zevkinde bulmak gerektir.

Ve iki nesne ziyâde amîk ve mükküldür. Biri zıkr olunan esrâr-ı kazâ ve kader ve biri dahî vahdet-i vücûdu zevkle idrâk etmek. Ve zevkle dediğimiz budur ki resmden hıfzla söylemek veya mahallinden okumak veya taklîdle vahdet-i vücûd risâlesi yazmak kifâyet etmez. İlhâda dülenler ki ekserî taklîd yüzünden dümmülerdir. Zîrâ muhakkikda ilhâd ve dalâl olmaz. Eytân bu kadar maârif-i ilahiyye ile zâll ve muzıll oldu. Zîrâ âlem-i zâta duhûlu ve hakîk-i vücûbiyyeye fehmî yok idi. Ve bundan fehm olundu ki eîler mübtedî ve eîler müntehîdir, ikisi dahî bâb-ı edebdedir ve illâ merdûddur. Ve merdûd-i ilahî nice merdûd-i inse makbûl-i ilahî olanların merdûdu dahî merdûddur. Zîrâ, onlar mazhar-ı tâmdır. Velâkin mahcûblar, bu sırrı bilmeyip a'mâ kaldılar. Ve enbiyâya sûile ta'riz ettikleri gibi evliyâyâ dahi eziyetten hâlî olmadılar ve mel'ûn oldular. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاحْشَىٰ﴾ (Ahzab, 33/57). [Üphesiz ki Allah'a ve Resulü'ne eziyet verenlere Allah hem dünyada, hem ahirette lânet etmiştir.]

Mahkîdir ki, Ebû Yezîd Bestâmî²⁸² -kuddise sırruh- dervîlerinin birinden bir nâ-sezâ nesne sâdır oldukça Ebû Yezîd onun hakkında ﴿يَا أَيُّهَا الْمَلَأَىٰ الْأَبْصَارَ مِنَ الْغَيْبِ﴾ [Bırakın Allah'ın nazarından düleni.] dedi. Zîrâ, Ebû Yezîd nazarından sâkıt olan nazar-ı Hakk'tan sâkıt gibi idi. Buradandır ki, hıfz-ı kulûb-ı meâîyih gerektir, derler. Maksûd-ı meâîyih muhakkikîndir, yoksa mukallid müteleyyihler deîildir. Sonra ol mürîd hadd-i der'den hâriç olup nice uk]bâtla mübtelâ oldu. İşte bu uk]bet-i zâhiredir. Uk]bet-i bâtine ise âyîne-i kalbin deyni ve nûrun zulmete tebeddülüdür. Ve'l-'iyâz-i bi'llahi Teâlâ. Ve bunâ fi'l-cümle hayâtta sonra memât derler. Zîrâ [9b] eîler hayât-ı hakîkiyye olsa ebedî mevt yüzün görmez ve mukbil-i hakîkî müdbir olmaz. Nitekim demişlerdir: ﴿وَالْمَوْتُ لَمُتٍ﴾ [Vuslata erseler geri dönmezlerdi.]²⁸³ Ya'nî, Hakk'a vuslat-ı hakîkiye bulup cemî'-i berzah ve kuyûddan güzâr edenler bir daha evsâf-ı nefse dönmezler. Zîrâ, iksîr-i a'zam ile nuhâs-ı hakîr zeheb-i ibrîz olduktan sonra bir dahî zeheb-i nuhâse istihâle etmez. Bundan fehm olunur ki

²⁸² Ebû Yezîd Tayfûr b.Îsâ b. Sürûlân (ö. 234/848 ?): Menkıbeleri ve lâthiyelerinden çokça bahsedilmesine rağmen, hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Ölüm tarihi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk büyük mutasavvıflardan. Bâyezîd-i Bistâmî tasavvuf tarihinde sekr, fenâ, melâmet, tevhid, mârifet, muhabbet, mi'rac ve îsâr gibi konulardaki sözleri ve lâthiyeleriyle tanınır. Bkz. Süleyman Uludağ, "Bayezid-i Bistâmî", *D A*, V, 238

²⁸³ Bursevî, *Kitâbü'n-Neûce*'de bu ifadeyi Ebû Süleyman Dârânî'nin sözü olarak zikretmektedir. Bkz. *Kitâbü'n-Neûce*, c. I, 24; II, 371

ednâlar a'lâ olurlar. Velâkin a'lâlar ednâ olmazlar. Onun için bir kimse her-çend kûlî edip bir kâmilin kızılın çıkarayım dese onda altından gayrı nesne bulmaz ve lîânını tenkîs ve derecesinden tenzîl etmele kâdir olmaz. Ve bir lîenî misk olsa soğan sûretinde ibrâz etmekle hakîkatine lîeyn gelmez. Zîrâ, râyiha-i tayyibesi sırrını lîamz eder. Bundandır ki sûrete i'tibâr yoktur.

Nazm:

***Hüsn-i zâtı olıcak dilberde
Üstüne atlas-ı fâhir neyler
Hakkıyâ olmasa cild-i zerrîn
Sözlerim tuhfemi tezyîn eyler***

Ve bâlâda evsâf nefse rucû' etmez denildi. Zîrâ, evsâf Hakk'a avdet eder ve hakâik-i esmâ ve sıfâtla telebbüs eyler. Zîrâ, fenâ ile halvetten sonra bek ile celvet lâzımdır. Tâ ki sâlik ekmeliyyet mertebesine râkî ola ve sırr-ı avdet yâ kendi nefesine âid olan sırr-ı nübüvvet ve yâhud gayra râci' olan sırr-ı risâlettir. Ve bu dereceye gelince sâlik çok etvârı güzâr eyler. Ve ba'zısı vakfe eder ve ekseri merdûd olur. Ve merdûda bir dahî ilâc olmaz. Nitekim murûr etti. Zîrâ, yumurta fâsid olsa her ne mak ile mürgun tahtına vaz' olursa beçesi ve hayâtı olmaz. Ve kezâlik beyze-i zâgî / [10a] tâvus altına koysalar yine zâg-beçe mütevellid olur. Ve sahra-i sammâ sakâlet ile âyîne olmaz. Nitekim ba'zı meââyah-ı acem demiştir: **VI 106 a 8 \$ n 4 & -** **WQ a !** Ya'nî bir âyînenin çehresi jengâr-beste olsa amel ile cilâ bulur. Zîrâ aslı âyinedir ki kûbil-i cilâdır. Velâkin ta olsa taskîl olunmaz. Ve olursa dahî amel zâyî' olur. Zîrâ aslı ta'tır ki kûbil-i sakâlet de'dildir. Suâl olunursa ki bu beytten maksûd nedir ki? Sâhibu'l-mesnevî demiştir: **af ! \ u = F 4 8 & C , & * \$ 2 \$ 2 \$ M t a ! & - \$, & * \$ E & %** [Eğer sen, ta, kaya ve mermer isen gönül sahibine ulaştığında cevher olursun.] Zîrâ bundan istihâle mefhûmdur ki kelâm-ı sâbika muhâlifdir. Cevab budur ki, bunda iki mülâhaza vardır. Evvelkisi budur ki: Seng ile ta'bir ettiği gılgat-ı tab'ına dâldır ki terbiyesinde su'ûbet vardır. Zîrâ hicâb-ı kesîf ehlini terbiye eden mürîd taltîf-i hicâb edince çok ta'b çeker. Nitekim Hacı Bayrâm-ı Velî²⁸⁴ –kuddüse

²⁸⁴ Hacı Bayram Veli (ö. 833/1430): Anadolu topraklarında dolup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat olan Bayramiyye'nin pîridir. XIV. Yüzyılın ilk yarısında Orhan Gazi

sırruh-, Âkâemsettin hakkında, “bu oğlanın ağızından mürekkebin karasını silince çok zahmet çektik” demittir.

Pes, hicâbı kesîf ve sülûku sa‘b olmaktan nâ-kâbil olmak lâzım gelmez. Nitekim la‘l-i Bedahşânın aslı tahtır. Fe-emmâ hûn ciğerde terbiye ile kıymetdâr olur. Elhâsıl sâlik hûn-ciğer yemeli ve çeşmiden mercân dökmelidir. Tâ ki îr feyze sır ola. Ve ikincisi budur ki seng ile murâd mutlaka seng deşildir. Belki kâbil-i terbiye olan tâhtır, la‘l-i mezkûr gibi. Nitekim ba‘zı evliyâ tıynı elinde yuvalayıp nefh-ı nefis ettikte cevher olmuştur. Zîrâ tıyn türâbtır ve cemî‘-i ma‘âdin türâbta perverde olur. Ve bu ma‘nâya nâzardır ki bu beyt ki kâil-i mezkûr demittir: (L;E 6 40);CS6 [Velilerde gönderilmiş oku geri çevirme kudreti vardır.] Ya’nî, [10b] gerçi evliyâ atılmış oku geri döndürür. Fe-emmâ kazâ-yi mübremi ise döndürmez ve hâli üzerine ibkâ eder. Ve Hızır’ın -aleyhisselam- katl ettiği oğlan hakkında BkV [Kafir tabiatlı idi.] denildi ki sırr-ı mezkûra râci‘dir. Zîrâ âkiy-yi aslî saâd olmaz. Nitekim iblîs hakkında Kurân’da gelir: 118 0 128 (Bakara, 2/34) [İnkârcılardan oldu.] Ya’nî, âyetân -aleyhi mâ yestahikku- vech-i arzda dokuz bin yıl veyahut otuzbin sene ibâdet edip sûre-i saâdde rû-nümâ olduktan sonra imtihan-ı secde-i Âdem ile ilmullahta olan âkâvet-i zâtiyesi zuhûr eyledi. Ve saâdet-i âriza ve îman-ı âriyyesi fayda kılmayıp kâfir oldu.

Öte buradandır ki ba‘zılar sâbika ve ba‘zılar lâhika nazar eylediler. Velâkin evlâ olan 12r2 [Ben gerçek mü’minim.] deyip ibn-i vakt olmaktadır. Nitekim hadîste gelir: >I+ \$;62 % & [Çalışınız, herkese yaratılmış olduğu kolaylaştırılmıştır.]²⁸⁵ Ya’nî zâhirde eser-i saâdet olan îmân ve a‘mâl-i sâliha üzerine olup hâtıme-yi Hakk’a tefvîz gerektir. Zîrâ hüsn-i hâtıme ehli olan kimse bi-hasbi’l-gâlip >I+ 2 olan kâre müheyyâdır. Ve ba‘zı evliyâyâ saâdet-i asliyeleri mükellif olmak 6W k 6: 6? \$’ < TU (Yûnus, 10/64) [Onlara dünya hayatında müjdeler vardır.] âyetinden me’hûzdur.

döneminde Ankara’da doğdu. I. Murad, Yıldırım Beyazıd, Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerini idrak eden ve kurduğu Bayramîlik tarikatıyla Anadolu’nun mânevî yapısının şekillenmesinde büyük katkıları olan Hacı Bayram Velî Ankara’da vefat etti. Bkz. Nihat Azamat, “Hacı Bayrâm-ı Velî”, *D A*, XIV, 446

²⁸⁵ Buhârî, Kader 4; Müslim, Kader 67; Tirmizî, Kader 3; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 67

Ve belki ba‘zılarına ayn-ı sâbitesinin ahvâli bi’l-küllîye cânib-i Hakk’tan ilkâ olunur, Hatmu’l-evliyâ gibi ki deryâ-yı ma‘rîbe duhûlu vaktinde ila-âhiri’l-ömr olacak ahvâli zâhir olmuştur. Ve buradandır ki demişlerdir: «Gece gebedir.» Leyleden murâd gayb-ı zâttır ki herkesin ahvâl-i hafiyyesi oradan zuhûr etmektedir. Ve bu leyl ve nehâr ol zuhûrâtın hâmilidir. Erişçi nefis-i insandan hâriç nesne yoktur. Fefhem cidden. Ve sahîfe-i tenzilde müsbetdir ki Hazret-i Mûsâ ve Yû‘â –aleyhimâ es-sellem– taleb-i Hızır’la giderken deryâ kenârında bir miktâr müsterîh oldular. Ve [11a] orada âb-ı hayât olmakla zâd için istishâb ettikleri semek-i mâliha re‘hası isâbet edecek ol semek bi-iznillahi Teâlâ zinde olup kendini deryâyâ saldı. Zîrâ ol mâi’l-hayât rûh-i ilahî ve feyz-i rahmânî sûretinde idi ki isâbet ettiği nesneyi zinde kıları. Bu sebeptendir ki Hızır dediler. Zîrâ zemîn-i hu‘un üzerine cûlûs ettikte ol arz-ı yâbis nebâtla ter ü tâze oldu. Ve rûz-i Hızır dedikleri bu münâsebet iledir. Zîrâ, ol eyyâmda kuvvet-i rebî‘ ile sahn-ı zemîn çemenzâr olur ve yeşil renge girer.

Nazar eyle ki Cebrâil’in –aleyhisselâm– râkib olduğu hayyiz-dem ki ona feresü’l-hayât derler. Kıssa-i Mûsâ ve kulzümde her nereye vaz-‘ı kadem ettiyse sebz-reng oldu. Ve Sâmîrî ona muttali‘ olup oradan bir kabza ahz etti. Nitekim Kur’an’da gelir: «...» (Taha, 20/96) [Rasûl’ün izinden bir avuç avuçladım da...] Ve ol kabzadan cesed-i ‘icle tarh edecek onda huvâr ve eser-i hayât zuhûr eyledi. Zîrâ metrûh olan kabza feresü’l-hayâtın eseri olmakla hayâtın yine hayât hâsıl oldu. İnsân-ı kâmilin nefsi dahî böyledir ki ilkâ olunduğu mahalde hayât-ı hakkîniye zuhûr eder. Pes, kelâm-ı hayy hakîkî olana mukârenettir. Ve bu makamda Ebû Yezîd Bestâmî –kuddise sırruh– buyurmuştur ki: «...» (Siz ilminizi ölümlü olan ölüden aldınız. Biz ilmimizi ölmeyen diriden aldık.)²⁸⁶ Ya’nî ulemâ-i gıfilîn mevtâ gibidir. Nitekim urefâ-i mükâ‘efîn ahyâdır ve onlardan ahz edenler dahî onlara göredir.

Nazm:

Zılâl-ı feyz-i Hudâ bâis-i hayâtumdır

²⁸⁶ İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü blîs*, s. 380

Çü âb-ı zemzem-i Ka'be ifâyı zâtımdır
Sipenc-hâne-i dünyâda ömr-i sâîdir
Zamân-ı âhire dek illet-i sebâtımdır
Külâb-ı manâ ve bûy-u nesîm ho nefesim
emîm-i anber esrâr-ı tayyibâtımdır
Bu bahr-i hikmet içinde kalem olup gavvâs
Eserlerim durur yine sıtk-ı dâvetimdir /
Hediye olmak çün dest-i Receb Pâ âya
Kalem-rev-i hikemî zabta ho berâtımdır
Dıme k-ı âm-ı erîf içre sâkinem Hakkı
Akân riyâz-ı kulûbe bugün furâtımdır

[11b]

Ve Kur'ân'da gelir: **وَلَا يَغْفِلُ عَنْهُمْ** (Bakara, 2/255) [O'nu ne gaflet basar, ne de uyku.] Ya'nî Allah'u Teâlâ'nın hayât-ı Zâtiyyesi kemâl üzerine olup evsâf-ı cismâniyye ve nuût-u kevniyyeden müberrâ olmakla onda siklet-i hâb ve menâm olmaz. Ve melâike dahî tabâi'-i latîfe ehli olmakla kesâfet-i hâbtan berîlerdir. Onun için sıyâm-ı Ramâzanda sırr-ı sameddiyyet ve tellebüh-i melâike vardır. Ol cihetten ki sıyâm-ı nehârla ekl ve ÷urb mürtefi' ve kıyâm-ı leyl ile menâm yakazaya mübeddel olur. Ve bu ma'nâ istimrâr üzerine olsa abdâl rütbesi zuhûr eder. Nitekim demişlerdir ki dört haslet ile insan terevhun pâyesin bulur.

Terevhun odur ki rûhâniyyeti gâlip olup murâd eylediği sûretlerde temessül eder. Hızır ve melâike ve emsâli gibi. Ve ol çehâr-ı hasletin biri samettir ki zâhir ve bâtını muhâdese-i nefsâniyeden sâlim ola. Bu ma'nâ ise zikrullahâ müdâvemet ile hâsıl olur. Ve biri dahî uzlettir ki zâhir ve bâtın halktan ve mülâhazâttan tebâuddur. Ve uzlet sebab-i samettir. Zîrâ halktan munkatı' olan kimsenin lisânı mâlâyâ'nîden halâs olur. Ve belki mâ ya'nî olanı iksâr etmek bile klîti'-ı tarîktır. Ve biri dahî cû'dur ki devâm-ı savma meğûl olup iftârı dahî taklîl ve helâl-i tayyibden etmek gerektir. Ve biri dahî seher dedikleridir ki terk-i nevmidir. Ve bu ümmet-i merhûme içinde sabâha dek ihyâ-i leyl eder sâlihler gelmiştir. Hiç olmazsa bârî sülûs-i ahîrde kıyâm edip salât ve zikre ihtimâm lâzımdır.

Ve bu dört haslet vücûd-i insanda kemâl bulsa abdâldan olur. Ve abdâl kırk neferdir ki lââm hudûdunda seyr ederler nefis-i Dimeşk’de deñil fakat. Nitekim ehl-i lââm böyle zu‘m ederler. Ve kırklar makâmı deyû i‘tibâr eylerler. ñimdî ol makâm fısk makâmıdır. Nitekim ehl-i müllâhedeye rûlendir. Ve klmûsta gelir ki “kuseyr” tasgîrle cezîre-i hengâmın kurbunda bir cezîre-i sagîradır kî makâm-ı abdâldır. Ya’nî abdâl ekseriyâ orada müctema olurlar. Ve abdâl dedikleri sıfât-ı nefsâniyeyi nu‘ût-ı Rabbâniyyeye tebdîl ettikleri hasebiyledir. Ve dediler ki, bir hâcetleri olup sefer etseler makâmlarında kendi sûretleri üzerine bedel alıkorlar kî, ol bedel onların zıllıdır. Ve zıll mazlûldan müfârat etmediñi gibi ol dahî hakikat mübeddel minh ile klm olur. Velakin hiç kimse ol sûretin bedeli olduñun bilmez. Eñerçi hakikat birdir. Ya’nî tasarrufta ikisi birbirine müvâfıktır ve arada kesret yoktur. [12a]

Ve bu makâmı fehm eden menâmda mer’î olanların hayâl ve hakikatlerini dahî fehm eder. Meselâ bir gecede Rasûlullah -sallallahu aleyhi vesellem- nîce bin hayâle görünür. Ma’a-hâzâ hilye-i asliyyesi üzerine ise görünen birdir. Zîrâ temessüldür ki hakikat-ı vâhideye râci’dır. Nitekim her hânenin revzenesinden mün’akis olan pertev ñemse râci’dır. Bir kimse pertevî gördükte bin güneş gördüm dese fi’l-cümle sahîhdir. Eñerçi ki güneş felek-i eb’adedir rûh-i nebevî a’lâ-yı illiyyînden olduñu gibi. Ve herkesin vücûd-i hassai nûr-i Muhammedî üzerine mebnîdir. Pes, onu gören kendi âyînesinden görür. Eñerçi hâriçten zann eder. Buradandır ki Hızır aleyhissellem her kesin sıfat-ı gllibesi üzerine temessül eder. Ve bu temessülden Hızır’ın hakikati i‘tibârî olmak lâzım gelmez.

Nitekim bu fakîr Hakkı elifât-ı erba’ade huccâc-ı lââm ile avdetle gelirken Ulâ dedikleri mevzı’a karîb yerde ma’reke-i Arab ve arbeye-i kuttâ-ı A’râb oldu. Fakîr bi’l-ihitiyâr tecerrüd edip bir kamîs ve bir serâvîl ile kllfile meyânından çıkıp cânib-i gaybdan me’mûr olduñum tarafa gittim. Ve bende kuvvet-i gıdâiyyeden eser kalmamakla âhir bir yerde yıkılıp gece içinde yalnız kaldım. Ve hayâtımdan me’yûs olup birkaç saat mürûrundan sonra yanıma bir kimse geldi ki üzerinde libâsdan bir serâvîlî vâr idi fakat. Ve benim oradan kıyâmım husûsunu iltizâm eyledi. Ben dahî harekete adem-i mecâlimî arz ettikte “Ben seni buradan kaldırıp huccâca îsâle gelmiñimdir” deyû ellerimden tutup yukarı kaldırdı. Ben dahî zav-ı kamere karlı ol [12b]

mâh-tâbın yüzüne nazar kıldıımda cânib-i gaybdan Hızır’dır deyû ifâde eylediler. Fi’l-hakîka hilyesini mutâlaa ettikte kitâblarda mersûm olan vechile buldum. Ve cüzî vakitte benî huccâcın nüzûl ettiî mahalle îsâl edip “Ben sana yine buluûrum” dedi ve kayboldu.

İte, Hızır sıfat-ı bast ve İlyâs sıfat-ı kabzdır diyenler ma’nâ-yı mezkûrdan dediler. Zîrâ, Hızır’ın vücûdu sebep-i bast-ı vücûddur kî onunla hayât-ı tâze hâsıl olur. Ve dediler kî, karada Hızır ve deryâda İlyâs olur. Eerçi ba’zı evkıtta birbirlerinin makamlarında dahî olurlar. Nitekim Hatmü’l-Evliyâ râkib-i sefîne iken Hızır deryâ üzerinden yürüyüp gelip dâhil-i sefîne oldu. Velakin dâhil-i sefîne olanlar bu ma’nâdan bî-haber idiler. Ve bu makâmda dahî tafsîl vardır kî ba’zı âsârımızda derc olunmuştur. Ve Hızır’ın hayât-ı glibesi olduundan ekseriyyâ duâsı budur kî zikr olunur: **ا) #SH2 ı &W4 ı < ı : - 8 ı a ı x! ı L ı ı b ı ı b ı ı Y& ı ı ı = ı** . Zîrâ her velînin makâmı zikrinden ma’lûmdur. Nitekim erkân-ı Ka’be dahî böyledir. Meselâ metâfta rûkn-i irâkî kurbunda **yp+b3&! ı y AW ı y 7` ı 12 ı a4 R& ı ı ı ı TU ı** [Allahım! Aynlıktan, nifaktan ve kötü ahlaktan sana sınıırım.] deyû duâ olunur. Zîrâ, Irâk taraf-ı ıarktır ve ne kadar fiten var ise ol taraftan zuhûr eder. Ve İâm, mahall-i süreyyâ olmakla fitenden mahfûzdur. Hattâ üçüncü bahar ayının on ikisinde süreyyâ sabâh vaktinde tulû’ edecek âfât ve ‘âhât cemî’-i memâlikten ve husûsan İâm’dan mürtefi’ olur. Kesret-i fevâkih-i İâm ondandır.

[13a]

Ve İâm’da vakt-i mehdîde fitne-i Sifyânî olsa gerektir. Fakat ol bir kimsedir kî acemde Sifyân dedikleri mevzı’dan zuhûr edip nice bin erâzil-i nâsla İâm üzerine geldikte kurâ-yı İâm’dan bir karyede maktûl oldukça etbâî Medîne-i Münevvere’ye doğru zulumât gibi müteveccih olup, ol makâm-ı âlînin hürmetini hetk ve nice fesâd ve fitneden sonra Haremullah sevdâsıyla çıkıp beyne’l-haremeyn arz münıakk olup cümlesine hasf vâki’ olsa gerektir. Aralarından Cüheyne kabîlesinden fakat bir kimse halâs olup onun lisânından bu hâl-i hâil ma’lûm olsa gerektir. Nitekim evâilde cesed-i Nebvî’ye kasd vâki’ olup nısfu’l-leylde kırk kadar lahıs kî yedlerinde âlât-ı hafı var idi. Minber-i İerîf kurbuna geldikte yer yârılıp bi’l-külliyeye hasf vâki’ olmuştur.

Nazm:

Gece gündüz olur nigeḥ-bânın

99

zeytûn-i Kudus gibi- ol vakfın âsârındandır. Ve bu makûmda tevhîd-i ef'âl dedikleri mertebe ile mü'erreğ oldu. Zîrâ i'tâ-i mâl üuûn makûlesindendir. Ve ef'âl-i âlem sıfâta bâbtır.

Ve Fahru'l-Enbiyâ' -aleyhi ve aleyhimü's-sellem- kabûl-i saltanat etmediñ fakr-ı zâtîyi mülâhaza ile idi. Zîrâ sıfat-ı abd fakr-ı zâtî ve sıfat-ı Hakk gınâ-yı zâtîdir. Ve ashâbdan dahî ba'zıları bu mesleğe sâlik olup tecerrüd ve inkitâ-ı tâm üzerine kaldılar. Ve bu ma'nâda Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (Zümer, 39/36) [Allah, kuluna kâfi deñil midir?] Ve biri veled idi kî zebh-i İsmâîl ile mübtelâ oldu. Ve bu mukâbelede tevhîd-i sıfât ihsân olundu. Zîrâ veled, sıfât-ı insâniyyeden, hayâtın âsârındandır. Onun için hukemâ nutfe-i âdemiyyeye mâi'l-hayât derler. Pes, [14a] veledde bi-hasbî's-sûret hayât-ı hayvâniyye ebeveynden ve hayât-ı insâniyye Hakk'tan muttasıl olur. Egerçi hayât-ı ûlâ hayât-ı sâniyenin âsârındandır. Nitekim bâlâda murûr eyledi.

Ve millet-i İbrahîmiye kî teslîm ve koyûn ol teslîmin sûretîdir. Lâ-cerem koyun fedâ kıldı ve kadîmden zebh-i kurâbeyn âdeti olmakla yine takarrubi ol vechile oldu. Ve zebh-i azîm denildi. Zîrâ insan muhtasar-ı âlemdir. Ve koyun cüz-i insandır kî sıfat-ı teslîme dâirdir. Ve teslîm a'zamu's-sıfât ve esâsu'd-dîndir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (Âl-i İmran, 3/19) [Doğrusu Allah katında din, İslâm'dır.] Ve insan indellah azîm olmakla cüz-i insan dahî azîm oldu. Ve zebh-i kurbân ile sünnet-i âdemiyyeyi ihyâ eyledi. Zîrâ tesbîh cemî'-i e'lyâya lâmildir. Fe-emmâ kurbân etmek âdeme mahsûsdur.

Ve buradandır kî ni'met-i vücûda İükran akîka lâzımdır. Ve bu akîka iki sırrı mütemildir. Biri kat'-ı tealluk-ı mâl ve biri dahî kat'-ı tealluk-ı nefsdur. Kat'-ı taalluk-ı evvel zâhirdir. Zîrâ mâl inde'n-nefs mahbûbtur. Ve kat'-ı tealluk-ı nefis budur kî kurbân kendi nefsi hükmündedir. Pes, onu zebihle kendi nefsinin zebh etmîl olur. Velakin ârif-i esrâr olan ile olmayan bir deñildir. Ve bundan müstefâddır kî Hazret-i İbrahîm koyunlarından kat'-ı taalluk etmekle âlem-i gaybdan kebî geldi. Ve ol zebh-i sünnet ümmet-i merhûme olup ilâ-yevmi'l-kıyâm bî-hisâb kurâbeyn zebh olunmaktadır kî cümlesî rûh-ı Halîl'e imdâttır. Li-eclillah terkin semeresi böyle olur. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (Bakara, 2/212) [Allah dilediğince hesapsız rızık verir.]

Nitekim anbarda mahfûz olan hubûbî kiilt-zâre saçıp ifnâ etmekle bî-aded-i dâne vücûd bulur. Ve fenâ bekâyâ mübeddel olur. Vücûd-ı mümkün ile vücûd-ı kadîm dahî böyledir. Ya'nî vücûd-ı mümkünin fenâsı vücûd-ı vâcibin zuhûruna müeddîdir kî vücûd-ı vâcibin âsârı ma lâ-nihâyedir. Vücûd-ı mümkün ise ebterdir. [14b] Onun için vücûd-ı mümkün ile iļ tutan kimsenin kârında ribh ve bereket olmaz. Ve eseri âlem-i tıynda kalır. Pes, vâcibdir kî vücûd-ı vâcib ile kâr tûtasın kî edne'l-emr ribhî birine ondur. Ve merâtib-i terakkîde birine yûz ve birine bîn ve birine bi-gayr-i hisâb olur kî kümmel hâlîdir. Zîrâ onların bir kerre zikr ve tesbîhlerinin ecrî âlem-i kevne sılmaz. Ve bu mertebeye remz edip Hatmu'l-evliyâ'nın kûme-i rukûunda gelir: ﴿ * 12 Lx* 2 }2 ı ııı64 2ı }2 ı ~ ıbı }2 ı (ı&ı ; ıı }2 ıı : ıı a ııı [Rabbimiz! Gökler, yer ve ikisi arasındakiler dolusu ve doldurmak istediğın ileyler dolusu hamd Sana'dır.] Ve kelime-i ahîrîde âlem-i ervâh ve âlem-i ilm dâhildir.

Ve ilmullah bî-nihâyedir. Pes, âlem-i Rabbânî'den sâdır olan dahî bî-nihâyedir kî âlem-i ıtlâka teveccüh-i külliyyenin eseri ve netîcesidir. ıııte ıbrahîm zebh-i veled ile hayât-ı sıfât buldu. Ya'nî sûret-i hayâtı sırr-ı hayâta mübeddel oldu. Ve sıfât-ı subûtiyyeyi zât-ı Hakk'a ibtidâ ıbrahîm ilbâs etmekle kıyâmette ibtidâ iktisâ eden ve hulle giyen odur. Nazar eyle kî zebhde nice sûret-i ma'nâ oldu. Ve sıfâtta ma'nâ sûret buldu.

Ve ıbrahîm'in üçüncü ibtilâsı "ibtilâ-i nefis" idi kî âteı-i Nemrûd'a ilkâ olundu. Ve bu mukıbelede tevhd-i zât buldu. Zîrâ nefis-i ıbrahîm zât-ı Hakk'ın perdesi idi. Pes, perde muhterık olıcak onunla muhtecib olan zât zuhûr eder. Ve bu mertebeye hayât-ı zât derler. Çünkü ef'âl ve sıfât ve zât-ı hayvâniyye fenâ bula, ef'âl ve sıfât ve zât-ı hakikiyye zuhûra gelir ve fânî olan kimse onunla bekâ bulur. Ve sûret-i hâr da gülistân-ı ma'nâda mukîm olur. Velakin avâm-ı nâs bu ma'nâyı idrâk edemeyip kıyâs-ı nefis ederler. Ve ahvâl-i havâssı kendi halleri gibi zann ederler. Bu zann ise fâsid ve bu i'tikâd kâsıddır. Ve bu mertebeye vusûlu bulunanların akvâl ve [15a] ef'âli bi'l-cümle ıerâat ve kınûn-i ilahîdir ki her kim kabul edip amel ederse hidâyet-i hâssa bulur. Onun için sünen-i meâiyh ve ezkâr-ı evliyâyâ râbet ederler. Ve ıol salât-ı nâfile ki ıehr-i Receb'in ibtidâ Cuma gecesi kırlrlar. Ve ona salât-ı Regıib

sünnet-i nisâ' oldu. Nitekim Hâcer, mahalli Ka'be'de İsmâîl ile terk olundukta Hâcer-i insten âyâ bir kimse var mıdır deyû bi-turuki't-tefahhus çıkıp beyne's-Sâfâ ve'l-Merve sa'y etmekle hâlâ beyne'l-mîleyni'l-ahzareyn sa'y etmek huccâca tarîka-i meslûka oldu. Ve Hakk Teâlâ zikr olunan Sâre -kî ümmü İshâk-ı Nebî- ve Hâcer -kî ümmü İsmâîl-i Nebîdir- amellerini ihyâ eyledi. Zîrâ tarîk-ı Hakk'ta bulundular ve garazları menzil-i rızâyâ vusûl idi. Pes, sâir erbâb-ı vusûlun halleri dahî onlara kıyâs olundu.

Nazm:

***Hüsrev-i iklîm-i ma'nâ kemmîdir sultândan
Kîm onun feyz ve atâsından cihân memnûn olur
Çün bunun mergûb ola güftâr ve girdârî kamû
Her ne i lerse ânında etti i kânûn olur***

Ve demişlerdir kî mürğün-ı hoş-elhândan bülbül-i bî-nevâ hâl-i İbrahîm'i mülâhede edecek ol dahî onun isrince pervâne gibi kendinî atelle ilkâ ve çâr-tekbîrzedede terk-i vücûd-ı mâsivâ kıldıkta o mukâbeledede Allah Teâlâ ânı hezâr-dâstan eyledi. Ve bin bir ism-i ilâhîyi zebâne getirüp hoş-âvâzla söyledi. Ve bu cihetten mümtâz ve sâir mürğün arasından ser-efrâz oldu.

Nazm:

***Neden oldu sana bu hâlet-i a k
Söyle ey bülbül sihri söyle
Ne sebeptendir bu mertebe-i evk
Söyle ey bülbül sihri söyle
Yaktı yandırdı bizi nâlelerin
Rengine döndü a k vâlelerin
Yüzüne yok mu yoksa bir gülerin
Söyle ey bülbül sihri söyle
Renk ü bûy-ı güle mi boyandın
Âte -i sürh-i berke mi yandın
Ne için cümleden ûn uyandın***

Söyle ey bülbül sihri söyle
Okuyup gerçi yazmadın sende
Dinlenirsin velî bu gül ende
Kande buldun bu na meyi kande
Söyle ey bülbül sihri söyle
Vermi iken sana vasl-ı gül el
Nice bir ba rını firâkla del
Saklama râzınî Hakkı'den gül
Söyle ey bülbül sihri söyle

[16a]

Ve bu nâr-ı ıbrahîm kî nâr-ı celâldır, dünyâdan mürtefi‘ olmaz. Zîrâ Nemrutlar müteâkıbtır. Velakin onunla muhrik olmamak mümkündür. Zîrâ Halîller mütabî‘ddir. Pes, bu nâr-ı celâlin bâtını nûr-i cemâldir. Ya‘nî sûret-i hârda güldür. Ve Kur‘ân‘da gelir: **يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ** (Enbiya, 21/69) [Biz: "Ey ate! Serin ve zararsız ol" dedik.] Bunda hitâb sûret-i nâradır kî cemerâttır. Ecrâm-ı cemerât ise nârla muhriktir. Pes, cemerât nârla kâim olmakla nâr denildi. Onun için harâreti kâibile olduğı gibi burûdeti dahî kâibiledir. El-hâsıl, sûret-i nâr berd ve selâm olur, hakikat-ı nâr olmaz. Ve illâ a‘yân ve hakîlik munkalib ve mütebeddel olmak lâzım gelir. Tarh-ı iksîrle nuhâsin zehebe inkilâbı dahî böyledir. Ya‘nî munkalib olan sıfat-ı nuhâstır, mâdde evvelkidir.

Ve kıssa-i Mûsâ‘da sahranın sihri dahî böyledir. Ya‘nî asâ-yı Mûsâ‘nın sihri ibtilâ‘ etmesi âlât-ı sihrin mevâddine göre deşildir. Belki onlarla kâim olan hey‘ete göredir. Ve asâ-yı Mûsâ‘nın su‘bâniyeti dahî böyledir. Onun için asâ ke‘l-evveldir. Eğer su‘bâna mütehavvil olaydı asâ hakîkatten hâriç olurdu. Ve Mûsâ‘nın onu tenâvülden imtinâ‘i heyet-i ârızası için idi. Onun için Kur‘ân‘da gelir: **وَأَنذِرْ مَنِ اتَّبَعَ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ** (Taha, 20/21) [Tut onu, korkma; biz onu yine eski durumuna çevireceğiz.] Ya‘nî sûret-i ûlâya iâde olunmak cevâhir-i evvelin bekşısıyladır. Nitekim ne‘et-i uhrâda anâsır-ı ûlâ üzerine binâ olunup heykel-i insan hâsıl olur. Ve bundan fehm olunur kî âteşte serrâb vardır. Velakin yanıp yakılmak ister, tâ ki ol sırr-ı ilahî zuhûr ede. Ve yanıp yakılmadan murâd derd-i ilâhî ile fânî olmaktır.

[16b]

Nazm:

Benim derdim yazılmaz Yazıcıo lundan artukdur

Onun sadrında bende ba tan a tı kulzüm-i belvâ

evkîm tiryâka meyl eyler bu zehrin tâdını bilmez

evkim â ık de ildir tutmadı ol lokma-i helvâ

El-hâsıl evveli nûr-i muhabbet ve ondan nâr-ı aıktır. Ve ondan vasf-ı zâyid ile aslına avdettir. Zîrâ nâriyyet nûriyyetin vasf-ı ârizî olduı gibi kî ıiddet-i ihrâktır. Aık dahî ifrâd-ı muhabbettir. Onun için Hakk Teâlâ'ya âık itlâk olunmaz. Zîrâ sıfâtî i'tidâl üzerinedir kî kemâl-i Zât i'tidâl-i sıfâttadır. Ve aık-ı mâsivâ söz olmakla insana ihtisâsı oldu. Zîrâ taalluka zâyidî vardır. Bu cihettendir kî zâhir dünyâ bâtın insan gibi nûr ve nârî câmi'dir. Nûrdan murâd nûr-ı kamer ve güne ve nûr-ı sirâç ve emsâlîdir. Nâr ma'hûd âte'dir. Sebeb-i cem'iyet budur kî ba'zı bilâd-i bâridede nûr kifâyet etmeyip nâra ihtiyâç-ı kavî vardır. Arz-ı hârre ise böyle delîldir. Onun için ba'zı kadîd olacâk nesneleri teîrîkle iktifâ ederler. Ve alâ-küllî takdîr âte lâzımdır.

Teemmül eyle hâl-i nübüvvetî kî kable'l-bi'se cebeli Hirâ'da müteabbüd iken ba'zı evkıtta harâret derûna o kadar müettid olurdu kî kendilerini cebelden aıı tarh edecekleri gelirdi. Ekmeli'l-isti'dât olanın hâlî bu olacak, sâirler ne kadar ıiddetli ate muhtâçlardır kıyâs oluna. Ve erbâb-ı ahvâlin dünyâda çektikleri meâkk ve âlâmın cümlesi taltîf-i vücûd ve teclie-yi mir'ât içindir. Onun için hadîste gelir: **2b # 2b Tg 3 6Ä 3p< V*** [Belâların en ıiddetlisi nebiler üzerine gelir. Sonra derecesine göre diîerlerine gelir.]²⁸⁹ Ya'nî enbiyâ ve kümmel-i evliyânın nûr-ı Zâtın kemâl-i zuhûruna isti'dâtları olmakla ol ma'nâ âyinelerine mün'akis oluncaya dek dest-i kahr ve celâlde sakâlet buldular. [17a]

Pes, sâlik-i hakîkî neden aıılar ve aıılsa ebedî gülmez zîrâ vâsıl olmaz. Ve bu fakîr Hakkı terk-i edep ve mazmûn-ı hadîs-i sâbika muhâlifdir. Yoksa ledâid-i enbiyâ ile mübtelâ oldum derdim. İte bu tarîkin her hadvesinde bin bîm ve berzah vardır. Ve hadîste gelir: **\$0 ı # İSK \$'F ı # 6) L%** [Küçüklüğümde yetimdim, büyüklüğümde garib.]²⁹⁰ Gerçi bunda ba'zı hakîka müteallik îâret vardır. Velakin remz eder kî evveliden âhire dek demler ibtilâ ile güzereyler. Ve hiçbir makamda

²⁸⁹ İbn Mâce, Fiten 23; Tirmizî, Zühhd 16; Dârimi, Rikak 67

²⁹⁰ Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, I, 277 (725)

insan bu ne'et-i dünyânın hükmü olan ateş celâlerinden halâs olmaz. Ve gıyetî ibtilâ-i mevtidir. Eşerçi kî kümmelin intikâllerine karîb hâlleri bir miktâr hiffet üzerinedir. Nitekim sûre-i Nasr ona dâldır. Ve onda ﴿سُبْحٰنَ الَّذِیْٓ اَعٰزَلْنَا عَنْكُمْ آلِ الْاَحْزَابِ﴾ (Nasr, 110/3) [O'ndan bağıllanmanı dile.] buyurduğu nûr-i vahdet ile nâr-ı kesretin itfâ ve setrine iârettir. Ve seyl-i ni'îb ve firâz hasebiyle aslı olan deryâyâ vusûle dek çağlayıp gülemekten hâlî olmadığı gibi insan dahî asla ve inâyeye girinceye dek o mesellî hâlden hâlî olmaz. Nazar eyle ihtirâk vaktinde hatabe kî hâlî nicedir. Sonra sırrını kül ile setr edip bir dahî atel bağ göstermez.

Şöte nâr-ı aştan sonra nûr-i muhabbet sûretî budur kî mahrûrun hummî ve gayrîden yângını gidip fi'l-cümle tâb kıldır. Ve İbrahim'in sûret-i nârla ibtilâsı hakikat-ı aşkla ibtilâsından sonra idi. Onun için muhterik olmadı. Zîrâ nûr-i hullet kalbinden cemî'-i eczâ-i vücûduna sâfî olmuştur idi. Nûrla nâr ise bir yerde müctema' olmaz. Bu sebeptendir kî mü'min sırât üzerinden murûr ederken nâr ona hitâb edip, ﴿يٰۤاَيُّهَا النَّارُ﴾ [Çabuk geç ey mü'min, nûrun ateşimi söndürecek.] der.

Suâl olunursa: Cemî'-i kümmelde sereyân-ı mezkûr vardır, pes, niçin kimi lehâdet ve kimi gayrî yüzden mübtelâ oldular? Cevab budur kî: Ol ma'nânın her kâmile göre zâhir vücûdu ve zuhûru ârt deşildir. Eşer zuhûr etse dünyâ cennet gibi olurdu. Ve havâss-ı nâs ibtilâdan kurtulurdu. Bu cihetten demişlerdir kî; ârifin bir yüzü vardır kî eşer ol yüzle görünse halk onu ma'bûd ittihâz ederlerdi, ba'zı nasârâ Meryem ve İsmâ'yı ittihâz ettikleri gibi. Ve bu mertebeden sonra ta'zîb ve ihrâk nerede kalır. Ve ol yüzden murâd bilâ-vâsita olan vech-i hâsstır kî nûr-ı Zât'a dâirdir. Ve bu nûr-ı Zât vech-i sıfât ile muhtecib olmakla halk-ı âlem kıyâs-ı nefis eylediler. Ve nûr-ı Zât dahî verâ-i perde bân göstermedi. Nehâr-ı zemistânda şems gibi kî sihâb ile istitârından te'sîrî olmaz. Ve küre-i havâ ol te'sîre mâni' olur. Cesed-i insanla envâr-ı rûh gibi. Pes, şems yine ke'l-evvel olup ba'zı avârız hasebiyle nûru muhtefî olduğu gibi nûr-ı rûh dahî ke'l-evveldir. Ya'nî bâtın-ı insanda te'sîri var ve zâhirinde yoktur. Zîrâ zâhirinde olan âsâr-ı muhtelif nefis-i hayvâniyyenin âsârıdır. Fefhem cidden.

Ve hayât dedikleri nesne kî rutûbetle muttasıftır. Ateş onu nice ihrâk eder kî hîzem-i ratbî nâr ihrâk etmez. Pes, ihrâkı cihet-i câmia zuhûrundan sonradır kî yebûsettir. Ve yebûset hakikat-ı hayâta ârız olmaz. Zîrâ hakikat-ı hayât nefh-i

İlahîdir kî re'â ile mevsûftur. Bil ki sûret-i hayâta ârız olur. Zîrâ sûret-i hayât turâba muttasıldır kî türâb yebûset ile mevsûftur. Bundan fehm olundu kî cehennemde muhterik olan sûret-i ceseddir. Yoksa hakikat-ı vücûd ve nefs-i nâtika de'ildir. Ol cihetten kî nefs-i nâtika saâdet-i asliyye ile muttasıftır. Ve herkesin vücûdunda hayâtla Hakk'a irtibât vardır. Ve havâ Hayy ismine ve sû Muhyî ismine ve atel Mümît ismine ve türâb Kûbiz ismine ve cemî'-i e'lyâ hallerine göre birer ikil ve dahî ziyâde esmâya mazhar olmu'lardır. Bu cihettendir kî ba'zı me'âyih-ı rûm [18a] demi'tir:

Yitirdim Yûsuf'u Ken'ân ilinde

Bulundu Yûsuf ve Ken'ân bulunmaz

Ya'nî mahcûb iken e'lyâya nazar-ı halk ile nazar ederdim. Ve bana Ken'ân-ı kesretten gayrı nesne görünmezdi. Bu, cümle halktır, Hakk bunun neresîdir derdim. Sonra nazar-ı Hakk'la nazar müyesser olduktâ gözûme Yûsuf-ı vahdetten gayrı nesne görünmedi. Zîrâ e'lyâyı mezâhir-i esmâ ve esmâyı dahî mazhar-ı müsemmâ gördüm. Bu ma'nâdan ötürü nazarımdan a'lyâr gidip yârdan gayrî kalmadı. Ya'nî a'lyâr dedi'im me'ler yârin sûreti imi. Ben ise mü'âhede ederdim. Ve bende hakikat-ı rü'yet yok idi. Nitekim pâdi'âhı tebdîl-i câmede görenler bilmezler. Pes, mü'âhede vardır. Velakin gayr olmak i'tibâriyledir. Kûçan kî pâdi'âh oldu'u zâhir olup nazar-ı sultânî ile nazar ederler ona rü'yet derler kî hakikat-ı ühûddur. Ve bundan hâsıl oldu kî pâdi'âh her hâlde raiyyetî bulur. Velakin raiyyet pâdi'âhı sûret-i mütenekkirede gördükte bilmez. Bu sebepten denildi kî: **فَكُنْ لَكُمْ آيَةً** (Vakıa, 56/85) [Fakat siz görmezsiniz.] Ya'nî Hakk halka kendi nefislerinden akreb iken halk Hakkı görmezler, mâhîler deryâda suyu görmedikleri gibi. Hattâ mahkîdir kî bâlıklar müctema' olup; “Gelin varalım, falân yerde bir balık varmı kî suyu görmü'tür derler. Suyu ondan soralım.” deyû ol balık katına geldiklerinde ol dahî, “Bu arada sudan gayrı nesne var idi'in bana gösteriniz. Ben dahî size suyu göstereyim” demi.

Ve bu takrîr olunan kelâmdan Hakk'ı e'lyâ ile takyîd lâzım gelmez. Zîrâ fi'l-hakîka Hakk taayyün ve lâ-taayyünden münezzehdir. Belki merâtib hasebiyle nûrunun zuhûruna remzdir. Ve bu maklûmın tafsîli vardır, zevk-i hakîkîye muhtâçtır. Hakk Teâlâ izâka eyleye. / Zîrâ, zevk-i hakîkî olmadıkça ya ilhâd veya inkâr hâsıl [18b]

olur kî ikisi dahî mezmûmdur. Ve selâtine ve beğlere ve sâir avâmma ve havâssa gerekdir kî sırr-ı vahdetten haberdâr olalâr. Ve vahdet-i vücûdun zevkini kalblerinde bûlâlâr ve tevehhüm-i teaddüdi izâle edeler. Vücûd-i mümkinden bahs ederlerse dahî vücûd-i vâcibe vesîle olmak üzerine bahs edeler. Zîrâ, maksûdu bi'z-Zât olana vücûd vâcibtir. Vücûd-i mümkün onun isârındandır. Rûh-i hayvânî, rûh-i insânînin isârından olduğı gibi. Eñerçi ki makûmına göre her biri Hakk'tır, zîrâ, fi'l-cümle vücûd tahtında dâhildir.

Ve nefs-i vücûda bâtıl demek sahîh değildir. Meğer kî bâtıl izâfî ola, muzill isminde dâhil olanlar gibi. Suâl olunursa kî; nefs-i vücûd Hakk olup isâr-ı vücûd dahî vücûd-i Hakk'a müstenid olıcak tahtı'e ve tazlîl neden lâzım gelir? Cevab budur kî: Tekvîbul-i esmâdan nâîdir ve illâ; **قُلْ أَشِدُّ عَلَى النَّفْسِ مِنْكَ فَإِنْ يَبْدَأْ بِالْعَدَاوَةِ فَلْيَمْدُدْ بِكَ الْقُلُوبَ وَلَا يَجِدْ عَلَيْكَ إِعْدَادًا فِي شَيْءٍ مِمَّا تَصِفُّ أَعْيُنُ النَّاسِ لَهُ إِنَّهُ يَرْجِعُ إِلَى اللَّهِ فَإِنَّ إِلَهَهُ يَحْكُمُ** (Hûd, 11/56) [Benim Rabbim, hiç üphe yok ki, doğıru yoldadır.] mûcibince her nesne kendi tarîk-ı mahsûsi üzerinedir. **وَاللَّهُ يَهْدِي الْقُلُوبَ لِمَشَاءِ** [Allah'a giden yollar mahlûkatın nefisleri adedince.]²⁹¹ dedikleri ona nazardır. Zîrâ her mahlûkta bir nefs vardır; yâ zâhir veya bâtın. Ve her bir nefs Hakk'a muttasıldır. Zîrâ Hakk hâlıktır ve mahlûk Hâlık'tan munfasıl olmaz. Zîrâ halk umûr-i izâfiyyedendir. Fehmî sa'b nesnedir. Hakk muayyen ola.

Nazar eyle, câmi'in kayyımı yedinde olan fitîlden cemî'-i kanâdîl ve mesâbîh îkâd olunur. Ve ol fitîlden bir cüz'î nûr eksilmez, hemân evvelkî hâlî üzerine kalır. Ve kanâdîl ve mesâbîh itfâ olundukta cümlesinin nûri fi'l-hakîka nûr-i fitîlin bâtınına muttasıl olur. Zîrâ aslı envârdır. Bu cihetten aralarından cihet-i câmi'â vardır. Ve eñhâs-ı nâs suver-i kanâdîl ve mesâbîh gibidir kî pertev nûr-i zâtının ittisâliyle müte'îl olurlar. Ve inde'l-mevt nûr-i hayât aslına rucû' eder kî nûr-ı [19a] Zâttır. Cesed aslına rucû' ettiğı gibi kî tûrâbtır. Ve Kur'ân'da gelir: **وَاللَّهُ يَهْدِي الْقُلُوبَ لِمَشَاءِ** [Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıyor, diğlerini de takdir edilmiğı bir süreye kadar salıverir.] Ya'nî imsâk-ı nefs-i nâtıkayı kendi Zâtına nisbet eyledi. Nitekim nefha dahî böyledir kî,

²⁹¹ Necmüddîn-i Kübrâ (ö.618/1221)'ya âit **Usûlü A ere** adlı eserde yer alan bu söz ve onun ıerhi için bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, **erh-i Usûl-i A ere (Tasavvufî Hayat** içinde), haz. Mustafa Kara, 2. bs., İstanbul 1996, Dergah Yay., s. 33 vd.

cesedden mahfûz eyle. Bu cihetten tıybî severler ve ‘ûd ve anber ve emsâlî ile dâim tetayyub ve tebahhur ederlerdi. Tâ ki hukm-i anâsır mestûr ola. Ve melâikenin nihâdına muhâlif nesne bulunmaya. Bundandır kî mülûk ve sâir kibâr-ı nâs ba‘de’l-vuzû’ tetayyub edip namâza kıyâm gösterirler. Tâ ki revâih-i kerîhe-i bedeniyye ve anâsır ile melâikeye eziyyet bulunmaya ve mahalli münâcâtta terk-i edep olunmaya. Ve ol vakitte isti‘mâl-i misvâkın fâyidesî dahî bundan zâhir olur. Zîrâ, dehân-ı insan güzergâh-ı Kur’ân’dır.

Ve anâsır kî cesed-i insanın erkânıdır. Onun kudûret ve râiha-i kerîhesini izâle lâzım gelecek avâriz-ı habîse ile telvîs-i dehân ve tednîsi ebdân etmenin ma’nâsî nedir? **İpw 0b00R E 2** [Bu dalâletten başka bir şey deşildir.] Ve Kur’ân’da gelir: **B 4H6 00 S 0200 0 11 000 L70H- 2** (Zariyat, 51/56) [Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.] Ya’nî hikmet-i halk ibâdet-i Hakk’tır. Ve ibâdet-i Hakk neâtlâ ve tav’la olur. Yoksa münâfık gibi inkıbâz ve kerihle olmaz. [20a]

Pes, âbide vâcibdir kî ol neâtlânın esbâbını tahsîl eyleye tâ ki fermân-ı Hakk’ı istihsân edip esrârıyla kâim ola ve hilâfına olan zerâi‘î sedd eyleye. Zîrâ, hâlâ hilâf-ı istikbâh emre ve istiskâl tâate müeddîdir. Onun için bir kimse Allah Teâlâ bu tâati bize azâb etmişdir dese kâfir olur. Zîrâ tâat rahmettir, eîerçi nefse azâbtır. Zîrâ, tezkiye hâsıl olmadıkça ru‘ûneti bâkîdir. Ve tab’ın bekîsı Hakk’a hicâbtır. Ve Kur’ân’da, **0H60C00 ~ 0Ä0 0# 20T00>0H** (Bakara, 2/29) [O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı.] vârid oldu elyâ-i nâfia‘-i tayyibeye göredir, elyâ-i zârre-i habîseye göre deşildir. Zîrâ, Hakk abdî kendinden teb’îd eden esbâbî mübâh kılmaktan münezzehtir. Belki dâimâ takrîb eder. Ve esbâbını gösterir ve buyurur: **0 \$A# 000 00 G0** (Zariyat, 51/50) [Öyleyse Allah’a koşun.] ve buyurur: **0TUÉ&H- 0#0TE0R0Tq 0 0000 0B&4H0** (En’am, 6/91) [(Onlara karlı sen) “Allah” de. Sonra onları bırak, boş laflara dalarak oyalansınlar.] İnsân, Hakk yolunda insanı ve belki kendi nefsini bile terk etmek lâzım gelicek mâsivâ kande kalır.

Pes, mü’mine vâcibdir kî vücûdun zâhiri ve bâtınında münâfî-i teveccüh-i ilahî olan ahvâlini ıslâh ettikten sonra umûr-i takvîde dahî teddîd eyleye ve tab’î hevât-ı hasîseden ve nefis hevâ-yı mutaaden ve kalb zemâim-i ahlâktan pâk olmadıkça melekîyyet mertebesi nice hâsıl olur. Ma’a-hâzâ insan melekten âlidir.

Zîrâ insan küll-i âlem melek ise cüz-i âlemdir. Küll ise cüzden eḫrefdir. Ve melâike hakkında gelir: ﴿يُكَلِّمُهَا مَا يَشَاءُ الْمَلَكُ فِي أَيِّ شَيْءٍ يَشَاءُ﴾ (Saffat, 37/164) [Bizden her birimizin belli bir makamı vardır.] Ya'nî melâikenin makâmât-ı sūriyye ve ma'neviyyesi vardır kî ona tecâvüz etmezler. Leyle-i Mi'râç'da Cebrâîl eḫrâf-ı melâikeden iken Sidre'yi tecâvüz etmediği gibi. Rasûlullah ise -sallallahu aleyhi ve sellem- âlem-i terkîbin zirvesine vaz'-ı kadem ettikten sonra seyr-i basît ile dahî nerelere erdiğini Allah bilir, elhak. [20b]

«U kadar vardır kî ol makâm-ı vahdete duhûlde, ﴿بِشَيْءٍ مِّنْ دُونِهَا﴾ [Ben kulum, Allah'tan başka ilah yoktur.]²⁹⁵ buyurdu. Ve ubûdiyyetini takdîm eyledi tâ ki ârifler bu remzi fehm eyleyip terk-i edep etmediler. Ve vahdet-i kesrette hıfz ideler. Ve bâtınları ne kadar nûr-i hakîkat ile memlû olursa dahî zâhirde ahkâm-ı eḫrâti ve Hakk takvâyı riâyet eyleyeler, aks etmeyeler, zîrâ ilhâd ve dalâldir. Ve bu makâmda ya'nî vusûl-i hakîkî ve ihtisâs-ı cenâbî hakkında buyurdular: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا﴾ [Benim Allah'la bir vaktim vardır.]²⁹⁶ Nitekim bâlâda güzer etti.

Ve vakti tenkîr ve tahsîs ettiğinden zâhir olur kî o ma'nâ dâim deḫil idi. Eḫerçi ki istiḫrâk-ı ūhûd hâsıl idi. Ve buradandır kî buyurur: ﴿يَوْمَ لَا يَنْفَعُكَ نِعْمَتُكَ الَّتِي اتَّكَيْتَ بِهَا لَوْلَا رَبُّكَ إِذْ يَنْفَعُكَ نِعْمَتُ رَبِّكَ الَّتِي اتَّكَيْتَ بِهَا﴾ [Bir gün aç kalırım, bir gün tok.]²⁹⁷ Ya'nî ta'dîl-i sūrî kâh cû' ve kâh ūb'ade olduğu gibi ta'dîl-i ma'nevî dahî kâh ūhûd-i âmda ve kâh ūhûd-i hâsdadır kî ūhûd-u evvel sâniye fi'l-cümle istitâr hâlidir. Nite cû'in fâyidesi budur kî bu cihetten batınlarına eḫedd-i hacir ederlerdi. Ve Hazret-i Ali'nin dahî -kerremallahu vechehu- âdetleri idi. Ve ehl-i hadîs bu ma'nâyı cerh ederler. Velakin mecruh olduklarındandır kî cû'la ilâc-ı tab' etmeyip hemezât-ı eḫvâtla zahm-nâk kâlmınlardır. Belki ma'nâyı mezkûr erbâb-ı hakîk indinde sahîh ve müstekîmdir.

Ve sırrı budur kî hacerde siklet-i mâdde vardır. Rasûlullah'ın ise vücûd-i eḫrîfleri rûh-i latîfleri gibi âlem-i melekûte dâim hurûç kast ederdi. Pes, hacir-i sakîl ile ta'dîl bulundu tâ ki zemînde karâr-dâde olup ehl-i mülki Hakk'a da'vet ve makâm-ı vahdete irḫât edeler. Pes, eḫer ol ūhûd-i hâss ba'zı evkıtta olmayıp belki müstemir olsa hidmet-i teblî muattal kalırdı. Onun için intikâllerine karîb ﴿وَقُلْ إِنِّي مَرْسُومٌ﴾ [21a]

﴿سُبْحَانَكَ﴾ (Nasr, 110/3) [Rabbini öḫerek tesbih et, O'ndan bağılanmanı dile!] vârid

²⁹⁵ Kaynağına ulaşılamadı.

²⁹⁶ Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, II, 226 (2159)

²⁹⁷ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IX, 192; bn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XI, 292 (6089); Ali el-Kârî, *Kenzu'l-Ummâl*, VII, 344 (18616)

oldu. Zîrâ, ol vakitte emr-i teblî tamam olmuştur. Ve kendileri vuslat-ı Hakk’a muntazir idiler kî kesret-i vahdete rucû’i zamânî idi. Bu demde ise nûr-i vahdet ile istitâr gerektir. Ve buradan, **ہم تو ایں سہارا** (İbnîrah, 94/1) [Biz senin için göşünü açmadık mı?] sırrı dahî zâhir oldu.

Nazm:

Âh kim bu âlem-i kesrette kaldım ben garîb
Â inâdan dûr olup gurbette kaldım ben garîb
Gül cemâlinden cüdâ dü tüm o yârin hayf kim
Bülbül-i eydâ kî hasrette kaldım ben garîb
Nice demlerdir vatandan olmu um mehcûr ben
Kandedir vuslat ile firkatte kaldım ben garîb
Derdime dermân umarken derd içinde kaldım âh
Mübtelâyı hicr olup mihnette kaldım ben garîb
Zevrak-ı dil Hakkı’yâ girdâb-ı a ka dü tû çün
Böyle ser-gerdân olup hayrette kaldım ben garîb

Ey mü’min eğer hâb-ı gafletten bî-dâr oldunsa **وہ 200 200 6=**, **وہ 200** : **وہ 200** **وہ 200** [Öldürdükten sonra bizi diriltene ve ruhlarımızı bize geri veren Allah’a hamdolsun. Haîr O’nun huzurundadır.]²⁹⁸ deyû vird eyle. Zîrâ, ehl-i hâb vakt-i bîdârîde sûret-i yakaza ve hayât buldukları gibi sen dahî hakikat-ı yakaza ve hayât buldun. Ve senin mevtin ancak intikâldır kî bir hânedan bir hâneye veyahud bir mahalleden bir mahalleye göçersen ve arz senin lahmini ekl etmeyip cesed-i evvel üzerine mahûr olursun. Zîrâ, berekât-ı nefis-i kudsiyye-i tâhire cismine sârîdir.

Ve bu ma’nâdandır kî nüfûs-i kudsiyye erbâbı hakkında intikâl ile ta’bîr etmek gerektir. Zîrâ, onlarda hakikat-ı mevt yoktur. Nitekim Kur’ân’da gelir: **وہ 200 200 6=** **وہ 200** **وہ 200** (Bakara, 2/154) [Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Fakat siz sezmezsiniz.] El-hâsıl bunlar ebedî ahyâ-i hakîkiyyedir. Zîrâ, feyz-i hayât-ı zâtiye bulmuşlardır. [21b] Hızır aleyhissellem âb-ı hayâtla ilâ-ahiri’z-zamân zindegî bulmuş gibi. Çünkü

²⁹⁸ Buhârî, Deavât 7, 8; Müslim, Zikir 59; Ebû Davut, Edeb 98; İbn Mâce, Dua 16; Tirmizî, Edeb 28

zulmet-i sûre-i âlemde bâis-i bekâ-i cesed olan mâi'l-hayât buluna zulumât-ı vücûd-i Âdem'de dahî feyz-i hayât-ı câvîd bulunur. Velakin talebkâr olmak gerektir. Belki gerçi Hızır ol âba bilâ-taleb nâil oldu. Velakin ne'î'esinde ol ma'nânın husûlüne isti'dât var idi. Ve fi'l-hakîka lisân-ı isti'dâtтан matlûb olmuş oldu. Tâ ki 'ibâdallaha nefha-i rûh ve ifâza-i nefis ile hidmet-i İlâhî'de ola. İnsân dahî feyz-i ilahîye müste'id olacak gâh olur kî matlûb bi-lâ-taleb hâsıl olur kî ona cezbe-i İlâhiyye derler. Bu sûrette Hakk ona tâlib olmuş olur. Nitekim demişlerdir kî >: ۞ ۞ ۞ ۞ ۞ [Ârif, Hakk avcısıdır.] Ve matlûbda sıfat-ı isti'nâ vardır. Onun için meczûblar ehl-i nâzar ve sâlikler ehl-i niyâzdır.

Ve bu fakîr Hakkı'ya nefis-i rahmânî birkâç kâminden menfûhdur. ۞ ۞ ۞ ۞ ۞ [Hamd ve minnet Allah'adır.] Biri pîr-i tarîkatımdır kî İstanbul'da Mutavvel²⁹⁹ dersine meşgûl iken bin seksen bir târihinde ba'de'l-i'râk âlem-i ma'nâda sûre-i Fâtîha'yı mine'l-karn ile'l-kadem nefh etmiştir. Ve biri Hatmu'l-evliyâ'dır kî bilâd-ı Rûmiyye'den Üsküp'te mütevattın iken a'zıma nefh-i rûh etmiş ve libâs-ı dâbûlî ve ittikâ'-i asâ ve kerâ'dan -teemmül fî hazihi's-sülûs- men' etmişler ve avâm ve havâs arasında mütedâvil olan duhâne habîs ve harâmdır ve ârabı leytânî ve nefsanîdir, demiştir. Ve biri küberâ-i tarîkimizden Bursa'da âsûde olan İeyh Üftâde'dir³⁰⁰ kî tarîk-ı fenâye irâd eylemiştir. Ve biri uzamâ-i tarîkimizden Üsküdar'da mütevârî-i hân-ı fenâ olan İeyh Hüdâyî'dir³⁰¹ kî tarîk-i bekâye remz eylemiştir. Ve biri İeyh Abdülkâdiri'l-Geylânî'dir³⁰² kî Mekke-i Mükerreme'de mücâvir iken Harem-i Ka'be'de zâhir olup esmâ-i ilâhiyyede terakkî vermiştir. Ve biri âmâtdan ma'dûd

²⁹⁹ Evvelce medreselerde okutulan Arap edebiyatına dâir yazılmış meşhur bir kitap. Bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2004

³⁰⁰ Mehmed Muhyiddin Üftâde (ö.988/1580N): 895/1490 yılında Bursa'da dünyaya geldi. 93 yaşları civarında 12 Cemaziyelahir 988 (26 Temmuz 1580) tarihinde vefat etmiştir. Aziz Mahmut Hüdâyî'nin İeyhidir. Onun zamanında Celvetî Tarîkatı en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. **Vakıat, Divan ve Hutbe Mecmuası** adlı eserleri vardır. Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 214; **Sahebiden Günümüze Allah Dostları**, İule Yay., 1995 İstanbul, c. 8, s.156

³⁰¹ Aziz Mahmut Hüdâyî (ö. 1038/1628): Celvetiyye Tarikatının kurucusu ve âairli'i de olan, vahdet-i vücud anlayışına bağlı bir mutasavvıftır. Anadolu ve Balkanlar'daki dinî-tasavvufî hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş ve bu şekilde İöhreti günümüze kadar gelmiştir. Dergâhından pek çok ilim ve fikir adamı, İeyh ve mûsikîînas yetiştirilmiştir. Ona bağlı müelliflerin en meşhûru, İsmâil Hakkı Bursevî'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmut Hüdâyî", **D A**, VI, 338

³⁰² Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî (ö. 561/1165-66). Kâdiri tarikatının kurucusudur. Hazar denizinin güneybatısındaki Gılân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğdu. Geylânî nisbesiyle İöhret buldu. Daha sonra Bağdat'a geldi, bu0.9953(0)500]TJ/R9 9.0.99804(n)13.7938(

olan cebele nâm-ı Kasabe'de medfûn olan mebhûr âlim İbrâhîm Edhem'dir kî zühde delâlet etmiştir. Ve biri Hızır'dır -aleyhissellem- kî hatîm-i Ka'be'de vakt-i seherde mülâkî olup hayr duâ eylemiştir. Ve duâsı ne vecihle olduğu burâda zikr olunmaz. Zîrâ, ezmânın müddeîleri kabul etmezler. Ve ol duâ Hatmu'l-evliyâ'nın **Fütûhât-ı Mekkiyye**³⁰³'si ebvâbından bir bâb-ı mahsûstur. ~ ÖA 00 00 0 < 00 a 0R0 > P 7=0T% 00 0 00 W000 0 0 E& 0

Nazm:

*Çok mu gördün bir fakîrin dânesi harman ola
Kalbinin her kö esi esrâra bir mahzen ola
Nice demlerdi kî a lardı yetûm-i dehr olup
Fazl-ı Hakk'tan imdi müsteb'id mi kalbi en ola
Hâr içinde gördün ise bûlbülü kılma aceb
Gide gide belki cây-ı sâha-i gül*

bulmuş ve ârifâtan olmuş idi. Rûy-i rızâ gösterdikte fi'l-hâl muhtazara olup kâbızı'l-ervâha revân-ı pâkinî teslîm ve âfât-ı dünyâdan cesed-i nazîfini selîm eyledi. Ve ol hâtûn sıhhat bulup nice demler dahî bu sarây-ı sipençde demler sûrdü. İşte, **«Sadaka belayı defeder, ömrü uzatır.»**³⁰⁴ esrârından biri dahî budur. Zîrâ hayrât ve hasenâtî sadaka-i mâliyyesi olduğu gibi İeyhin kerîmesi dahî sadaka-i nefsiyesî oldu. Ve tûl bekâ buldu. Eriği bu ma'nâ amîk ve fehmi-i dakîk nesnedir. Fe-emmâ ecel-i külliyyâtta ise dahî bu makâmı muallakıttandı. Ve ehlullahtan olan ricâlin böyle tasarrufât-ı acîbesi vardır. Avâmm-ı nâsa kerâmet-i evliyâ haktır demek kifâyet eder. Ma'a-hâzâ bir nefis bin nefse mebsûd olmak mümkündür.

Mervîdir kî İeyh Mûsâ es-Sedrânî³⁰⁵ kî Hatmu'l-evliyâ'nın İeyhi olan Ebû Medyen Ma'rîbî'nin³⁰⁶ ekâbir-i ashâbından idi. Bir gün ve bir gecede yetmiş bin hatim ederdi. Sırrı budur ki gün ve gece yirmi dört sâattir, seksân yedi sene ve âltı aya mebsûd olıcak her gün ve her gece başına âdet üzerine bir hatme düler. Pes, bize nisbetle yirmi dört sâat ve ona nisbetle o kadar müddet tavîle olur. **«70 : 8 : 4»** [Kâdir olan Allah noksan sıfatlardan münezzehdir.].

Ve mahkîdir kî bir kimse Mısır'da hânesinden hamîrin alıp fırına tabh için götürür iken cünüp olmakla hamîrî kenâr-ı Nîl'e koyup berâ-yı i'tisâl sûya İavs ettikte kendini bir İehirde buldu kî Mısır'a bir aylık mesâfe idi. Orada altı yedi sene kadar meks ve teehhül ve evlâdî olduktan sonra bir gün orada berây-ı i'tisâl bir sûya gavs edip ser gösterdikte kendini Nîl kenarında buldu kî hamîrî henüz orada dûrurdu. Hânesine geldikten sonra mütezevvic olduğu İehre haber irsâl edip hâtûnunu ve evlâdını istid'â eyledi. Onlar dahî ba'de zamân gelip birbirlerini bildiler. Ve nice müddet bir yerde muâlleret kıldılar. Ve bunun emsâlî tayy-i zamân ve mekân ve basta

[23a]

³⁰⁴ Benzer bir hadis "Sadaka vermede acele edin. Çünkü belâ sadakanın önüne geçemez." İeklinde geçmektedir. Bkz. el-Münâvî, **Feyzu'l-Kadir**, III, 25

³⁰⁵ İeyh Musa Sidrânî: İeyh Ebû Meyden Ma'rîbî'nin arkadaşlarındandır. Hakkında anlatılan menkıbe için bkz. Abdurrahman Camîî, **Nefehât'ül-üns min hazarat'il-Kudüs**, trc. Lamiî Çelebi, Saİlam Kitabevi, İstanbul, s. 1018

³⁰⁶ İuayb b. el-Hüseyn el-Ensârî el-Endelûsî (ö.594/1198): Medyenîyye tarikatının kurucusu Kuzey Afrikalı mutasavvıftır. Ebu Meyden'in özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs mutasavvıfları üzerinde güçlü ve kalıcı etkileri olmuş, tesiri Yemen'e kadar yayılmıştır. İbnü'l Arabî, Ebû Medyen'den İeyhimiz diye söz eder. Ancak onunla görüştüğünü doğrulama imkanı yoktur. Ancak Ebû Medyen'in talebelerinden faydalanmış, ona hayran olmuş ve tesirinde kalmış, söz ve menkıbelerini çeİitli eserlerinde zikretmiştir. Bkz. Hüseyin Vassaf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. I, s. 239; Tahsin Yazıcı, "Ebû Meyden", **D A**, X, 186

müteallik âsâr-ı kesîra vardır. Ve bundan nefesin imtidâdı ve sadaka ile nefsin tûl-i bekâ ve müddetinin ezdiyâdı fehm olundu.

Nazm:

Ey Receb Pâ â, bu ma'nâ müjde olmaz mı sana
Bâb-ı ömr ü devlet-i câvîd açılmaz mı sana
Bir elin hân-ı sehâ ve bir elin bahr-i atâ
Hakk senin eyliklerin ecrini kılma mı sana
On yedi yıl hâ vü dû kâf ola gûyâ kûh-i k f
Sû-be-sû etrâf-ı âlem hep seçilmez mi sana
Nak -ı mihr-i saltanat Allâhu vâhid okunur
Sânî isneyn atlas bir gün biçilmez mi sana
Der bu Hakkı devr-i dünyâ âhire ermezden ön
A kla bezm-i cihânda câm içilmez mi sana

Suâl olunursa kî, کَلِّمُوا الْمَوْتَ (Mülk, 67/2) [Ölümü ve hayatı yarattı.] medlûlu nedir? Cevab budur kî eser-i mevt ve hayâtı îcâd ve izhâr eyledi demektir. Bu ise sıfat-ı Hâlik'tır. Zîrâ cümle halk bir yere gelseler nefh-i rûha ve dahî 'idâm-ı eser-i hayâta kâdir deîlillerdir. Onun için Kur'ân'da gelir ﴿يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْفُ سَعْيِهِمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾ (Yasin, 36/83) [O halde her îeyin mülkü ve tasarrufu (hükümrânı) elinde bulunan Allah'ın İlanı ne yücedir.] Ya'nî her nesnenin melekûtu ve rûhu kabza-i Hakk'tadır. Eîer kabzını halk etmese melekû'l-mevt ona kâdir olamaz. Ve mevt kıyâmette sûret-i kebî-i emlahde temessül edip beyne'l-ceneti ve'n-nâr Yahyâ aleyhissellem yediyle zebh olursa gerektir kî bir dahî ehl-i cennet ve nâra mevt âriz olmasa gerektir. [23b] Onun için, ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّكُمْ كَانُمْرًا هَالِكًا﴾ [Ey iki dünya halkı! Ebedi bir hayat yaılayın, ölüm olmasın.]³⁰⁷ denilse gerektir. Ve Yahyâ yediyle zebh olunduğu isminde ve müsemmâsında olan sırr-ı hayâta dâirdir. Onun için istiîhâd olundukta hûnî cûl eyledi. Ve ol kîn üzerine yetmiî bin kîn olmadıkça sâkin olmadı.

Ve kümmel-i evliyâ dahî böyledir. Ya'nî bir zâlim onlardan birini yâ katl veyahud aksâ-yı arza nefî-i aksâ eylese -kî o dahî katl hükmündedir- kendisi katl

³⁰⁷ Buhârî, IV, 1760 (4453); Müslim, IV, 1188 (2849); Tirmizi, IV, 791 (2557)

gibi ve ecsâm ve ervâhın taallukı ve nikâhâtın tekâsürundan selâsil-i memdûda ve zürriyyât-ı mevsûle olup tecellî-i ilâhî efzûn olur. Ve esmâ ve sıfâtın merâî ve mecâlîsi kesret ve külliyyet bulur.

Ve bu ma'nâdandır kî Arab katında remke ya'nî kısrâk dedikleri fers makbûldur. Bağl mehcûrdur, zîrâ akîmdir. Ve Burâk'ın ba'zı a'zâsı bagle müllâbih olmaktan fî nefsi'l-emr bağl olması lâzım gelmez. Belki Burâk bâlâda zikr olunan feresi'l-hayattır. Ve bundan fehm olunur kî erbâb-ı bakı ehl-i fenâdan efdaldır. Zîrâ erbâb-ı bakı gılibâ irlâdla me'mûrlardır kî hayr-ı zâyiddir. Ve bir kimsenin bir ma'nâda kemâlî olup çerâî olmasa onun çerâî evkât-ı karîbede muntafî olur ve ocaı söyünür. Nazar eyle kî Rasûlullah aleyhi vesellem bir A'râbînin îmânî için ne kadar telmîr-i sâk ederlerdi. Zîrâ onda sevâd-ı îslâmî teksîr vardır. Ve kâh, vâhid ke'l-elif olur. Nitekim mehhûrdur.

[24b]

Nazm:

Oca ımda yânsın çerâ ım diyen
Oca ı söyünmezden odun yaksın çerâ
Ko yânsın kıyâmet olunca o nûr
Görünsün güne var zav-i îrâ

Nazm:

Bostân-ı âlem içre kıl nazar-ı serv-i sehî
Çünkü olmaz meyvesi olur bu bâ ın kûtehî
Ser çeker tâ sidreye meyl-i hüner eden gedâ
Sern-i gûn eylerler âhir bî-hüner serke ehî

Ve inde's-sûfiyyeti'l-muhakkikîn hayât sıfat-ı vücûdiyedir kî zât-ı Hakk'la kîimdir kî ol Zât'a hüviyyet derler. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا يَأْتِيهِ سِنٌ وَلَا نَوْمٌ لَّهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَہٗٓ اِلَّا بِاِذْنِہٖ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيہُمْ وَمَا خَلْفَہُمْ وَہٗٓ لَا يَحِيطُ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِہٖٓ اِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّہٗ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَـُٔوْدُہٗ حِفْظُہُمَا وَہٗٓ سَـَّـٰتُۢمُ الْعَرْشِ الْاَعْلٰی ۚ سُبْحٰنَہٗ عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ۝۶۵﴾ (Mü'min, 40/65) [Daimî bir hayat sahibi ancak O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur.] Ya'nî hayât ve ulûhiyyet sıfat-ı hüviyyettir. Ve hüviyyet-i Zâtîyye taayyün-i ilâhînin evvelî ve âhiri kelâmıdır. Nitekim taayyün-i kevnînin evvelî rûh-i Muhammedî ve âhiri ne'î-e-i insâniyyedir. Ve yevm-i isneyn kî lisân-ı Türk'te Pazartesi derler, onun

hareketi sıfat-ı hayâtandır. Onun için âlemde hayy olmadık nesne yoktur. Ve mütekeffil saâdet-i dâreyn ve Sultânu'l-kevneyn sallallahu aleyhi vesellem ol gecenin seherinde telârif-i âlem-i ʿuhûd etmişlerdir. Zîrâ rahmet-i âlemiyândır ki hayât bahşlendedir. Bu sebeptendir ki her leyle-i isneyn ebvâb-ı cennet açılır ve Ebû Leheb mukâbele-i müjde-i mîlâd-ı Nebevîde bir câriye âzâd ettiğ i için ol gece leheb-i nâr ve ateş-i dûzah ve harâret-i dilî kat' için bir miktâr sûyla müntefi' olur.

Nazm:

***Ey furû -i rûyi âlem-tâbî re k-i af-tâb
Ravza-i adn olur âb-ı ârızından feyzyâb
Bu leheb-i dûzahde feyzinden olacak müstefiz
Cennet içre mü'mine kevserden olmaz mı arâb***

Ve ism-i Hayy bi-hasbî's-sülûk dâire-i hâmisededür ki nefis-i râziye mertebesîdir. Turuk-i Hakk erbâbı meyânında mühterek olan esmâ-i Zâtiyyedendir. [25a] Zîrâ feyz-i hayâta sebep ve tarîk-ı hüviyyet olmağa ensebtir. Ve deryâ sûret-i hakîkat ve sırr-ı cemî' olmakla râkib-i sefine olanlara vird **وہو** I dur.

Nazm:

***Bu hakîkat bahrîdir bunda kenâr olmaz be im
Gayrı deryâda bu dürrü âhvâr olmaz be im
Sırr-ı pâkin lâyezâlî kalb içinde gizlîdir
Genç mahfîdir ki her kez â ikâr olmaz be im
Katrenî deryâya ve hur îde ir gör zerrenî
Vârını yok et ki bundan özge kâr olmaz be im
Âh â ık u'le-i nâriyle zer-mencûk-i alem
Dil gibi mülk-i bedende hûnkâr olmaz be im
î e-i nâmûsi sertâbâ ikest etmek gerek
Bu melâmet meclisîdir bunda âr olmaz be im
Pend-i Hakk-ı gedâ-yı âh isek de kıl kabul
Hakk dilinden söyler ânda ihtiyâr olmaz be im***

Ve demiğlerdir kî “Hayy ve Kayyûm” ism-i a‘zamdır. Suâl olunursa kî, pes gayrîleri ism-i asgar olmak lâzım gelir. Ve Kur’ân’da gelir: **قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ** (Usrâ, 17/110) [De ki: İster “Allah” deyin, ister “Rahmân” deyin, nasıl çağırırsanız çağırın. En güzel isimler O’nundur.] Ya’nî hangi isimle zikr edersen cümlesi esmâ-i hüsnâdır. Cevab budur kî: Esmâ-i hüsnâ olmakta iştirâklerinden sonra birbirlerine nisbet ile cem‘iyyeti ve ihâtada tefâvütleri vardır. Nitekim sûre ve âyât-ı Kur’âniyye kelâm-ı kadîm olmakta mülteteklerdir. Velakin ba‘zı vücûhla aralarında müfâzala vardır. Nitekim ba‘zı bülegâ demiğtir: **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** ~ **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** [“Tebbet yedâ”, “Yâ arzublâ‘î gibi olsun diye.] Ya’nî suver ve âyâtın belâgat ve fesâhat ve iğtimâl-i fezâil ile tefâvütleri vardır. Ve bundan kelâm-ı Hakk’a noksan lâzım gelmez. Belki cümlesi kemâl-i İlahîdir. [25b]

Binâen alâ-hâzâ, İsmullah ve İsmu’r-rahman ve İsmu’r-rab ve İsmu’l-hayy ve İsmu’l-kayyûm esmâ-i câmiadandır. Ve mütekellimînden Ebû İshak İsferrânî³¹¹ doksân dokûz esmâyı yirmî belle tenzîl edip ol yirmî belli sâir esmâyı câmi‘ bulmuğtur. Velakin sûfiyye-i muhakkikîn on ikiye tenzîl etmişlerdir kî hâlâ erbâb-ı halvet ve ashâb-ı celvet ihsâ ederler. Eñerçi, yedîye dek müttefekun aleyh ve mâ fevki on ikiye dek muhtelefun fih ve bu tefâvüt dahî mübtedîye göredir. Zîrâ müntehî yanında her isme ism-i a‘zam denilir. İol cihetten kî kuvvette olan maânî fi‘le gelmiş ve her birinde cemî‘-i esmâ sırrını bilmiştir. Çünkü herkesin ism-i ihtisâsîsi vardır. Ona göre ol ism-i a‘zam olur. Nazar eyle kî bir kimse küttâbtan olsa meselâ, ona ism-i a‘zam bâlhalîfe olmaktır. Eñerçi bu hilâfetin mâverâsında dahî nice merâtib vardır. Velakin tarîkına göre i‘tibâr olunur. Ve velâyet-i İâm gibi kî sâire göre uzamâ-i esmâdandır. Velakin sadâret-i uzmâ kî cemî‘-i vilâyâtı câmi‘dir. Ondan ve sâirlerden a‘zamdır. Pes, tarîfta olan kimse müste‘idd ise menzile erilir. Eñer matlûb-i kesbî ise ve eñer ihtisâsî ise nâil olmaz.

³¹¹ Ebû İshâk Rüknuddîn İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim el-İsferrâyînî (ö. 418/1027): Ed‘arî kelâmcısı ve İâfî fakîhidir. Niâbur ile Cürcân arasında bulunan İsferrâyin’de doğdu. Daha sonra Bağdat’ta kelâm ve usûl-i fıkıh dersleri aldı. Öğrenimini tamamladıktan sonra Niâbur’da kendisi için inşâ edilen medresede ders okutup bir çok öğrenci yetiğtir. Taberî, Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Beyhakî, Abdülkerim el-Kuleyrî gibi âlimler onun öğrencisi oldu. Niâbur’da vefat etti. Ebû İshak el-İsferrâyînî, Ed‘ariyye’nin sistemli bir kelâm ekolü haline gelmesine katkıda bulunan âlimlerden biridir. Bkz. Salih Sabri Yavuz, “İsferrâyînî, Ebû İshak”, **D A, XXV, 515**

Mahkîdir kî aktâbtan biri intikâli vaktinde kutbiyyetini oğluna recâ eylemi. Hitâb-ı İlahî vârid olmu kî, “Kutbiyyet mertebedir kî mîrâs olmaz. Velakin ulûmundan ona dahî ifâza edelim” denilmi. Pes, kutbiyyet saltanat gibi ihtisâsîdir kî herkese mîrâs olmaz. Vüzerât ise velâyet gibidir kî umûr-i kesbiyye sûretindedir. Ve bir kimse ol meretebe ehlinin nazarını almak dahî ol meretebeden hisse-mend addolunur. Seyr eyle kî meclis-i sultâna dâhil olan kimsede sultân gibi nahvet ve [26a] istikbâr vardır.

Ve sultânü’l-ârifîn Ebû Yezîdî’l-Bestâmî’den –kuddise sırruh– menkîdür kî, “Kıyâmette cem’-i enbiyâ benim sancâım altında mahûr olsa gerektir.” demiştir. Ya’nî tahte’l-livâ-i Rasûlillah’de –sallallahu aleyhi vesellem– mahûr olurlar. Nitekim gelir: 02 67 Y&I 12 : - 12 YQ [Âdem ve onun ailesindekiiler, kıyamet gününde benim sancaım altındadırlar.]³¹² Velakin Ebû Yezid’in sultânü’l-kevényne ziyâde ihtisâsî olmakla livâyı kendine nisbet etmiştir. Nitekim Havvâs-sı Sultân ve Havvâs-sı vezîr, livâ-i sultân ve livâ-i vezîre bizim sancaımız derler. Öyle kî: Eller onun tahtında ecnebî görseler bizim tahte’l-livâmızda neylersin deyû redd ederler. Garîb ma’nâdır ki sırrını ârifler bilirler. Ve evliyâ-i ümmetin ba’zı enbiyâ üzerine tefevvuk iddia ettikleri buradandır.

Ve **Muhammediyye**³¹³ kitâbında gelir: T6 4 ; SE&S% , VI YQ T6 . [Âdem’in yediîi tâneyi cevher olsa bile bakmam.] Ya’nî Rasûlullah bakmaz veyahud Âdem arza hubûd ve aklı ibtilâsından sonra cennette ekl ettiîi dânei kendim fi’l-mesel gevher olsa, ki hazâin-i mülûkta bulunmaz Mâriye’nin gûl-vâreleri gibi, Âdem ona bakmaz. Zîrâ cennette baktıı siyâh ve sepîd-i çelm gibi âk ve karayla ibtilâdan mukaddem idi. Ve âk ve karâdan murâd cemâl ve celâldir ki, V6 L7H+ (Sâd, 38/75) [Kudretimle yarattım.] âyetinde yedeyn ile murâd onlardır. Eerçi ki gayriyi iârâtı dahî vardır. Bundan fehm olunur ki kemâl-i insânî tadrîcîdir. Ve vesîle-i kemâl aıktır. Velakin mürebbîye mevkûftur.

³¹² Aclûnî, **Ke fu’l-Hafâ**, I, 16 (11); Ahmed İbn Hanbel, **Müsned**, I, 281 (2546); Tirmizî, V, 308 (3148)

³¹³ Yazıcıolu Mehmed’in (ö. 1451) Hz. Muhammed’in hayatını anlattıı mesnevî formunda kaleme alınmış eseridir. Bursevî bu mesnevîyi **erhu’l-Muhammediyye (Ferâhu’r-rûh)** adıyla ıerh etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uzun, “Muhammediyye”, **D A**, XXX, 586

i akdâm olan mahaller vardır. Onun için Kur'ân'da gelir: ﴿لَا يَرْفَعُ يَدَهُ إِلَىٰ شَيْءٍ ۖ ذَٰلِكَ صِلَاؤُهُ﴾ (A'raf, 7/180) [Onun isimlerinde sapıklık eden mülhidleri (inkârcıları) terkedin.] ve yine gelir: ﴿لَا يَرْفَعُ يَدَهُ إِلَىٰ شَيْءٍ ۖ ذَٰلِكَ صِلَاؤُهُ﴾ (En'am, 6/91) [Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar.] ve hadiste gelir: **a)﴾\$H2﴾>=﴾n ﴡ\$﴾ 2** [Ma'rifetini hakkı ile bilemedik.]³¹⁵

Pes, ma'rifet-i kemâle gerektir ki ilhâd ve dalâl ve zındık ve ittihâd ve hulûl ve emsâlî inhirâftan necât hâsıl ola. Ve bu ma'rifet fi'l-cümle zevka muhtâttır. [27a] Tarîk-ı mahsûsî zikr ve riyâzet ve mücâhedâtıdır. Ve fi'l-hakîka dâd-ı ilahîdir. Ve bu ma'rifettendir ki hayy ismi ile insanın ve sâir e'lyânın kıyâmını bile ve kayyûm ismi dahî böyledir. Mahkîdir ki ma'ribde kibâr-ı me'âyihdan bir kimse var idi ki ona Ebû Abdullah bin Cüneyd derlerdi. Velakin mu'teziliyyü'l-mezheb idi ki infâz-ı vaîd ve halk-ı ef'âle kâil ve ism-i Kayyûm ile abdin tahallukını inkâr ederdi. Tâ ki Endülüs'te Hatmu'l-evliyâ elinden İlarâb-ı ir'âd-ı müsekkîyi'l-hitâm nûl edip zikr olunan mâdde-i selâse mezhebinden rucû' eyledi. Ya'nî kibâr-ı ulemâ ve me'âyihdan ma'dûd iken henüz ma'rifetinde noksan ve kusûr var idi. Ve Hatmu'l-Evliyâ taraf-ı Hakk'tan ona rahmet-i hâssa oldu ki sû-i fehm ve kusûr-i ma'rifetinden halâs oldu. İşte bu dahî isti'dât hâlidir. Ve bizim zamânımızda ba'zı üyüh varta-i ilhâda dümmü idi. Akrânı olanlar ilhâdını te'yîd eylediler. Ve kendi dahî musırr oldu. E'lerçi onu ir'âda kâdir kimse var idi ve âhir-i sultân elinden mesmûm oldu.

Pes, ayne'l-yakîn hâsıl olmadıkça sâlik berzâh-ı ilimden halâs olmaz. Ve bu makûleler sırr-ı hayât ve nûr-i hayâdan mahrûmlardır. Onun için vuzûda gâsl-ı vech ederken, **3'É\$﴾﴾ C﴾ 0767:﴾﴾ C﴾ 3'6:﴾﴾ C﴾﴾﴾ UC﴾﴾ HC﴾﴾ TU﴾﴾** [Allahım! Yüzümü haya yüzü, hakikat yüzü ve rızâ yüzü kıl.] demek gerektir. Ve bunda Hakk Teâlâ'nın menâmda ru'yeti sahîh olma'a delâlet vardır. Zîrâ Rasûlullah -sallallahu aleyhi vesellem- birkâç defa hâlet-i insilâhta ve beyne'n-nevm ve'l-yakaza Hakk Teâlâyı İâbb-ı emred sûretinde görmü ve belki hâlet-i yakazada sokâk-ı Medîne'de ona mulâkî oldu'u tefsîr-i Râgıb İsfehânî'de³¹⁶ ve emsâlinde musarrah ve müsellemdir. Zîrâ görünen niseb ve izâfâtan tecerrüdü hasebiyle hüviyyet-i zât de'ildir. Ve ona [27b]

³¹⁵ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 410

³¹⁶ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Müfaddal (ö. 503): Hanefi mezhebine mensup bir müfessirdir. Tefsîre dâir yazmaya ba'ladı'ı bir eseri tamamlayamamıştır. Fatiha sûresi ile Bakara sûresinin ba' taraflarını ancak yazabilmiştir. *Tefsîru'l-Kur'an, Müfredât-ı Elfâz-ı'l-Kur'an*, vb. eserleri vardır. Bkz. Ömer Nasuhî Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, Diyanet İleri Ba'kanlı'ı Yay., Ankara 1955, s. 263

nâzırdır ki hadîste gelir: ﴿رَأَيْتُمْ نَارًا﴾ [Gördünüz bir nurdur.]³¹⁷ Ya'nî nûr-i mücerred mer'î olmak mümkün değildir. Husûsan ki nûr-i ðems gibi ða'ðâânî ola. Ve illâ mümkündür nûr-i kamer gibi ve sehâb-ı rakîk ile muhtecib olan ðems gibi. Pes, kamer ve ðems-i muhtecib ikisi ru'yette berâberdir. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَاللَّهُ يَرَىٰ مَا تَعْمَلُونَ﴾ (Nur, 24/35) [Allah göklerin ve yerin nûrudur.] Ya'nî Allah'ı Teâlâ'nın nûr sıfâtı vardır ki nûr zât üzerine medd olunmuştur. Nitekim tenzîlde gelir: ﴿وَاللَّهُ يَرَىٰ مَا تَعْمَلُونَ﴾ (Nur, 24/35) [Nûr üstüne nûr.] Ve bu nûrle Hakkı idrâk etmek mümkün olur ki ona idrâk-i basarî derler. Yoksa nûr-i ða'ðâânîyi basar idrâk eylemez. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَاللَّهُ يَرَىٰ مَا تَعْمَلُونَ﴾ (En'am, 6/103) [Gözler O'nu idrak edemez.] Zîrâ zamîr hüviyyete râci'dir.

Ve leyle-i Mi'râç'ta vâki' olan rü'yet âlem-i nûrda idi ki ahadiyyet-i eczâ ve kuvey ile ru'yettir. Zîrâ, kalb-i râî kâlib ve kâlib dahî kalb sûretine girip nûriyyet-i asliyyeleri ile görürler. Zîrâ insanın hakîkatı mir'âtü'l-hazreteyindir. Ki hazret-i ilahiyye ve hazret-i kevnîyyedir. Ve hazret-i kevnîyyede rütbe-i hicâbiyye bâkîdir ki rütbe-i mazhardır. Fe-emmâ hazret-i ilahiyyede hicâb yoktur. Zîrâ abdin Cenâb-ı Hakk'a bilâ-vâsıta olan cihetîdir. Pes, insan-ı kâmilin isti'dâdında vardır ki cemî'-i taayyünâtta mutlak olan Hakk'ı idrâk eyleye. Velakin bu idrâkin aslı makâm-ı tefrîdle tahakkuktan gelir. Ve kün zâta ve gaybu'l-gayba tecâvüz etmez. Zîrâ bu mertebede idrâk müteazzerdir.

El-hâsıl eðer ilmin ve eðer ðuhûdun makâm-ı ma'lûmu vardır. Eðer âlim ve eðer müâhid bu makâmın mâverâsında ilm ve müâhededen âcizdir. Zîrâ, tavr-ı akl ve ilm ve ðuhûddan hâriçdir. Ve fukâhanın rü'yet-i hayâliyye ve misâliyye ve sıfâtıyeyi inkâr ettikleri bâtıldır. Zîrâ bizim ðerîfatımızın tenzîh ve tebbîhi câmia [28a] olduðun cehldir. Ve ehil ve nâ-ehil adem-i telhîsten nâfidir. Zîrâ ru'yette hayâliyyeye nice havâss ehildir. Nitekim ðmâm-ı A'zam'dan ve gayrîlerinden mervîdir. Ve bu fakîr Hakkı'ya dahî vâki' olmuştur. Ve ðâbb-ı emred sûretinde temessül etti ki sûret-i beleriyyenin ekmeli's-suver olduðuna dâirdir. Ve ba'zı a'mâl-i hasene dahî sûret-i insanda temessül ettiði dahî ona nâzırdır. Ve ahassu'l-havâssın âlem-i itlâkta müâhedeleri müsellemdir. Zîrâ, sırrını mâsivâdan tecrîd ve alâka ve mülâhazasını

³¹⁷ Müslim, İman 291; Tirmizî, Tefsîr 53

EL- SMU'S-SÂNÎ: EL-ALÎM

*Ey ilmine ma rûr olan gel bu ilimden nûkte bîl
Gir zerre denlû var ise aklın onu idrâk kıl
Tahkîka berzahır bu söz, idrâke ma'nîdir bu göz
Görmek dilersen yüze yüz çe minde koma zerre kıl
Mûsâ onun hayrânıdır hem Hızır ser-gerdânîdir
Bu, ma'rîfet meydânîdir, bunda gerektir ehl-i dîl
İlm-i ledünnî nâmîdir, sâkî-i Hakk'ın câmîdir
Âriflere in'âmîdir, zevkin sürerler muttasıl
Gel meclis-i irfâna gel âr etme Hakkı'dan el âl
Fırsat demîdir fi'l-mesel kalmaz sana bu ay ve yıl*

Ma'lûm ola ki Allah Teâlâ'nın ilmi Zâtı gibi kadîmdir. Zîrâ, Zâtı'nın evveliyeti ma'lûm olamayacak ilminin evveliyeti dahî ma'kûl deñildir. Bu kadar vardır ki ilmin eseri mertebe-i İlahiyye'den zâhir olmuştur ki bu mertebe ahadiyyet-i zâtiyye ve ahadiyyet-i sıfâtiyyeyi câmia ve muhîttadır. Ve ilm-i hâdis kevnî, ilm-i kadîm vucûbî mukâbelesindedir. Ve Hakk'ın ilmine hâdis demek taalluku i'tibâriyledir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ (Muhammed, 47/31) [Tâ ki cihâd edenleri bileyim.]

Pes, ne kadar bi'l-fi'l ve bi'l-kuvve mevcûd var ise cümlesi Hakk'ın ilminde tafsîlen meñhûddur. Zîrâ ol mertebede her mevcûdun ayn-ı sâbitesi vardır. Velakin ilm ve ayn hallerinin birbirlerine nisbetle nev'ân tefâvütleri vardır. Ve Hakk Teâlâ'nın eñyâ-i gayrı mütenâhiyeye ilmî muhîddir. Ya'nî gayr-ı mütenâhî olan vucûd, gayr-ı mütenâhî olan ma'lûmât ve mukadderât ve murâdâte taalluk etmiştir. Ve Allah Teâlâ bilir ki eñyâ gayrı mütenâhiyedir. Pes, Allah Teâlâ'nın ilmi eñyâ-i gayrı mütenâhiyeyi muhîddir deyû bilmek kâfidir. Ne vechile bilir deyu suâl etmek iyi deñildir. Zîrâ, bu makâm havâss-ı evliyânın ulûmundandır.

Ve Allah Teâlâ'da ittifâkî ve keyfemâ ittefeka il yoktur. / Belkî cümle ef'âlî [29a]
ilm-i sahîh üzerine mebnîdir. Onun için sun'î metîn ve kârı müstahkemdir. Nitekim

eḳkâl ve elvânî mutâlaa kılar. Kaçan ki ol usbede ba‘zı âriza zuhûr ede, ol nûrun çelme ittisâline mâni‘ olur. Ma‘a-hâzâ zulmet-i âriza da nûrîne ke‘l-evveldir. Havâss-ı nâsda hıfz ve zabt böyle olıcak kıyâs eyle ki avâmm-ı nâsın hâli nicedir. Onun için deḳme ru‘yâyı seçmezler. Ve derece-i hayâlden hadd-i keḳfe geçmezler. Ma‘a-hâzâ, zuhûrât-ı ḳlahiyyeye meclâ olmakta cümlesi berâberdir. Bu sebeptendir ki ehl-i sülûk riyâzetle taltîf-i vücûd ederler. Tâ ki âyînelerine envâr-ı gayb mün‘akis olup ḳuhûd ve ihâtaya bâdî ola. Meḳhûrdur ki, ḳeyh Irâkî³²¹ irâdet ile bâb-ı mürḳide geldikte ol gece dörtyüz vâkıa gördü. Ve cümlesin zabt eyledi. Keyfiyyetini gören bilir. Ve bu ma‘nâda meḳârib-i enbiyâ ve evliyâ tefâvüt üzerinedir, ekmeli Hatmu‘l-Enbiyâ ve Hatmu‘l-Evliyâ’dır. Teemmül eyle ki sûre-i En‘âm def‘aten vâhideten nüzûl etmiḳtir. Pes, onu def‘î zabt ve hıfz ve ulûmunu ihâta etmek ne kadar kuvvettir idrâk oluna. Efrâd-ı ümmetten olanlar ise yalnız nazmını hıfz etmek lâzım gelse bir kaç gün idmâna muhtâçtır. Ve Hatmu‘l-Evliyâ dahî bu sîret hâli üzerinedir. Zîrâ def‘aten vahideten ayn-ı sâbitesinin cem‘-i ahvâlî ta‘rîf olunmuḳ ve ne kadar kitâb te‘lîf edip her birinin zımnında ne denli ulûm derc olunâcaktır, beyân kılınmıḳtır. Kütüb-i musannefesi alimallah bin cilde bâliḳ olmak gerektir. Fa‘rif cidden. [30b]

Nazm:

***Ne gelir ne geldi misli onun
Devr idelden beri bu çarh-ı felek
Zâhiri nûr ve bâtını ma‘mûr
eyh olunca cihânda böyle gerek***

Nazm:

***Cihân bir cân ve eyh-i Ekber onun feyz-i cân-bah ı
Bu bezme gelmeyen insan olur hayvân gibi vah î
Yâzılmaz levh-i sîmîn-sipihre böyle bir sûret***

³²¹ Fahreddin Irâkî (688/1289)’nin asıl adı ḳbrâhim b. Abdilgaffar-ı Hemedânî’dir. Sühreverdîyye tarikatının pîri ḳehâbeddin es-Sühreverdî’nin halifesi olan Bahâeddin Zekerîyyâ’ya mürid oldu. Yirmi beḳ yıl Mûltan’da ona hizmet ettiti. Ölümünden sonra onun yerine geçti. Daha sonra önce Umman’a, akabinde Hicaz’a giderek hac farızasını yaptı. Daha sonra Anadolu’ya giderek Konya’da Sadreddin Konevî’nin hizmetine girdi. Ondan ḳbn Arabî’nin eserlerini okudu. Tasavvuf tarihinin en önemli eserlerinden olan **Lema‘ât**’ı burada yazdı. Bkz. Orhan Bilgin, “Fahreddin Irâkî”, **D A**, XII, s. 85

Ne âvur ve ne bihzâd ve ne mânî gördü bu nak ı
Yedibin yılda erdi menzil-i maksûda bu yolda
Felek âltı yüze do ru sürerdî hayli dem rah î
Onunla cenk eden kâfirlerin hâli yamân oldu
Onunla sulh olan mü'minler oldu âkibet yah î
Bugün ferzend-i ekber dedi smâil Hakkı'yâ
Gezer pâ-yı peder ile onun için ar î ve fer î

Ba'dezâ, insanın ibtidâ hâli taklîddir ki âhare bilâ-delîl iktidâdır. Nitekim dâr-ı İslâm'da ne'vü nemâ bulanlar ki ekserî mukallidlerdir. Zîrâ ebeveyne veya ehl-i beldeye tâbi'lerdir. Ve bu makâma i'âret edip hadîste gelir: **أَنَّ كَسَدَ الْوَلَدِ وَكَسَدَ الْوَلَدِ** [Her doğan çocuk İslâm fitratı üzerine doğar.]³²² Nitekim ism-i evvelde murûr eyledi. Ya'nî bir kimsenin ebeveyni veya ehl-i beldesi ne makûle dîn üzerine ise onların câzibesıyla ol dîn üzerine kâılır. Ve asl ve fer' ve sıhhat ve sakamınî aramaz. Husûsan ki tarîk-ı sedâdden inhirâfı zîyâde ola. Ya'nî mizâcına hükm-i imkân gâlip ve aklına lehvet müstevlî olup i'tidâlden meyl eyleye. Ve ba'dehu hâli bi-tevfikillahi Teâlâ ilme'l-yakîndir ki vucûd-i Hakk'ı ve vucûb ve vucûdu ve vahdeti ve sıfât-ı İlahiyye ve kemâlât-ı Rabbâniyeyi nazar ve istidlâl ile bilmektir. Velakin bu nazardan murâd eserden müessire istidlâldır. Yoksa tertîb-i mukaddemât etmek de'ildir. Zîrâ her kesin makdûru de'ildir. Pes, bir kimse seyl-i vâfir veya bir dıraht-ı muntehâyı eczâ mütevâfiri gördükte sübhânellah dese hadd-i taklîdden çıkar. Zîrâ, [31a] böyle demekten maksûdu Allah Teâlâ'yı aczden tenzîhdir. Ve sun' ile kemâl-i kudretine istidlâldır.

Ve ilme'l-yakîn odur ki onda aslâ lek ve lüphe olmaya. Eder âlime bir mâddede izdırâb gelse onun hâline ilim demezler. Onun için ilim yakîne muzâf oldu. Zîrâ yakîn, ilmin kalbte istikrârıdır. Yoksa nefis-i ilm de'ildir. Onun için ilme'l-yakînin izâfetini leys-i esed gibi ahz edenler hatâ ettiler. Pes, onun izâfeti beledi Ba'dâd gibi âmmın hâssa izâfeti kabîlinden olur. Zîrâ her belde Ba'dâd olmadı'ı gibi her ilim dahî yakîn ya'nî râsih ve müstekir olmaz. Onun için ulemâ-i râsihîn memdûh oldular. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنَجْتَنِبُكَ** (Âl-i İmran, 3/7) **وَأَلَّا**

³²² Buhârî, Cenâiz 80, 93; Müslim, Kader 6; Tirmizî, Kader 5

Nedendir bu inilti ok ucundan yaya sorsunlar
Cihânda a latan yoksulu kimdir bâye sorsunlar
Bilenler söylemezler bilmeyenler yâ neden söyler
ehirde var ise bir âlim ve dâniya sorsunlar
Neden girdâba dü tü zevrakdân sihr-i ilm içre
Onu ayne'l-yakîn ehli olan deryâya sorsunlar
Cehâlet bir marazdır kim etibbâ ondan âcizdir
lacın belki Lokmân-ı Hakîm âsâya sorsunlar
Niçin hâmû olur bülbül zemistâne erecek âhir
Neden söyler zebânî tûtî-i gûyâye sorsunlar
Nedir ol kimyâ ve sîmyâ dedikleri halkın
Yüzünden bellidir bir sâhib-i sîmâya sorsunlar
Cihân emn u emân olsa gerek derler dem-i âhir
Onun sırrını ey Hakkı Receb Pâ âya sorsunlar

Ve zikr olunan ilimde çok kimseler dalâlete dâimî ve da'vâ ucundan bâlîna hengâmeler uçmuştur. Ve buradandır ki tâife-i sûfiye tecellî ilmi derler. Velakin bu mertebenin sâhibi ilm-i mücerred ile sâhib-i irfâd olmaz. El-hâsıl, ilim eğer kesbî olup ahkâm ve fîrâî'a taalluk ederse ondan hisse-mend olanlar cehl-i fîrâ'atten halâs olurlar. Ve eğer keffî olup ma'ârif-i ilahiyeye dâir ise ondan behremend olanlar cehl-i tarîktan necât bulurlar. Velakin ikisinin dahî irfâdı tām değildir. [32a] Zîrâ evvelkinin irfâdı zâhir fîrâ'ate ve ikincinin ki dahî zâhir tarîkatadır. Ol vecihten ki ilim mertebesidir. Ve ayn olmadıkça irfâd mümkün değildir. Zîrâ, fî'l-cümle a'mâ gibidir. Ve a'mânın sözüne uyup sâlik olan kimse âhir bir çâhire serengûn olur. Nazar eyle ki tarîk-i hacda ve gayrîde ehl-i tecrübe olanları delîl ittihâz ederler. Mutlakan, ta'rîf-i aklîye iltifât etmezler. Hattâ zamân-ı risâlette dahî vakt-i esfârda bir pîrev ta'yîn olunurdu. Zîrâ Kur'ân'da gelir: ﴿ ۡلَا يُلَاقِيهِمْ فِي سِرِّهِمْ ۚ سَبَّحُوا بُكْرَةً وَأَصِيلًا ۚ ذُكِّرُوا وَلَمْ يَتَذَكَّرُوا أُولَٰئِكَ كَانُوا فِي سَآءٍ مَا يُكَذِّبُونَ ﴾ (Ahkaf, 46/9) [Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben ancak bana vahyedilene tabi oluyorum.] Ya'nî umûr ve ahvâl-i cüz'iyeyi bilmek muktezâyı nübüvvetten değildir.

Pes, vahiy ve ta'rif-i İlahî olmadıkça mevâzı'da re'y ve delîl ile amel olunur. Velakin mu'cize muktezâyı nübüvvettendir. Zîrâ, te'yîd içindir ki serkeşân-ı dehr onunla ser-fürû ederler. Ve kâr-ı teblî tamam olur. Kerâmât-ı evliyâ ise böyle değildir. Zîrâ evliyâ ashâb-ı da'vet değildir. Belki ihtiyârla mübâyâ'a edenleri irâad eder. Ve bunlar teblî-i İlahî ile hüsn-i hatmelerin bulurlar. Fe-emmâ halktan ketm ederler. Zîrâ i'lâma zarûret yoktur. Enbiyâ ise böyle değildir. Belki ba'zı umûr-i hafîyye-i nefsiyeyi liecli'z-zarûreh kavimlerine izhâr ve ifşâ ederler. Ve bu husûsta taraf-ı Hakk'tan me'zûnlardır. Ve hiçbir nesne ile iftihâr etmezler. Belki **وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ** (Yunus, 10/58) [De ki, "Allah'ın ihsanıyla ve rahmetiyle, yalnızca bunlarla sevinç duysunlar."] mûcibince fazl ve rahmeti Hakk'a nazar ederler. Ve belki fazl ve rahmet içinde mufzil ve rahîmi müâhede kırlarlar. Ve onunla evkâtı hûl olur. Ve hadîste gelir: **مَا مِنْ عَبْدٍ يَتَّقِي اللَّهَ إِلَّا أَجَّلَ لَهُ يَوْمَ الْمَوْتِ** [Ben âdemoğlunun efendisiyim, övünmek yok.]³²⁷ Veled-i âdemden murâd bi-hasbî'l-'urfî nev-i insandır. Pes, nev-i insandan ilim ve ma'rifet ve kemâlâtta efzal olacak melâikeden ve sâirden dahî e'ref olur. Ve fahri ubûdiyyet ile olur. Zîrâ, ubûdiyyet mertebe-i halk ve rubûbiyyet mertebe-i Hakk'tır. Ve Kur'ân'da gelir: **وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ** (Cin, 72/19) [Allah'ın kulu (Hz. Peygamber) kalkmış O'na dua ederken...] Ya'nî Rasûlullah'ın -sallallahu aleyhi vesellem- bir ismî dahî Abdullah'dır ki indellah e'ref-i esmâdır. Ve Kur'ân'da gelir: **وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ** (Meryem, 19/93) [Göklerde ve yerde bulunan hiçbir kimse yoktur ki (kıyamet günü) Rahmân'ın huzuruna kul olarak çıkmasın.] Ya'nî ehl-i semâ ve ehl-i arz ve belki cümle e'lyâ ubûdiyyet ile muttasıftır. Velakin Rasûlullah'ın ubûdiyeti cümleden ekmeldir. Ol cihetten ki ariftir. Zîrâ, ubûdiyyetinde kemâli ma'rifeti miktârındır, ma'rifeti ise etemdir.

Ve Hatmu'l-evliyâ dahî böyledir. Onun için asrında ve sâir a'sârda onun zevkinde zevk-i ubûdiyyeti zâik yoktur. Zîrâ me'âhed-i ekber ve vâris-i ekmeldir. Ve vârisin kemâli mevrûsün minh kemâline tâbî'dir. Pes, her kim ki ekmeli'l-isti'dât ola metbûun ilim ve ameli ona ekmeliyyet ile intikâl eder. Kâmil ve nâkısın dahî hâli ona göredir. Pes, saâdet ol kimseye ki kendi vücûdunun zulmetini nûr ve vücûd-i Hakk'la izâle eyleye ve sünen-i lâyiha-i nebeviyye ile amel edip nûrun alâ nûr ola. Ve

³²⁷ Aclûmî, **Ke fu'l-hafâ**, I, 234 (616); Tirmizî, V, 308 (3148); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 281 (2546)

ba‘dehû bi-iznillahi teâlâ hâsıl olan ayne‘l-yakîn‘dir ki ilme mukârin olan mükâlefe ve müllâhede ve muâyenedir. Bu sûrette gözlüye gizli kalmaz.

Ve ayne‘l-yakîn ehli bir dahî a‘mâ olmaz. Ve ilme mukârin dediğimiz budur ki aynın aslı ilimdir. Ya‘nî evveli ilimle bilinir. Ve ba‘dehû ol ilme muvâfık olan vechile aynla görünür. Pes, ilim mertebe-i îmân ve ayn mertebe-i ihsândır. Ve ihsânın aslı îmandır ki ihsân onun evsâfından bir vasf-i zâyidesidir. Ve eğer ayn ve ihsân mertebe-i ilim ve îmâna muvâfık gelmese ona ilim ve îmân demezler. Zîrâ asl ve fer‘ birbirine mutâbık gelmez. Meselâ, bir âdem Ka‘be‘ye bir vechile îmân ve ilim üzerine olmak gerektir ki vârip müllâhede ettikte hilâfı çıkmaya. Belki bilip ve îmân getirdi ki sûret üzerine bula. Bu cihetten vâcibdir ki mü‘menun bih olan umûra [33a] kemâ yenba‘î ilim ve îmân üzerine ola. Zîrâ, âhirete mahcûb giderse orada müftazıl olur. Ve bundandır ki yevm-i kıyâmette her tâifeye Hakk Teâlâ i‘tikâtları sûretinde tecellî edip suver-i muhtelifeye tahavvul etse gerektir. Nitekim hadîs-i sahîhada mübeyyendir.

Tefekkür eyle enbiyâ ve kümmel-i evliyânın ahvâlinî ki onlara bu tahavvül yoktur. Zîrâ onlar dünyâda vech-i âmm ile bilmişler ve ol vechile îmân getirmişler ve ona göre müllâhede bulmuşlardır. Pes, Hakk dahî vech-i mutlaktan tecellî eder. Ya‘nî bir vechile eder ki cem‘-i esmânın tecelliyâtını câmi‘ ve hakâikına vâsi‘dir. Ve bu mertebe lûl hulle-i cennete benzer ki gül-i sad-resi gibi kât kât ve her kâtî bir türlü renk üzerinedir ki yetmiş kât ve yetmiş levndir. Ve bir ceybden telebbüs olunur. Ya‘nî ol yetmiş renk olan kât kât hullenin yakâsî birdir. Ve elvân-ı muhtelif gösterir ve elbise sıklet olmaz. Zîrâ dünyâ libâsı gibi kesîf değildir. Şöyle mü‘min karında bu temsîlî bir hoş fehm ettin ise sa‘y eyle ki vech-i küllîden teveccüh edesin. Ve âlem-i itlâk yoluna gidesin. Ve illâ Ka‘be derken Türkistân’a çıkarsın.

Nazm:

Her kimin kim ola virdi dâima Allah hû

Bu iki yüzden eri ir ol bire vallahi o

Gir salât-ı semme vechullah istersen kıyâm

Be vakitte vechinî hân-ı cigerle var yû

Bedr olunca mâhî seyr eyle felek çarhında kim
Mihr-i âlem-tâbla bak nice olur rû berû
Hazret-i kevnîyeden çık âlem-i kudse eri
Açıla tâ kim sana Allah'tan kûtlı kapı
Çûn alem çekti serîn-i eflâke do ru Hakkıyâ
Bâb-ı Hakk'ta perdevü her kimine etti ser furû

[33b]

Ve bunda dahî ayn yakîne muzâf oldu. Zîrâ bu mertebenin dahî rusûhu vardır. Meselâ, bir kimse bir saat yerden bir ðehri görür velakin ðehir ucuna gelmedikçe müllâhedeşi tamam olmaz. Öyle ki, eðer oradan dönüp, varıp gayra ben ðehri gördüm deyû haber verse haberi nâkıs olur. Pes, müllâhede tefâvüt üzerinedir. Cehd eyle ki tabaka-i ulyâyâ eresin. Nazar eyle ki, bir yerden pâdiâh-ı vakt veya vûkelâ-i asırdan biri âlây ile giderken herkes seyrâna çıkar. Ve her kimin ki dâdesinde illet yok ve rehğüzâre dahî karîbtir, onun müllâhedeşi etemm olur.

El-hâsıl, her iki gözlü bir deðildir. Ve kâh olur ki illet-i çeşmden nâî meðhûdi vâkıa muhâlif heyet ile görür. Nitekim keff-i hayâl ehlinin hâlidir. Pes, ol keff ki dâde-i hayâl ile deðildir. Belki ayn-ı basiret iledir. Onda hata olmaz. Ve hâbta rû'yet ile insilâhta olan rû'yetin meyânında fark vardır. Hattâ ehl-i insilâhın insilâhla vuzûsu muntakiz olmaz. Eðerçi âlem-i histen gaybûbet etmiştir. Zîrâ huzûrı tâmdır. Ehl-i hâb ise böyle deðildir. Fe-emmâ Rasûlullah'ın ki -sallallahu aleyhi vesellem-menâmla vuzûsu muntakız olmamak onun hasâisinden idi. Zîrâ, ayn-ı kalbî ziyâde bîdâr idi. Binâen alâ-hâzâ, menâmı yakaza hükmünde oldu. Kümmel-i ümmette bu ma'nâ i'tibâr olunmadı. Eðerçi ki onların dahî basîretleri yakaza üzerinedir, tâ ki asl ile fer' müstevî olmaya.

Nazm:

Kevkeb-i seyyâr cüz'î ebrile bulur hicâb
De me ebrîle velî hur îd etmez ihticâb

Ve Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا جَاءْنَا بِالْبَيِّنَاتِ لِنُظَاهِرَ بِهِ مَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴾ (Taha, 20/114) [Rabbim ilmimi artır.] Bu ilimden murâd ilm-i hakâiktir ki vahy ve keffle hâsıdır. Yoksa ilm-i ahkâm deðildir. Zîrâ ahkâmın ziyâdeliğinde ibâdullaha harec vardır. Onun için hadîste gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا جَاءْنَا بِالْبَيِّنَاتِ لِنُظَاهِرَ بِهِ مَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴾ [34a]

TO)%%\$ 2 [Sizi serbest bıraktıım ileylerde sizde beni bırakın.]³²⁸ Ya'nî ben size bir nesneden ihbâr etmedikçe suâl etmeyin. Zîrâ belki suâliniz emr-i cedâdin nüzûluna müeddî ola. Bu sûrette ahkâm-ı İlahiyye mütekessir olup Benî İsrâîl hâli gibi isr hâsıl olur. Çünkü **İst 90** **W600** **000:- 90** **b 0** **W40** (Bakara, 2/286) [Ey Rabbimiz, bize bizden öncekilere yüklediğin gibi aıır yük yükleme!] mücibince duâ müstecâbtır.

Pes, gayrı vechile kırk bâb etmeniz buradandır ki evrâd-ı üyûh ve ehl-i irâdet Kur'ân ve Hadîs'ten müstenbit gerektir ki ihtirâ'la olan evrâd merdûddur. Zîrâ hayvân-ı za'ife tahmîl-i eskâl-i kesîre gibidir. Ve ba'zı evrâd ki nusûstan cem' olunmuştur, *Hizbu'l-bahr*³²⁹ ve *Vird-i eyh Vefâ*³³⁰ ve *Vird-i Seyyid Yahyâ*³³¹ emsâli gibi. Bunlar muhdesât makûlesinden deîldir. Belki cem'î muhdestir ve onun zararı yoktur. Ve hadîste gelir ki: **8&^2&U#00 2&0 , &)! 00 12** [0ki günü eîit olan aldanmııtır.]³³² Ya'nî ârifin her günü belki her sâati ve belki her nefes terakkîsi gerektir. Zîrâ **0G0080** **0** **GU** **000000a00** (Necm, 53/42) [Ve üphesiz en son varıı, Rabbinedir.] mücibince makâmât tamam olsa ve derecât nihâyet bulsa dahî seyr-i fillaha gâyet yoktur. Ve illâ muntehâ olmak lâzım gelir. Zât ve sıfât ve ef'âl-i Hakk'a ise intihâ yoktur. **06000 0B!** **00 0** **0 00** (Bakara, 2/247) [Allah her ileyi kuîatandır, her ileyi bilendir.]. Ve Mesnevî'de gelir:

³²⁸ Buhârî, İsti'zân 2; Müslim, Hac 411; Tirmizî, İlim 17; Nesâî, Hac 1

³²⁹ Ebu'l-Hasan İâzelî (656/1258)'nin Rasûlullah'tan gelen telkin yoluyla aldığını belirttiîi hizbidir. Onun ism-i a'zamı ihtiva ettiîini, Hz. Peygamber'in kendisine, "Bunu ezberle, çünkü onda ismullahi'l-a'zam vardır" buyurduîunu ifade etmiîtir. Özellikle denizde güvenle yolculuk yapmak için okunur. Bu hizbin okunması halinde en tehlikeli fırtınaların bile sakinleîtiîine inanılır. Bkz. Mustafa Salim Güven, *Ebu'l-Hasan âzîlî ve âzîliyye*, MÜSBE (Basılmamıı Doktora Tezi), İstanbul 1999, s. 188; Süleyman Uludaı, "Hizb", *D A*, XVIII

³³⁰ İeyh Muslihuddîn Mustafa b. Ahmed b. Sadrî Konevî (ö.896/1491): İeyh Vefâ diye bilinir. İeyh Abdüllatif Makdisî'nin halifelerindendir. Fatih Sultan Mehmet zamanında Dersaadet'e gelmiîtir. Hac yolculuîu esnasında Rodos korsanları tarafından esir alınmıı, Karaman emiri İbrahim Bey tarafından kurtarılmııtır. Daha sonra İstanbul'a gelip yerleîmiîtir. Zâhîrî ve Bâtınî ilimlere vukufu vardı. İstanbul'daki Vefa semti adını ondan alır. Bkz. Camî, *Nefehât*, s. 683-684, haz. Süleyman Uludaı, Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 1998; Vassâf, *Sefîne*, c. I, s. 328-329, haz. Mehmet Akkuı, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c.1, s. 216

³³¹ Seyyid Yahya İirvanî (ö.868/1463-64): İirvan vilâyetinin "İemah" nahiyesinde domuîtur. Babasının adı Baheddin'dir. İeyh Sadreddin Hiyavî'nin hem halifesi ve damadı olmuîtur. İeyh Sadreddin vefat edince yerine geçme konusunda İeyhin oîlu ile münakaîa etmiîler, bunun üzerine Yahya İirvanî, İemahi'dan ayrılıp, İirvan'a Baıııı Bakü'ye gitmiîtir. Burada İöhreti duyulmuî, her ne kadar İeyh Sadreddin'in yerine oîlu geçmiîse de, müritleri Yahya İirvânî'nin etrafında toplanmıılardır. Bakü'de 868/1463-64 yılında vefat etti. Kabri Bakü'de Hisar içindedir. Bkz. Lamiî, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, İstanbul 1289, s. 575-578; Mecdi Efendi, *Hadâiku' - akâik*, haz. Abdülkadir Özcan, Çalııı Yay., İstanbul 1986, s. 288. Bursevî'nin Yahya İirvânî'ye ait zikrettiîi eserin adı *Vird-i Settâr*'dır. Halvetîlerce pek önem verilen bir eserdir. Bkz. Kerim Kara, *Karaba Velî, Hayatı, Fikirleri, Eserleri*; İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 165

³³² Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, II, 305 (2405); Deylemî, Ebû Mansûr İehrdâr el-Hemedânî, *Müsnedü'l-firdevs bime'sûri'l-hutab*, I-IV, Beyrut 1986, hadis nr. 5910

L ; 6U%□□□L I U□□ □ 4□□ □□\$4□ , □

L ; l42□ □ 4□ □ ! \$62□ □ %□ □ I % \$E

Ve ilim ile aynın meyânında fark olduğu gibi ayn ile ayn arasında dahî vardır. Pes, terakkî ilimden ayna ve ayndan ayna ve Hakka’dır. Mervîdir ki bir kerre Rasûlullah aleyhisselâtu vessellem yirmi kere besmele kırâet ettiler. Pes, eğer her kerre bir ma’nâ-yı cedîd hâsıl olmasa tekrâr lâzım gelir. Ve tecellîde tekrâr olmaz. Ve bir gece iki rekat namâzla kıyâm edip sabâha dek **اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْأَلُكَ بِاَنَّكَ اَنْتَ الْغَفُوْرُ الْكَرِيْمُ** (Mâide, 5/118) [“Eğer onlara azab edersen, onlar senin kullarıdır, eğer onları bağlılarsan, üphesiz sen daima üstünsün, hikmet sahibisin.”] âyetini kırâat buyûrup merreten ba’de uhrâ terdîd eylediler. Bunun dahî evvelki gibi sırrı [34b] vardır ki her kerrede bir kavmi ve ol kavmin bir türlü günâhını istihzâr etmişlerdir. Akvâma ise nihâyet olduğu sûrette sagâir ve kebâire nihâyet olur mu?

Pes, âyet-i mezkûre nice bin kerre tekrâr olursa vechi vardır. Ve âyetin ma’nâsı budur ki: Eğer Sen onlara azâb edersen onlar Senin kullarıdır, ya’nî kullarına azâb etmiş olursun, gayrîye deîl. Suçları olduğu sûrette zâhirdir. Zîrâ istihkâklardır. Olmadığı sûrette dahî inde’l-Eğariyye berî’ olan îlâm câizdir. Nitekim ba’zı havâss dünyâda mahz derecât için mübtelâ oldular. Hazret-i Yahyâ aleyhissellem gibi ki hakkında **يَا هَيَّا لِيْ** [Ona âsî oldular.] vârid oldu. Ya’nî fi’l-i ma’siyet deîl kastı bile vâki’ deîl iken ser-i mübâreği kat’ olunup bir zâniyeye hediye gönderildi. Ve ol vakitte melâike muttali’ olup sûzân ve giryân oldular. Ve **Muhammediyye**’de gelir ki: “Firihtahlar dedi: Ya Rabbi, ne idi suçu Yahyâ’nın? Dedi: Yahyâ Beni sevdi, sevenler böyle bulur hâl.” Velakin bu ibtilâ dünyâdadır, âhirette ta’zîb yoktur. Meğer ki tahlîs-i cevher için ba’zı avâm-ı mü’minîne ola. Pes, inde’l-akl bir kimse abdine bi-lâ-sebeb ta’zîb etmek mücevvezdir. Velakin bilâ-fâyda vâki’ olduğu yoktur. Zîrâ her mücevvez vâki’ deîldir. İnfâz-ı va’id hakkında bile kâmil-i nâs hılâfına zâhib olmuşlardır. Zîrâ, kerîmin hâli o dur ki tahvîf ettiği nesneyi tencîz etmez. Zîrâ, abde onda necât ve fâyide vardır. Fe-emmâ va’d böyle deîldir. Ya’nî her va’d olunan nesne bi-hukmi’l-kerem müttecezdır. Ammâ her va’id böyle deîldir. Belki ba’zında hulf vardır. Ve Kur’ân’da gelir: **اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْأَلُكَ بِاَنَّكَ اَنْتَ الْغَفُوْرُ الْكَرِيْمُ** (Âl-i İmran, 3/194) [“Rabbimiz! Bize peygamberlerine vaad ettiğini ver...”] deyû duâ

ettikleri hulf-i va'd tevehhümünden deñildir. Belki ol mev'ûde ziyâde [35a] rañbetlerindendir. Nitekim enbiyâ dahî buyûrdular: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (Bakara, 2/214) [... Allah'ın yardımı ne zaman.]. Ya'nî mev'ûd olunan nusretin vukûunda üpheleri yok idi. Velakin rañbetlerinden isti'câl ederlerdi. Ve ðartıyye-i sâniyenin ma'nâsı budur ki ve eñler onlara mañfiret edersen ya'nî tevfk-i tevbe ile, zîrâ ðirkin adem-i mañfireti mansûsdur. Nitekim gelir: ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا الْاَوَّلِينَ وَلَا الْآخِرِينَ ۚ يَوْمَ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُ﴾ (Nisâ, 4/48) [Muhakkak ki Allah kendisine ðirk koñulmasını bañıñlamaz.].

Pes, Sen emrinde gâlip ve hükmünde müstakill ve murâdın üzerine müstevlîsin. Ve tevfkte dahî hikmet-i bedîan vardır. Pes, kimse sana i'tirâz veya ta'kîb-i hukm etmeñle kâdir deñildir. Ve bundandır ki Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem eñler feth-i Mekke'de ve eñler gayrîde ba'zı müñrikîne müsâade etti ve haklarında ðefâat kabul eyledi ve ðefâate terñîb ederdi. Zîrâ, ol muaffev olanlar ki kiminin kendi ve kiminin dahî zürriyyetinden nice kimseler kemerbend-i ðlâm olsalar gerek idi. Ve buranın mülhakâtındandır ki Ebû Cehlî ve Esîd dedikleri kimseyi cennette gördüler. Maksûd ise onların kendileri deñil belki Ebû Cehl'in oñlu ðkrime ve Esîd'in oñlu Attâb idi ki bunlar dâire-i ðlâm'a dâhil oldular. Ve pederleri ðirk üzerine makbûz olup sicnullah olan cehennemde mahbûs kaldılar. Ve hadîste gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا الْاَوَّلِينَ وَلَا الْآخِرِينَ ۚ يَوْمَ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُ﴾ [Öölere sövmek sûretiyle dirilere eziyet etmeyiniz.]³³³ Ya'ni ðkrime'nin pederi Ebû Cehl her çend ðirk üzerine gittiyse de onu sebb etmekle oñlu ðkrime'ye eziyet etmeyin. Zîrâ, ilittikte karâbet hasebiyle müteezzi olur. Ve bunda sedd-i zerîa vardır. Ya'nî bir nesne ðerre müeddî olsa fâyidesi var ise dahî terk etmek gerektir. Ba'zı mat'ûmât ve meñrûbât dahi böyledir. Ve Attâb, feth-i Mekke'de hadâset-i sinnî var iken cânib-i nebevîden Mekke'de istihlâf olundu. Zîrâ, kemâl-i insanî ve siddîkiyyet sinn-i visâl ile deñildir. Ve belki ba'zı hadîsü's-sinn [35b] olanlar nice kemâlât ile sâl-hûrdeler üzerine tafzîl olunmuñlardır. Eñerçi, itâle-i lisândan bir yañında deñil belki bin yañında olan bile halâs olmaz.

Bu fakîr Hakkı yirmi üç yañında iken pîr-i tarîkatım karînü'l-bedr, sâniye's-sadr ðeyh seyyid Fazlî-i ðlahî³³⁴ kuddise sırruh nefes-i nefîsî ile bilâd-ı Rûmiyye'den

³³³ Tirmizî, Birr 51; Ahmed ðbn Hanbel, *Müsned*, I, 4

³³⁴ Atpazârî Osman Fazlı (ö. 1102/1691): ðmail Hakkı Bursevî'nin ðeyhidir. Kutub Osman, Fazlı-i ðlâhî, Emîr Efendi diye de anılan Atpazârî, XVII. yüzyıl Anadolu ve Rumeli topraklarında geliñip

belde-i Üskûb'e istihlâf olunduğumda ledâid-i bisyâr çekildi. Ve nice câm-ı zehr-nâk imtihân açıldı. Husûsan ki mûceb-i mahlasım ya'nî muktezâyı lakabım Hakkı sırrı üzerine halkı tedâid ve bî-nihâye tehdîd ederdim. Havâss-ı nâs ziyy u hey'etinde olan hasede ve sûret-i salâhta rû-nümâ olan fesede üzerime hücûm eyleyip kâh arz-ı sultân ve kâh katlimi i'lân ederlerdi. Âhir, oradan hurûçla me'mûr olup cânib-i Bursa'ya müteveccih oldum. Ve ol a'dâ' üzerine ehl-i harb müstevlî olup ÷ehirlerini ihrâk ve kendilerini âgu÷te-i dem-i mihrâk ettiler. Pes, dünyâ e÷ler a'dâ'la harâb ve e÷ler ahabâbla ma'mûr ola. Murâdı Hakk olan ibâd kenef-i hıfzda mestûr ve müjde-i necâtla mesrûrdur.

Nazm:

Her nedenlu olursa kurb-i civâr

Netme e kâdir olur gülleri hâr

Kimse tekâfir edemez deryâyı

Olur üstünde velî ba'zı nacâr

Ve Hazret-i Mûsâ ve Yûâ ve Hızır aleyhissellem hakkında Kur'ân'da gelir:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا جَاءْنَا بِالْبَيِّنَاتِ لِنُظَاهِرَ بِهِ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (Kehf, 18/65) [Nihayet

kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermi÷ ve tarafımızdan bir ilim öğretmi÷tik.] Ya'nî Hızır'a iki türlü ilim verilmi÷ idi. Biri, ilm-i

rahmettir ki ilm-i ÷erî'attir. Ve biri dahî ilm-i ledünnîdir ki ilm-i hakîkattir. Zîrâ, ilm-i

hakîkat ilm-i ÷erî'at üzerine mebnîdir. Pes, ümmî muallem olmadıkça ârif ve

mükâ÷if olmaz. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا جَاءْنَا بِالْبَيِّنَاتِ لِنُظَاهِرَ بِهِ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (En'am, 6/75) [Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu (muhtelem

varlıklarını) gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun.] Zîrâ bu melekûtten murâd [36a]

esrâr ve hakâik-i âlemdir ki dîde-i basîret ile müâhede olunur.

Ve bu mertebe hâsıl olmadıkça hiçbir kimse dâire-i velâyete kadem basamaz. Ve velâyeti olmayan nebi dahi olmaz. Zîrâ, âhir derecât velâyet, evvel derecât nübüvvettir ki nübüvvetten risâlete ve risâletten azmiyyete terfî olunur. Ve

yayılan tasavvufî düüncenin önemli simalarından biridir. Sohbetlerinde vahdet-i vücûd çizgisini takip etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sâkıb Yıldız, "Atpazarı Osman Fazlı, **D A**, IV, 83

ulu'l-'azmin ekmeli bizim Rasûlümüzdür –sallallahu aleyhi ve sellem–. Zîrâ cihâtla me'mûr olduğı gibi ezâ-yı nâs ile dahi zâyâde mübtelâ idi. Onun için buyurur: ﴿لَا يَرْفَعُ رُتَبًا وَلَا يَرْفَعُ رُتَبًا وَلَا يَرْفَعُ رُتَبًا﴾ [Bana eziyet edildiği kadar hiçbir nebiye eziyet edilmemiştir.]³³⁵ Ya'nî bir nebi ben tasfiye olunduğum gibi tasfiye olunmadı. Zîrâ, eziyyet sebab-i tasfiye ve bâ'is-i tecliyedir. Onun için ٲuhûdi ekmel ve kurbi etemdir. Ve kıyâmette ümmetî ümmetî deyip sâir enbiyâ gibi nefsî nefsî demediği ona dalldır. Zîrâ, bakiye-i nefsten halâs bulmuğ ve Hakk'la Hakk olmuğtur.

Ve el-hasıl ümmeti dahî ona tâbi'dir. Onun için kıyâmette bu ümmetten bir kavm-i arza kâh arza gelseler gerektir ki enbiyâ onlara gıpta ederler.  ol ma'nâdan ki onlarda bîm-i nefis ve hatır-ı cân olmadığı gibi elem-i ümmet dahî yoktur. Belki âzâdeler ba ılarına sultânlardır. Ve bundan fehm olundu ki Mûsâ aleyhissellem mertebe-i nübüvvette âdet-i ilahiyye üzerine tar ık velâyetinden gelmiğ ve nübüvvet ve velâyetin mecmûunu ihrâz eylemiğ idi. ﴿فَإِذَا رَأَوْا تِلْكَ الْوَادِيَّ الْمَظْرُورَ﴾ (Kehf, 18/66) [Musa ona: “Allah'ın sana ürettiği ilim ve hikmetten bana da  retmen için sana tabi olabilir miyim?” dedi.] buyurduğı ism-i b tının ba'zı has isine göre idi ki hazret-i Hızır'a ihs n olunmuğ idi. Ve ona bütüne'l-b tın derler ki ebtandır. Ve M s  bu mertebeden um r-i h ile ile imt h n olundukta intik li zam r h s l olmayıp b is-i i'tir z ve b de-i iftir k oldu. Ve ilm-i led nn  min haysü hüve ta'l m olunmaz. Belki lev zımı yüzünden i  ret olunur. Tılsım ile def neye remz olunduğı gibi. [36b]

Ve insan v c du dah  tılsım-ı r  h ve r  h dah  ni  n-ı sırr-ı seriyydır. Ve evvelki ahv l-i bedene muttali' olur. R z-ı nih n ve sır a dah  vuk f bulur. Z r  b    ne s ret r  n m  olmaz. Ve hazreti'l-imk n um m n    ne-i vech-i rahm ndır. Velakin hic b-ı taayyün r  yete m ni'dir.

Ve bu fak r Hakkı'ya **Tuhfe**'nin bu mahallini tahr rde inde's-sab h v rid-i ilah  ve hit b-ı gayb  oldu ki hic b ikidir. Biri hic b-ı ben'dir ki hic b-ı ruh n dir ve neh r ona i  rettir. Z r   lem-i erv  h  lem-i n rdur. Ve biri dah  hic b-ı ten'dir ki hic b-ı cism n dir. Ve leyl ona telv hd r. Z r   lem-i ecs m  lem-i zulmettir. Ve n n nokta-i ahadiyyet ve  lem-i cem'-i z t d r ki tayy n-i evvel r  h n ye muttasıldır. Onun için hic b-ı evvelde nokta birdir. Ve hic b-ı s n de nokta ikidir. Z r  taayyün-i

³³⁵ Kaynağı bulunamadı.

sânî olan âlem-i ecsâma nâzırdır. Ve bu ikiden ya'nî bir ile ikiden müctemi' olan müsellese âlem-i insandır ki taayyün-i sâlisdir. Onun için zât ve sıfât ve ef'âli câmi'dir. Pes, insâniyet perdesi ve cismâniyet ve rûhâniyet perdeleri zâil olsa taayyün muzmahil olup müteayyin olan vech-i bâkî zuhûr eder.

Nazm:

Tuhfe-i bahr ve onda her bir nûn-i anber bâlı ı

Nokta anberdir mukavvîdir derûn-i bâlı ı

Hızır ve Mûsâ gibi böyle dû medi kutlu sefer

Ke fle kıldım bu yolda Hakkıyâ hem pâlı ı

Ve ilim hicâbdır dedikleri hicâb-ı rûhânîye dâirdir. Zîrâ ilim ve ma'rifet sıfat-ı rûhdur. Ve hicâb olmak gurûr ve pindâre göredir. Nitekim ekser ehl-i ulûm-i rusûm onunla muttasıftır. Hattâ müftî Ebu's-Suûd³³⁶ tahrîr-i tefsîrden sonra hâli müte'layyir oldu deyû mütevâtirdir. Veyahud ilim, âlim ve ma'lûm arasında nisbet [37a] olup isneyniyete dâir olduğu içindir. Nitekim ekser mükâlifîn bu vartaya dü'mûllerdir. Ve illâ ilim sıfat-ı kerîfe-i ilahiyyedir. Pes, hicâb olmaktan berî ve arî. Ve Hatmü'l-evliyâ buyurmuştur ki: "İlim cehlin hicâbıdır." Ya'nî âlimde hicâb-ı cehl olmaz. Zîrâ ilim cehli izâle eder. Ve insan bu dünyâya ilim ve ma'rifet ve mü'lâhede için geldi. Pes, ârif-i billah bî-perde ve câhil mahcûbdur. Ve ümmî, muallim min-indillah olsa hicâbtan halâs olur. Suâl olunursa ki: Ma'rifet ve mü'lâhededeki hangisi efdaldır? Cevab budur ki: Aslolan ma'rifetullahdır ve mü'lâhede onun merâtibindendir. Çünkü ma'rifet tâmmе ola, mü'lâhede dahî ona munzamm olur. Bu ma'nâdan ötürü Allah Teâlâ basarı halk eyledi. Ve a'mâ zemm olundu. Hattâ küffâr a'mâyâ telbîh kılındı. Nazar eyle ki gece içinde hânede lem' olmasa hâl nicedir. Pes, lem' nûr-i âfâkî ve basar nûr-i enfüsîdir. Ki ol nûr-i âfâkının âsârı bu nûr-i enfüsî ile mü'lâhede olunur. Böyle ki basarda nûr ve fer olmasa nûr-i lemi'den a'mâyâ fâyide olmaz. Leb-pere ile âf-tâb hikâyesi gibi olur.

³³⁶ Ebüssuûd Efendi (982/1574): Osmanlı İeyhüslâmı, hukukçusu ve müfessiridir. İlk tahsilini babasının yanında yaptı. İlmî dirâyeti ve verdiği fetvalarla meşhurdur. Yirmi sekiz yıl İeyhüslamlık yapmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde İeyhüslamlık ve kazaskerlik yapan ve diğer ilmî mevkillerde bulunan bir çok âlimin hocası olmuştur. Bkz. Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd", **D A**, X

Yârin ol arasa-i hasrette âh u zârı görsünler
Söyündürmezler ise âte -i kahrı anâsırda
Ta ıp deryâ gibi gözler azâb-ı nârı görsünler
Neden a'mâ olur gözü olan dünyâda ey Hakkı
Hemân sa'y eyleyip rûy-i üli'l-ebârı görsünler

[38a]

Ve bu takrîrden mefhûm oldu ki nefis mir'ât-ı rû'yete perde deñildir. Onun için âyîneye nazar eden âyîneyi görmez. Belki mün'akis olan sûreti görür. Pes, mertebe-i mazhariyyet ve ridâi'l-kibriyâ' dedikleri dahî perde olmaz. Arûse kınâî perde olmadıñı gibi. Zîrâ zât-ı Hakk sıfâtı ile muhtecibdir. Ve âlem ve âdem O'nun sıfâtıdır. Pes, ortada gayr olmayacak kimden muhtecib olur. Belki kendini gören yine kendidir. Âyîne olan râî ve mer'î gibi ki ikisi birdir. Ve âyîne mertebe-i sıfâtır ki hicâb deñildir. **: b j \$:b1 o= OAF (>P7= O#\$H <128 #ÇA= j \$#** Ve tâife-i Mu'tezilenin hatâları buradan fehm olundu. Zîrâ hitâb-ı Mûsâ'da **\$1** (A'raf, 7/143) [Beni katiyyen göremezsin.] beheriyyete nâzırdır. Hicâb-i hissî ise elbette mâni-i rû'yettir. Ve **ol** hadîsin sırrı dahî zâhir oldu ki gelir: **0w#128)C** **3"IS\$03q bTU** **\$ZW8164 Y&7 164 2 U6# 2 U)6qq uER128)C U6# 2 U)6q** **C** ³³⁸ Zîrâ eñerçi bunun zâhiri ridânın mürtedî ile nâzırın arasında hicâb olduñun gösterir ki mâni-i rû'yettir.

Fe-emmâ mürtedî kendi hicâbından muhtecib olmaz. Nitekim âdet-i Arab'tır ki eyyâm-ı litâda yüzlerine ve bañlarına ridâ ile setr ederler. Ancak görür gözleri kalır ve ol ridâ kendilerine hicâb ve mâni-i rû'yet olmaz. Zîrâ kendi perdesidir. Ve bundan zâhir oldu ki Hakk'a göre hicâb olmadıñı gibi halka göre dahî yoktur. Ya'nî Halkın halkı görmesi Hakk'ın Hakk'ı görmesi gibidir. Zîrâ halk zâhir-i Hakk'tır. Ve Hakk Teâlâ ism-i zâhir ile müsemmâdır bâtın ile müsemmâ olduñu [38b] gibi. Nitekim mahallinde gelir İnâallahu Teâlâ. Ve bu ma'nâ ziyâde amîktir ki herkes bu deryâya gavs etmiñ ve her sâlik bu ma'rifet yoluna gitmemiñtir. Ekserî mülhid ve mahcûb kâlmıñ ve akı ve fikri zâg ve zagne gibi yapanlara salmıñtır.

Nazm:

³³⁸ Benzer bir hadis için bkz. Buhârî, Tefsîr 55; Müslim, İmân 296; Tirmizî, Cennet 3; İbn Mâce, Mukaddime 13

***Dil ü cânım tarîk-i a k ve evke çûn revân oldu
Kalem elde yenilmez öyle bir çâbuk ‘inân oldu
Gözüm onu görür dâim dilim vasfıyladır kâim
Elimde hüsnünün tahrîrine hâmem revân oldu
Dahî gûyâ mısın ey andelîb-i dil bu bâ içre
Ki gitti mevsim-i nevrûz ve fâsl-ı mihricân oldu
Çıkar dûd-i dilim çerha söyünmez ate im aslâ
Gözüm deryâ özüm hân ve ci erdür dîle kân oldu
Ne yerim var ne yûrdum var ne Hakk’tan gayrı derdim var
Gehî Bursa bana Hakkı gehî âm â iyân oldu***

Ve ba‘dehu bitevfikillahi Teâlâ hâsıl olan “mertebe-i Hakka’l-yakîndir” ki ayne’l-yakînin hakikatına vusûldur. Meselâ, bir kimse Ka‘be’yi efvâmden ilîtip ve kütübten okuyup vücûduna i‘tikât ve ahvâline rabt-ı fuâd etmek “ilme’l-yakîn” mertebesidir. Ve kat‘-i bivâdî ve tay-yi feyâfî ederek varıp hareme dâhil ve mülâhede-i beyt-i siyeh-pûle nâil olmak “ayne’l-yakîn” pâyesidir ki ilm-i hafînin zuhûru ve kuvvetin fi‘le burûzî ve bâtının zâhire tecellîsidir. Ve ol Beytin sebep ve vaz‘ını idrâk ve hakâikini mutâlâa ve sırrıyla mutahakkik olmak “hakka’l-yakîn” derecesidir. Ve bu ma’nâya vukûf ise amîk ve muhtâc-ı ta‘rîf ve tevfikdir. Zîrâ Haremullah itlâk olundu. Ma‘a-hâzâ Hakk Teâlâ Beyt ve Haram’dan müsta‘nî ve süknâ ve ikâmetten ganîdir. Velakin kalb-i insan-ı kâmile ni‘ândır ki Hakk Teâlâ Hazret-i Dâvud’a aleyhissellem hitâb edip buyurmuştur ki: **يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَخُذْ ذَلِكَ** [Yâ Dâvud! Benim için oturacağım bir ev boğalt.] Ya’nî, yâ Dâvud, benim için bir beyt tefrî ve tahliye eyle ki orada sâkin olayım. Hazret-i Dâvud buyurdu ki: “Yâ Rabbi! Sen süknâdan münezzehsin. Sana ne makûle hâne tehyie edeyin.” Hakk Teâlâ buyurdu ki: “Yâ Dâvud! Kalbini pâk ve hâzır eyle. Zîrâ, yerlere ve göklere sılmam. Velakin abd-i muttakî ve muntekî kalbine güncâyî bulurum.” Ya’nî envâr-ı Zâtım ile ona tecellî ederim. Zîrâ, benim ile o makûle-i insan-ı kâmil arasında vâsita yoktur. Pes, envârım ile kalbi arasında dahî perde olmaz. Zîrâ, ma‘lûk gerçek âlîktan kendini saklamaz ve nikâb örünmez. Ve ona rûy-i celâlden görünmez. Belki meyânda nâz ve niyâz bir olur. Ve söz ve sâz ittihâd bulur.

Pes, bunda insan-ı kâmilin ziyâde vüs'at-ı kalbine iîâret vardır. Onun için hâmilu'l-emânet ve'l-esrârdır ki arz ve semâ ve cibâl onu hamlden ibâ eylediler. Zîrâ bi-lâ-vâsita feyze isti'dâtları yoktur. Ve Hakk'la aralarında huceb-i nûrâniye ve zulmâniye pek çok idi. Bu cihetten hilâfet Âdem'e müyesser oldu. Hilâfet ise halîfe müstahlif sûretinde zâhir olmaktır, vezirle sultân gibi. Ve bu cihetten hadîs'te gelir: **-& t** [Allah Âdemi sûreti üzerine yarattı.] **06767: -& t**, [Yani hakikî sûreti üzerine]³³⁹ ve yine gelir: **6#** [Allah Âdemi yarattı ve ona tecellî etti.]³⁴⁰ Ya'nî Âdem'i halk ettikte onu zât ve sıfât ve ef'âline mir'ât ve mezâhir ve meclâ eyledi. Ve kendi sürâdikât-ı izzet ve azemet ve kibriyâ ile muhtecib ve müstetir oldu. Tâ ki Âdem'i görenler Hakk'ı görmü olalar. Ve insan-ı kâmilî bulanlar Hakk'ı bulâlar. Zîrâ Hakk: **6#** (Âl-i İmran, 3/97) [Allah bütün âlemlerden ganîdir.] mertebesinde ekvâna telebbüsten ganî ve zât-ı mutlakı kuyûd-i kâinâtta müsta'nîdir. Velakin kemâl-i isticlâ için tecellî eder. [39b]

Ve Beytullah kible-i hakîkatin sûretidir. Ve ol kible-i hakîkat vücûb-i vücûd ve vahdet-i vücûdla muttasıftır. Onun için beyt ümmü'l-kurâyâ mahsûs oldu ki evveliyet ile mevsûftur. Pes, beyt vücûd-i Hakk gibi vahdet ile muttasıf oldu. Ya'nî musallîye iki kible olmaz. Zîrâ yüz birdir. Ve Ka'be cemî'-i mesâcidî câmi' oldu gibi vechullah dahî cümle-i eyniyyâtı hâvîdir. Ve vech-i insan mazhar-ı vech-i rahmândır ki mutlakdır. Onun için Kur'an'da gelir: **2/115** (Bakara, 2/115) [Nereye dönerseniz dönün Allah'ın zâtı oradadır.] El-hâsıl cemî'-i vücûh vech-i Hakk'a nâzırdır. Zîrâ e'ÿâ esmâya dâir ve esmâ dahî müsemmâ ile kâimdir. Vücûh-i raiyyet vech-i sultâna nâzır oldu gibi bu sebepten dünyâda sultân bir olur, zîrâ zıllullahdır.

Pes, mazlûl vahdet ile muttasıf olacak zıll dahî vâhiddir. Ve bir mazlûldan dalâlât görünmek zât hasebiyle de'ildir. Belki sıfât ve temessülât hasebiyledir. Nitekim câmdan masnû' olan hânenin vasatında yanân İem'in her cânibinde bir sûreti görünür. Ma'a-hâzâ İemin vahdeti vardır. Pes, bundan mefhûm oldu ki kalb-i insan-ı kâmil kible-i hakîkattir. Ve ondan munharif olan kiblede munharif olur ve namâzı butlân bulur. Bu cihettendir ki mübâye'a lâzımdır. Zîrâ insan-ı kâmile olan

³³⁹ Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 32; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, II/244, 251, 315, 323

³⁴⁰ Buhârî, Enbiyâ 1; Ebû Davûd, XVI, 4693

mübâyea Hakk'a mübâyeadır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ﴾ (Fetih, 48/10) [Herhalde sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmektedirler.] Ve yine gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ أَطِيعُوا أَرْوَاقَهُمْ﴾ (Nisa, 4/80) [Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.] Ve bu bey'atin umûmî raiyyetin sultâna olan bey'atidir. Zîrâ bey'atten hâriç olsa mübtedi' olur. Ve hadîste gelir: ﴿مَنْ بَايَعَ سُلْطَانًا فَهُوَ بَايَعَ مَنْ فِي يَدَيْهِ﴾ (2) [Kim zamânının imamını bilmeden ölürse cahiliye ölümü ile ölür.]³⁴¹ Ve husûsî erbâb-ı isti'dâdın aktâba mübâye'atîdir. Hattâ sultâna mübâyea olunduktan sonra kendi dahî aktâbtan bir kimse bulup mübâyea etmese ehl-i bidat olur. Ve ebedî mensûr olmayıp hizlân bulur.

Ve istidrâç ve mekrile olan ahvâlinin gâyeti her yüzden hirmâne çıkar. [40a] Velakin selâtîn-i zamân bu sırr-ı ilahîden bi-basarlar ve müâhede-i insan-ı kâminden bî-basarlardır. Onun için kendileri müsterîh olmadıkları gibi asırlarında olan raiyyetin dahî avâmm ve havâssı râhat yüzün görmezler. Ve liecli'z-zarûret tebdîl-i makâm edip bir yerde durmazlar. Mülûk-i âdil zamânlarında ise aktâb ve ricâl etrâf-ı bilâddan edd-i rihl ederler. Ve istizlâl için sâye-i sultâna giderlerdi. Velakin teemmül gerektir ki acûz-i dehrin fenâsı karîb oldu. Ve merîz-i dünyâ ilâc-pezîr olmayıp kurb ihtizâr buldu. Pes, ölecek hastaya ilâç olmaz. Nitekim meâhûrdur. Ve vâki' olan ahvâlin cümlesi tecelliyât-ı ilahiyye makûlesîdir. Onun için ârif olan sükût eder. Zîrâ Hakk'la muâraza olmaz. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ﴾ (Âl-i İmran, 3/19) [Allah katında din İslâm'dır.] Ya'nî hakikat-ı dîn teslîm ve inkıyâttır. Eîer reîs olanlarımız emr-i Hakk'a teslîm ve inkıyâd edip dünyâlarını dînlerine tâbi' kılsalardı cemî'-i leyyâtîn-i ins ve cinn onlara ser-fürû ederler. Ve raiyyet dahî selâmet-i ser ile selîm olurlardı. Zîrâ, raiyyet ayaktır ki selâmet ve hatırı bâlâ tâbi'dir. Velakin dînlerini dünyâlarına tâbi' kılıp aks ettikleri için ne kadar hâr-ı belâ var ise dâmenlerine yapılır. Ve muhâlif olanlar el ve dil üzeredirler. Ve raiyyet dahî kemâl-i ızdırâbta kalırlar. Nitekim zamânımızda müâhede olunur.

Ve âlemde hâlâ mevcûd olan aktâb ıslâh-ı âleme mübâderete me'zûn deîillerdir. Belki kazâ ve kader ile cereyân ederler. Ve meâhûrdur ki oîlan aîlamadıkça meme vermezler. Ve geliîine varîlîm demiîllerdir. Türkü sözûdür ammâ

³⁴¹ Benzer bir hadis için bkz. Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 96

ziyâde ma'nîdârdır. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿بِذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾ (Bakara, 2/156) ["Biz Allah'a âitiz ve sonunda O'na döneceğiz."] Ya'nî eyyâm-ı râhat ve mihnette rucû' Allah Teâlâ'yadır. Ve âkibet-i sûret-i dünyâ fenâ bulup cevâhir-i asliyesi ile Hakk'a rucû' etse gerektir. [40b]

Ve Hatmu'l-evliyâ kelâmında gelir ki insan-ı kâmilin yemîni hacere-i esved ve kalbi Ka'be-i maksûd ve cesedi Harem-i Mutahhara ve sırrı Arafât ve nefsi Muhaseb'dir. İntehâ bi't-terceme. Ya'nî hadîste gelir ki, bir kimse benim mübâyeye hâzır olmasa ve gelip hacere-i esved takbîl eylese ol kimse bana mübâyeye etmi olur. Zîrâ hacere-i esved sûret-i yemîndir ve hakikat-ı yemîn insan-ı kâmilidir. Onun için bu yemînin sâhibine mübâyeye eden hacere varıp takbîl etmese mübâyeye-i İslâm'ı sahîh olur. Ve kümmeli evliyâdan nicelerine hacc-ı sîrî müyesser olmuştur. Ve demişlerdir ki Hazret-i Hûd ve Hazret-i Sâlih aleyhisselam dahî kavimlerine meğûl olmakla hacc nasîp olmadı. Sâir enbiyâ geldiler ve gittiler ve yetmi kadar peygamber beyne's-Safâ ve'l-Merve ve yetmi dahî bi'r-i zemzem ile bâb-ı Ka'be meyânında medfûn oldular. Ve ziyâdeye dahî kavî vardır. Ve insan-ı kâmilin cesedi harem-i mutahhara olacak ne kadar muazzam olmak gerektir kıyâs oluna. Onun için onun cesedine sîrî veya kalbine elem ile taarruz eden felâh bulmadı. Zîrâ Ka'be'yi hedm etmekten ebedidir. Ve ulemâbillah olanların lahımları zehr-i nâktir. Ya'nî etleri gıybet ve haklarında sîrî makâle sebebi helâktir. Ve inkisârdan ihtirâz etmek gerektir. Zîrâ, insan-ı kâmilin kabûlü kabûl-i Hakk ve reddi dahî redd-i Hakk'dır. Ve inkisâr-ı bâis redd-i ebedîdir. Nitekim, zamânımızda ba'zı aktâb ve etbâında müâhede olundu.

Ve insan-ı kâmilin sırrı Arafât'tır ki cemî'-i hakâik-i esmâ-i ilâhiyye orada vakf ederler. Ve ol sırrın sâhibini görmelle melâike izdihâm ederler. Halk, âlem-i pâdiâhları ve beşleri görmelle izdihâm ettikleri gibi. Ve cemî'-i elyâ ona secde kırlarlar. Ve mansıbını tehnie ederler. Nitekim, onun mübâyaaından ma'zûl olanları [41a] ta'ziye ederler. Zîrâ musîbet-i azîmedir. Ve insan-ı kâmil kendi kendine secde kırlar hattâ intikâl ettikte cemâat ile kendi namazına hâzır olur. Ve kevnî cihetinden sâcid ve vücûbi yüzünden mescûd olur. Zîrâ onun hakikati hazret-i kevnîyye ve hazret-i ilahîyyenin mecmûunu hâvîdir. Nitekim Rasûlüllah sallallahu aleyhi vesellem

tahiyyatta ﷻ ﷻ ﷻ [Ey nebî! Selâm senin üzerine olsun.]³⁴² der. Ya‘ni kendi kendine selâm verir. Zîrâ bu selâm i‘tibârladır ki velâyetten nübüvvete ve mülkiyyetten be‘leriyyete ve cemi‘den farka ve Hak’tan halkadır.

Ve insan-ı kâmilin nefs-i hayvâniyyesi Muhasseb’tir. Muhasseb, Mekke’nin üstünde Minâ yolunda bir mahaldir ki Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem hacdan avdetde oraya mürûr edip bir miktâr ızticâ‘ ve hâbe varıp müsterîh olmuşturlardır. Onun için orada cüz’î ârâm etmek sünnettir. Ve Muhasseb, Mekke’nin hâricinde olmakla cesed ve nefs gibi olmuştur ki nefs-i hayvâniyyenin eseridir. Ve onun karargâhı cesedir. Ve onun cesedi dahî kalbi gibi mutahhar ve nazîftir. Zîrâ berekât-ı rûh bi-hukmi’l-mücâvere sârîdir. Ve gil ki güle mücâvir ola, ondan ho‘bû olur ve feyzinden feyz alır. Nitekim Kur’ân’da gelir: ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ (Zümer, 39/69) [Yer, Rabbinin nûru ile parlamıştır.] Ve şimdi halkın ekserî nefs-i hayvâniyye mertebesinde kalmıştır. Onun için nusret yoktur. Meselâ yüz bin hayvânın boynuzlarına birer kılıç ta‘lîk edip cenk ve harbe gönderseler bir insanın ameli kadar amele kâdir olmazlar. Nüfûs-i hayvâniye ehli ile insan-ı kâmil dahî böyledir.

Buradandır ki, her bir sefer-i me‘rû‘da ervâh-ı asfiyânın huzûru lâzımdır. Hâzır olmasalar me‘rû‘ ve mensûr olmaz. Zîrâ gayrîleri zulümât-i taayyünât ile muhteciblerdir. Ve takvâ nûr ve fîsk ve fücûr zulümâttır. Binâen alâ-hâzâ, kâfirin [41b] küfrî zulmetini, nûr-i îmân ve takvâ ile mukâbele etmek gerektir. Zîrâ zulmet, nefsin zulmeti ile mündefi‘ olmaz. Ve Kur’ân’da gelir: ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ (Rum, 30/47) [Müminlere yardım ise, bizim nezdimizde bir hak oldu.] Ya‘ni îmân, ‘beleriyle mu‘teberdir. Pes, ‘uab-i îmân olmayacak bi-‘sân ve fûrû‘ bedene vâsıl ‘ecere gibi olur. Ondan ise semere gelmez. Ve kâfirin ‘irki gerçi zulm-i azîmdir. Nitekim Tenzîl’de gelir: ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ (Lokman, 31/13) [Allah’a ortak ko‘mak elbette büyük bir zulümdür.]

Fe-emmâ ba‘zı kâfirde sûret-i adl bulunur adl-i Enu‘irvân gibi. Ve sûret-i adl ile nâib-i Hakk olur. Ba‘zı evkâtta ehl-i ‘lâm üzerine tasallutuna fi‘l-cümle sebeptir. Pes ehl-i îmânda sıfat-ı adl gerektir ki ‘uab-i îmândan ‘u‘be-i azîmedir. Onun için eserde gelir: (ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ [Gökleri adâletle ikame etti.] Ve Kur’ân’da

³⁴² Buhârî, Ezan 471

gelir: **سَيُزِيلُ** (Âl-i İmran, 3/18) [Dosdoğru olarak] Ya'ni Hakk Teâlâ'da adl ve fazl sıfatları vardır, zulm yoktur. Zîrâ, kîlî kendi kuluna zulm eylemez. Belki kabâhati var ise cürmü miktârı te'dîb eder ki adildir. Veyahud afv u ihsân eder ki fazldır. Ve evâil-i ümmette fazl gâlib idi. Zîrâ, ahlakta î mân-ı kâmil var idi. Evâhiri zamânda ise adl gâlib gerektir. Zîrâ, siyâset olmadıkça halk mütenebbih olmaz. Ol cihetten ki î mânları nâkıs ve hicâbları galîzdir.

Ve kâfirin kıyâmette bir sızısı Uhud Dağı gibi ve cesedi üç günlük mesâfe galîz olsa gerektir ki dünyâda nefislerinin gılzat-ı hicâbîdir. Ve beylerin ta'zîr-i 'urfîleri bu ma'nâyâ dâirdir. Ve insan adl olcuk mübââret ettiğî kârın gâyetinden havf etmez. Zîrâ adlin âkibeti mahmûddur. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَلَا يَجْعَلْ لَكُمْ فِتْنَةً** (A'raf, 7/128) [Sonunda kurtuluş müttakilerindir.] ve yine **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ** (İems, 91/15) [Öyle ya, Allah bu iğün sonundan korkacak deñil ya.] Tefekkür eyle ki Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem **وَلَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ** (Enbiyâ, 21/107) [(Ey Muhammed!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.] alemler ile muallim ve rahmet-i tâmmeye ile mevsûf ve mükerrem yine Hazreti Ömer ve Ali gibiler [42a] razıyallahu anhumâ ona cellâd olmuğlardır. Öyleki vâcibu'l-katl olanlara merhamet etmeyip **يَا أَيُّهَا الْيَهُودُ لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ** [Ey Ömer, boynunu vur!] **يَا أَيُّهَا الْمَسِيحِيُّ لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ** [Ey Ali, onu öldür!] buyururlardı. Ve Ebûcehil'in katli haberi mün'akis oldukça secde-i iğkr ettiler. Ve Yehûd içinde Hayye İbn Ahtab dedikleri mel'ûna -ki ehl-i iğkr içinde Ebû Cehil gibi idi- ele geldikte Rasûlullah buyurdular: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ** [Ey Allah'ın dñğmanı! Allah bana seni öldürme fırsatı vermedi mi?]³⁴³ ve katline emr eylediler.

Ve Hatmu'l-evliyâ buyurmuğlardır ki: "Zıdd-ı misil olana meveddet-i misil ile muâmele olunmaz." Ya'ni bir kimse gerçî insâniyette seninle müîterektir velakin ahlâkta sana zıttır. Pes, ol zıttı irâdene ref' etmedikçe sana ve gayriye râhat olmaz. Zîrâ bed ahlâk her nerede ise halka zahmet verir. Buradandır ki Hakk Teâlâ cihâdla emr etti tâ ki dñğmanlar katl olunup dostlar yeryüzünde müsterîh olâlar, ezdâddan halâs olâlar. Ve bir asırda nizâi memleket olsa **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ** # [Onlardan dñğrini öldürün.]³⁴⁴ mûcebince munâzaa ve ihtilâle sebep olan Halîfe-i Sâniyi katl etmek

³⁴³ Kaynağına ulaşılamadı.

³⁴⁴ Müslim, III, 1480 (1853); Hakîm, *Müstedrek*, 2/169 (2665); Beyhâkî, *Sünen-i Kübrâ*, VIII, 144 (16324)

meñrû'dur. Nitekim Sultân Selîm-i Evvel gününde birâderi Korkûd nâm-ı ðehzâde nizâ-ı saltanat edecek Sultân Selîm onu katl edip, "Birâderimle memleketi hisseleñip yerin üzerini banâ ve altını ona verdim." dedi.

Nazar eyle ki insanın anâsırında ta'dîl bulûnmasa mizâcî munharif ve marîz olur. Halk-ı âlem dahî anâsır gibidir ki her hangisinin cihetinden ihtilâl gelirse onu islâh etmek gerektir, yâ habs veya ta'zîr veya hadd ve kısâsla. Bu a'sârda ise bunlar ekser kuzât ve vülâttan mürtefi' oldu. Pes, hâkime siyâset gerektir. Ve Rasûlüllah aleyhisselâtu vessellem Hazreti Ömer'i razıyallahu anhu Medîne-i Münevvere sûkuna muhtesib nasb etmiñlerdir. Tâ ki halk muâmelede birbirlerine teaddî etmeyeler ve yanlıñ yola gitmeyeler. Zîrâ her asırda **SI& ðX ð** [İnsan var, insancık [42b] var.] sırrı vardır ki halk-ı âlem enfûsî ve âfâkî ahvâlde berâber deñildir. Nitekim Allah Teâlâ ma'dende zehebi ve nebâtta ðecere-i vakvâkı ve hayvanda insanı ekmel sûret üzerine halk eyledi. Velakin her iki nev' arasında mutavassıt dahî halk eyledi. Ma'den ve nebât arasında **ð3"0%** gibi ki lisân-ı Türk'de ona mantar derler. Ve nebât ve hayvân arasında **ðM** gibi ki hurma añâcıdır. Ve hayvân ile insan arasında nesnâs ve kırd gibi. Nesnâs bir mahlûkdur ki ðakk-ı insan üzerinedir. Ve kırd ki maymûndur, ondan insan gibi ef'âl-i acîbe sâdır olur. Ve kalb-i insan dahî nefisle rûh arasında meyândır. Ve Kur'ân'da gelir: **ðF ð+ ðK ðY ð ðS ð 16 ð 12** (Nahl, 16/66) [...Yem artıklarıyla kandan meydana gelen, halis bir süt...] Ya'ni süt ki dem ile fers arasından gelir. ðki meyyit arasından tevellüd eden hayy gibidir. Ve ilm-i fitrat dahî böyledir. Zîrâ dem ki ðehvet-i nefsâniyye ve fers ki ümûr-i sâfile-i cismâniyedir. ðkisi dahî esbâb-ı cehldendir.

Pes, gerektir ki vücûdunda ümûr-i nefsâniyye ve cismânîyyeye vücûd vermeyip ümûr-i âliyyeye uluvv-i himmet gösteresin, ki ilm-i eñrefi'l-melekâttır. Husûsan ki ilm-i billah. Zîrâ, bir nesne ki ecelli'l-ma'lûmât ola ona taalluk eden ilim dahî ecelli'l-ulûm olur. Pes, lisânda olana belâgat ve fesâhat veya kaleme olana hüsn-i kitâbet veya dest veya sâir a'zâda olan kemâlât kalbde olan ma'rifetullahtan ednâdır. Binâen alâ-hâzâ, ârif-i billah ne kadar âciz ve kâsır olsa yine gayrîden aktar ve ekmeldir. Ve bu makûleye hakîm derler, gerekse zâhirde ümmî olsun. Ve onda ki ma'rifetullah yoktur âlim ise de câhil hükmündedir. Fikreyle Bilr-i Mürsî dedikleri

kimseyi ki İmâm-ı Ebû Yûsuf'un İakirdi olmu İken halk-ı Kur'an da'vâsına düİüp [43a]
Baİdât'ta Me'mûn halîfeyi ve sâirî ızlâl ve izlâl eyledi.

Evliyâdan biri bir gece bir ribâtta misâfir olup orada, İeytânı görünce nereden gelirsın, deyû suâl edince, Baİdât'tan gelirim, dedi. Ya Baİdât'ta yerine kimi alıkoydun dedi. İblîs dahî Bîİr'i alıkoydum deyû cevap verdi. Ve Bîİr-i mezkûr vefât edip kabre vaz' olundukta Cehennem onun üzerine hüçûm edince ehl-i makberenin İâbb olanları havflarından pîr oldular. İte ba'zı bilâdde âlim sûretinde böyle dâlî ve mudîlle kimseler vardır ki İblîs'e bedel olmuİlardır. Ve halkın hevâsına muvâfakatlarından halk onların ne idiİun bilmemiİlerdir. Zîrâ ellerinde mîzân-ı İerîat yoktur. Ve bir kimsenin İerîatî cihetî imtihân olunmadıkça iktidâyâ sâlih deİildir, gerekse onda hâl olsûn ve gerekse olmasın. Zîrâ hâl dedikleri edebe mukârin olmakla makbûldür. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿تَوَلَّوْا ۖ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْفٰٓكِلِ﴾ (Ahkaf, 46/25) [Derken öyle oluverdiler ki meskenlerinden baİka bir İey görünmez oldu.] Meselâ bir kimsenin üzerine evliyâdandır deyû türbe ve kubbe binâ ederler. Ma'a-hâzâ içinde halkın i'tikâd ettiİi gibi cân yoktur. Ve ona vâkıflar vâkıf olurlar.

Ve mezkûr olan Me'mûn halîfe kendi nefsinde bu kadar melekât-ı fâzılası var iken Hakk'a mühtedî olmayıp halk-ı Kur'ân kaville dâll olmakla hâlâ Tarsûs'ta bâb-ı türbesi muİlak ve cânına bir fâtihâ okur yoktur. Zîrâ reh-i sedâddan munharif olmakla avâmm-ı nâsın bile kulûbu ondan dönmüİtür. Ve İâm içinde dahî bu makûleler vardır.

Pes, ilm-i mücerred insana kifâyet etmedi. Belki ayne'l-yakînden hisse-mend olmak vâcib kıldı. Tâ ki zunûn ve İukûk bi'l-küllîye aslından munkala' ola ve Hakkıyyet mertebesi zuhûra gele. Ve esrâr-ı Ka'be'dendir ki hâlâ yedi aded minâreyi müİtemildir ki tarîk-ı fenâda ihsâ ettikleri esmâ-i seb'aya iİârettir. Zîrâ Ka'be [43b]
makâm-ı fenâfillahtır. Onun için Rasûlüllah -sallallahu aleyhi ve selem- yevm-i fetihde Mekke'ye tûlbend-i siyâh ile duhûl ettiler. Zîrâ nûr-i siyâh urûca göre a'le'l-envârdır. Nitekim nüzûle göre a'le'l-envâr nûr-i ahzardır ki kemâle dâirdir. Bu sebeptendir ki tâife-i sûfiyyenin mübtedî ve sâlikleri siyâh abâ ve müntehî ve vâsılları yeİil kabâ giyerler. Husûsan ki tâçlar ekser ahvâlde yeİil renktir. Fe-emmâ siyâh tûlbend hâlâ mevcûddur irsâl-i İa'r gibi. Zîrâ edânî-i nâsın İiârı olmuİtur. Ve

Rasûlullah Mekke’de on üç sene meks ettiler. Bu cihetten Kur’ân’da âyet-i secde on dört oldu ki on dördüncüsü ahadiyyet-i mecmû’ledir. Ve Harem-i Medîne bel aded minâreyi mülltemildir ki bel aded esmâ-i bekâya remzdir, ki mecmûu on iki olur.

Ve Mekke’de Haremullah’da Safâ cânibinde medfûn olmu bir minâre-i sâmine-i ma’neviyye dahî vardır ki gâyetle müntehî ve azîmu’l-cüsse ve müzeyyendir. Nitekim eyyâm-ı mücâveretimde arz-ı Harem münlak olup ol minârenin vechi arza dâbbetü’l-arz gibi Bürûzî dîde-i kefle müâhede olundu. Ve ondan murâd sırr-ı bekâdır ki fenâda bâtın olmuştur. Ve ol vakitte zuhûr-i tarîkatımız olan Celvetiye’yi cîm ile remzdir. Ve bu ma’nâ elfât-ı erbaada vâki’ olmu idi. Ve ol eyyâmda esrâr-ı haremî muhtevî bir kitâb-ı celîl te’lîf olunup huccâc-ı ââm ile gelirken Ulâ dedikleri mevzia karîb mahalde arbede-i Arab vâki’ olmakla sâir kütüb-i nefisemiz ile zâyi’ oldu. Ve def’a-i sâniyede bir eser-i celîl dahî serik olundu. Zâhir olan budur ki o makûle esrârın beyne’n-nâs zuhûru murâd-ı Hakk deşildir. Nitekim vâlidem Hatmu’l-evliyâ’nın ba’zı evrâkını gece içinde gâyipten hatf ettiler. Ve min ba’d ismile belirmedi. [44a]

Nazm:

Her ne i lerse hakîm ve dâna

Hikmetinden suâl olunmaz onun

Her ne yüz gösterirse takdîr

Vechî bu akılla bilinmez onun

Ve demişlerdir ki insan sülûkunda ayne’l-yakîn mertebesine vâsıl olmadıkça sâhib-i irâd olmaz. Pes, ol vakitte ona kutbu’l-irâd derler. Nitekim Hakka’l-yakîn mertebesinde kutbu’l-vücûd olur ki kutbu’l-aktâb ve gavs-ı a’zam derler. Fe-emmâ ba’zı Hakka’l-yakîn ehli vardır ki efrâd-ı evliyâdan olmayı ihtiyâr ederler ve tasarruf ve kutbiyyeti kabul etmezler. Zîrâ kutbiyyet mertebedir ve kâh olur ki efrâddan ba’zıları ma’rifetullahta kutuptan ekmel olurlar. Maksûd ise ma’rifettir mertebe deşildir. Ve kutbiyyet dedikleri vüzerât kesbîdir ki vezîru’l-vüzerâ’ halîfe-i sultân oldu gibi kutub dahî halîfe-i Hakk’tır. Ve efrâd-ı harem pâdiâhîde olan havâss-ı aâyân gibidir ki kimi mansıb kabul eder ve kimi kabul etmeyip mütekâid olur.

Velakin fenâ ve bekâ aynel-yakîn ve hakka'l-yakîn ile hâsıl olur ki irfâd onlara menûddur. Ve da'vet ve irfâd kendi nefsiyle tekâidden efzaldır. Zîrâ ibâd-ı Hakkı Hakka hidâyettir ki enbiyâ ve mürselîn mesleîdir. Ve bu mertebede Hakk ve halk i'tibâr olunur. Ve esmâ ve sıfât-ı Hakk'a yerli yerinde riâyet kılınır. Eñerçi ki mer-tebe-i ulûhiyyetin müstendî hüviyyet-i zâtiyedir ki sırrı cemî'-i eñyâya sârîdir. Nitekim ba'zı eshârda deryâdan buhâr çıkıp eczâsı etrâfa munteîlir olur. Ve isâbet ettiî yerler nedâvet bulur ki ona sırr-ı hayât derler.

Nazm:

*Yâr Hû a yâr Hû dâr içre her deyyâr Hû
Yerde her seyyâr Hû ve gökte her tayyâr Hû
Her perî ve her melek her ferd-i ins ve her felek
Cennet ve rıdvân ve mâlik cümle nûr ve nâr Hû
Her ecer Hû her semer Hû her hacir Hû her mükerrer
Sâbitât u mühre-i mihr ve meh-i devvâr Hû
ehr-yâr ve ir-gûh ve husrev ve îrîn Hû
Leylâ ve mecnûn ve ma' ûk-ı â ık-ı dîdâr Hû
Bahr-ı mevc-engîz ve mâhî ve kamû mûrg-âb Hû
Lü'lü' ve mercân Hû ve gûher-i ehvâr Hû
Yâseminler Hû çemenler Hû dikenler Hû durur
Bûlbûl ve gülgonca ve gülzâr ve sünbülzâr Hû
Cûy-bâr ve gûh-sâr ve berk u bârân u berd
Hân ve âb ve bâd ve nâr ve berk-ı âte bâr Hû
Ka'be ve puthâne ve meyhâne ve bostân-ı sarây
Sâkin ve meskûn ve nâz ve ni'met ve âsâr Hû
Kâzî ve müftî ve eyh ve sûfî ve rind-i cihân
Âlem-i eserde hezâr içre ne var her var Hû
Hakkıyâ Hakk bu taayyundan münezzehdir velî
Arz eder âyîneden dîdârınî her yâr Hû*

[44b]

Ve hakka'l-yakîn mertebesinin bâtınî vardır ki ona hakikat-i Hakka'l-yakîn derler ki bu ma'nâ Rasûlullah'a mahsûstur, sallallahu aleyhi ve sellem. Ya'nî efrâd-ı

ümmet ne kadar kemâl bûlsalar ve makâm-ı tecellîde ðems gibi ferîd-i devrân olsalar yine ol makâma ermezler ve onun rûy-i tecellîsini görmezler. Saltanat gibidir ki bir ðehzâde tahta cûlûs etmedikçe onun uluvvînî bilmez ve zevkinî idrâk eylemez. Zîrâ bi'l-kuvve ve bi'l-fi'l meyânında fark-ı azîm vardır. Mahkîdir ki Sultânü'l-ârifîn Ebû Yezîdi'l-Bestâmî kuddise sırruh bir vakit inbisâdda makâm-ı Rasûle duhûl etmek murâd ettikte oradan bir nûr-i ða'ðâânî zuhûr edip Ebû Yezîd'i ihrâk eyledi ve duhûlden memnû' oldu. Bu makâmdandır ki huzûr-i Rasûl'de ki bir minber-i âlfî kurulup Hatmu'l-evliyâ ol minbere suûd ve kemâlât-ı Hakk ve tecelliyât-ı Rasûlüllahı beyân ve ta'rîf ile me'mûr oldukta ki cemî'-i ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ heyet-i cesed-i ilâhî üzerine temessül edip ol meclis-i âlî ve mahfel-i müteâlîde [45a] hâzır idiler. Hatmu'l-evliyâ dahî minber-i mezkûra suûd edip kademe-i Rasûlüllah'dan bir derece a'ðâlda kıyâm eyledi. Zîrâ derece-i ulyâ Rasûlüllah'a mahsûs idi. Ve ol minberin derecâtı üzerine bisâd konulmuð idi ki hâlâ cevâmî'-i selâtîn menâbirin çûha döðedikleri oradan me'hûzdur.

Sırrı budur ki Rasûlüllah'ın bilâ-vâsita ve sun'-i kadem ettiðî mahalle gayrîler bi'l-vâsita ve perde üzerinden basarlar ve illâ terk-i edeptir. Ve bu ma'nâdandır ki insan-ı kâmilin seccâdesine basmazlar. Ve intikâl ettikten sonra dahî isti'mâl etmezler. Belki teberrük ve temessüh ederler. ðol ma'nâdan ötürü ki ol mahalle ya'nî seccâde mahall-i tecelliyâttır. Pes, gâfil ve mahcûb olana basmak mûris-i tenezzül ve mûcib-i tedellîdir. Sûâl olunursa makâm-ı Rasûl'e duhûlu müyesser olmadıðı sûrette dûrdan seyrine yasak var mıdır? Cevab budur ki ona mâni' yoktur. Nitekim vech-i arzdan kevâkib-i münîre seyr olunur. Velakin ol makâma kimsenin eli ermez. Ve cennette vesîle dedikleri makâm ki Rasûlüllah'a mahsûsdur ki hâlâ ravza-i mübârekenin sûretidir, ki cennette temessül etse gerektir. Buradandır ki ravza ya'nî cism-i latîf-i Rasûli zamm eden kabr-i münîf Ka'be'den efzaldır. Zîrâ bâlâda mürûr eyledi ki cesed-i mutahhar-ı insan-ı kâmil haremullahdır. Ve Ka'be ol haremın sûretîdir. Pes, vesîle ravzanın ve ravza dahî hakikat-i Hakka'l-yakînın sûretîdir ki ma'nâsı âsûde-i kabr olan vücûd-i nazîftir.

Nazm:

Ey Rasûl-i müctebâ zâtın ne gûherdir senin

Cümleden kaderin iki âlemde berterdir senin

Sırrına ermez hakikat-ı akl ve idrâk-ı cihân

Cism-i pâkin gûyiyâ rûh-i musavverdir senin

Feyz-i esmâ ve sıfâtın mazharıdır leblerin

Kalbine zâtın tecellîsî mukarrirdir senin

Ravzana dâhil olan â ık olur bûy-i hayât

Rûh-i kudî demlerinden cân-perverdir senin

Ebrû onun kâbe kavseyni ev ednâ nak îdir

Aks-i nûr-i zâtla çe min münevverdir senin

Hidmet-i na'tin n'ola Hakkı'nın eylersen kabul

Âsitânende ezelden abd-i kemterdir senin

[45b]

Ve ehl-i hicâb onlardır ki hucb-i zulmâniye-i galîza-i kesîfe ile mahcûb olmuşlardır avâm gibi. Veyahud hucb-i nûrâniyye-i rakîka-i latîfe ile mahcûb olmuşlardır ba'zı havâss gibi. Zîrâ havâssın niceleri cemî'-i hucûbdan halâs olup ayne'l-ayne ermişlerdir. Ve hucb-i zulmâniyyeden murâd ecsâmıdır ve nûrâniyyeden murâd ervâhdır. Ve her bir tavr bir perdedir. Pes, dünyâda bu perdeleri açanlar dünyâ ve âhirette amâdan halâs olurlar. Ve çelmin perdesi yedi olduğu semavât-ı seb'a ilârettir ki bu yedi tabaka âlem-i kevn ve fesâddan olup arş ve kürsîye nisbetle kesâfetten hâli değildir. Ellerçi ki tabakât arza göre latîftir.

Pes, çelmin yedi tabakasından illet zâil olmadıkça rûnenâyı ve ru'yet-i tâmmе hâsıl olmaduğu gibi sefer-i ma'nevî ile semavât-ı seb'anın dahi menâzilinî ubûr etmedikçe inkişâf hâsıl olmaz. Zîrâ âlem-i kevn ve fesâddan olan muazzam hicâbtır. Ve anâsır-ı insan âhirette taltîf olunup makâm-ı arş ve kürsîde karâr eder. Zîrâ arş ve kürsî ümûr-i cismâniyenin umûr-i rûhâniyyeye akrabîdir. Cennet ise rûhânîdir. Onun için ehl-i cennete hâil yoktur, rûha hâil olmadığı gibi. Bu cihettendir ki orada kalb kâlib olur. Ya'ni bu dünyâda kalb ile idrâk olunan nesne orada kâlib ile idrâk olunur. Bu sebepten mülâhede-i ilahî hâsıl olur. Ve bu ma'nâyı idrâk etmeyen hâl-i ahireti hâl-i dünyâyâ kıyâs edip galad eder. Nitekim bir kimse yakazada ve menâmda bir saat-i nücûmiyyede malrık ve malrık arasını seyr etmeli inkâr eder. [46a]

Çünkü hâbe varır. Belki bir saatten ekalde mesâfe-i mezkûreyi kat‘ ve seyr eder. Ve bî-dâr oldukta yakazada olan hükmünün butlânına mukir olur.

Bu fakîr Hakkı’ya bir defa ekâsî-i bilâd-ı mevrîktan bir ÷ehrin hakkında istiḳâl hâsıl oldukta ol gecedir nice dîde-i hayâlim gülîlen-i serây âlem-i misâle küḳâde olup bir kimse beni alıp ednây-ı müddette dünyâyı ser-te-ser seyr ettirdi. Ve her ÷ehre ki mürûr vâki‘ oldu. Onun taâmından bir miktâr tenâvül olundu. Tâ ki müḳkilim olan ÷ehre güzer edip perde-i iḳâl münkelîf oldu. Ve her ÷ehrin sâkini bir sîmâda ve taâmı bir çâḳnîde idi. Ve tahta’l-arz dahi bin aded ÷ehir varmıḳ ki oraya istihlâf olundum. Ve Rasûlüllah’ın sallallahu aleyhi vesellem bin târîhinden sonra -ki hadd-ı fâsıldır- vücûd-i ÷erîfleri kimyâ olduḳu zâhir oldu. Teemmül eyle tâ ki kıssa-i mezkûrede iḳâret basîretine rûlen ola.

El-hâsıl âlem-i ru’yâ -ki âlem-i misâl ve mazhar-ı ism-i latîftir- hakâikî istib’âd ve inkâr edenlere delîl-i celîdir. Ya’ni âlem-i âhiret dahî âlem-i misâl gibi latîf ve nûrânîdir. Pes, yakazada müstenkir olan hâbda müsellemler olduḳu gibi dünyâda müsteb’id olan ma’nâ dahî âhirette müstakreb olur. Kâle Teâlâ: ﴿لَا يَخَافُ الْعَذَابَ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ (Zümer, 39/47) [Ancak ne var ki, hiç hesaba katmadıkları ÷eyler, Allah tarafından karḳılarına çıkarılır.] Pes, Mu’tezilî derd-mendin orada gözleri açılır. ﴿وَمَا يَكْفُرُ الْإِنسَانُ لِمَ لَا يَفْقَهُ لِقَاءَ رَبِّهِ﴾ [Haber ma’nâ gibi delîldir.]

Mahkîdir ki ulemâ-i kibârdan İzzeddîn bin Abdüsselâm³⁴⁵ -ki zamânında müftî-i Kudüs idi- ahyânın emvât için olan sadakât ve duâlarınin vusûlünü inkâr ederdi. Ve meyyitin cânına deḳmez deyû fetvâ verirdi. Çünkü bu dünyâdan göz yumdu ve gözleri açıldı. Ve hakîkat ne idiḳün idrâk eyledi. Bir kimse onu rû’yâsında görüp ettiḳi inkârdan ve verdiḳi fetvâdan suâl ettikte ol dahî bu bâbta, hatâ etmiḳiz [46b] ve hayrât ve hasenâtın ecir ervâh-ı emvâta deḳermiḳ, dedi. Dünyâda edeceḳi insâfı orada etti. Zîrâ ilmine maḳrûr idi. Ma’a-hâzâ ayne’l-yakîn mertebesi yok idi. Demedi ki verdiḳim fetvâ rûh-i pâk-i Rasûl’e arz olunur ve hilâfı meḳrû‘ olursa müftazih

³⁴⁵ Ebû Muhammed İzzüddîn b. Abdisselam ed-Dımaḳkî (660/1262): İfâfî fakihidir. Fıkhî konularda tavizsizliḳi ile tanınmaktadır. Bağdat e ḳam’da ilim tahsil etmiḳ, ḳam Emevî Camiinde hatiplik yapmıḳtır. Mısır Müftüsü namıyla meḳhur olmuḳtur. Tahsil hayatına Ebû İshak İrâzî’nin İfâfî fıkhına dair *et-Tenbîh* adlı eserini ezberleyerek baḳladı. Bir çok alimden dinî ilimleri okudu. Özellikle fıkh, fıkh usûlü, tefsir, kelâmı derinleḳti. Dımaḳk’ta Azîziyye Medresesi’nde ve Emeviyye Camii’nde dersler okuttu. Mısırdı vefat etti. Bkz. H. Yunus Apaydın, “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”, *D A*, XIX

ulemâ dahî ulûm-i resmîyyeye mültegil olsalar onlar dahî ulûm-i hakîkiyyeden bî-haberlerdir. Bu cihetten ulemâ-i ayne'l-yakîn ekser zevâhirî terk ettiler. Hattâ taâm ve libâs ve emsâli kaydında olmadılar. Belki ıslâh-ı tab‘ ve nefse çalıştılar. Ve âhir aḥk-ı ilahî ile ūfir ü lekker gibi alıntılar. Ve aḥk onların taayyünât perdelerini atel gibi ihrâk edip âhir cemâl-i matlûbu gördüler. Ve makâm-ı huzûrda durdular. Ve bezm-i ünste câm-ı tecellî zevkin sürdüler.

Nazm:

A k imi â iklara feryâd-res
Zâhidâ gel gayrî k l ve kâlî kes
A ktur sâliklere ho reh-nümâ
A ktur her hadve içre hem nefes
Kâr-ı pürsûd isterîsen a kı gör
Gayrî bir kâre dahî etme heves
Ça ıldar çe mi ve kalbî a ıldar
Eri ecek bahredir âvâzî kes
Andelîbâ a kla feryâda gel
Münkesir olmazdan evvel bu kafes
Hakkıyâ netsin gerek dünyâda sen
Mâsivâyı Hakkı ko Allah pes

Suâl olunursa ki: Sâlikin hâli nicedir ki yolda kalmı ve menzil almamıdır? Ya'nî gerçi bi'l-fî'l sülûku vardır velakin ömrün adem-i müsâade veyahud mürîdî fikdânından cemâl-i Hakk'a gözleri bir hû açılmamıdır. Cevab budur ki: Bu [47b] makûleye ba'de'l-mevt terakkî vardır. Belki hâl-i ihtizârda matlûbu ayâtına gelir. Ve ayn-ı basîret ile ühûd ehli olur, zîrâ tarîk-i talebte bulundu. Ve Kur'ân'da gelir: **12** (Nisa, 4/100) [Her kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek maksadıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetîirse, kuşkusuz onun mükafatı Allah'a düer.]. te bu hicret-i sûriyyeye göredir. Hacc-ı sûrî dahî böyledir. Ya'nî bir kimse niyyet-i haccla hânesinden bir hadve hâriç olsa ve orada vefât eylese onun için ecr-i hacc yazılır. Ve ol ki kable'-ürü' vefât eder mahrûmdur.

Ve kezâlik hicret-i ma‘neviyye ki hacc-ı ma‘nevîdir. Zîrâ kâsıdın nazargâhı Hakk ve matlûbu sırr-ı mutlakdır. Pes, bu dahî hâne-i tabâattan bîrûn ve sefer-i uhrevîde mihnetlere merhûn olmuştur. Hâl-i ihtizârde onun için inkişâf-ı basîret vardır. Zîrâ hicret-i ma‘neviyyeden murâdî ref‘-i hucub ve menzil-i inkişâfta nasbdır. Pes, niyyet ve hareketine göre murâdın bulur ve nasîbin alır. Ve bu inkişâf berzahta efzûn olur. Ve hâlide dahî mâfevkine terakkî eder ve makâm-ı kesîbe varınca ezdiyâddadır. Ve ile‘l-ebed bu inkişâf terakkîdedir. Zîrâ, seyr ilallahâ nihâyet yoktur. Ve ol ma‘nâ kî âlem-i keşf olan dünyâda ziyâde olmaktadır, âlem-i latîf olan âhirette nice olmak gerektir. Ve terakkî yalnız sâlik iken müteveffâ olana göre değildir. Belki cümle-i vâsılın dâimâ sefer etmekte ve her nefes menzîl bimenzîl gitmektedir. Ancak dünyâda vâsılların hâli kuvvetlidir.

Ve kütüb-i İler‘iyyede gelir ki, bir kimse hatm-i Kur‘ân etmeden makbûz olsa berzahda onun için bir melek ta‘yîn ve Kur‘ân ta‘lîm olunur. Ve sıbyân-ı mü‘minîn dahî böyledir. Gerek okumaya bede’ ettikten sonra vefât eylesin ve gerek kable‘l-bede’. Zîrâ bunlar ma‘zûr olmakla bunlar için kemâl-i uhrevî vardır. Fe- [48a] emmâ ba‘de‘l-bülûl taksîr eden kimseye tedârik yoktur. Onun için derecât-ı sâfilede kalır. Zîrâ kârie denilse gerek ki **3** [Oku ve üfle!] Ya‘nî kâriü‘l-Kur‘ân âhirette kırâat ile mâmûr olup okudukça her harfine bir derece i‘tâ olursa gerektir. Ve buradan hâfız-ı Kur‘ân olanların fazîleti zâhir oldu. Velakin maksûd amele mukârin olan hıfzdır.

Ve hadîste gelir: **2** **8** Ya‘nî Kur‘ân‘ın fazîletî ol kadardır ki, bi‘l-farz tasvîr olunup bir ihâb ve deri içine vaz‘ olursa bereket Kur‘ân ile ol deri muharrik olmaz. Ve cümle-i Kur‘ân ya‘nî Kur‘ân‘ın kırâatına mülâzemet edenler dahî böyledir. Zîrâ kârilerin cild-i bellerîleri ihâb gibidir ki bâtınlarında olan Kur‘ân ona vaz‘ olunmuştur. Pes, ol ihâb ve Kur‘ân‘ın birbirine temâsı ve ittisâlî var iken kâriin derîsi ve vücûdu muharrik olmaz. Ve illâ Kur‘ân dahî muhterik olmak lâzım gelir. Kur‘ân ise kelâm-ı ilahîdir ki ihtirâktan müberrâdır. Ve dediler ki Kur‘ân sûret-i Muhammediyye ve bi‘l-akstdır. Nitekim Hatmü‘l-evliyâ buyurur: **8** **8** Ya‘nî ben kitâb-ı ilahîyim ki cemî‘-i hakâik-i cüzîye ve külliyye câmi‘ ve muhîddir. Zîrâ hurûf ve kelimât ve ayât ve suver-i tekvîniyye

hurûf ve kelimât ve ayât ve suver-i tenzîliyye gibidir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَنُفِثْهُ فِي الْأَحْيَاءِ نُفُثًا وَنُفُثًا وَنُفُثًا﴾ (Tur, 52/1-3) [Andolsun Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine, satır satır yazılmış kitaba.]. Ya'nî tûrdan murâd tûr-i hüviyyet-i zâtiyye ve kitâb-ı mestûrdan maksûd kitâb-ı vücûddur ki onda hurûf ûuûna ve kelimât a'yâna ve ayât ervâha ve süver süver-i misâliyye kütüb olunmuştur. Ve ﴿وَنُفِثْهُ﴾ (Tur, 52/3) nefsi-i rahmânîdir ki mâhiyât mümkünât üzerine menûûrdur. Nefs-i insânî elfâz ve hurûf üzerine menûûr olduğu gibi. Ve rûhu'r-rûhdan murâd bâtın ruhtur. Zîrâ rûh-i hayvânî rûh-i insânînin zâhiri ve rûh-i insânî dahî sırr-ı bâtının zâhiridir. Pes, rûhu'r-rûh sırr-ı ilahî olmuştur ki onun bedene taalluku yoktur. Ol iki rûhun taalluku gibi. [48b]

Ve bundan zâhir olur ki Kur'ân sûret-i Muhammediye olacak sâir suver-i Muhammediye olan veresenin dahî sûreti olmuştur. Zîrâ onlar dahî hakâik-i Kur'ân ile mütehakkak ve ahlâkiyle mütehallaklardır. Ve onların sûretleri nâr-i celâl ile muhterik olmayacak ol suver-i ilahiyyeye tâbi' olanların sûretleri dahî muhterik olmaz. Zîrâ suver-i asliyyenin Kur'ân'a civârî ve suver-i fer'îyyenin dahî suver-i asliyyeye kurbi vardır. Bu sûrette suver-i fer'îyye Kur'ân'a bi'l-vâsıta muttasıl olmuştur. Velakin bunlar şol suver-i tâbiyadır ki metbû'larına taklîb etmekte kusûr etmezler. Zîrâ hadîste gelir ki: **u=12B23\$** [Kişi sevdiği ile beraberdir.]³⁴⁷ Ya'nî bir kimse âhara muhabbet etse elbet ol muhabbet visâdatiyle onun tarîkına gider. Ve bi-kadri'l-imbân onu taklîd eder. Bu cihetten Kur'ân'da, **تُطِيعُوا اللَّهَ وَتُطِيعُوا الرَّسُولَ** (Mü'min, 40/8) [Onların atalarından iyi olanları] deyû salâh ile kayd olundu. Tâ ki ıtmâ'-i fârîga munkatı' ola. Ve ben filân velînin muhibbîyim veya tarîkindeyim veya benim babam veya ceddîm falândır demekten imsâk eyleye. Zîrâ hadîste gelir: **إِذَا بَلَغَ الْإِنْسَانُ الْحُلُمَ فَلْيَسْمَعْ فَيَتَّقِ** [Ey Haşimoğulları! Kıyamet günü insanlar amelleriyle bana gelmezken siz, soyunuzu vesile edinerek bana geleceksiniz.]³⁴⁸ Ya'nî halk-ı âlem ahirette bana a'mâl-i sâliha ile geldikleri vakitte yine nesebe i'timâd edip Peygamber bizim ceddimizdir deyû karâbete i'timâden a'mâlden hâlî gelmeyesin. Zîrâ, neseb-i hakîkî takvâ ve salâhdır. Şöyle ki bir kimse tahâret-i nefse mâlik ve ricsten bi'l-küllîye sâlim ve pâk olsa Hâlimî deşil ise de yine âl-i Rasûl'dür. [49a] Nitekim Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh hakkında gelir: **لَوْ أَنَّ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْإِسْلَامِ بَابٌ لَفَتَّ بِهِ** [Selman

³⁴⁷ Buhârî, Edeb 6; Müslim, Birr 50; Tirmizî, Zühûd 10

³⁴⁸ İbn Hacer, *el-Kâfî* - *âf fî tahrîci ehâdîsi'l-Ke* âf, Beyrut'ta Keşaf ile birlikte basılmış, I, s. 194

bizim ehl-i beytimizdendir.]³⁴⁹ Ve bu ma'nâ ile biyâr kimseler al-i Rasûl ve ehl-i beyt olmuşturlardır. Eñerçi zâhirde siyâdetleri yoktur.

Ve bu takrîr olunan ma'ânî-i latîfe eñer sem'ine dâhil ve eseri zihnine vâsıl olduysa çok hikmete nâil oldun. Ve zamânında Lokmân mertebesin buldun. Zîrâ Lokmân'ın iki türlü hikmeti var idi. Biri hikmet-i tabiyye idi, hikmet-i Eflâtûn ve Câlînûs ve Sokrât ve Bukrâd ve emsâlî gibi. Ve dahî hikmet-i zevkiye idi, hikmet-i enbiyâ ve evliyâ gibi. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿لَوْ أَنَّهُمْ فَمَوْعِدٌ لَّعَلَّكُمْ تَهْتَكُونَ﴾ (Lokman, 31/12) [Andolsun ki Biz, Lokman'a hikmet verdik.]. Ve hikmet, eñyâyı alâ-mâ-hiye aleyhi ma'rifettir. Ve her nesnenin aslına vukûftan sonra yerli yerine vaz' etmektir. Nitekim nâs hakkında gelir: ﴿تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَاسْأَلْهُ النَّصِيحَةَ﴾ [İnsanların mertebelerine inin.]³⁵⁰ Ya'nî halkın makâdîrine nazar edip a'lâ ve ednâyı hâllerine göre hoş görünüz. Ve a'lâya ednâ ve bi'l-aks muâmelesi etmeniz zîrâ hikmetten hâriçtir. Onun için seyyidi'l-Ensâr Sa'd bin Muâz radiyallahu anh meclis-i Rasûl'e kudûm ettikte: ﴿يَا سَادُّ بْنُ مُعَاذٍ﴾³⁵¹ deyû kıyâm ile emr etti. Bu asırda ise bu hakâika nâil ve bu muâmelâta kâdir nâdir olmak gerektir. Ve bir kimse, bu zevke erenler hikmet-i Lokmânî neylerler, dese Lokmânî tahkîr etmişt olurlar. Zîrâ Lokmân'ın aslı hikmetinden ötürü saff-ı enbiyâda ikâmet eylemişt ve ulûmuna müteallik nice cevâhir söylemiştir. Şönte zamâne müddeîlerinîñ ahvâli böyledir. Ki cüz'î ma'rifet ile enbiyâ üzerine tefevvuk iddiâ ederler. Pes, bu iddiâlarından ma'rifetleri ÷eytânî olduğu ma'lûm oldu.

[49b]

Nazm:

***Hamdülillah kâmil insana erdi bu gönül
Derdine dermân bûlûp Lokmâna erdi bu gönül
Seyl-vü alçaklara yüseklerle ça lâr iken
Gide gide âkibet ummâna erdi bu gönül
Her cihetten çok zamân olup taleb-kârı anın
Cân içinde bî-cihet cânâna erdi bu gönül
Dest-i kudrette bugün tûtta n'olâ çevgân ve gevî***

³⁴⁹ Hakîm, *Müstedrek*, III, 598; Taberânî, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 69261; Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, I, 558 (1505)

³⁵⁰ Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, I, 241 (229)

³⁵¹ Buharî, IV, 1511 (3895); İbn Mâce, *Sahih*, XV, 496 (7026)

bu meydân içre çok merdâne erdi bu gönül
Kâim idi rûz ü eb bâb-ı ubûdiyyette ol
Sadr içinde sohbet-i sultâna erdi bu gönül
Fakr ve acz ve zillet ile çünkü bildi nefsinî
Bu sebepten Hakkıyâ Rahmâna erdi bu gönül

Ba‘dezâ yevm-i Cumanın ibtidâ hareketi ism-i alîmden vücûd buldu. Bu cihetten Âdem Cuma günü halk olunup ta‘lîm-i esmâ ile mü‘lkerref oldu. Ve kıyâmet dahî Cuma günü kâim olacağı nassla sâbittir. Zîrâ kıyâm-ı sâat ile ulûm-i cüz’iyye ilm-i küllîye muttasıl ve fer‘ asla lâhik olur. Bu cihettendir ki cevâmi‘de ba‘de’l-asr sûre-i Nebe’ tilâvet olunmak âdet-i kadîme-i eimmedir. Zîrâ hükmü yevm-i kıyâmete müteallıktır. İbtidâ Cuma günü ba‘de’l-asr okunup sonra sâir eyyâmın asırlarına dahî ta‘mîm olundu. Ve cennette makâm-ı kesîbde yevm-i Cumada rü’yet-i dîdâr vâki’ olsa gerektir. Ol mü‘âhededen herkes bikadri’l-isti‘dât ilm-i cedîd-i ilâhî hâsıl olur. Ve ol gün ol makâma müsâraat edenler bu dünyâda tâata mübâderet edenlerdir. Ve onda olan mü‘âhede bunda olmaz. İlm-i ilahînin kuvvet ve za‘fına ta‘bîdir. Zîrâ basar rü’yetinde nice ise basîret dahî böyledir. Pes, bunda rü’yet-i basar zaîf olsa idrâk-ı e‘lâyâda kâsır olduğı gibi rü’yet-i basîret dahî zaîf olsa idrâk-i Hakk da nâkıs olur.

Ve ism-i alîmin sırrı kâinâta sârî olup cemî‘-i e‘lâyâ mûcidini bulmuştur. Ya‘nî kendi zâtî hasebiyle. Zîrâ zât-ı Hakk hasebiyle idrâktan âcizdir. Nitekim gelir: **a)ŞH20 >= n # \$ 2 ³⁵², K; : 40 n # \$ 10 a; : 40 n # \$ 20 WHI** Ve e‘lâyâda olan ilim ve hayâtın eseridir ki enbiyâ ve evliyâyâ tekellüm etmişler ve tesbîhleri mesmû‘ olmuştur. Nitekim tuyûr ve cibâl Hazret-i Dâvûd ile aleyhissellem tesbîh ederlerdi. Ve Mekke-i Mükerreme’de hacar-i mütekellim mütevâtirdir. Ve yevm-i kıyâmette müezzinin savti vâsıl olduğı mahalleden hicr ve lecer ve sâir e‘lâyâ lehâdet etseler gerektir. Ve hasbî ezân verenlerin ecsâdını arz ekl etmediği kütüb-i ker‘iyyede mestûrdur.

³⁵² el-Münavî, *Feyzu’l-kadîr*

Pes, e'lyâda ilim ve hayât sıfatları olmasa nice lehâdete kâdir olurlardı. Fe-
emmâ bu semâ'dan esamm olanlar onu inkâr eylemiñler ve tekellüm-i e'lyâda nice
te'vîlât-ı akliyye söylemiñlerdir. Fe-emmâ ehlullah indinde merdûddur. Zîrâ onlar
kelâm-ı e'lyâyı ilîtmîñlerdir. Ve bu fakîr Hakkı evâil hâlimde kumrûnun **âb** **âb**
dediñin ilîtirdim. Ve hânemde bir horoz var idi ki vakt-i seherde lafz-ı fasîh-i cehrî
ile İsmâîl Efendi Hû deyû beni bîdâr ederdi. Ve bu râzı ke'lf edip bu makâmda irâd
eylemek memnû' deñildir. Zîrâ kü'ûf-i kevnîyyedendir. Ârifin bunun mâverâsında
dahî ahvâl-i acîbesi vardır. Ve ke'lf-i kevnîden olan ke'lf-i melek ve ke'lf-i cinne ve
ke'lf-i kubûra ve ke'lf-i zamîre i'tibâr yoktur. Zîrâ makûl olan ilm ve ke'lf-i lâhîdir ki
âriflerin

Nazm:

eyh-i gül üstâz-ı vakt olmak ne güçtür Hakkıyâ
Yâ me er ir âd ve ta'lim ede ol zü'l-kibriyâ
İminî a'mâlinî hân-ı fenâda setr edip
Hakka kar ı halka göstermekten ânî kıl hayâ

[51a]

Vallahu âlimu'l-hafiyyât.

L M _ L L M D

Ma'lûm ola ki irâdet ve me'liyyet evvelen ve bi'z-zât Allah Teâlâ'nın sıfâtlarından. Velakin me'liyyet zât-ı İlahiyyenin bir nesnenin hakikatı tarafına teveccüh'dir. Gerek ol nesne isim olsun ve gerek sıfat ve gerek zât olsun. Ve irâdet iki emr-i câizin birini tahsîsa zât-ı ilahiyyenin taallukudur. Ya'nî mümkünin iki tarafı vardır ki biri vücûd ve biri ademdir. Pes, taalluk-i zât kangı cânibe olursa murâd-ı ilahî irâdetten tahallûf etmez. Binâen alâ-hâzâ me'liyyet irâdetten mukaddem olur. Ve bu takaddüme takaddüm-i zâtî derler, zamânî de'îl. E'lerçi ki Hakk'ın zâtı ve sıfâtı arasında takdim ve te'hir olmadı³⁵³ gibi sıfât arasında dahî yoktur. Ve evvelki hadîs-i kudside gelir: ﴿وَكَلَّمَ لُقْطَةَ﴾ [Rahmetim gazabımı geçti.]³⁵³ Bu sebkadan murâd taallukun sebkidir. Zîrâ mûcib-i rahmet kadîmdir ki hubb-i zâtîdir. Ve mûcib-i gazab hâdistir ki ibâdin cerâimidir. Ve ezelde zaman olmamak hasebiyle takaddüm-i zâtî denildi.

Ve Hakk Teâlâ'nın emri iki türlüdür. Biri emr-i teklîfî ve biri dahî emr-i irâdîdir. Nitekim ubûdiyyet dahî ikidir. Ki biri ubûdiyyet-i zâtî ve biri dahî ubûdiyyet-i teklîfiyedir. Ve emr-i teklîfî irâdeti müstelzim de'îldir. Belki imtihân için dahî olur. Nitekim ilmullahta küfr-i mütehakkik olanlar îmân ile me'mûr oldular. Ebû Cehil ve Deccâl ve emsâlî gibi. Velakin küfr üzerine matbû' olduklarından îmânlarına irâdet-i ilahî taalluk etmedi. Belki küfürlerine taalluk etti. Zîrâ her nesne irâdet-i Hakk'ıdır. E'lerçi ki küfr ve dalâl rızâ ile de'îldir. Nitekim Kur'ân'da

³⁵³ Buhârî, Tevhid 15, 22, 28; Müslim, Tevbe 14, 16

gelir: ﴿لَا يَسْتَوِي السَّابِقُ وَالْفَاحِشُ﴾ (Zümer, 39/7) [Bununla beraber kulları hesabına küfre razı olmaz.]. Ve irâdet hakkında gelir: ﴿وَمَا يَشَاءُ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ (En'am, 6/137) [Allah dileseydi bunu yapamazlardı.]. Suâl olunursa ki murâdı olmadı mı sûrette niçin emretti ki abes sûretindedir. Cevâp budur ki zikr olunan imtihan içindir. Tâ ki levh-i zâtlarında olan nakş-i adem-i isti'dât mü'minlere zâhir ola. Ve biri dahî **﴿وَمَا يَشَاءُ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾** (En'am, 6/149) [De ki: "En kesin ve üstün delil, Allah'ındır."] mûcibince mülzem olalar. Ve kıyâmette **﴿لَا يَسْتَوِي السَّابِقُ وَالْفَاحِشُ﴾** (Mâide, 5/19) [Bize, ne bir müjdeleyici, ne de bir uyarıcı gelmedi.] demeyeler. Zîrâ **﴿لَا يَسْتَوِي السَّابِقُ وَالْفَاحِشُ﴾** (Maide, 5/19) [te müjdeleyici ve uyarıcı geldi.] hitâbıyla dünyâda muhâtab oldular. Ve bir dahî enbiyâya tebliğde ecir vardır, gerek kavmi ol da'veti kabul etsinler ve gerek etmesinler. Nitekim Kur'ân'da onlardan bi-turuki'l-hikâye gelir: **﴿وَمَا يَشَاءُ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾**, **﴿لَا يَسْتَوِي السَّابِقُ وَالْفَاحِشُ﴾**

61/5) [Allah fasıkları doğru yola iletmez.]. Ya'nî hidâyet-i beyân ile hidâyet eder. Velakin hidâyet-i tevfiğ ile hidâyet etmez. Zîrâ, onlar ihtiyârlarını küfr ve dalâle sarf ettiler.

Suâl olunursa ki: İmân ve tâatın hüsnünü mütâlaa edip mü'min ve mutî' olsalar olmaz mıydı? Cevab budur ki, mümteni'dir. Zîrâ ayn-ı sâbitelerinin hükmü deñildir. Ve bu sebepten Hakk tarafından onları küfr üzerine cebr lâzım gelmez. Belki onlar kendilerini bihasbi'l-isti'dâd küfr ve dalâl üzerine cebr ettiler. Hakk Teâlâ dahî halk eyledi. Zîrâ, insanın isti'dâdı ne hükmü suâl ve taleb etti ise Hakk Teâlâ hallâkiyeti cihetinden men' etmedi. Ve illâ Hakk Teâlâ'ya sıfat-ı kâmileinde noksan lâzım gelir: **اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْئَلُكَ بِاَنَّكَ اَعْلَمُ** [Allah bundan yücedir.]. İlim ma'lûma tâbi'dir, dedikleri buradan ma'lûmdur. Ve halkda cebr var mıdır yok mudur ve kesb dedikleri nedir bundan mefhûmdur. Zîrâ, kesb mahallin taayyununa dâirdir ki mahall-i kevnîdir. Âbla âsiyâba nazar eyle ki ondan rûnen delîl yoktur. Zîrâ âsiyâb deverânında âbın zarbiyle mecbûriyyet iddiâ eylese kendi kâbiliyeti ile mülzem olur. Pes, onun kâbiliyeti kesbdir. Ve bir üstâd bir nesneyi kağıt veya levh veya gayrî nesne üzerine resm edip îâkirdi eline verse îâkird ol resm üzerine nakl etmekte üstâdın tahdîd ettiğî mahallî tecâvüz etmez. Ma'a-hâzâ kendisi nakl etmekte muhtâr.

Pes, hayır ve şer levh-i zâtta mürtesimdir. Ona tecâvüz etmek olmaz. Bir kimse kesemde altın vardır, bana onu çıkar ve yedime ver deyû âhire emr eylese ol dahî kîsede felesden ya'nî mangırın gayrîsinî bulmasa sâhib-i kîse ne demelle kâdir [52b] olur. Zîrâ kîsesinde bulunan odur. Bu sûrette kendini levh etsin. Nitekim hadîste gelir: **اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْئَلُكَ بِاَنَّكَ اَعْلَمُ** [Ancak kendi nefsinı kınasın.].³⁵⁴ Bu cihetten şerri Allah Teâlâ'ya isnâd eylemeğî terk edeptir, ma'a-hâzâ emrîdir. Onun için lisân-ı brâhîm'den aleyhissellem Kur'an'da gelir: **اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْئَلُكَ بِاَنَّكَ اَعْلَمُ** (Uarâ, 26/80) [Hastalandım zaman bana, O şifâ verir.]. Ya'nî marazı kendi nefsine ve şifâyı Hakk'a nisbet eyledi. Eşerçi ki ba'zı evliyâdan **اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْئَلُكَ بِاَنَّكَ اَعْلَمُ** [Doktor beni hasta etti.] dahî vâki'dir. Velakin **اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْئَلُكَ بِاَنَّكَ اَعْلَمُ** [Allah beni hasta etti.] demeyip emrâzı tabîbe isnâd ettiğî dahî edeptir ve lisân-ı Hızır'dan gelir, aleyhissellem: **اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْئَلُكَ بِاَنَّكَ اَعْلَمُ** (Kehf, 18/79) [Onu kusurlu kılmak istedim.]. Ya'nî ayıbı kendi irâdetine havâle edip sonra hayrı da

³⁵⁴ İbn Mâce, *Sahîh*, XII, 329 (5521); Dârimî, *Sünen*, II, 142 (2063); Ahmed İbn Hanbel, *Müsneid*, II, 263 (7559)

اَمْ لَكُمْ اَنْتُمْ (Kehf, 18/82) [Onun için Rabbin istedi.] dedi. Ve mü'min-i cinden gelir: اَمْ لَكُمْ (Cin, 72/10) [Yeryüzündekilere kötülük mü murat edildi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi?]. Bu cihetten hadîste gelir: اَمْ لَكُمْ [Her sana ait değildir.]³⁵⁵ Mü'min karındâ bu makâm esrâr-ı kader makâmıdır. Zevki nasîb olsa aklın çûn ü çırâsı kalmaz. Ve deryâyâ vâsıl olan sel gibi hâmû olur. Velakin mü'kilât-ı 'ulûm ve mu'zilât-ı ahvâldendir. Hâlâ eğer kendîni îmân ve tâat ve hayr ve hasenât üzerine buldunsa lûkûr-güzârlıkta taksîr etme. Zîrâ ayn-ı sâbitende olan hüsn-i isti'dâd-ı ezeli mir'ât-ı ebedde zâhir olmuştur.

Mahkîdir ki Bel'âm bin Bâûr³⁵⁶ bu kadar kerâmetten sonra îmândan münselih oldu. Zîrâ bir kerre ni'met-i îmâna lûkr etmedi deyû mestûrdur. Ve Hatmu'l-evliyâ buyurmuştur ki: Allah Teâlâ'yı gördüm ki Deccâlin lekâsı için ağılardı. Hakk Teâlâ'nın ağlaması ve gülmesi ve ferhi ve nüzûlü ve bunların emsâli nu'ût-i kevnîye ki hakkında âyât ve ehâdîs de vâki' olmuştur. Murâd-ı Hakk olduğu üzere îmân getirip te'vîl ve keyfiyyetinden bahs etmemek gerektir. Nitekim 'ukûl-i za'îfe ehli te'vîl etmişlerdir. Fe-emmâ ehlullah onları bu hususta ta'yîb ve tahtie [53a] etmişlerdir. Ve Hakk Teâlâ'nın mertebe-i sıfâtta temessülü câiz olduğu bâlâda mürûr eyledi.

Ve Deccâlin lekâsından murâd lekâ-i zâtıdır ki küfürdür. Ve ehl-i kefare âhirette yoktur. Zîrâ ahiretten murâd cennettir. Ve âkibet mutlaka mü'min ve muttakî olanlarındır. Nitekim Kur'ân'da gelir: اَمْ لَكُمْ (A'raf, 7/128) [Âkibet ise muttakilerindir.]. Ve bu sır üzerinedir ki, Deccâlin sâî gözü a'verdir ya'nî ayn-ı yûsrâsı var velakin ayn-ı yûmnâsı yoktur. Zîrâ, Deccâlin hakîkati dünyâdan ibârettir ki sol tarafta olan göz ona nâzırdır. Nitekim saî cânibinde olan çelîm ahirete dâirdir. Bu cihettendir ki kıyâmette sü'dâyı arlın sâîna koyup oradan cennete ve e'kiyâyı soluna koyup oradan cehenneme sevk etseler gerektir.

Pes, saâdet ehli yemîne ki ikbâl onlarındır. Ve zulumât-ı kıyâmette envâr-ı mü'minîn taraf-ı yemîn ve kuddâmde sa'y etmek buradandır. Ve kuddâm mukarrebîn

³⁵⁵ Beyhâkî, *Sünen*, II, 33 (2176)

³⁵⁶ Bel'âm b. Bâûr: Tevrat ve İslâmî kaynaklarda, önceleri iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Mûsâ ve kavmi aleyhine hile tertipleddiği için cezalandırıldığı rivayet edilen kişidir. Bkz. Ömer Faruk Harman, *D A*, V, 389

cihetîdir ki insanın cephesi ona nâzırdır. Bu cihetten tıraş oldukları vakitte cepheden bed' ettirirler. Zîrâ ayn-ı cânip hakîkattır. Nitekim ebrâr sâî taraftan bed' ettirirler ki mahz-ı semt-i cennettir. Vusûl tarafından bed' etmek memnû'dur, zîrâ mevâcihe-i cehennemdir. Ve Rasûlullah'ın sallallahu aleyhi ve sellem ihrâmdan ihlâlde hallâka sâî cânîplerini i'âret ettikleri iki vech içindir. Biri budur ki umûm-i mü'minîni irâddır. Zîrâ ekser nâs ebrâr makûlesîdir. Ve biri dahî budur ki onların vücûdları ser-tâ-be-pâ vech olmakla yemîn-i vecîheleri berâberdir. Nitekim bâlâda mürûr eyledi. Ve bu ma'nâda mesel-i me'âhûr-i Türkî'dir ki, erenlerin sâî ve solu birdir derler, ma'rifet-i latîfedir. Fe-emmâ zevkle idrâk etmelidir: **W#12T% 11 111 W00R0** .

Nazm:

Tâ-be-key kayd-ı e -cihet ey dil

Kıblenî âlem-i itlâk eyle

Sâ ı ve solu gözetme git yoluna

Maksadın Hazret-i Hallâk eyle

Ve Kur'ân'da gelir:

Allah cesâreti sever.].³⁶⁰ Me

Ve Kur'ân'da gelir: ﴿لَا تَتَّبِعُوا الْاَهْلَ الْاِثْمِ وَالْاَهْلَ الْاِثْمِ لَا يَرْجُوا عَذَابَ اللَّهِ﴾ (İnsan, 76/30) [Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.]. Ya'nî sizin me'liyyetiniz Hakk'ın me'liyyetine tâbi'dir. Hatta

yaratacaksın?] dedikleri i'tirâzlarından deñil idi. Eñerçi ki fi'l-cümle râihası vardır, zîrâ melâike-i nûrâniyeden zulumâta müteallik nesne sâdır olmaz. Veyahud melâike-i arzıyye idi ki, bunlar me'mûr ve menhîlerdir. Melâike-i melekûtiye ise me'mûrlardır fakat. Pes, aralarında fark hâsıl oldu. Zîrâ, menhî olanın ne'esi me'mûrdan ednâdır. ÷ol cihetten ki makâmda ehl-i anâsıra mülhaktır. Ve ba'zı melâike vardır ki vech-i arza mülâzimlerdir cinn gibi, semâvâta 'urûç etmezler. Nitekim ba'zı melâike dahî semâvâttan arza nüzûl ve hübü't etmezler. Ve ba'zıları dahî nüzûl ve 'urûca me'zûnlardır. Nitekim mahallinde mübeyyendir.

[56b]

Ve Hârût ve Mârût itlâk olunan melekler ki, ulemâ-i tefsîrin ekserî onların hakkında hatâ-i fâhiñ eyleyip ma'siyetlerine zâhib olmuñlardır. Onlar bu ma'nâdan ma'sûmlardır. Zîrâ, Kur'ân'da gelir: **8 \$2rñ 2ñ 8&ñññ ÷ TE\$2ñ 2ñ ÷ ÷ ÷ 8&Fññ ÷** (Tahrim, 66/6) [Allah'ın kendilerine buyurduñuna karñı gelmeyen ve emredildikleri ÷eyi yapan melekler vardır.]. Pes, bir kimse onların adem-i ismetlerine zâhib olsa redd-i nass etmekle kâfir olur. Husûsan ki semâdan münzel oldukları mütevâtirdir. Ehl-i melekût ise tab'-ı nûraynları sebebiyle ekl ve ÷ürb ve menâm ve havâss-ı tabâi'-i kesîfe ve levâzım-ı anâsır-ı galîzadan müberrâlardır. Suâl olunursa ki: Câizdir ki tab'-ı bellere tahvîl olunmakla bellere gibi ma'sûm olmayalar? Cevab budur ki: Tahvîl-i mezkûrde kalb-i hakîkat vardır. Hakâiki ise istihâle etmek muhâldir. Zîrâ, hayret ve adem-i i'timâda müeddî olur.

Pes, Hârut ve Mârût'un vech-i arzda sûret-i bellerde temessül ettikleri Cebrâil'in sûret-i Dihye'de temessülü gibidir ki, bu temessül onları hakîkat-ı melekîyyeden ihrâç etmez. Nitekim insan-ı kâmil âlem-i melekûte 'urûç edip sûret-i melekde temessül eylese, bu temessül onu hakîkat-ı belleriyyeden çıkarmaz. Zîrâ, temessül ve tetavvur dedikleri mâdde-i asliyye üzerine ârız olan hâldir. Ve ârız ma'rûzun zâtını tañyir etmez. Nitekim Habeñî ve Zencî'nin sevâdı lâzım-ı hakîkatı deñildir, belki sûretine lâzımdır. Ve illâ cemî'-i efrâd-ı bellere esved-i bellere mütehavvil olmaz. Ve insan dahî böyledir. Belki insan melek ve evsâfiyle muttasıf olur, Hazret-i İdrîs aleyhissellem on âltı sene ekl ve ÷ürb ve hâbtan münkatî' olduñu gibi. Ve melek gibi mürevvihın olur Hızır aleyhissellem gibi, zîrâ rûhâniyyet ve [57a]

nûrâniyyeti gâlibtir. Ve leyleh Bedreddîni'l-Maslûb³⁶¹ ki Hazret-i İlsâ'ya rûh-i mücessem demiştir, galattır. Zîrâ, İlsâ Meryem'den tevellüd etmiştir -aleyhimâ essellem- ve haklarında **يَا هَذَانِ بَايَعَا** (Maide, 5/75) [Her ikisi de yemek yerlerdi.] vârid olmuştur. Pes, nice rûh mücessem olur. Ve hakikat-ı beşerîyye ile kıyâm etmek ilm-i beşerin ilm-i melekten ziyâdeliğini münâfi deşildir. Zîrâ, kalb hâlidir ki inkişâf ve tecelliden hâsıl olur. **ثُمَّ نُنَادِيهِمْ** (Âl-i İmran, 3/74) [Rahmetini dilediğine tahsis eder.].

Ve bundan fehmi olunur ki insan-ı kâmilde ne kadar kuvey var ise yine ba‘de‘t-tezkiye usûlu üzerine bâkîdir. Velakin ke‘lf ve tecellî ile müstetir ve muhte‘fî olmuştur. ‘Ol mâ‘-i cârî ki fer‘linê elvân-ı ruhâmdan ederler. Sıvanın üzerine aktı‘ı vakitte elvân-ı ruhâm görünmez. Me‘ler cüz‘î âsârî görüne e‘ler âb-ı kesîr de‘lil ise. Ma‘a-hâzâ her ruhâm levn-i mahsûsi ile kâim ve hükmî civârında olana sârî de‘ildir, belki her biri yerli yerinde müteayyindir. Usûl ve ahvâl-i kuvve dahî böyledir. Teemmül olunmak gerektir. Ve e‘ler usûl bi‘l-küllîye munkali‘ olsa müntehî olanlar hadd-i teklîften bîrûn olup hakîkat-ı melekiyyeye istihâle lâzım olur. Zîrâ, ahkâmın bir nev‘î nehiydir. Ve melekte nehî olmaz, e‘lerçî fi‘l-cümle isyân kuvvetinde ise de. Nitekim adem-i isyânla medh olundukları onu il‘âr eder. Meselâ bir kimseyi medh edip ‘bu kimse ta‘l yemez deseler bu söz medh olmaz. Zîrâ, ekl-i hacet etmek aslında ‘ân-ı insandan de‘ildir. Ve insan-ı kâmil ismette melek ile mü‘terektir. ‘bu kadar vardır ki melekte olan ibâdet fi‘l-asl tabî‘dir, zîrâ nûrdan matbû‘dur. ‘nsanda ise teklîfidir, zîrâ türâbtan mahlûktur. Ve cinn dahî böyledir, zîrâ nârdan vücuda gelmiştir.

Ve insanın ismeti imtinâ'un bi'l-gayr makûlesidir, ismet-i enbiyâ gibi. Ya'nî Hakk'ın mürâatiyle ma'sûmdur. Böyle ki nefsi ile tahliye olunsa ma'siyet îânındandır. Ve bekâ-i imkândan ötürü hadîste gelir: **b** **16** **0** **Sv** ; **A00** **00** **W0-0** **bTU0** **aR0** **12** [Ey Allah'ım! Beni bir göz açıp kapayıncaya veya daha az bir zaman

nefsimin eline bırakma.].³⁶² Ve Kur'ân'da gelir: ﴿فَتَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَعَلَّكَ تُبَارِكُ﴾ (Fetih, 48/2) [Böylece Allah senin geçmişi ve gelecek günahını bağışlar.]. Ya'nî, lafz-ı ma'fîret ba'zı zellâtın sudûrunu il'âr eder. Ve ma'fûr olduğu zenbin sûrî olduğuna delâlet eder. Zîrâ, ma'sûmda hakikat-ı zenb olmaz. Binaen alâ-hâza vâki' olan suver-i zenb mestûre olup isârî sâbît olur. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿وَلَا يَجْعَلُ اللَّهُ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ﴾ (Nisa, 4/48) [Allah, kendisine ortak koşulmasını asla affetmez.]. Ya'nî, öirkin ma'fûr ve mestûr olmadığı adem-i vücûdundandır. Zîrâ, mü'rikin tevehhüm-i taaddüd etmesinden hakikat-ı tevhi'd âlemden mürtefi' olmaz. Pes, sûret-i öirk vardır, mü'minin ba'zı akvâli ve ef'âli kendine veya Zeyd ve Amr'a nisbet etmesi gibi. Velakin mü'mine göre ma'fûrdur. Zîrâ, mü'min fi'l-asl muvahhiddir, kâfir böyle değildir. Pes, kâfir tevehhüm ve teaddüt ile muazzeb olur.

Ve bu takrîrden ma'lûm oldu ki, ins ve cinn ve melekten her biri hakikat-ı mahsûsadır ki hakâikta muhtelif oldukları gibi sûverde dahî mütebâyinlerdir. Ve melek ve cinn beller sûretinde zâhir olduğu bi-tariki't-temessüldür. Hattâ melekü'l-mevt bile herkesin ameline göre temessül edip görünür, tâ ki insanın ve amelinin hüsn ve kabîhi zâhir ola. Zîrâ, hakikat-ı melekiyyesi sûretiyle temessülde fâyide yoktur. Verâî dahî onun mü'âhedesine tâkat getirmez. Hattâ Rasûlüllah sallallahu aleyhi vesellem kî, Cebrâil ona yirmi üç senede dört bin kere nüzûl etmiştir. Bu [58a] nezelâtın cümlesi temessül üzerinedir. Kimi âlem-i histe ve kimi dahî insilâhta. Ve onu sûret-i asliyyesi üzerine ancak iki defa mü'âhede etmişlerdir. Biri Cebel-i Hirâ'da ki hâlâ ona Cebel-i Nûr derler. Orada bî-tâkât olup ma'îyyün aleyh oldular. Ve biri dahî leyle-i Mi'râç'ta Sidreti'l-müntehâdaki makâm-ı Cebrâil'dir. Ve orada müte'ayyir olmadılar. Zîrâ, evvelki âlem-i mülkte vâki' oldu ki zîk ve kesiftir ve mahall-i farktır. Ve ikincisî âlem-i melekûtte hâsıl oldu ki vâsi' ve latiftir ve makâm-ı cemi'dir. Ve mülk-i kısm-ı vâhiddir ki ancak mutî' ve sa'îd ve nûrânîdir. Ve onlarda âsî ve öakî ve zulmânî olmaz. Ve Hârût ve Mârût'un muâhazeleri bituriki'l-'itâbdır. Nitekim ba'zı havâss-ı bellere vâki' olur.

Ve cin iki kısımdır ki biri mü'min ve mutî' ve biri kâfir-i âsîdir. Kısm-ı evvele cinn ve kısm-ı sâniye öeytân itlâk olunur. Pes, cinn ve öeytân hakikat-ı

³⁶² el-Münavî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 116

vâhidedir ki nârdan mahlûktur. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿ ۝ ۱۲ ۝ ۚ ۝ ۲ ۝ ۱۲ ۝ ۸ ۝ ۱ ۝ ۱۱ ۝ ۱۲ ۝ ﴾ (Rahman, 55/15) [Cinleri de hâlis ateşten yarattı.]. Ve İyâtînin ba'zısının î mânî nüfûs-i emmârenin mutmainne olması gibidir. Ve İblîs'in adem-i î mânînden küllü İyâtînin dahî adem-i î mânî lâzım gelmez. Nitekim Ebû Cehl ve Deccâl ve emsâli küfr üzerine makbûz oldular. Velakin onlarla hem-pâ olan nice mürrikler âme bend-i İslâm oldular. Ve ins dahî cinn gibi iki kısımdır ki bunların dahî sü'dâsî ve eîkiyâsî vardır. Ve sü'dâ ve eîkiyâ hakikat-ı vâhidedir ki türâbtan mahlûktur. Vem

e rkr ten(i)2.0ü71(h)0.879(t)-8.734759(e)-2.0301()-111.0E teu Vnkiâ(n)0.8711586(k)0.8713()-217.13((

Pes, irâdet ile mü'min ve mülâhede ile muhsin olmak gerektir. Ve bu iki mertebenin fevkinde nübüvvet ve risâlet vardır ki hâlâ bâbı mesdûddur. Nitekim [59b] hadîste gelir: (﴿\$`< L6740 k&4W L<ER [Peygamberlik gitti, tebîrât kaldı.])³⁶⁴ Ve bu makâmda dahî kelâm-ı kesîr vardır. Velakin mahallin tahammülü yoktur. Zikr olunan esrârı fehm eden ârife ebvâb-ı ilâârât meftûhadır.

Nazm:

*Açılmaz bâb-ı ma'nâ elde miftâh olmasa evvel
Ki ilim ve i'tikâdî dilde muhkem kılmasa evvel
Nice tahkîk-i ders-i ma'rîfet eyler bu mecliste
Hakîkatta bu fenn-i a k-ı pâki bilmesa evvel
râdet subh-i kâzib sûretûdir olmasa sâdık
Döner târîk olur âhir afak âçılmasa evvel
Erdi âkibet sırr-ı menzil-i maksûda her sâlik
E er do ru gidip semte yolu yanılmasa evvel
Nîce yüz gösterir âyîne-i dil dîde-i câna
Onu bir ehl-i dil jenkâr-ı gamdan silmesa evvel
Zer-i hâlis gibi sâf olmaz yed-i cevherî onun
Bu a kın âte inde dil yanıp yakılmasa evvel
Belirmezdi eser-i levh-i dil üzere Hakkıyâ her kez
Kalem-den nak -ı Hakk hakkında ger yazılmasa evvel*

Vâllahu'l-kâdiru'l-mürîd ve hüve'l-bâdî'r-reîd

L M _ B ' : L AD

Kadîr ismi te'hîr olundu. Zîrâ kudret irâdetin levâzımındandır. Ve bu dört isim evtâd-ı erbaaya dâirdir. Nitekim tafsîli *Kitâbu'l-Hitâb*'ımızdadır.³⁶⁵ Ve kudret

³⁶⁴ Tirmizî, Rüyâ 2; İbn Mâce, Rüyâ 1; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, V, 404

³⁶⁵ Bursevî'nin itikad, ibâdet, tasavvuf ve tarîkatlerle ilgili konuları ele aldığı bir eseridir. Eser yirmi bölümden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Namlı, *smâil Hakkı Bursevî, Hayâtı, Eserleri, Tarîkat anlayı* 1, s. 190

kadrdendir. Zîrâ, kâdir fi'linî muktezâ-yı irâdeti olan miktâr üzerine îkâ' eder. Böyle ki eğer ol fi'lî vefk-i irâdet üzerine vücûda getirmele kâdir olmasa âciz olur. Allah Teâlâ aczden münezzehtir. Pes, kudret aczin mukâbilidir, kuvvet za'fın mukâbili olduğu gibi. Velakin kuvvet bellere ve sâir hayvâna göre ıddet ve salâbet-i bünyeden ibârettir ki onunla ef'âl-i âkkaya mütemekkin olur. Hakk Teâlâ'ya nisbet ile ise [60a] lâzım olan ef'âl-i âkkaya temekkündür. Nitekim semavât ve arz ve cibâlî halk eyledi. Ve onları imsâk ve hıfz etti. Nitekim Kur'an'da gelir: **وَاللَّهُ يَكُونُ لَكُمْ عِلْمُ مَا تُفْعَلُونَ** (Bakara, 2/255) [Onların her ikisini de görüp gözetmek O'na bir ağırlık vermez.] Ve yine gelir: **وَاللَّهُ يَكُونُ لَكُمْ عِلْمُ مَا تُفْعَلُونَ** (Fatır, 35/41) [Doğrusu gökleri ve yeri yok oluvermekten Allah tutuyor.]

Bu âyetlerde teemmül eyle ki Allah Teâlâ ecrâm-ı sakîleyi tevcihle imsâk eyler tâ ki kudret ve kuvvetinin hakîkatı sana zâhir ola. Ve kendi kudretinî mahlûkâtında izhâr ettiğî gibi ba'zı mahlûkâtını dahî mezâhir-i kudret eyledi. Cebrâîl gibi ki heft-aded medâin-i kavm-i Hazret-i Lût aleyhissellem ser-âh-bâlî ile ka'r-i serâdan evc-i süreyyâya ref' edip ser-engûn eyledi. Ve Buhtu'n-Nasr³⁶⁶ hakkında gelir: **وَاللَّهُ يَكُونُ لَكُمْ عِلْمُ مَا تُفْعَلُونَ** (İsrâ, 17/5) [Üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik.]. Ya'nî Buhtu'n-Nasr ve kavmî keferi iken ne mertebede ashâb-ı ıddet ve be's idiler. Ve hazerât-ı ashâb radiyallahu anhum haklarında gelir: **وَاللَّهُ يَكُونُ لَكُمْ عِلْمُ مَا تُفْعَلُونَ** (Fetih, 48/29) [Kâfirlere karşı çetin.]. İşte kiminde kuvvet-i ceset ve kiminde kuvvet-i kudsiyye îdâ' olundu. Hattâ Hazret-i Murtezâ kerremallahu vechehû bâb-ı Hayberî kal' ve tarh ettikte altmış yetmiş kadar kimse müctema' olup yerinden tahrîk edemediler ve sırrından suâl olundukta dediler ki: **وَاللَّهُ يَكُونُ لَكُمْ عِلْمُ مَا تُفْعَلُونَ** (Fetih, 48/29) [Kâfirlere karşı çetin.]. İşte kiminde kuvvet-i ceset ve kiminde kuvvet-i kudsiyye îdâ' olundu. Hattâ Hazret-i Murtezâ kerremallahu vechehû bâb-ı Hayberî kal' ve tarh ettikte altmış yetmiş kadar kimse müctema' olup yerinden tahrîk edemediler ve sırrından suâl olundukta dediler ki: **وَاللَّهُ يَكُونُ لَكُمْ عِلْمُ مَا تُفْعَلُونَ** (Fetih, 48/29) [Kâfirlere karşı çetin.]. İşte kiminde kuvvet-i ceset ve kiminde kuvvet-i kudsiyye îdâ' olundu. Hattâ Hazret-i Murtezâ kerremallahu vechehû bâb-ı Hayberî kal' ve tarh ettikte altmış yetmiş kadar kimse müctema' olup yerinden tahrîk edemediler ve sırrından suâl olundukta dediler ki: **وَاللَّهُ يَكُونُ لَكُمْ عِلْمُ مَا تُفْعَلُونَ** (Fetih, 48/29) [Kâfirlere karşı çetin.]. İşte kiminde kuvvet-i ceset ve kiminde kuvvet-i kudsiyye îdâ' olundu. Hattâ Hazret-i Murtezâ kerremallahu vechehû bâb-ı Hayberî kal' ve tarh ettikte altmış yetmiş kadar kimse müctema' olup yerinden tahrîk edemediler ve sırrından suâl olundukta dediler ki: **وَاللَّهُ يَكُونُ لَكُمْ عِلْمُ مَا تُفْعَلُونَ** (Fetih, 48/29) [Kâfirlere karşı çetin.]. İşte kiminde kuvvet-i ceset ve kiminde kuvvet-i kudsiyye îdâ' olundu. Hattâ Hazret-i Murtezâ kerremallahu vechehû bâb-ı Hayberî kal' ve tarh ettikte altmış yetmiş kadar kimse müctema' olup yerinden tahrîk edemediler ve sırrından suâl olundukta dediler ki: **وَاللَّهُ يَكُونُ Lَكُمْ EILMÜ MÂ TUF'ELÜNÜ** . [Ben Hayber'in kapısını bedenî kuvvet ve gıdâî hareketle sökmedim. Fakat onu melekî bir kuvvetle ve Rabbinin nûriyle aydınlanmış bir nefisle desteklendim.] Ve ba'zı muhaddisîn gerçi bu kıssanın aslını cerh ederler. Velakin mecrûh olduklarındandır. Zîrâ Hazret-i Alî'den bu makûle nevâdir mütevâtirdir.

Nazm:

³⁶⁶ Milattan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralı. Bkz. Ömer Faruk Harman, "Buhtu'n-Nasr", **D A**, VI

Bununla olurlar olanlar velî

Cihânın öyle dûrsûn k l u kâlî ey Receb Pâ â

180

¶ [Nefsini bilen Rabbini bilir.]³⁶⁷ Ya'nî bir kimse hâlini bilse ki imkân-ı ademîdir ve vücûdunu anlasa ki vücûd-i izâfîdir ol kimse vücûd-i hakîkînin Rabbine ihtisâsını bulur. Pes, vücûd-i hakîkî Allah Teâlâ'nın olıcak cemî'-i kemâlât dahî fi'l-hakîka O'nundur. Nitekim ekâlîm pâdiâhındır, velakin zabtını her kime tevcîh ederse ol [61a] dahî pâdiâh kuvveti ile ol ekâlîm ve memâlikte zî-kudret olur.

Nazm:

***Mahv eyleyip râh-ı Hakk'ta vücûdu
Hakk dilinde tevhîd eder â ıklar
Ref' edip dillerden cümle kuyûdî
Hakk dilinden tevhîd eder â ıklar
Pâdi âh vezîri vekil eyledi
Senin elin benim elimdir dedi
Hakk söyledi her ne söz kim söyledi
Hakk dilinden tevhîd eder â ıklar
Bedenleri erir fenâyâ gider
Gönülleri uçar hevâyâ gider
Fenâ bulur varlık bekâyâ gider
Hakk dilinden tevhîd eder â ıklar
Akl u fikrî âte lere yandırıp
Cânu u dilî feyz-i Hakk'a kândırıp
Zikr-i Hakk'ı ey Hakkı uyandırıp
Hakk dilinde tevhîd eder â ıklar***

Beîim bu Hakkı gedânın cerâetine bakıp ta'n etmeyesin ve ona buîz ve
¶araz tutmayasın. Zîrâ bâb-ı Hakk'a mülâzım bir kalb-i sâlim dervîttir ki gûl-i cânî
hitâb-ı gaybî semâ' ettikte rebâb dili dahî çalmaya baîlar. Ve tahta pâre üstünde zîr ü
bemm gibi hâmesinin tûtârî levh üzerinde âvâz verip iîler. Gayretinden cihânda gayr
olmadıîın söyler. Ve sırr-ı hakîkati mehmân serâ-yı sûrete tenzîl edip kullara îâhden
haber eyler. Zîrâ elezz eîyâ ma'rifetullah ve halvethâne-i dilde müîâhede-i îâhdır.
Kudretin var ise söyle ve kudretin miktârı bir eser eyle. Tâ ki ehl-i fehm olanlar

³⁶⁷ Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, II, 343 (2532)

zevkyâb olalar ve eserinden müessiri bileler ve menzilinî bûlâlar ve hakka'l-yakîne erip feyz-i yârla dolalar. Ve Kur'ân'da gelir ki: ﴿فَبِمَا نُنْزِلُكَ فِيهَا وَفِي قُلُوبِ النَّاسِ كِبَرًا﴾ (Bakara, 2/57) [Üzerinize kudret helvası ve bıldırcın indirdik.]. Ya'nî Benî İsrâîl tîhde âlem-i kudretten menne ve selvâ yerlerdi ki biri terencübîn ve biri dahî semân-ı semîn idi. [61b] Velakin bu âlem-i kudretin kadrinî bilmediler. Zîrâ, bu kadar eserini müâhede ederken âlem-i hikmete iltifât edip, ﴿وَقَالَ يٰٓأَيُّهَا الْمَلَأُو۟ا۟ بِهِۦ قُلُوبًا قُلُوبًا﴾ (Bakara, 2/61) [Ey Musa, biz tek çellit yemeğe asla katlanamayacağız.] dediler. Allah Teâlâ buyurdu ki: ﴿وَقَالَ يٰٓأَيُّهَا الْمَلَأُو۟ا۟ بِهِۦ قُلُوبًا قُلُوبًا﴾ (Bakara, 2/61) [“O üstün olanı daha aklı olanla deñdirmek mi istiyorsunuz?”]. Ya'nî âlem-i kudretten bi-lâ-ta'b hâsıl olan nesne âlem-i hikmette esbâbla vücûda gelenden hayırlıdır. Zîrâ, âlem-i hikmet âlem-i esbâbtır.

Ve esbâbın medârî insandır. Ya'nî insan matlûbu olan nesnenin gerek maâl olsun ve gerek gayrî olsun esbâbına taalluk etmedikçe vücûd bulmaz. Meğer nâdir ola ki âlem-i kudretten bi-lâ-sebeb zuhûr eyleye, ehl-i tevekkülün fütûhu gibi. Ve telëbbüs-i esbâbla vücûd bulan nesnede ise harac vardır. Pes, onlar esbâb yüzünden haracî ihtiyâr etmeleriyle a'lâyî terk edip ednâyî aldılar. Onun için Hakk buyurur: ﴿وَقَالَ يٰٓأَيُّهَا الْمَلَأُو۟ا۟ بِهِۦ قُلُوبًا قُلُوبًا﴾ (Bakara, 2/61) [Bir kasabaya konaklayın. O vakit istediğiniz elbette olacaktır.]. Ya'nî siz hâlâ tîh-i kudrettesiniz. Mısır-ı hikmete dâhil olmadıkça matlûbunuz vücûd bulmaz. Ve bunların terk-i edeblerinden ötürü ilâ haze'l-ân halk içinde rençberlik dedikleri ma'nâ kaldı. Ve halk tahsîl-i maâl için envâ-i sanâia ve kâra düğüler. Tâ ki bu zahmeti çekip, ﴿وَقَالَ يٰٓأَيُّهَا الْمَلَأُو۟ا۟ بِهِۦ قُلُوبًا قُلُوبًا﴾ (Meryem, 19/62) [Orada sabah akşam rızıkları da hazırdır.] mücibince cennette olan isâr-ı kudrete öükr eyleyeler. Ve bundan fehm olundu ki fi'l-asl sükûn hareketten evlâdır, zîrâ asıldır. Ve hareket emr-i ârız ileidir.

Pes, ehlullah âlem-i kudrete nazar edip sâkin oldular, zîrâ muktezâ-yı cemi'dir. Ve avâm-ı nâs âlem-i hikmete bakıp müteharrik oldular, zîrâ müceb-i farktır. Velakin harekette âart budur ki Hakk'la müteharrik ola, nefsine müdâhil ettirmeye. Ve illâ kârî meymûn olmaz ve gâyetinde bereketinden dahî bulamaz. [62a] Binâen alâ-hâzâ ıslâh-ı niyyât etmek lâzımdır. Ya'nî kesb için bîrûn olduğı vakitte imtisâl-i emr-i ilâhî ve def'-i zarûret-i ıyâl ve hidmet-i ibâdât niyyet eyleye. Zîrâ,

Pes, insan-ı kâmilin kalbini ihyâ eylemek ihyâ-i sûret etmekten evlâdır. Zîrâ ma'nâdır. Nitekim Hacer-i esvede mübâyaa ve onu takbilden insan-ı kâmilin mübâyaaası ve dest-bûsî onun fevkindedir. Ve Mûsâ aleyhissellem Hazret-i Ûayb'ın alnânâmînî sekâ ettikten sonra bir ðecere sâyesine gelip: ﴿يَا أَيُّهَا الْمَلَأُؤُونَ﴾ (Kasas, 28/24) [Rabbim! Doğrusu bana indireceğün her hayra muhtacım.] dedi. Zîrâ, ol vakitte gerisne/câyî idi. Ve yüzünü âlem-i kudrete tuttu. Çünkü maslahat-ı sakîde bulunmu idi. Ûayb aleyhissellem tarafından müda'av olup maksûd olan taâm husûle geldikte sonra ona dâmâd olma müeddî oldu. Ve hizmetî sebebiyle âhir derece-i nübüvvet buldu. İşte fisebîllah hidmetin ecir böyledir. Ve Kur'ân'da gelir:

Ve her mevcûdun eîler rûhânî ve eîler cismânî gıdâ cihetinden Hakk’a intisâbı vardır. Tâ ki ol gıdâyı ifâza eyleye ve vücûduna bekâ hâsıl ola. Ve insanın mevcûdâtının esmâ yüzünden ecma’î olmakla her vecihle Hakk’a ihtiyâcî vardır. Nitekim hadîste gelir: **اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَسْئَلُكَ بِاَنْتَ اَعْلَمُ بِاَسْمَائِكَ وَاَسْمَائِكَ اَعْلَمُ بِاَسْمَائِكَ** [Allahım, Sana muhtâc olmakla beni

müsta‘nî kıl.]³⁶⁸ Ya‘nî mü‘min e‘ler Hakk’a ârif olup e‘ler izâfetten tecerrüdî ve e‘ler mezâhirde tecellîsî hasebiyle ona muhtâç oldu‘un idrâk ederse Hakk’ın gınâsıyla ganî olur. Zîrâ, öyle ganînin fakîri olmak dahî gınâdandır. Ve e‘ler bu ma‘nâdan gâfil olsa ne kadar dest-gâh ve kudret sâhibi olursa da yine fakirdir.

El-hâsıl insan her nereye bâ‘ vursa ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (Bakara, 2/115) [Nereye dönerseniz dönün Allah’ın yönü ordadır.] vefkınca orada bir ism-i ilâhî sergösterir. Zîrâ, maksûd olan müteayyindir, taayyün de‘il. Onun için dediler ki vâsitaya lûkûr dahî Hakk’a lûkûrdür. Zîrâ, vâsitada ni‘met ile zuhûr eden Hakk’tır ki mün‘im-i hakîkîdir. Bu cihetten bir ednâ nesne vâsıl olsa tahkîr etmemek gerektir. Zîrâ, o atânın ednâlı‘ı vesîlenin zîklı‘ındandır. Yoksa mün‘im-i hakîkînin de‘il. Bu hûd ma‘lûmdur ki her vâki‘ olan kemâl eseri Hakk’a göre de‘ildir, min haysü hüve belki halkadır.

Pes, halkın dârlı‘ından Hakk’ın dârlı‘ı lâzım gelmez. Ve za‘f ve acz dahî böyledir. Zîrâ, Hakk Kavî ve Kadîr ve Metîndir. El-hâsıl ol atâyı ol vecihle kabul etmek gerektir. Ve e‘ler ol mu‘tî zem olunursa taayyünü cihetinden bî-isti‘dât [63a] oldu‘u üzerine zemm olunur. Ve e‘ler Hakk’a tecâvüz ederse küfr olur. Ve bu ma‘nâdan ötürü bir kimsenin hâcefî olsa onu mutlakâ Allah Teâlâ’dan bi-lâ-vâsita taleb eyleye. Zîrâ, Allah Teâlâ cümleden ya‘nî cemî‘-i esmâdan aktardır. Ve e‘ler mahlûktan taleb ederse kutba teveccüh eyleye. Zîrâ, ismî yüzünden ecma‘dır. Ya‘nî kutbun yüzünden Allah Teâlâ’dan taleb eyleye. Ol cihetten ki kutbun isminde vüs‘at vardır. Veyahud sultân-ı zâhire veyahud vükelâsından birinden isteye. Zîrâ, bunların isimlerînin külliyyeti cihetinden halkı i‘nâyeye ziyâde kudretleri vardır. Pes, vasatî’l-hâl onlardan taleb etmek dahî gerçi esmâullah mülâhazasıyla Hakk’tan talebtir. Velakin esmâsî cüz’iye olmakla is‘âf-ı merâma kâdir olmazlar. Ve olsalar dahî kemâl üzerine olmazlar. Mülûk ve onların hükmünde olanlar ise onlar gibi de‘ildir. Velakin kalbini mâsivâdan ziyâde muhâfaza etmelidir. E‘lerçi ârifler kâtında mâsivâ yoktur. Bu sebeptendir ki ba‘zı ehl-i zâhir ehlullah türbelerine ziyâretten men‘ ederler. Zîrâ, züvvâr olanlar keyfiyyet-i ziyâret ve teveccühü bilmezler. Ve matlûbu mahlûktan dilerler. Mahlûk ise acz ve fakrla muttasıftır. Ya‘nî onun sıfat-ı zâtiyyesidir. Ey

³⁶⁸ Beysûnî, *Mevsûatü etrâfi’l-hadîsîn*, II, 257

mü'min eğer bu takrîr olunan ma'nâyı zevkle idrâk ettin ise hakikat-ı tevhîde vâsıl oldun ve ʔirkten bilküllîyye necât buldun. Ve her ne kâr tuttun ise Hakk'la tuttun.

Fe-emmâ bu makûle esrârın zevki bihasbî'l-ʔâlib çihil-sâlde hâsıl olur. Ve belki ʔuhûr ve a'vâmın bunda müdâhalesi olmayıp tevfik-i bârî ve ifâza-i feyyâza mevkûftur. Zîrâ nice sâl-hûrdelerdir ki: ﴿يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْكَ كَثْرَتُ دِينِكَ وَلَا هُمْ يَنْصُرُونَ﴾ (Nahl, 16/78) [Allah sizi annelerinizin karnından çıkardıʔı zaman hiçbir ʔey bilmiyordunuz.] sırrı üzerine evvel ve ahîrî yekpâre cehldir. Ve nice civânlar vardır ki rahm-i mâdirde iken kâmil ve tıfl-ı âʔûʔ iken esrâra vâsıl olmuʔlardır. Ve bu fakîr [63b] Hakkı vakt-i ʔebâbetimde sinnim cihetiyle erbaîn gözlerken âlem-i ma'nâdan vârid oldu ki insanın sıddîkiyyetinde sinninin dahlî yoktur. Rasûlullah'ın sallallahu aleyhi vesellem sinn-i ʔerîfleri âltmıʔ üç olmak ʔer'â nâzırdır, denildi. Fe'fhem cidden.

Ve melekûl-mevt mazhar-ı kudrettir. Onun için cebâbire dünyâyı ve ol dahî onları kabz eder. Ve kudreti ol kadardır ki yirmi dört sâatte bin insan rûhu kabz eder. Ve kesret-i makbûzîn ona müzâhme vermez. Pes, ol ma'nâ onun hasâisindendir. Nitekim ʔblîs -aleyhi mâ yestahikku- her sabâh vesveseye kâbil olan sudûrun cümlesine ilkâ-i vesvese eder. Bu dahî onun hasâisindendir. Ve her yüz yirmi sene -ki ömr-i tabîdir- Allah Teâlâ iki ʔahsın vücûdunu tecdîd eder ki biri Hızır aleyhissellem ve biri dahî ʔblîs'dir. Ve dünyânın tamamıyla bunların ömürleri tamam olup biri illiyyîne 'ârîç ve biri dahî siccîne nâzil olur. Ve Hızır'ın nefesî ile ne kadar hayât bulmuʔ var ise onunla mahʔûr olur. Ve ʔblîs'in vesvesesiyle helâk olanlar dahî böyledir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْكَ كَثْرَتُ دِينِكَ وَلَا هُمْ يَنْصُرُونَ﴾ (Saffât, 37/22) [Toplayın mahʔlere o zulmedenleri ve eʔlerini.]. Zîrâ, ezvâctan murâd kuranâ-i sû'dür.

Ve ba'zı seleften menkûldür ki ficâeten vefât edenleri Hazret-i Hızır katl eder. Aslı budur ki Hızır ile'l-ân zinde ve sahâbe-i rasûl 'idâdındandır. Ve ʔerî'atın bâtını ile hükm eder. Zîrâ, velâyet-i hâssası cihetinden vech-i bâtın ile hükmü nâfizdir. Nitekim Hazret-i Mûsâ kıssasında bi-lâ-sebeb katl-ı ʔulâm eyledi. Zîrâ, sebep-i bâtın ile amel etti. Ve fücâî vefât edenlerin dahî ihlâkına sebep-i zâhir yok ise de emr-i hafî ile amel edip katl eder. Bu sebepten erbâb-ı hakâika fiillerinde muâriz [64a] olunmaz. Zîrâ câizdir ki halâklar cihetinden ol hükmü Allah Teâlâ'dan ahz etmiʔ

ola. Elçerçi ki zâhirîn olanlara hafîdir. Ve mevt-i fücâî îmâna zarar vermez. Belki onunla intikâline delâlet eder. Zîrâ, demişlerdir ki bir mü'mini nâgâh katl etseler meselâ kafâsından seyfle zarb etmekle ol kimse kat'ân îmânla makbûz olur. Ve kâfir dahî bu vechile maktûl olsa ol dahî kat'an küfürle me'hûz olur. Zîrâ, maraz veya mevte ûuûr tekaddüm etse küfrü îmâna ve bi'l-aks tebeddül etmek muhtemeldir. İşte bu dahî Hızır'ın kuvvet-i rûhâniyesinden bir ma'nâdır ki melekü'l-mevt hâline mukâribdir. Zîrâ, agâh olur ki bir günde etrâf-ı âlemde nice kimseler fücâeten vefât ederler. Ve efrâd-ı ümmette tasarruf ve kudret böyle olıcak Rasûlullah da -sallallahû aleyhi vesellem- iktidârı nice olmak gerektir, kıyâs oluna.

Ve bu fakîr Hakkı'ya ilhâm olunan salavât-ı şerîfede gelir: **1200Zkq00=1204\$120kV120k120W2120H1200=120:2.** Bir kimse bu salavâtı sıbyân üzerine okusa mahfûz olalar. Ve bu salavatta kudret zikr olundu. Zîrâ, bir A'râbî Rasûlullah'a oğlunu götürüp, “Yâ Rasûlallah! Bu oğlumu âleytân mess etmi

***Ey ruh-i pertev fûrûzun re k-i mihr ü mâhdır
Hüsni-zâtın Yûsuf Ken'ân'e hasret-gâhtır
Âdem ve âlemindir vallahi belki â ıkın
Onsekiz bin âlemi halk eyleyen Allah'tır
Mevlidin müjde-resân oldu cihâna ser-te-ser
Kim do up arz-ı cemâl eden bugün ol âhdır
Merhâbâ ey gelir handan bülbül-i eydâ-yı dil
Her seher-gâhî ve belki her nefes pür-âhdır
Pây-bûsunle mü erreftir zemîn ü âsumân
Dergeh-i kadr-i azîmin ne ulu dergâhdır
Yâ Rasûlallah Hakkı bende i eyle kabul
Âsitâne e hidmeti dâim ona dil-hâhdır***

Ve hadîste gelir ki: "İedîd ve kavî ve kâdir ol kimse deîldir ki gûltîgîrlik edip hasmına gâlip ola. Belki İedîd odur ki inde'l-gazab nefsine mâlik ola."³⁷⁰ Bundandır ki nefis ile cihâd etmek cihâd-ı ekberdir. Ve gazab sıfât-ı seb'-i zemîmedendir ki ebvâb-ı cehennemden bir bâbtır. Ya'nî vücûd-ı insanda yedi sıfat vardır ki (Hicr, 15/44) [Onun yedi kapısı vardır.] mûcibince dûzahın heft derî mukâbelesindedir. Öyle ki eîler ol sıfât tezkiye olunmasa cehennemin yedi kuyûsu kapanmaz. Ve ol sıfât kibr ve ucub ve riyâ ve hased ve gazab ve hubb-i mâl ve hubb-i câhdır. Câh inde'n-nâs kabuldur. Gerek mansıb tarîkiyle olsun ve gerek gayrî vecihle olsun. Ve bezl-i câh etmek ahlâk-ı sûfiyedendir. Ya'nî bir kimse sözü nâfiz olacaının bilse İefâatin dirî etmeye ve mesâlih-i ibâdallahda buluna. Zîrâ, [65a] Rasûlüllah gerçi vahiyle amel ederdi. Velakin ashâb ve ümmeti İefâate terîb eyledi. Zîrâ, esmâ-i ilahiye'nin biri birine irtibâtı vardır. Pes, İefâat-i ümmet makâm-ı mahmûdun u'belerindendir. Mahkîdir ki Hatmu'l-Evliyâ bir günde sultân-ı Haleb'e yüz on yedi mâddede İefâat eyledi. Ve sultân cümlesin kabul edip istiksâr ve istiskâl etmedi. Zîrâ fi'l-cümle hürmet-i makâm ve sırr-ı kelâm belirdi. Fe'fhem cidden ve i'mel bihi kat'an.

Nazm:

³⁷⁰ Buhârî, Edeb 76; Müslim, Birr 108; İmam Malik, **Muvatta**, Hüsni'l-hulk, 12

Mümkün oldukça sözü eyle kabul
Olasın Hakk katında tâ makbûl
Dediler ehl-i dil nefes-i Hakk'tır
Hakkı bil karâr isen Hakk'ı bûl

L M L M _ D L L

Bu iki ism-i kerîf dahî esmâ-i ilahiyye-i külliyyedendir ki zâhir ve bâtın âleme taalluku vardır. Bir mevzu'da derc olundu. Zîrâ, umûr-i izâfiyyedendir. Evvel ol ferddir ki onun sâbiki ve ona mukârin bir nesne

idim. Meğer ol tâife-i cinn yüz otuz seneden berî îikâyet olunan hânede tavattun etmişler imi. Bizi bu kadar müddetten berî mukîm olduğumuz makâmdan niçin ref‘ ve perîlân etmek istersin dediklerinde ben dahî fâri oldum ve herlerinden Allah’a sıldım. El-hâsıl Hakk Teâlâ’nın Âhir olduğı mevcûdâtın fenâsından sonra bekâsıyla ve ervâh-ı cüz’iyenin rûh-i külliye ittisâli ile dir.

Velakin mevcûdâtın fenâsı iki vechiledir. Biri mevt-i tabîi ve fenâ-i suverî ve kıyâmet-i kübrâ ile ve biri dahî mevt-i hükmî ve fenâ-i ma’nevî ve kıyâmet-i suhrâ ile dir. Mevt-i hükmî dediğimiz budur ki cem‘-i mevcûdât vücûtları hâlinde dahî illet-i mûcibelerinden kat‘-ı nazar kendi nefislerinde fânîler ve hâliklerdir. Nitekim Lebîd³⁷¹ demiştir: **وَاللّٰهُ يَوْمَئِذٍ شَهِيدٌ** . [Dikkat edin! Allah’ın gayrında olan her şey bâtıdır.]³⁷² Ve Tenzîl’de gelir: **وَاللّٰهُ يَوْمَئِذٍ شَهِيدٌ** (Kasas, 28/88) [O’nun zatından başka her şey helak olacaktır.]. Ya’nî her nesnenin vechî ki taraf-ı Hakk’a râci‘ olan zâtı ve bilâ-vâsıta sırr-ı vücûdudur, hâlik olmak yoktur. Zîrâ, rûh ilâhîdir. [66a] Ve Hakk Teâlâ fenâ bulmadığı gibi Hakk’a muzâf olan ervâh dahî fenâ bulmaz. Hattâ **وَاللّٰهُ يَوْمَئِذٍ شَهِيدٌ** (Zümer, 39/68) [Ve sûra üflenmiştir. Göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır. Ancak Allah’ın dilediği müstesna.] âyetinde ehl-i sünnet demişlerdir ki müstesnâdan murâd ervâhtır.

Pes, helâk olan, her nesnenin cânib-i halkiyyetidir. Çünkü fenâ bulacaktır. Hâlâ hükmen fânîdir ve usûlu yed-i kudrettedir. Suâl olunursa ki: Çünkü her nesne hâlâ kabza-i kudrettedir, Kur’ân’da mevâzi‘-i kesîrede rucû‘la ta‘bîrin sırrı nedir? Cevab budur ki: Halk esbâb-ı zâhireye nazar ederler. Çünkü sebepten sebebe intikâl ederek sebep-i evvele bâli olalar. Ona rucû‘ derler. Hakk katında ise esbâba iltifât yoktur. Ederçi ki rucû‘ dedikleri hurûc-i mütekaddim ile olur. Eyyâ ise Hakk’tan hurûc ve birûz etmiştir. Pes, hakâik ve ahvâl ona râci‘dir. Ve sûre-i Fatiha’da gelir: **وَاللّٰهُ يَوْمَئِذٍ شَهِيدٌ** (Fatiha, 1/3) [Din gününün sahibidir.]. Ya’nî ismiyyet ile irâd olunduğı

³⁷¹ Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca’fer el-Âmirî el-Câferî (ö.40/660): Câhiliye devrinde de yalamı olan muallaka sahibi İslâm âîri. Hz. Peygamber’in kalplerini İslâm’a ısındırmak amacıyla zekât verdiği kimseler arasındadır. Hz. Peygamber onun yukarıdaki beytini takdir ederek “Hiçbir âîrin ağızından bundan daha doğıru bir söz çıkmadı.” demiştir. Bkz. Süleyman Tülüçü, “Lebîd”, **D A**, XXVII, 122

³⁷² Buhârî, III, 3628; Müslim, IV, 2256

hâlen ne’r ve ha’r-i ma’nevînin kıyâmına delâlet eder. Nitekim demişlerdir ki **02 60** **00000 16# 0 H** [Ariflerin kıyameti daimidir.]. Ve fenâ-i ma’nevî ve kıyâmet-i su’râ âriflere hayât-ı dünyevîyyelerinde hâsıl olan ma’nâdır. Nitekim eserde gelir: **00<000&-&2** **&-&-0 8** [Ölmeden önce ölünüz.].³⁷³ Ya’nî mevt-i ızırârîden evvel bi’l-ihyâ fenâ bulunuz. Ve hadîste gelir: **0&7 00 0E00 1200&06H)!!** **#0 &2b00 0 #0T-\$6:-00R0** [00lerinizde tereddüde düğdüünüzde kabirdekilerden yardım isteyiniz.].³⁷⁴ Zîrâ, ehl-i kubûrdan murâd ehl-i fenâ-i ma’nevîdir. Ve onlardan isti’ânet onların tavassutiyle Hakk’tan taleb-i ‘avndır. Zîrâ, onların esmâsı külliye ve teveccühleri mutlak ve ıfâatları makbûldur ki ıfî-i mücbir sûretindedir. Ki kudemâ-i mülûk erbâb-ı kulûbu e’er sefer ve e’er hazarda istishâb etmekten hâlî de’illerdî. İmdî e’âlî ve edânî bu ma’nâdan gâfil olmakla hizlân bulmuşlardır. Ne’üzü billahi Teâlâ. [66b]

Ve Hakk Teâlâ bed’-i seyr i’tibâriyle evveldir ki ona nüzûl derler. Ve hatm-i seyr i’tibâriyle âhirdir ki ona ‘urûç derler. Ya’nî ibtidâ mertebe-i ahadiyyetten mertebe-i vâhidîyyete, Hakk’tan tecellî vâki’ olup mertebe-i insanda karâr bulmuştur. İnsân dahî üç kısımdır. Biri insan-ı hayvânîdir ki insâniyyetten bi’l-külliye mahrûmdur. Ve bu 00l insandır ki sâye-perver kimse gibi aslâ sefer ve seyâhat etmemi’ ola. Ve bir isimden bir isme yol bulmamı’ ola. Ve makâm-ı tabîat-ı mütekettirede ıadîrlerde ve âb-ı 0ûrede mürââblar gibi kala ve enhâr-ı câriyenin zevkini almaya ve deryâ nedir bilmeye. 00te bu makûle bi’l-külliye Hakk’tan münhariftir. Ve onun Hakk’a olan yüzü ‘ukûbet-i uhreviyye ile açılır ve ma’fûr oldu’u sûrette dahî ednâ-yı tabakâtta kalır. Nitekim 0eyh 0iblî³⁷⁵ kuddise sırruh halkı Cuma namâzından sonra câmi’den çıkarken gördükte: **000 0&`0=03b&xE** [Bunlar cennetin doldurulaca’ı 0eylerdir.] demiştir.

Ve biri dahî 00l insandır ki nâkıstır. Ya’nî gerçi fi’l-cümle sülûki var ve cumhûra hareket-i ma’nevîyyede muhâlefet etmi’ ve kâmiller yoluna gitmiştir. Fe-

³⁷³ Aclûnî, *Ke fu’l-Hafâ*, II, 384 (2669)

³⁷⁴ Aclûnî, *Ke fu’l-hafâ*, I, 88 (213)

³⁷⁵ Ebû Bekir 0iblî (ö. 334/945): Asıl adı Dülef, babasının adı Cafer veya Cahdar’dır. Horasan diyârının Serûse kasabasının 0ibliye köyünde oldu’u için “0iblî” nisbesiyle ünlüdür. Rey 0ehrînin Sürr nâhiyesinde do’du. Halife Muvaffak’ın mabeyincili’ini yaptı. Cüneyd’in talebesi Hayr Nessâc’ın evinde tövbe ederek dervîlik yolunu tuttu. Cüneyd’in sevgisini kazanan bir mürid oldu. Mâlîki mezhebîndendi. İmam Mâlîk’in *el-Muvatta* adlı hadis kitabını ezbere bildi’i rivayet edilir. Hallac ile yakınlı’ı olan, cezbesi temkinine gâlib bir sûfi idi. yılında Ba’dat’ta vefat etti. *Sahabe’dan Günümüze Allah Dostlar (Hilyetü’l-Evliyâ, Sıfâtü’s-Safve)*, 0ule Yay., İstanbul 1995, c. 3, s. 324

emmâ ehl-i vukûftur ki menzile yetmemiştir. Bunun hâlî bâlâda sebk etti ki böyleler fi'l-cümle ehl-i inâyet ve mütedâriklerdir. Ve bunların misâlleri âb-ı ûrededen enhâr-ı câriyeye intikâl eden mâhîler ve mürâblar gibidir. Ve biri dahî insan-ı hakîkîdir ki evvelinden âhirine dek geldiği gibi âhirinden evveline dek dahî 'urûç etmiştir. Ve vücûdunda sefer-i nüzûlda akd olunan ümûru hall eylemiştir ki ona tahlîl-i ba'de't-ta'kid derler. Nitekim Kur'ân'da gelir (Nisa, 4/58) [Allah size, emanetleri ehline vermenizi emrediyor.]. Ya'nî etvâr-ı muhtelifeye mürûrunda ki her bir tavrardan bir keyfiyet ahz edip nüzûl etmişti. Ol keyfiyyât onda emânât idi. Pes, 'urûcde mahalline teblî lâzım geldi. Hattâ a'zâ ve cevârih ve nefsi kaydından bile mutlak oldu. Ve vücûdun terkîbini çözdü. Ve kendini müfred kıldı. [67a] Zîrâ, insan ibtidâ taayyün-i keffî hâlinde bir sulb ve lâlîz ve muncemir nesneye benzer. Sonra terbiye ile merhem gibi mülâyim olur. Velakin merhemlik mertebesinde kârî tamam olmaz. Zîrâ, merhemde rutûbet vardır, sonra a'k âtelinde muhterik ve remâd olur. Ve münhall-i fenâ ile elenip mâsivâsı zâhib ve eczâ-i asliyesi olan zerrât bâkî kalır. Ve ona müfredât derler ki hurûf ona i'ârettir. Nitekim Hatmü'l-evliyâ kelâmında gelir: (6 H) j \$: % \$F# Pes, hurûf uûn mertebesidir ki asl-ı evvelîdir. Ve onda aslâ terkîb yoktur.

Ve insan kable'l-hareke gurbet-i kevnîye ile garîb idi ki vatan-ı aslîden nice merâhil ve menâzil dûr dümmü idi. Ve bu gurbet makbûl deîldir. Ve ba'de'l-hareke asl-ı evvele rücû'dan sonra dahî gurbet-i ilahiyye ile garîbtir. Zîrâ bu makâmda Hakk'tan gayrî âinâsı yoktur. Gurbet-i kevnîye ehlinin halktan gayrî âinâsî olmadığı gibi ve bu gurbet makbûldür. Nitekim hadîste gelir: 3 4\$^ 4&D# [Ne mutlu gariblere!]³⁷⁶ ve yine gelir: 6U* (2 7# 4\$K (2 12 [Kim garib olarak ölürse lehîd olarak ölmüştür.]³⁷⁷ Ya'nî gurbet-i ilahiyyede ühûd-i Hakk vardır.

Ve gurbet-i sûriyye ehlinin dahî gurbette Hakk'tan gayrı müstendî olmamakla ol dahî ühûdî mertebesi gurabâ-i hakîkiyeye mülhak oldu. Ve eîler Hakk kaydında deîil ise lâ-ley' kelb gibi kaldı. Zîrâ, sûrete i'tibâr yoktur, belki i'tibâr kalb hâlinedir. Ve kalbin ednâ mertebe hâlî bârî-i sühâ dedikleri sitâre kader gerektir, ki

³⁷⁶ Müslim, İman 208

³⁷⁷ Ali el-Kârî, *Kenzu'l-ummâl*, X, 450 (29313); Beyhâkî, *uabu'l-İmân*, V, 173 (9895); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII, 203

Bursa cânibinde medfûndur- onu (Osman Gâzî'yi) damat edinmiŒ ve Sultan Orhan ondan tevellüd eylemiŒtir. Husûsan ki Æeyh-i meââyihi'd-dünya Hatmu'l-evliyâzâde

Bir gönülde kalmadı irfân-ı Hakk
Nice ola hâli halk-ı âlemin
Kurula çün kim yârın dîvân-ı Hakk
Yârını ko Yâr'e yâr ol gel bugün
Neyler a yârı olan yârân-ı Hakk'a
Külle yevmin hüve fî e'n dedi
Kıl teemmül bil nedir ol ân-ı Hakk
Hakkıyâ âsân olur elbet her i
Kullarına olacak ihsân-ı Hakk

Ve hadîste vârid oldu ki: ﷻ [Allah'ın ilk yarattığı benim ruhumdur.]³⁸⁰ Ya'nî rûh-i Muhammed'in sâir ervâh üzerine tekaddümü ve evveliyeti vardır. Sultânın sâir ehl-i merâtib üzerine sebki gibi. Bu cihetten buyurdular ki: , ﷻ [Ben Allah'tanım, mü'minler de benim nûrumun feyzindendir.]³⁸¹ Mü'minünden murâd tabakaten ba'de tabaka ervâhdır. Ve ol âlemde îmân-ı E'î yok idi. Belki: ﷻ [Âdem su ile çamur arasında iken ben nebi idim.]³⁸² mûcibince îmân-ı fitrî var idi. Zîrâ nübüvvet ile ahbârından ma'lûm oldu ki rûh-i Muhammedî makâm-ı ervâhta bi'l-fi'l nebî idi. Pes, sâir ervâh ona îmân-ı fitrîyi arz eylediler. Ve da'vetine icâbet kıldılar.

Ve rûh-i Muhammedî cümle-i ervâh-ı mühimmeyî tekaddüm edip onları makâm-ı isti'râkta alıkoydu. Ve kendi âlem-i vücûda kemâl üzere nizâm vermek için kadem-i rûh ve cismine bürüyüp kıldı. Ve ne kadar ervâh-ı külliye var ise mertebede onunla bile bulundu saff-ı evvel gibi. E'î ki imâmın rütbesi tekaddümdür. Bu cihetten Kur'ân'da gelir: ﷻ (Fussilet, 41/6-7) [Vay O'na ortak ko'lanların haline! Onlar, zekatı vermezler.]. Ya'nî melâike -ki ervâhdır- saff-ı vâhid oldu'lu hâlde onların ahadiyyetini mü'îr olan rûh-i küllî-i Muhammedî dahî [69a] bire'sihî bir saff oldu. Ve rûh-i Muhammedî cem'î-i etvârı seyredip gelirken Du'îr-i tâmm ile geldi. Ve ayn-ı hâricîde dahî nisyân gelmedi. Zîrâ, huzûr-i kemâlî ol ma'nâyı münâfîdir. Ve kümmel-i evliyâ dahî ona pey-rev oldular ve yollarını

³⁸⁰ Benzer bir hadis şu şekildedir: ﷻ bkz. Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, I, 312 (827)

³⁸¹ Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, I, 237 (619)

³⁸² Müslim, Fezâilü's-sahâbe 28; Ahmed b'n Hanbel, *Müsned*, IV, 24; Tirmizî, Menâkıb 1

yanılmadılar. Pes, bunların ervâhı ecsâddan evvel müteayyendir. Ervâh-ı cüziye ise böyle deñildir, belki tesviye-i ñeyh vaktinde zuhûr eder. Bu cihetten ne âlem-i ervâhı ve ne sâir etvârı bilirler. Ve va‘âz ve meñâyihin halkı zâhir ve bâtına da‘vet ettikleri ol nisyân sebebiyledir. Bu cihetten akl kifâyet etmedi. Belki gayrî delîle dahî zarûret vâki‘ oldu.

El-hâsıl halk-ı âlem merâtib-i idrâk ve ñuhûdda tefâvüt üzerinedir. Sür‘at ve butû-i seyrde tebâyünleri olduñu gibi. Zîrâ, kimi bâd-ı sabâ gibi gider ve kimi süvâr gibi ve kimi piyâde seyr eder. **تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ** (Yasin, 36/38) [ñte bu çok güçlü ve her ñeyi bilen Allah'ın takdiridir.] **وَلَا يُلَاقِيهِ أَشْيَاءٌ** (Enbiyâ, 21/23) [O, yaptıñından sorumlu olmaz]. Ve bunda dahî nice esrâr vardır ki takrîr ve tahrîrle tamam olmaz. Zîrâ, bahr-i muhît nihâyet bulmaz. Ve hadîste gelir ki: **لَا يَمْلِكُ لَكُمْ شَيْءٌ** [Vaktin evveli Allah'ın rızasıdır.]³⁸³ Ya’nî ervâhta ve ecsâmda evveliyet olduñu gibi ezmânda dahî vardır. Velakin sırr-ı ilâhîdir ki gelir: **وَلَا يَمْلِكُ لَكُمْ شَيْءٌ** [Zamâna sövmeyin. Çünkü o Allah’tır.]³⁸⁴

Pes, ne kadar ânât ve sâât ve eyyâm ve esâbî‘ ve ñuhûr ve sinûn ve dehr var ise cümlesi dehr-i ilâhîden tafassul eylemiñtir ki fi’l-hakîka nefis-i ilâhîdir. Pes, mekân ve hayyiz -ki arñı muhîttir- sûret-i nefis-i rahmânî ve zamân-ı ma’nâ-yı nefis-i rahmânîdir. Onun için mekân gibi mahsûs deñildir. Belki devr-i felelin miktârından ibâret bir ma’nâdır. Ve zamân ve mekân fi’l-hakîka hâbtır. Onun için müzeyyen sarâyılara rañbet ederler. Ve fasl-ı rebî‘ ve mevsim-i gül ve emsâlinde hôñ hâtır olup tenessüm ve teneffüs kırlarlar. Bunlar hep âlem-i aslın hâline niñândır. Velakin erbâb-ı ñehvât ve hevâ-yı tab‘u ve nefis hicâblarıyla muhtecib olup evkâtı sûrete sarf ederler. Ve evveliyet ve âhiriyyet ve sûret ve ma’nâ nedir bilmezler.

Pes, evveliyette ba‘zı safâ var ve tahâreti hem-vârdır. Onun için ebeveynin veled-i evveli selâmet-i nikâha akreb olmakla mu‘teberdir. Ve ba‘zı evliyâ onunla iftihâr edip esbâb-ı rüñd ve ihtidâdan add etmiñtir. Zîrâ, inde’l-havâs veled-i zinâ kat‘an veliy-yi hâss-ı ‘urefâ olmaz. Ve evveliyet cemî‘ evveliyâtın ahkâmı üzerine

³⁸³ Ali el-Kârî, *Kenzu’l-Ummâl*, VII, 689 (19576); el-Münavî, *Feyzu’l-Kadîr*, III, 83 (2808); Beyhâkî, *Sünenü’l-Kübrâ*, I, 435 (1892); Dârekutnî, *Sünen*, I, 249 (21)

³⁸⁴

münsehab olup bâ'is-i rıdvânullah olmakla imâm-ı ʔâfîî salât-ı maʔribten mâ-adâsında sırr-ı evveliyeti ihtiyâr edip salavâtı evâil evkâtta ikâmet eylemiştir. Ve imâm-ı A'zâm maʔribî ta'cîl ettiğinde mezheb-i ehl-i hakâika muvâfık içtihad

hâvîdir ki kütüb-i mütekaddime ondan hâlîdir. Onun için ecme‘u‘l-kütübî‘l-ilâhiyye oldu, Rasûlullah ekmeli‘l-enbiyâ oldu gibi.

Ve bidâyet ve nihâyet-i velâyet dahî nübüvvet gibidir. Ya‘nî nûr-i nübüvvet ibtidâ cebîn-i Âdem‘de cilve-ger ve sâniyen Muhammedî‘de sûret-pezîr olup cilâ-i kemâl tâm ve kitâb-ı hakâik inhitâm buldu gibi pertev-i velâyet dahî hazret-i Murtezâ‘da zuhûr edip ÷erh ve tafsîli Hatmü‘l-Evliyâ kitâbından okundu. Ve icmâl ve tafsîl nesic tâz u pûd-i harîr gibi minvâl-i vâhid üzerine dokundu.

Nazm:

Nûsha-i âfâktan isârî bilmektir murâd
Nefsî seyrâtta esrârı bilmektir murâd
Sâlik-i râh olmadan maksûd menzildir benim
Hakk‘a erince nice etvârı bilmektir murâd
Varlı ı terk eyleyip âhir fenâ fillahtan
ol bekâ billahda ol vâri bilmektir murâd
On sekizbin âlemî dâr etti Hakk esrârına
Dârda mihmân olan deyyârı bilmektir murâd
Hatm-i Kurân eylemektir i bû mektepten garaz
Harften Hakkı uûn-i yârî bilmektir murâd

[70b]

Ma‘lûm ola ki Tuhfe-i Recebiyye‘nin bu mahallî tahrîr olunurken ÷ehr-i rebî‘u‘l-evvelin ikincisi gecesi leyletü‘l-isneyn beyne‘l-‘ilâîn vârid-i ilâhî müteveccih olup **سَجْدَتِ الْاِكْبَادِ** (Kevser, 108/1) [Muhakkak ki Biz, sana kevseri verdik.] denildi. Ya‘nî “Biz sana ilm-i nâfi‘-i keşîr verdik” demektir. Zîrâ, kevser teskîn-i harâret-i beden edip bâ‘is-i bekâ-i vücûd oldu gibi ilm-i ilâhî dahî ıtfâ-ı harâret-dil edip sebep-i hayât-ı ebediyye olur. Ve onunla insanın bâtını cennet sûretin bulur. Zîrâ kevser enhâr-ı cinândandır ki yevm-i haırde ândan iki mîzâb-ı havz-ı Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem ceryân edip mü‘minlerin dil-teñneleri onunla tâb-ı dili def‘ edip hayât-ı tâze bulsalar gerektir. Ve münâfılla ondan nasîb yoktur, münkire ve mülhide ilm-i ilâhîden nasîb olmadı gibi.

Ve ol leyle-i saâdet-i isr ve kerâmet-i niânda dîde-i câne cemâl-i Mustafa
sallallahu aleyhi vesellem zâhir olup gördüm ki meclis-i ʔerîflerine karîb yerden bir
nehr-i kebîr cereyân edip ciʔerpâre ve merhem-i yâreleri olan Fatimatü’z-Zehrâ
radiyallahu anhâ ol nehrin içine düʔüp ondan kelîm-i vücûdu dıʔarı çıkardıklarından
sonra bu fakîr Hakkı dedim ki: “Yâ Rasûlüllah! Kerimeniz Fâtıma hazretlerine ʔöyle
bir hâl vâki’ ol2.6499(k)0.87115a ırı .4909(ö)0.871153(r)3.5929(b)0-9.74862(u)î.88491()-26.7336(h)t8.

kâzî Mûsâ deñildir. Belki enbiyâdan Hazret-i Mûsâ'dır aleyhissellem. Zîrâ Mûsâ ism-i zâhirde ðerî'at ile meñhûrdur. Eñerçi ki hakâik-i ilahiye ile dahî muttasıftır. Nitekim Hazret-i Hızır ism-i bâtında velâyet ile ma'rûftur. Eñerçi ki ðerâi'den dahî hisse-menddir, zîrâ enbiyâdandır. Ve bir dahî bekâsı ðerâi' ile amel-i iktizâ eder. Ve hâlâ bu ümmet-i merhûmedendir ve ðerî'at-ı Muhammediye ile âmildir. Eñerçi ki ahvâl-i bâtına müteallik ba'zı hakâik-i ihtisâsı vardır.

[71b]

Ve sûltân Ahmed'ten murâd rûh ve hâfızdan maksût kalbtir. Zîrâ kuvvet-i hâfıza ona mütealliktir. Ve hıfz, zikr ile olur. Onun için zikre idmân ederler tâ ki matlûb mahfûz ola. Ve bu ümmetin tarîkatı tarîk-i zikrdır. Zîrâ Allah Teâlâ Kur'ân'da zikri takdîm edip buyurur: **تَتَذَكَّرُونَ ۝ ۲ ۝ وَتَسْتَعِينُونَ ۝ ۸ ۝** (Âl-i İmran, 3/191) [Onlar ki, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yanları üzerinde hep Allah'ı zikrederler.] Ve tefekkür müehhirdir. Ve tefekkür te'hîr olunup: **يَتَذَكَّرُونَ ۝ ۸ ۝** (Âl-i İmran, 3/191) [Ve göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür ederler.] denildi. Felâsife ise ibtidâ tefekkür tarîkine sâlik olup zikrî terk etmeleriyle ser-menzil murâda vâsıl olmadılar. Ve da'vâ-yı istiklâlden ötürü merdûd oldular. Ya'nî enbiyâya itbâ' etmediler. Ve bizim riyâzatımız ondan muñnîdir dediler. Ma'a-hâzâ delâlet-i ilâhiyye olmadıkça akl ve fikr ve riyâzet fâyide etmez. Zamânımızda nice ehl-i riyâzet görmüñüzdür ki ma'rifetullahtan bî-haberlerdir. Onun için ma'rifetullah olan yerde kesret-i riyâzet ve liddet-i mücâhede iktizâ etmez.

Ve riyâzet etmek tahsîn-i ahlâk içindir. Ve zikre mülâzemet etmek evkâtî muhâfazadan ötürüdür. Ve illâ feth-i ilâhî vâki' olmadıkça bir nesne kâr-gir olmaz. Velakin tarîk-i edep inde'l-esbâb kıyâmdır. Zîrâ Allah Teâlâ gerçi bir ilîi esbâbla ilîlemez. Velakin inde'l-esbâb ilîler. Ve bu ma'nâ sırr-ı azîmdir ki muhâfazası lâzımdır. Ve tarîk-i zikirde olana lâzımdır ki hazret-i mahsûsa murâd etmeye. Zîrâ bihasbî'l-isti'dâd feth her ne ise gelir hâsıl olur. Ve belki vakt-i ilîtiâlde ma'nâyı zikrî bile mülâhaza etmeye. Zîrâ lafz-ı hicâb zulmânî olduñu gibi ma'nâ dahî hicâb-ı nûrânîdir. Ve kelime-i zikre ilîtiâl etmek emre imtisâl ve mutâlâa-i Kur'ân tarîkiyledir. Ve bir nesne ile ki insan onunla me'mûr ola onda zulmet olmaz. Belki ol emr izâle-i zulmete vesîledir. Pes, hakîkî teveccüh ma'nevî-i ilâhî ve tevfkî-i hâss-ı bârî ve sûretî kelimât-ı ezkâr ve elfâz-ı evrâddır.

[72a]

aynda mahallinde i'dâm ve sûretinî meclis-i Süleymân'a ihzâr eyledi. Ve bu temessülden ötürü Belkîs (Neml, 27/42) [Tıpkı o!] deyip edât-ı te'bbih îrâd eyledi. Ve sâir aktâbta dahî bu iktâr-ı ilâhî ve hilâfet-i vezîriyye vardır. Zîrâ, sûret-i kemâlin elbette âyinesi olur. Me'ler zamâna ziyâde tenezzül ve mîzâna felek-i tedellîde ola. Zîrâ, enbiyâ makâmılarına hulefâ komu'lar ve verese dahî onunla amel eylemi'lerdir. Zîrâ, nefes-i ilâhî munkati' olsa nizâm-ı âlem halli-pezîr olur ve sırr-ı hayât zevâl bulûr. Ve evveliyyet ve âhiriyyet ma'nâları sûret bulmâz.

Te e'ler zamân-ı hayât ve e'ler ba'de'l-memât kâr-ı merdân budur kî ehl-i kâr i'ânet ve istihlâfa muhtâçlardır Hakk Teâlâ'dan gayrî. Zîrâ, Hakk Teâlâ sultân bilâ-vezîrdir. Onun için kemâl-i saltanatı mu'în istemez. Ol cihetten kî kendi mu'indir. Pes, ona mu'în olmak lâzım gelse saltanatî nâkıs olur. Ma'a-hâzâ mu'în nâmına olan kendi îcâd etti'î abd hâdistir. Ve hâdis kadîme nice i'ânet eder. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿~ ۞﴾ (Kehf, 18/51) [Ben, onları (İblis ve soyunu) ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne de kendilerinin yaratılışında İlahî tutmadım]. Ya'nî Hakk Teâlâ arz ve semâ ve sâir mahlûkâtı halk etti'î vakitte hiçbir kimse orada hâzır de'îl idi. Pes, evvelâ bu kadar ecrâm-ı kebîreyî îcâda kâdir olan sâniyen e'has-ı sa'îreyi îcâda nice kâdir olmaz. Bu cihetten ona azud lâzım de'ildir. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿۞﴾ (Mü'min, 40/57) [Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyüktür.] ve yine gelir: ﴿۞﴾ (Rûm, 30/27) [Hem yaratmayı ilkin yapan O'dur. Sonra onu çevirip yeniden yapacak olan da O'dur ki, bu O'na çok kolaydır.]. Onun için isti'câz-i kudret etmek küfrdür. Pes, bir kimse evâilinde mahrûm olsa evâhirinde merzûk olmak mümkündür, e'ler zâhirde ve e'ler bâtında. ﴿۞﴾

[73a]

L M _ B _ M N Z Z L B N

Bu iki ism-i îerîf ki biri zâhir ve biri bâtındır bir dürcde derc olundu. Zîrâ umûr-i izâfiyyedendir ki biribirine nisbetle fehm olunur. Ve bunlar dahî esmâ-i külliye-i îâmizadandır ki esrâr-ı kesîreyî mültemil olmu'tur. Hakk Teâlâ'nın zâhir

olduğu vücûdu hasebiyledir. Zîrâ delâil-i vâzıhasî bisyârdır. Ve bâtın olduğu hakîkati i'tibâriyledir. Zîrâ, künh-ü Zâtına 'ukûl ve efkâr ermez ve ke'lf sıımaz e'ler dünyâda ve e'ler âhirette. Zîrâ, âhirette idrâk olunmak lâzım gelse dünyâda dahî idrâk olunur. Ma'a-hâzâ enbiya ve kümmel-i evliyâ Hakkı halk ile kendi arasında olan irtibât-ı esmâ ve sıfâtla bilmişlerdir fakat. Zîrâ, O'nun verâsına tâkat-ı be'leriyye vefâ etmez. Ve ilm-i ilâhî dedikleri zıkr olunan irtibât yüzünden ilimdir. Velakin dâreynde künhû ile adem-i idrâkten ki bâtın-ı Zâtı'dır, ulûhiyyet ve rubûbiyyeti cihetinden dahî adem-i idrâk lâzım gelmez ki zâhir-i Zâtı'dır. Zîrâ, hadîste gelir ki: «8 \$» «%T04» «8 \$)!T0» «V» «0% \$7» [Muhakkak siz, dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.]³⁸⁹. Ya'nî rü'yetî, rubûbiyyet üzerine îkâ' eyledi. Onun için rü'yet-i kamer ile temsîl etti. Ol cihetten ki kamer nûr-i 'a'laânî olan 'lemsin halîfesî olup kâbil-i idrâk olduğu gibi mertebe-i rubûbiyyet dahî mertebe-i

a‘mâlar tarîkına giderler. Ve hadîste gelir: **كُلُّ شَيْءٍ لِّحَاقِيقٍ** [Gizli bir hazine idim.]³⁹³

Ya‘nî Hakk bâtın ve muhtefî idi. Zîrâ, kable halkı‘l-halk zuhûru kendine idi, gayra göre zuhûrû yok idi. Çünkü zât ve sıfâtın izdivâcından halk zâhir oldu. Zâhir halk [75a] Hakk ve bâtın Hakk halk oldu. Ya‘nî halka nisbet ile bâtın zâhir oldu. Ve Hakk’a nisbet ile zâhir bâtın oldu. El-hâsıl Hakk’ın zuhûruna halkın zuhûru mâni‘ olmadı. Zîrâ, halkın zuhûru zuhûr-i Hakk’a âyine oldu. Âyine ise nazarda mer’î de‘ildir. Bu cihetten pîr-i tarîkatımız buyurur: “Hakk zâhirdir, mahlûk mestûr.” Ya‘nî mahcûb olan halktır deyû nazar eder. Demez ki manzûrum Hakk’tır. Ve âyinenin zuhûru ona hicâb de‘ildir, zîrâ mestûrdur. Bu cihettendir ki mevcûdât adem hükmündedir. Ve ehl-i vücûd-i hakîkatın nazarında de‘ildir, olsa dahî âyîne olmak üzere manzûrdur. Ey mü‘min bu kelimâtı istimâ‘ edip tarîk-ı ilhâda gitmeyesin. Ve zâhir-i ‘er‘a muhâlifdir demeyesin. Zîrâ, mezheb-i hakîkatta ‘er‘a muhâlif olan merdûddur. Nitekim dediler: **كُلُّ شَيْءٍ لِّحَاقِيقٍ** [‘eriatin reddettiği her hakikat reddedilir.].

Pes, sa‘y eyle ki zâhir ve bâtını i‘tidâl üzerine cem‘ edesin ve kemâl ehli olasın. Yalnız zâhiriyyeden olmayasın ki onlar tahâret-i zâhir ve ibâdet-i zâhir ve siyâset-i zâhir bulurlar ancak. Ve yalnız bâtınıyyeden olmayasın ki onlar ahkâm-ı ‘er‘iyyeyî bevâtine sarf ederler ve te‘vîl-i zâyîl tarîkine giderler. Zîrâ, bu iki tâife mahrûmlardır. Ve zâhir ve bâtını cem‘ edenler merzûklardır. Nazar eyle ki Hakk Teâlâ sana rûh ve cisim vermiştir. Tâ ki ikisinin bile hattını tahsîl edesin ki hatt-ı rûh ulûm ve evzâk ve hazz-ı cesed a‘mâl-i sâlihâdır. Bu cihettendir ki insan-ı kâmile mübâyâ lâzımdır tâ ki onun irfâdıyla bu iki nesnenin ahkâmî vücûd bulâ. Ve illâ cenâh-ı vâhiden ne hâsıldır, fe‘fhem cidden. [75b]

Nazm:

Cemâl-i Hakk’a âlem-i özge mir’ât-ı mücellâdır
E erçi zât-ı Hakk zâtında sûretten muallâdır
u kim insan-ı kâmilidir gözünde yoktur noksan
Nazargâhı demâ-dem ol kemâlâtullahî Mevlâ’dır
Uluvv-i himmet ehli iltifât etmez bu ednâya
Ki maksûdu onun her yüzden a‘lâlardan a‘lâdır

³⁹³ Aclûnî, *Ke fu‘l-hafâ*, II, 173 (2016)

uhûd-i pertev hur îd kılmaz ebper e aslâ
Ülû'l-eb sâra gerçi u'le-i envârı eclâdır
Yine kendi kemâlî vechine salmı nazarı ol Hakk
ki âlem-i hakikat bir yüzün sırrına meclâdır
Meseldir Hakkı'yâ gördüm diyen lâ-bûd yanar oda
Gözün yum çek dilin hâmû olmak sana evlâdır

Ve hadîste gelir ki: **سَئِيدٌ لِّمَنْ سَبَّكَ سَبَّكَ** **سَئِيدٌ لِّمَنْ سَبَّكَ** **سَئِيدٌ لِّمَنْ سَبَّكَ** [Sen evvelsin, Senden evvel hiçbir şey yoktur. Sen âhirsin, senden sonra hiçbir şey yoktur. Sen zâhirsin, Senin fevkinde hiçbir şey yoktur. Sen bâtınsın, Senden daha bâtin hiçbir şey yoktur.]³⁹⁴ Bu hadîste zâhir lafzı gâlip ma'nâsına ahz olunmuştur. Ya'nî mükevvenâtta murâdı üzerine mutasarrıftır ki O'na mâni' yoktur. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَمَا يَكْفُرُ لَكُمْ بِهِ اللَّهُ خَالِكُ الْأَشْيَاءِ ذُو الْأَرْوَاحِ** (En'am, 6/18) [O, kullarının üstünde tam hâkimdir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, herşeyden haberdardır.].

Ve bânın iki ma'nâyadır ki biri müevveldir ki bân-ı e'lyâyâ habîrsin bu cihetten Senden gayrı mültecâ yoktur demek ola. Ve biri dahî gayr-ı müevveldir ki e'lyâda müessir demektir. Zîrâ, zâhir eser-i bâtındır, hareket-i âsiyâb eser-i âb olduğu gibi. Pes, bâtından murâd her nesnenin melekûtu olmuştur olur. Ve iki takdîr üzerine dahî dîn gelmesi gayr ma'nâsındır. Ve bundan zâhir olur ki sultân zâhir ismine mazhardır ki devlet-i kâmile ve esmâ-i îlâmile ile zuhûru olduğundan mâ-adâ istîlâ-ı tâmî vardır ki sâir esmânın istîlâsı fevkindedir. Ve kutbu'l-aktâb ve sâir ricâlullah bânın ismine mazharlardır ki tahte'l-'abe' muhtefî olmuşlardır. E'ğerçi tasarruf-i sultân onların tasarruflarına menûttur. Zîrâ **وَاللَّهُ يَكْفُرُ عَنْ رِجَالِهِ وَأَنَّهُ ذُو الْفَرْقِ** [Sultan Allah'ın gölgesidir.]³⁹⁵ denildi. Zıll ise mazlûlun sûreti ve zâhiridir. Pes, hakikat-ı vücûd [76a] kutbun ve sûret-i vücûd sultânın olmuş olur. Bu sır için sultân mümkün ve kutb vâcib mertebesi olur. Velakin zâhirde selâtîn bu sırrı bilmezler. Zîrâ bilmek ya ta'rîf ile olur ki sohbe mevkûftur, veyahud kendi hulefâdan olmakla olur. Zîrâ halîfe mazlûldur. Velakin zabt ve tasarruf-i âlem için müvekkil olanlardan hulefâ ekall kalîldir. Ve eserde gelir ki: **إِنَّ اللَّهَ يَكْفُرُ عَنْ رِجَالِهِ وَأَنَّهُ ذُو الْفَرْقِ** [Siddîkların baından

³⁹⁴ Müslim, *Kitâbü'z-Zikr ve'd-Duâ*, IV, 284 (2713)

³⁹⁵ Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, IV, 4815

en son çıkan makam sevgisidir.]³⁹⁶ Zâhir budur ki hubbi-câh sıfât-ı zemîme-i nefsânîyyenin e'eddîdir ki siddîkların dimâından en ahir çıkıp zâil olan sevdâ odur. Ve bâtın budur ki burada 'SMİ İSUZI ma'nâsınadır. Ya'nî esmâ-i ilâhiyye ile tahakkuktan sonra ism-i zâhir ile tahakkuk-i sevdâsı dahî zuhûr eyler. Ve inde'n-nâs câh-ı âlî-i sûrî dilerler, câh-ı âlî-i ma'nevî bulduktan sonra tâ ki cemi'-i esmâ ile bi'l-fi' zâhir olalar.

Suâl olunursa ki: Emâret ve riâyâsetden der' men' etmiştir, pes, ne vecihle câh ehli olurlar? Cevab budur ki: Halîfeye men' yoktur, zîrâ, deryâdır ki mutellayyir olmaz ve ondan adilden gayrı nesne sudûr bulmaz. Pes, men'i mazanne-i cevri olanlara göredir. El-hâsıl e'ler saltanat ve e'ler onun tahtında olan riâyâsetin cümlesi der'âdır. Velakin tarîki üzerine gitmek gerektir. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿لَا يَرْفَعُ فَوْقَ عَرْشِهِ شَيْءٌ ۚ سُبْحَٰنَ عَنِ عِلَاقِ مَا يُشْرِكُونَ﴾ (Mâide, 5/8) [Adaletli olun, çünkü o, takvaya daha yakındır.]. Ya'nî adl ve insâf takvâyâ akrab tarîktir. Öyle ki adlî bulan takvâyı bulur. Ve yine gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (Maide, 5/42) [Üphesiz Allah, adaletli davrananları sever.]. Ya'nî muksit-i âdil olanlar mahbûb-i ilâhîdir. Makâm-ı mahbûbiyyet ise cümle makâmâtın fevkindedir. Onun için ﴿وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تُكْسِرُونَ﴾ denildi. Ve âdillerin kıyâmette menâbiri nûr-ı mahabbettendir ki sâir cevâhirden mürekkeb ve masnû' olanlardan evlâ ve eclâdır.

Nazm:

Gözetip adille âlem yüzünü

Hep reâyâyâ riâyâyet edelim

Mushaf-ı kevne adlimiz yazılıp

Fazlımız cümleye âyet edelim

[76b]

Ve Hakk Teâlâ zâhir ve bâtında zâhirdir, derler. Murâd budur ki zâhirde âsâriyle ebsâra ve bâtında envâriyle kulûbe zâhirdir. Nitekim sultân ve kutbun her biri zâhirdir. Ma'a-hâzâ kutb bâtındır ki ekser nâstan muhtefîdir. Ve onun ki çelmi vardır bâtını görür, Hüdhüd-i Süleymân tahte'l-arz olan âbı gördüğü gibi. Ve ol ki a'mâ ola zâhiri dahî görmez. Ve bir kimse imâm-ı zamânı bilmeseydi meyyitesi

³⁹⁶ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefââtih*, V, 30; Bursevî, Kitâbü'n-Netîce'de bu ifadeyi büyüklerin sözü olarak zikretmektedir. Bkz. *Kitâbü'n-Netîce*, s. 137

meyyite-i câhiliyye olur. Bundan maksût sultân-ı zâhire zâhirde itâat ve sultân-ı bâtına bâtında ser-fürûdur. Ve illâ mücerred ilim kifâyet etmez. Velakin sultân-ı zâhir rûîendir. Fe-emmâ sultân-ı bâtın hafîdir. Ve emr-i hafîye intikal için delâil-i kesîre lâzımdır. Ve medlûle vusûldan sonra dahî terk-i irâdet etmedikçe merîd olmaz.

Ve Hatmu'l-evliyâ buyurmuğlardır ki: “Eğer murâd eylesem kıyâmete dek gelecek aktâbı esmâ ve ahvâli ile ta'yîn ederdim. Velakin âmmе-i nâsa merhameten setr eyledim, tâ ki gördükte inkâr etmeyeler. Zîrâ ba'de'l-'ilm olan inkâr eledir. Onun için derler ki, ba'zı mevâzi'de cehl özr olur.” Ve yine Hatmu'l-evliyâ buyurdular ki: “Bir gece ma'rib vilâyetinde iken kutbun makâmâtı ve ahvâlî münkeşif olmuş idi. Ertesi ba'zı me'âyih ki cem'iyet edip sohbet-i Hakk ederlerdi. Ben dahî aralarına dâhil olup kutbun sîretini onlara takrîr eyledim. Ve onlar ziyâde mahfûz oldular. Ve hâmûl olup istimâ' eylediler. Meclisten kıyâm ettikte onlardan biri yanıma gelip, ‘Kutbun vâfir-i ahvâlini beyân ettiniz.’ dedi ve tebessüm eyledi. Meğer ki kutbu'l-asr imiş. Gördüm ki eledir ki bir eli mecrûh ve bî-ameldir. Pes, bir kimse onu ol sıfat ile görse kutubluk buna mı kaldı der ve onu inkâr eyler. Nitekim ehl-i Bîrk Mekke'de Rasûlüllah'ın nübüvvetine vücûd vermezlerdi. Zîrâ zâhir hâlde a'niyâdan deşil idi. Belki eğer nübüvvet câiz olsa falân veya filân nebî olurlardı, deyû erbâb-ı devletten iki kimseye i'âret ederlerdi. Hakk Teâlâ buyurur [77a] ki: **وَمَا مَكَّنَّا لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ الْقُرْآنِ أَنَّ يَنْفَعُوا مَنَافِعَ النَّبِيِّينَ لَإِذَا خَرَبُوا بِهَذَا الْقُرْآنِ كَانُوا فِيهِ يَسْتَفْتُونَ** (Zuhruf, 43/32) Ya'nî perverd-îârın olan Allah'ın rahmet-i nübüvvet ve velâyet ve emsâlinî onlar mı kısmet ederler. Ya'nî bu ma'nâ onlara mufevvez deşildir ki murâd ettiklerini merzûk ve dilediklerini mahrûm edeler. Belki Hakk Teâlâ'nın tasarrufundadır ki: **وَمَا يَكُونُ لَكُمْ أَنْ تُبَدِّلُوا كَلِمَاتِ اللَّهِ فَيَكُونُ لَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ** (En'am, 6/124) mûcibince rahmetini müstahakka tahsîs eder. Ve onu mahzen-i hakâik ve esrâr eyler. Nitekim leyle-i Mi'râc'ta cem'î-i kulûbe nazar eyledi. Habîbullah'ın kalbini cümleden e'lak bulmakla dergâha onu da'vet eyledi.

Ey mü'min, cem'î-i velâyet-i zâhire ve bâtına böyledir. Onun için Hakk Teâlâ'nın nasb ettiğini azle kûlî etmek makâm-ı hakîkate cehildendir. Meğer ki orada azlî mûcib nesne ola. Bu sûrette azl ve nasbin her biri izn-i Hakk'a mukârin ola ve mübâlleret edenler hevâ-yı nefsten ve muvâfakat-ı tıba'dan halâs olurlar. Katî su'b-ı nesnedir ki teshîl-i Hakk'a mevkûftur. Ve derler ki ölecek hastaya tîmâr

[76b]

Hakkı onun için istemez oldu halâiki

Ve serîr-niîîn ism-i zâhir olanlara vâcibtir ki umûrda ehl-i hayrı isti‘mâl eyleyeler. Nitekim Hulefâ-i isnâ aîlerden ma‘dûd olan Ömer bin Abdülaziz Dîme‘î-kı‘î-îâm’a tevliye olundukta Tâvus-i Yemânî³⁹⁸ ona nâme yazıp **سَمِعْتُ عُمَرَ يَقُولُ** [‘yi kimseleri çalıtır.] dedi. Ömer bu ma‘nâdan mahzûz olup amel eyledi. Ve kâr-ı devlet nizâm-ı tâm buldu. Ve zamânında fi‘l-mesel kurd ve koyun muhtelit olup mü’mine ve kâfire emân hâsıl oldu. Ve bu fakîr Hakkı bir def‘a berâ-yı hacc rukûb-i sefîne için İstanbul’a mürûrumda ol vakitte vezîr-i a‘zâm olan Alî Pââ’ya mün‘akis olacak da‘vet eylemi

dedim ki: “Kalbinize nazar ediniz. Zîrâ, kalb kuvey arasında asker içinde sultân gibidir. Ve sultân salâh kabul etse **توهمه** **بهمه** **بهمه** **بهمه** **بهمه** [İnsanlar yöneticilerinin dini üzeredirler.]⁴⁰⁰ vefki üzerine asker dahî salâh kabul ettiği gibi kalb dahî böyledir. Nitekim hadîste gelir:

ârifîn bilmeyecek meseleyi cühelâ-i gâfilîn mi bilse gerektir. Meselâ müâvere ederler. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَؤُلَاءِ فَسَيَكُونُوا سُلُوكًا لَّكُمْ سُلُوكًا لَّكُمْ﴾ (Âl-i İmran, 3/159) [(Yapacağın) işlerinde onlara da danı.].

Velakin müâvere iki vecihledir. Biri budur ki evvelâ amel olunacak kâr me'rû' mudur bunu bilmelidir. Bunun sâhibi âlim-i Rabbânî'dir. Ve biri dahî budur ki ol amele istihdâm için ehil kimdir. Zîrâ, ulemâ tarîkinde olanlar umûr-i örfiyyeyi bilmezler. Pes, **UI 40 X&7000S** [Yayı yontana ver.] mûcibince ehline tefvîz gerektir. Ve onlarla müâvere lâzımdır. Nitekim demişlerdir ki: Buraya bak! **İ !V# 40 CS%** **\$!\$=** % % **40 f V!\$** [Dokumacı da olsa onu ipek fabrikasına götürmezler.] Ya'nî gerçi lisân-ı âmmede tezgâh derler nesne vardır. Velakin harîr tezgâhına hasîr dokuyan oturmaz. Zîrâ elinden gelmez. Ve bir kâr ziyâde mu'llak olup ehl-i ÷er' ve ehl-i örf fethinden âciz olsalar e÷er ol asırda bir sahîhu'l-istihâre veya bir mustakîmu'l-ke÷f var ise ona mürâcaat etmelidir. Nitekim sultân Ahmed-i Evvel eyâmında Anâdolu üzerine bu'ât müstevlî olup hîleden âciz olduklarında Sultân Ahmed ol asırda Üsküdâr'da müteayyin olan ÷eyh Mahmûd Hüdâyî Efendiye mürâcaat etti. Onlara dahî Küçük Murâd Be÷ ilâret olundu. Binâen alâ-hâzâ ma'mûl olup Murâd Be÷ bu'ât üzerine ser-asker nasb olundukta biiznillahi Teâlâ ehl-i ba'lyın cem'iiyyetlerini perîlân ve nicelerinin serlerini meydân-ı fenâda gıldân eyledi. Benim bu a'sârda bu bâb mesdûddur. Suhriyyet ve istihzâdan gayrı kalmadı. Ve ulemâ ve sâirler bir hâle geldiler ki:

Belki vücûdların kezliîi kahr ve muâhaza ile hakkederdi. Ve halkı havâle-i
İeytâniyeden tahlîs eylerdi.

Beîim bu fakîr Hakkı'dan bu söz sana aceb gelmesin. Zîrâ, bizim kendi
mücânisimiz olan meîâyihî kârî mahz-ı hevâ ve ayn-ı İhevât olıcak sâirler nice ola

Ey mü'min kıyâs eyle ki, Hatmü'l-evliyâ gibi vücûdun kalem ve lisânına vârid ve cârî olan ne makûle müttakîler olmak gerektir. Ve hakîkati budur ki hatmin nûrâniyyeti zamânî aksîdir. Nitekim hadîste gelir: **اَلْبَنُ اَدِلٌ بِرَمَلِكٍ** [Ben adil bir melik zamânında doğdum.].⁴⁰³ Ya'nî Enûlîrvân adl ve insâfî benim zamân-ı [80a] mîlâdımın in'ikâsı envârından bulmuştur. Ve hadîs-i mezkûr gerçi inde'l-muhaddisîn medhûldür velakin inde'l-ârifîn sahîhtir. Ve Enûlîrvân'ı adille vasf etmek adlin fî-nefsi'l-emr ümûr-i müstahseneden olduğun ifâde içindir. Öyle ki, pertevînin eseri ve eczâ-i hakîkatinin bir sûret-i cüz'ıyyesi ona mün'akis ve mütecellâ olmakla nâib-i Hakk olup ondan bu kadar âsâr-ı cemîle sâdır oldu. Ve nâm-ı nîki dillerde destân olup kaldı. Yâ îmâna mukârin olan hakîkat-ı adl nicedir oradan ma'lûm ola. Ve bunun nazîrî ehl-i lîrki men'-i zekâtla zem gibidir. Nitekim Tenzîl'de gelir: **اَلَّذِيْنَ يَتَّبِعْ** **اَمْرًا مِّنْ رَّبِّهِ** (Fussilet, 41/6-7) [Vay O'na ortak koğanların haline! Onlar, zekatı vermezler.]. Ya'nî ehl-i lîrk inde'l-Hanefiyye îtâ-i zekat ile me'mûr değil iken zîrâ fûrû'dandır ve fûrû' usûl üzerine mebnîdir, müllrikte ise îmân ma'dûmdur. Pes, ademiyle mevsûf oldukları zekât inde'l-ler' bir fer'-i celîl-i âlî ve men'î bir emr-i hakîr-i sâfil olduğunu beyândır. Öyle ki târik-i salât nice ise, nitekim hadîste gelir: **اَلَّذِيْ يَتْرُكُ الصَّلَاةَ** **يَكْفُرْ** [Kim namazı kasten terk ederse kâfir olur.].⁴⁰⁴ Târik-i zekât dahî böyledir.

Ve küfürle zulmün farkı budur ki küfür kâfirin kendi nefsinde olan hâlîdir. Zülüm ise gâliben müteaddîdir ve müteaddî lâzımdan elzemdir, ya'nî cezâsî serî'dir. Bu cihetten kâfir zülümünden hazer etse küfrüyle bile lâ-cerem eseri mülâhede olunur. Nitekim mü'min zâlim olsa îmânıyla yine müâhaza olunur. Pes, küfre göre olmayan muâhaza zulme göre olur. Fe'fhem cidden.

Ve menkûldür ki Çerâkese-i Mısıriyye'den ba'zıları teaddî üzerine oldukça sultân-ı rûm Selîm-i Evvel'e îlikâyet olunacak Hatmü'l-evliyâ'nın îlâretiyle kemer-beste-i azîmet olup Dimeşk üzerinden Mısır'a teveccüh kıldı. Ve ol vakitte Mısır'da müstecâbe'd-da've bir kimse var idi. Ehl-i Mısır Sultân Selîm'i def' husûsunda ona mürâcaat ettiklerinde ol dahî müteveccih-i dergâh-ı bârî oldukça gördü ki Hatmü'l- [80b]

⁴⁰³ Aclûnî, *Ke fû'l-hafâ*, II, 454 (2927)

⁴⁰⁴ Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, III, 343 (3348); Aclûnî, *Ke fû'l-hafâ*, II, 312 (2429); Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, VII, 437 (18876)

evliyâ pîrev-i sultân ve ketîbe-keândır. Biz onunla mukâvemetten âciziz deyû rû-gerdân oldu ve Mısır'dan çıkıp gitti.

Ve Hatmü'l-evliyâ Sultân Selîm hakkında: ۞ :2\$4\$U\$ 16` ۞ ۞# 16; ۞ ۞+۞ ۞ 1W [Sin ına girdiinde Muhyiddîn'in kabri ortaya çıkar.] buyurmu idi. Fi'l-hakîka Sultân mezbûr, müddet-i mutedâvileden beri erzâl-i Arab'ın kabr-i nadîf-i hatm üzerine ilkâ ettikleri künâsâtî izâle ve sâha-i velâyet-i kübrâyı tathîrâtı, dedikten sonra üzerine kubbe-i âliye ve kurbunda ma'bed-i münîr ihyâ edip ile'l-ân avâmm ve havâssa ziyâretgâh bir âlî dergâhtır. Bu ma'nâ dahî magbût olacak suver-i hayrât ve rekk-âver olan i'âl-i hasenâttandır. Zîrâ insan-ı kâmile hizmet etmek bâ'is-i kemâl ve çârû-ke-i âsitânesi olmak bâdî-i rif'at ve celâldir. ۞te pâdiâh olduuna de er ki bu deryâ-yı ma'rifette kadr-i gûherî beledî ve bâzâr-ı hakîkatte atlas-ı fâhir aldı. Ve her dû-serâda tâç-ı vekâr öründü. Ve zamân-ı kalîlde vücûh-i kesîre ile göründü. Zîrâ, e erçi dokuz sene kürsî-niîn saltanat oldu. Fe-emmâ zıll-i asîl gibi sâyesî memdûd-i kârî mahmûd idi. Nitekim ferzendî Sultân Süleymân dahî Mekke-i Mükerreme'de ile'l-ân ceryân eden bezâbiz nâm-ı çelmeleri icrâya muvaffak düttü. Zîrâ e erçi lürefâ' ve hulefâ'-i Balât ve Mülûk-i Mısır ol âb-ı Kevser çâlnî emrinde çok ihtimâmlar eylediler. Fe-emmâ encâm resîde olup bir sûret bulmadı. Ve mahalline vusûl bulup bu vecihle cârî olmadı. ۞te bu dahî bir feyzdir ki de me müste'iddin havsalasına gencâyıltendir ve defter-i amelinden mehcûrdur.

Nazm:

Böyle hayra muvaffak olmadı hiç

Yedî iklîm içinde bir sultân

Kanî bir eh dest-i himmetde

Ola cû kânına bunu galtân

Fe-rahmetullahi aleyhi ve alâ emsâlihi

[81a]

۞te bu feyz-i sûrîdir ki zâhir ismî tahtında dâhildir. Ve feyz-i ma'nevî bâtın isminde mündercdir. Ve feyz dedikleri zâhirde nehr-i mümtelî olup etrâfından taılmaktadır. Ve bâtında insibâb-ı ma'nevîdir, ba'zı süllâka evâil-i matar gibi gelir, müntehâ olanların hâlleri ise taıktır. Ve Cenâb-ı Nebevî'nin sallallahu aleyhi

Pes, tarîkat ehli ahkâm ve îerâi' ile me'mûr olduklarından mâ-adâ ba'zı âdâb ve dekâik-i ahvâl ile dahî me'mûrlardır. Zîrâ, pîr-i tarîkattan iltizâm etmişlerdir. Ve mültezim olan nesne metrûk olmaz. Zîrâ dediler ki **8&H2** [Virdi terk eden lanetlenir.]. Bundan fehm olundu ki îerîat umûm-i halâik ve tarîkat ehl-i husûs ve hakikat-ı ahass havâss içindir. Onun için hakikat tarîkatın bâtını ve tarîkat dahî îerîatın bâtınıdır. Pes, îerîat zâhir-i mutlak ve hakikat bâtın-ı mutlak ve tarîkat izâfîdir, âlem-i ervâh ve ecsâm arasında âlem-i misâl gibi. Ve nehâr ve leyl zâhir ve bâtın ve inde's-sabâh ve'l-mesâ îafak-ı berzahıdır. Zîrâ tarafeynden hisse-menddir. Ve dünyâ ve ahiret dahî berzah-ı uhrevî ile böyledir. Gazrîf dahî lahm ve azmın berzahıdır. Ve kalb ve kâlib arasında nefs-i hayvânîye dahî böyledir.

216

ecânibten tesettür etmek vardır. Velakin teklîf tarîkiyle deñildir zîrâ cennet hadd-i teklîften hâriçtir. Velakin gayret-i ilâhiyye tarîkiyledir, zîrâ her mü'minin haremî kendinin sırrıdır. Pes, ecnebî ve nâ-ehilden masûndur. Bu cihettendir ki dünyâda küffâr arasında perde-i nisâ' yoktur. Zîrâ, onlar erbâb-ı esrârdan olmadıklarından mâ-adâ gayretten dahî mahrûmlardır. Zîrâ, gayret îmandandır, onlarda ise îmân yoktur. Ve her mü'mindeki gayret olmaya ðu'be-i îmânı nâkıs ve esrârdan cüldür. Onun için ðehristânlardan dûr olup ekâsî-i arz ve ðevâhik-i cibâlde cum'a ve cemâattan bî-haber olanlarda sırr-ı ilâhî zuhûr etmemiştir.

Ve ba'zı ðehrîler ki kuravî hükmündedir. Onlar dahî sâha-i kurbtan dûrdur. Ve Hakk Teâlâ muharremâtî gayr-ı tenden tahrîm etmiştir. Pes, abdî dahî gayûr gerektir ki muharremâttan tenezzüh eyleye. Ve Hakk'ın vahdet-i vücûduna vâkıf [82a] olup ðayretinden gayra müsâade vermeye. Ve zâhir ve bâtının ahkâmınâ âlem-i sıfâta göre icrâ eyleye. Ve Ka'be'de zemzem bâtın-ı feyze mütealliktir. Velakin üç mertebesi vardır. Zîrâ, bir 'ırki hacar-i esvedden berî cârî olur ki zübdedir. Zîrâ, hacar-i esved aktâbtan Abdü'l-hayyın nazargâhîdir. Onun için zübde-i feyizle memnûndur. Ve iki 'ırki dahî Safâ tarafından gelir ki nû' edenlere ayn-ı safâdır. Ve bu iki 'ırk lezzette evvelkiden ednâdır. Velakin onunla mümtezic oldukta hükmü vâhid bulur. Sırrı budur ki Beyt-i Mükerrrem aslında müsellesü'ñ-lekldir. Onun için Ka'be denildi ki ka'b âlık ve topuk dedikleridir. Ve enbiyâ ve kümmel-i evliyâda üç türlü hâtıra vardır ki biri hâtır-ı ilâhî ve biri hâtır-ı rûhânî ve biri hâtır-ı nefsidir. Bu sebepten Ka'be binâ-i evvelde müselles idi urûk-ı zemzem gibi. Sonra avâmm-ı nâsa göre hâtır-ı ðeytânî dahî i'tibâr olunup binâ-i sâni'de mürabba' kılındı ki rûkn-i irâkî hâtır-ı ðeytânîye iñârettir. Ve hâtır-ı ðeytânî ehlî feyz-i ilâhîden mahrûmdur. Zîrâ, ðeytânın hâlî vesvesedir, feyz deñildir.

Bu cihetten zemzemden mâ-adâ olan sûlar zâhire ve zemzem bâtına taalluk etti. Bundandır ki her kim zemzemî kendi bi'rinden taleb ederse Ka'be'ye sefer eder. Nitekim her kim feyzî bilâ-vâsita isterse Rabbü'l-Beyte seyr eder. Ve zemzemin bir makâmdan bir makâma nakl olunduğu vâsita ile feyz-i sûretîdir. Ve alâ küllü takdîr onun hakkında gelir: ۞!۞3A* ۞ThvY Hv⁴⁰⁵ Ya'nî zemzem sedd-i cû' ettiğinden mâ-adâ

⁴⁰⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu's-sa'ir*, I, 186 (295); Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, II, 531 (1422)

eskâm ve emrâza dahî sebeb-i îfâdır. Nitekim tecrübe olunmuştur. Nitekim İmâm İa'râvî buyurur ki: "Bende bir karh-ı hâil zuhûr etmi idi ki zemzemden tazalla'dan mâ-adâ vecihle ilâç kabul etmedi." Ve bu fakîr Hakkı dahî esfâr-ı ba'idede harekât-ı [82b] muhtelifeden nâî vücûdumda harârât-ı zâyide ve isâr-dem-i fâsit zuhûr etmi idi.

Bi'l-ahara Mekke-i Mükerrime'de mücâveret ile zemzem-i mübârekten tazalla' ede ellerim üzerinde ÷ukûk zuhûr edip evcâ' ve eskâm oradan bîrûn olup halâs oldum. ÷te feyz-i ÷lâhî dahî böyledir, ya'nî cû'-i bâtinî sedd eder. Hattâ Hatmü'l-Evliyâ huzûruna taâm ihzâr ettiklerinde kenâr-ı sofrada bir mahbûbe-i gaybiyye zuhûr edip "Engü't ber-dehân, bizi sevenler taâm yer mi?" deyû latîfe ettikte ÷eyh dahî taâmdan imsâk ederdi. Ve çok zamân bu hâli üzerine müstemir olup ol gıdâ-i rûhânînin letâfet ve ol hâlet-i gaybiyyenin te'sîrinden semîn oldu. Ya'nî kudretten lehm ve lahm ba÷ladı. Ehl-i beytî ol hâlden taaccüb ederlerdi. Ve bunun nazîrî Ba÷dâd'da ÷eyh Ma'rûf-i Kerhî⁴⁰⁶ hâlidir ki bir gün tebrîd için bir kûze âb komu idi. Hûr-i 'înden biri zuhûr edip ol kûze kaldırıp yere ûrub pâre pâre kıldı. Ve, bizî sevenler so÷uk su içmez, dedi. Çok zamân onun pâreleri savmaa-i Ma'rûf'ta da÷ılıp kaldı.

Ve bundan zâhir oldu ki amel-i cesed sevâb-ı uhrevî için olmak kâmillerin bâtinîni Hakk'tan kat' etmez. Zîrâ, her sûretin eser ve hükmü vardır. Pes, kâmiller dahî ecir ehlidir. E÷erçi ki fi'l-hakîka ücerâ de÷illerdir, belki abîd-i mahzûr. Ve dahî bâhir oldu ki, gıdâda tekellûf etmeyip belki serserî ile iktifâ etmek ÷ân-ı havâsstır. E÷erçi ki feth yüzünden dahî tayyibât hâsıdır. Velakin yâ kalbe getirip veya lisânla ta'rîz ve tasrîh etmemek lâzımdır. Tâ ki hareket-i nefsâniyeden halâs ola. Ve inde'l-i ilrâk hâbtan hazer gerektir. Zîrâ, sebeb-i intikâs-ı rızıktır mutlaka. ÷te bu zikr olunan cû' tabî ve nefsânîdir ki feyz-i ilahînin külliyyeti ve mutâlaa-i gaybın kuvveti onu sedd eder. Ve evvelki cû' rûhânîdir, zâhirdir. Zîrâ, inkitâ-ı feyz cû' gibîdir. Bundan [83a] fehm olunur ki erbâb-ı tabâi'dan olup dâimâ nefs-i hayvânîyeye hâdim olanlar tok iseler de âçlardır. Zîrâ, feyz-i ÷lahî'den mahrûmlardır.

⁴⁰⁶ Ebû Mahfûz Ma'rûf ibn Fîruz el-Kerhî (ö. 200/815): Hristiyan bir aileden dünyaya geldiği rivayet edilir. Ba÷dat tasavvuf ekolünün önde gelenlerinden bir zâttır. Kabri Ba÷dat'tadır. Bkz. Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1986, s. 83-90; Huevurî, *Ke fu'l-Mahcûb*, s. 325-326; Kulleyrî, *Risâle*, s. 427-428

Ve gıdâ-i sûrî fi'l-asl gıdâ-i ma'nevîye vesîle olmakla i'tidâli lâzım geldi. Hattâ imtilâ haddine dek ekl etmek harâmıdır. Mahkîdir ki Eyyh İblî'nin bir oğlu taâmdan tuhme öldükte pederî buyurdu ki: "Eğer bu hâlde âhirete intikâl etseydi namâzını kılmazdım. Zîrâ a'zam-ı isyânla âsî oldu." Buradandır kî kâmiller iftarı âhirete te'hîr ettiler.

Nazm:

*Nice bir hevâ ve nice bir heves
Gel seninle perhîz edelim, edelim dervî
Kırılmadan i bu topraktan kafes gel
Gel tecevva' terânî tecerred tasıl
Eri mek diler sen yemekten kesil
Makâm-ı ervâha olup muttasıl
Gel nefsin hevâsına gezersin böyle
Mâlinı ehvete ezersin böyle
Gide gide âhir âzarsın böyle
Gel unutup gidesin bunca günâhın
Yiyip içmek ola dâim dil-hâhın
Bu mudur fermânı sana Allah'ın
Gel Hakkı kul ta ba lar ba rına dâim
Olmaya dergâh-ı Hudâ'da kâim
Olalım âyları yılları sâim
Gel seninle perhîz edelim dervî*

Ve feyz-i İlâhînin eskâm ve emrâz-ı ma'neviyyeye bâ'is-i İfâ olduğu dahî ilâc-ı kaleme muhtâç değildir. Zîrâ cümle-i zünûn ve Ükûk ve cehâlât-ı bâtine onunla mündefî olur. Ve hakâik-i yakîn ve ulûm ondan bulunur. Onun için ilm-i taklîdin riştesi tez üzüldür. Zîrâ, tahkîkle istihkâm bulmamıdır. Ve zâhirî bâtın ile tev'em olmamıdır. Ve çok mukallidler da'vâ-yı tahkîk ile dünyâ ve âhirette erbâb-ı kemâl yanında fezâhate dümmülerdir. Eğerçi erbâb-ı taklîd yanında ırz ve vakâr ehli görünürler.

Nazm:

Piyâzın bûyudur kim kendinî rüsvây eder âhir
in ol misk-i ezfer sohbetinde vâý eder âhir
Kasab kim onda ünbûb fe-ünbûb olmaya sükker
Deler hasretle ba rın kendini çûn nây eder âhir

[83b]

Ey mü'min, "Zâhirimize söz yok. Fe-emmâ bâtınımız hâlî ilimiz Allah'a kaldı." dedikleri mazmûn üzerinedir. Zîrâ, bir ho esbâba telâbbüs olunmadı ki zâhirde tarîkinde bulunmak dahî tevfiîk-i hâss-ı ilahîdir. Ve bâtında dahî tecerrüd-i tâm dahî bulunmadı ki a'zam vesîle-i maksûttur. Ve demişlerdir ki ömr-i dünyâ üç yüz bin ve altmış bin yıldır. Ve üç yüz altmış bin dahî avâlim-i seyrâniyye vardır ki mükâlefin ol avâlimi dîde-i basîret ile seyr ederler. Ve ol avâlimin mâverâsî tîh-i hayrettir. Ve biz henüz âlem-i âsârda sûret-i tevhîdde kalmıyızdır, yâ âlem-i esrâr ve hakikat-ı tevhîd kandedir. Velakin Allah Teâlâ'dan hidâyet-i hâssa olan ibâde âlem-i sûret hicâb olmuştur. Pes, beşim tevfiîk-i ilahî var ise ona nazar edesiniz. Ve biz benlikte bulunduk mansıb bize perde oldu, demeyesiniz. Zîrâ, emîru'l-mü'minîn olmak dahî ism-i a'zam ile kıyâmdır. Ve her mertebede halka kâid lâzımdır. Eşer ol kâid ism-i Hâdî tarafından ise bilâ-inhirâf doşru Hakk'a gider, gerekse âleme sultân olsun. Ne sultânlar bu âleme geldiler ki, saltanat onların sıfat-ı zâhireleri idi fakat, zîrâ, bâtınları Hakk'la idi. Ve vicdân-ı Hakk için terk-i saltanat ve firâk-ı memleket ve tecerrüd-i sûret lâzım gelmedi. Ya'nî, eşer kûl ve eşer sultândır matlûbu kendi yanındadır. Binâen alâ-hâzâ parmağında olan hâtemi aramaya nereye gider. Ve âhir vâkıf oldukta çektiği zahmete bakıp taaccüp eder.

Hatmu'l-Evliyâ'dan menkûldür ki: "Eşer İbrahim bin Ethem benim zamânımda olaydı onu tahtında oturduğu yerde irâd eylerdim." demiştir. Ya'nî İbrahim'i sademât-ı gayb bu lehâdetten inkitâa sebep olmakla mürşide adem-i mukârenetten tarîk-i tecerrüdü tuttu. Ve tâç ve taht-ı Belh'i terk etti. Ve etrâf-ı âlemde çok tenâyû kılıp zahmetler çekti. Ve eşer tahtında iken mürşide musâdefe [84a] edeydi ol nesneyi ki, abâ içinde buldu kabâda dahî bulurdu. Zîrâ, eşer abâ ve kabâdır her biri bir sûrettir, maksût ise ma'nâyâ vusûldür. Pes, abâ olsa ve dervîlik sırrı bulunmasa ehl-i sûrettir. Ve eşer kabâ ehli olsa ve sırr-ı saltanat bulunmasa ehl-i

ma'nâdır. Be'lim dünyâ a'zam hicâbtır, zîrâ âlem-i histir. Ve insanda hiss ya'nî me'âir ve a'zâ ile idrâk etmek sâir kuvî üzerine gâlibtir. Fe-emmâ 'skender'e, Süleymân'a ve emsâline hicâb olmadı. Belki fazl-ı Hakk'a nazar eyleyip fazlda müfzılî mü'âhede ettiler. Aklâm-ı zerrîn elvâh-ı sîmîne nakl ve nükkâr etti'i suver-i hasenedendir ki **8&7:); 2 TU 16v *** [Hak ettikleri 'eytanlar üzerlerine olsun!]. Hazret-i Süleymân aleyhissellem fitneye îkâ' için bir zemîn-i zümürd-i ahzar ile ferl eyleyip hasbâsını lü'lü' ve cevâhirden sâhte kıldılar. Süleyman ondan bî-haber idi. Çünkü muttali' oldu. **400 w#1200R E** [Bu, Rabbimin fazlındandır.] deyip secde-i 'ükür eyledi. Ve ol sûret onu ma'nâdan dûr etti.

Ve bu fakîr Hakkı Mekke-i Mükerreme'de mücâveretim hâlinde bir sehar-i a'lâdaki hatîmede kendi hâlîme me'gûl idim. Gördüm ki dünyâ bir acûz 'amta' sûretinde temessül eyleyip yanıma gelip oturdu. Ve onun bir musavver zîb ve zînetî var idi ki metâfta gezdirip nâsa arz ederlerdi. Tâ ki onunla fitneye düleler. Çünkü benim cânibime getirdiler, ol acûz ol tasvîre hitâb edip **0E 1\$2** [Bunu sâlim olarak geçin.] dedi. Ve **0E** ile bu fakîre ilâret eyledi. Ya'nî buradan murûr eyle, bu kimse seninle fitneye dülmekten sâlim ve mahfûz oldu'u hâlde. Ve bu fakîr bu âna dek yine mekr-i ilâhîden emin olmayıp: **a) v a 100 000 000 Lq F4b 0 8&7 00 u#2 I** [Ey kalbleri ve gözleri çekip çeviren Rabbim! Kalbimi dinin ve taatin üzere sabit kıl.]⁴⁰⁷ deyû tazarru' ve niyâzdayım.

Nazm:

Çün de ildir tarîk-ı Hakk'a âsân

Niye ma rûr olur aceb insan

Me er Allahu Teâlâ kûluna

Kereminden ede fazl ve ihsân

Be'lim her hatve bâlîna hezâr-ı berzah ve Hakk ile halk arasında yetmi [84b] bîn perde vardır derler. Cümlesinin aslî gaflet ve taalluktur. Pes, hâb-ı gafletten bî-dârlık ve cemî'-i mâsivâdan bî-zârlık hâsıl olsa sûret-i maksûd cilve-ger-i hayyiz-i vücûd ve rû-nümâyı âyine-i 'ühûd olur. Onun için derler ki: **L t 0 8-&D+** [ki

⁴⁰⁷ Tirmizî, Deavât 85

adım ki ulaştın.] Ya'nî mâsivâdan i'râz ve idbâr ve Hakk'a teveccüh ve ikbâl bulunsa bu iki hatve ile menzil-i vasle vusûl hâsıl olur. Velakin tarîk-i zâhirde piyâdeye bâtında azîmet ve zâhirde ayâk lâzım olduğu gibi tarîk-i bâtında dahî aîk ve mahabbet ve zâhirde ðurût ve kuyûd lâzımdır.

Nazm:

Eri se müjdeler ol yâr elinden
Dil ve cân kurtulur a yâr elinden
Gam ve gassa zevâlin bulur âhir
çilse bâdeler hünkâr elinden
Yanâr evsâf-ı dil a k âte inde
Tûtâr nûr-i Hudâ her bâr elinden
Be im terk eyle bu dâr ve diyârî
Bu lûtf ve kahrî bîl deyyâr elinden
Harâb oldunsa her yüzden se-râ-pâ
Neler ma'mûr olur mi'mâr elinden
Gedâ ve âh muhtâç-ı Hudâ'dır
Umarlar Hakkıyâ gaffâr elinden

L M _ L A M N A M

Bu iki ism-i îerîf dahî biribirine muttasıl olmakla bir mahalde derc olundu. Ehl-i zâhir ve bâtın dediler ki Hakk Teâlâ'nın rahmetî irâdet-i îsâl-i hayr ve def'-i ðlerdir. Bu sûrette sıfât-ı zâttan olur. Ve eîler îsâl-i hayr ve def'-i ðler ma'nâsına olursa sıfât-ı fiilden olur. Ve bu isimden ahz olunup rahm dediler. Rahm aslında menbit-i veledir ki batında veled onun içinde vücûd bulur ve veledde zarf olur. Sonra minciheti'l-vilâd olan karâbet ve vuslata dahî rahm dediler. Onun için bir kimse bilâ-sebebin ðer'iy-yi kat-ı rahm eylese Rahman ondan munkatı' olur. / Zîrâ lafızda [85a] illtikâk ma'nâda ittisâli mûcibtir. Nitekim Ahmed, Mahmûd'dan ahz olunup livâ-i hamd ondan zuhûra geldi. Ve bundan fehm olundu ki sûret ve ma'nâda mu'teber olan ittisâl ve cemi'dir, iftirâl deîlil. Bu sebepten talâk ebîazu'l-mübâhât oldu, zîrâ

firkattir. Ve Cuma seyyid-i eyyâmu'l-üsübü' oldu. Zîrâ, halkın onda ictimâî vardır. Ve Müzdelifeye cem' dediler ma'rib ve 'ilânın içtimâından ötürü. Ve içtimâ' sebebi sürûr ve iftirâk-ı bâ'is-i ðumûmdur. Onun için dünyâyâ gelenler için handân ve ukbâyâ gidenler için giryân olurlar.

Nazm:

Hakk budur kim bu hayât-ı fânîde

Âdeme mevt-i muâdildir firâk

Nice nû etsin onu erbâb-ı dil

Âh Hakkı zehr-i kâtildir firâk

Ve rahmet gerçi sıfat-ı ilahiyedir ki hakikat-ı vâhidedir. Velakin zâtî ve sıfâtî ve âmm ve hâs olmakla muhtelif ve müteaddittir. Nazar eyle Allah Teâlâ'nın rahmet-i zâtîyye-i âmmesine ki tecellîsi yüzünden her nesnenin yüzünü güldürmüştür. Ve rahmeti sârî olmadık cihânda bir cân kalmamıdır.

Nazm:

Sofra-i rahmetine eyle nazar

Huvvâne ya madır efendi tahkîk

Kandı lutfu dimâ a verdi zevk

Câmına cümlesi kandı tahkîk

Ehâs-ı düllman ve dost ol rahmetten sûret-pezîr olduktan sonra hıfz-ı suver için dahî rezzâkiyyetinden nevâle verdi. Ve ahbâbî muhâfaza-i i'dâyâ havâle kılıp aktâr-ı arz ve ekâlîm-i zemînden her birine bir yer gösterdi. Fe'fhem cidden. Husûsan ki ahbâbına ettiî leker-handeler bezm-i ünste bir harîfe müyesser olmamı. Ve ihsân ettiî cevâhir-i atâyâyı hiçbir kimse bir kânde ve bir deryâda bulmamıdır. Hidâyet beyân-ı âmmeye mübeyyen ve inâyet ve tevfiîk-i hâssaya muayyendir. Pes, eîler zât ve eîler sıfât âlemdir Hakk'tan müstefâd ve eîler sûret ve ma'nâ-yı Âdem'dir feyz-i Rabbü'l-ibâddır.

Nazm:

Bedeninde olursa her mûdil
ükrüne çâre var mıdır ni‘amın
öyle ta kınlı ı vardır Hakkı
Garkider halk k lzum-i germin

[85b]

Bu cihettendir ki rahmet-i imtinâniye derler ki feyz-i akdes ile hâsıl ve rahmet-i vücûbiyye derler ki feyz-i mukaddes ile vâsıldır. Ya‘nî rahmet-i imtinâniye mahz vehb-i ilahîdir ki isti‘dât mukâbelesinde deñildir, belki ayn-ı minnetten sâdır. Ve rahmet-i vücûbiyye mukâbele-i isti‘dâtta Hakk Teâlâ’nın ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ﴾ (En‘am, 6/12) [O, rahmet etmeyi kendi nefesine yazmıştır.] mûcibince kendi nefsi üzerine îcâb ettiñi rahmettir. Bu cihettendir ki ðer‘ a‘mâlî ta‘yîn ve her amele bir türlü sevâb tahsîs etti. Ve amel her çend meksûb-i abd ve ecr-i atâ‘ mukâbeledir. Velakin ârifler asla nazar ile her nesneyi ayn-ı minnetten bulurlar. Ve kendilerine ve amellerine vücûd vermezler. Nitekim ba‘zı meñâiyih-i acem demiñtir ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ﴾ 2 ya‘nî biz fazl ve minnet-i Hakk’tayız ki kesb ve amele i‘timâdımız yoktur. Bu bâbtandır ki bir tâife-i celîleye müflisûn derler. Zîrâ, gerçi emr-i ilahî üzerine tââtî illerler. velakin kendileri için bir amel iddihâr etmeyip cümlesin gayra hibe ederler. Ve iflâs mukâbelesinde indellah onlar için gınâ-yı azîm vardır. Ve bunlar melâike meñrebindedir. Zîrâ, melâikenin neñâeleri amel yüzünden terakkî iktizâ etmediñinden onlara ins ve cin gibi mesûbet-i uhrevîye yoktur ve amellerinin ecûru mü‘min-i nâse mevhûbtur. Ve ehl-i melekût olanlara ervâh itlâk olunmakla onların mevtleri gally sûretinde olur. Zîrâ letâfet-i cisimleri mevt-i tabîî götürmez. Ve ulemâ-i zâhir onların hakkında mevte kâillerdir. Velakin fi‘l-hakîka mevtleri ma‘nâ-yı mezkûra mahmûldür.

Ve rahmet-i ilahiyyenin adedi esmâ-i hüsnâ adedi kadardır ki yüzdür. Biri dünyâya ve doksan dokuzu âhirete mahsûstur. Zîrâ dünyâ tengnâdır ki rahmet-i vâsiaya tahammülü yoktur. Bu cihetten bir kimse her türlü rahmetin kemâlini bu mevtinede talep etse muktezâ-yı hakâika câhil olur. Nazar eyle ki bir kimse Hazret-i Süleymân gibi ðark ve garba mâlik olsa beñ yüz yıllık mesâfeye mâlik olur. Âhirette ise ednâ-yı ehl-i cennette ona bu dünyâ kadar yer verilir. Pes, bu kadar muzâaf nesneyî burada talep etmek noksan-ı akıldandır. Ve aded-i rahmet mieh olmak

[86a]

delâlet eder ki bu dünyada ne kadar esmâ-i kahriyye-i celâliyye var ise mü'mine göre cümlesi libâs-ı kahırdan münsalih olup gazabta bâtın olan rahmet-i hafîyye zuhûr eder. Nitekim bir kimse a'mâl-i seyyie illese ol amel suver-i kabîhada zuhûr eder. Sonra tevbe kılsa tevbesi ol a'mâle elbise-i hasene ilbâs eder. Ve suver-i kabîha mestûr olur. Kezalik lutf-i ilahî ile sûret-i kahr mestûr olup (﴿ تَوَّابٌ ﴾ (Furkan, 25/70) [Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.] mûcibince sırr-ı ma'fîret zuhûr eder. Kâfire göre ise sûret-i rahmet dünyeviyye tahtında mestûr olan nikmet âlikâr ve lutfî kahra mübeddel olur. Bu cihetten geçen belirmez dedikleri gibi ehl-i fakr olan mü'min fakrınî nisyân eder. Ve mihnet yüzü ona ke-enlem yekûn olur. Nitekim ehl-i gınâ olan kâfir dahî devletini unutur ve ni'met yüzün görmediğine döner. Buradandır ki âkibete nazar olunur.

Hulefâ-i Abbâsiyye'den Harûn er-Re'ûd ki bir mücrimî mahbûs-i zindân etmiş idi. Mahbûs Harûn'a yazdı ki: "Yâ Harûn! Her günkü güzer eder senin eyyâm-ı devletin ve benim eyyâm-ı mihnetimden eksilir." dedi. Harûn munsif olmakla kelâm-ı mezkûrun te'sîrinden ol mahbûsu itlâk eyledi. Fikr eyle ki bir kimse der-bân olup bürûdet-i havâda sabâha dek zahmet çekse harîr üzerinde nâim olan sâhib-i hâne ile sabâha berâber çıkarlar. Ve mihnet ve ni'metî unutulur.

Nazm:

Dirhem ve dînâr e kin Hakkıyâ sarf eyledin

Hakk bilir hadd ve hesâbın çekti in zahmetlerin

Hakk'a arz et hâlini diye yâ ilahe'l-âlemîn

Var ise zahmetlerim çoktur senin rahmetlerin

[86b]

Ve bu takrîrden mefhûm oldu ki zâhir-i hâlde mihnet ve kahr olan nesnenin bâtınında rahmet ve lutf vardır. İşte bu kadar imtihânât-ı ilahiyye ki vardır ma'nâ-yı mezkûre dâirdir. Pes, deme ki Allah Teâlâ Rahman Rahîm iken bu emrâz ve evcâ'la halkı niçin mübtelâ kıldı. Zîrâ ibtilâsı tahlîs-i nefis içindir. Nitekim bir kimse âkile marazine mübtelâ olsa eğer yedinde ise yâ sa'îd veya mürfik veya bâzısından kat' ederler. Ve onun kat'ıyla beden helâk-ı necât bulur. Ve bi'l-farz eğer ol mübtelânın vâlidesi oğluna cümleden nefik iken yine kat'-i mezkûra izin verir. Ve izni rahmetini

münâfî olmaz. Bu makâmındandır ki Allah Teâlâ buyururmuştur ki: “Kulumun mevtî kerâhet ettiğın bilirim. Ve ben dahî onu mahzûn etmeğı kerâhet ederim. Velakin mevtten lâ-büddür.” Ya’nî hâristân-ı dünyâdan geçip gülistân-ı âhirete ermeğle ve cemâl-i Hakkı bî-perde görmeğle kantara-i mevtten güzer etmelidir. Zîrâ, gayrî tarîk yoktur. Bu ma’nâyâ göre mevt her ne kadar zehr-nâk ise de nû etmek gerektir. Zîrâ Ârâb visâle vesîledir. Mevt-i sûrîde hâl bu olacak, mevt-i ma’nevîde dahî budur. Belki fenâ-fillah hâsıl oluncaya dek bir deñil bîn mevt âcîsî çekilir. Ve her bir mevtin mukâbelesinde bir nev’-i hayât vücûd bulur.

Tefekkür eyle ki yâresî olan kimse merhem-i telhden imtinâ’ etse ve gayretsizliğinden muâlece ettirmese âhir ol yâre nâsûrlanır ve iyi olmayıp öyle kem kalır. Onun için hâbtan bîdârî efzaldır. Zîrâ, hâl-i menâmda kendine günâh sâdır olmasa dahî bî-dâr oldukta nefsin elinden halâs olmaz. Pes, evceb olan budur ki hâbî terk eyleyip nefsi tezkiye ve gafletî izâle eyleye. Tâ ki her hâlde ya’nî eller yakazada ve eller menâmda âsûde ola. Ve demiğlerdir ki 0: 2 0: 2 L :- [Her sıkıntının [87a] (imtihanın) altında bir bağı vardır]. Enbiyâ ve evliyânın ibtilâât ile hõ hâl oldukları ma’nâ-yı mezkûre râci’dir. Hatta müddet-i belâda ins ve cinin amelî kadr-i kârde olacakların bilseler belâyî ihtiyâr ederler, zîrâ murâd-ı Hakk’tır, râhat ise murâd-ı nefstir.

Nazm:

Küllü belâdan a lama ey nefs sâbır ol yürü
Ni’met-i sabrî e er bildinse âkir ol yürü
Müjde-i rahmetle nâzil olur insana belâ
Eyleyip mihmânına ikrâm hâzır ol yürü
Enbiyâ ve evliyâ kahrından lutfun buldular
Bu celâl içre cemâl-i Hakk’a nâzır ol yürü
Hakk Teâlâ çün seni mecmûa kıldı sırrına
Sırrının her sûretinde sen de zâhir ol yürü
Her ne yüzden Hakk tecellî eylerse kıl kabul
Hakkıyâ envâr-ı Hakk’tan bedr-i zâhir olur yürü

Ve burada bir sırr-ı azîm dahî vardır ki gerden-i câna heykel olmağa sezâ ve bâz ve bend-i dil kılmağa revâdır. Ve ol sırr-ı ilahî budur ki ed'îye-i Kur'âniyye'de gelir: **وَالْيَوْمَ نَبْرِءُكُمْ خَلْقًا جَدِيدًا إِنَّكُمْ تَرَانِ** (Bâkara, 26/82) ["Ve hesap günü, hatamı bağılayacağınızı umduğumdur."]. Ve yine vârid olmuştur ki: **يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ أَوْصِيْكَ الْغَنَاءَ وَالْفَقْرَ وَالْكَافِرَ وَالْمُؤْمِنَ وَالْغَالِيَةَ وَالْمُتَّقِينَ** (İbrahim, 14/41) ["Ey Rabbimiz! Herkesin hesaba çekileceği günde beni, ana-babamı ve müminleri bağıla!"]. Ya'nî ma'fireti yevm-i kıyâmete tahsîs etti. Ma'a-hâzâ dünyâda dahî matlûbtur. Zîrâ, mücrim dünyâda ma'affû ve ma'fûr olsa bir dahî ilâ âhiri'l-ömr rûy-i kazâ görmez ve ibtilâdan çehresin durmazdı. Hüküm-i ne'îse ise dünyâda durdukça kusûr ve küsürdür. Pes, ibtilâ ol kesirleri cebr içindir. Ya'nî vâki' olan günâhlarına keffârettir. Ve dünyâda keffâretten tahfîf-i bâr ve hisâb-ı yesîr hâsıl olur. Ve bu keffârât cerâim-i müteâkib oldukça ol dahî müteâkıbtir. Yevm-i kıyâmette ise bir kerre defter-i hatâyâ kalem afv-ı kelîde olduktan sonra bir dahî arz-ı hâle hâcet kalmaz. Fe'fhem cidden.

[87b]

Ba'de-zâ lafza-i celâl ile ism-i rahmânın meyânında fi'l-hakîka fark yoktur. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آلِهَتِهِمْ كَارِهُونَ إِنَّهُمْ لَا يَجْعَلُونَ لَهَا شَيْئًا مِنْ عَدْلِ رَبِّهِمْ بِهِمْ كَبْرُورٌ** (İsrâ, 17/110) [(Sen onlara) de ki: İster "Allah" deyin, ister "Rahmân" deyin.]. Bu kadar vardır ki gerçi ikisi de cemî'-i hakâik-i ilahiyyeyi câmi'dir. Velakin lafzatullahda mertebeye dahî delâlet vardır. İsm-i rahman da ise bu delâlet yoktur. Ve mertebeden murâd mertebe-i ulûhiyettir ki ekvânda mertebe-i saltanat ona nâzırdır. Bu cihettendir ki Ka'be-i Mükerreme iki isme mazhardır. Biri ism-i evveldir. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آلِهَتِهِمْ كَارِهُونَ إِنَّهُمْ لَا يَجْعَلُونَ لَهَا شَيْئًا مِنْ عَدْلِ رَبِّهِمْ بِهِمْ كَبْرُورٌ** (Âl-i İmran, 3/96) [Üpşesiz insanlar için kurulan ilk mabed, Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan Beyt (Kabe)dir.]. Ve ona sırr-ı evveliyet derler ki cemî'-i evveliyât-ı eyniyyeye sârîdir.

Ve biri sırr-ı ismullahtır ki onun için Ka'be'ye ya'nî Mescid-i Harâm ve çevresinde mîller dâhilinde olan dâireye "Haramullah" derler. Ve âynîye-i Ravza-i Mutahhara dahî iki ismin sûretine meclâdır. Biri ism-i âhirdir. Zîrâ, Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem âhiru'l-enbiyâdır. Ya'nî cesedâniyyeleri i'tibâriyle hatmiyyet ve âhiriyyetleri vardır, rûhâniyyetleri i'tibâriyle bediyyet ve evveliyetleri oldu gibi. Ve biri dahî ism-i rahmândır. Nitekim Kur'ân'da gelir: **وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آلِهَتِهِمْ كَارِهُونَ إِنَّهُمْ لَا يَجْعَلُونَ لَهَا شَيْئًا مِنْ عَدْلِ رَبِّهِمْ بِهِمْ كَبْرُورٌ** (Enbiya, 21/107) [(Ey Muhammed!) biz seni ancak âlemlere rahmet olarak

bana ne mukarreb bir melek ve ne de gönderilmiş bir nebî hiçbirini yanaşamaz.]⁴¹¹
onlara sâye-endâz oldu. Ve bu sebktan ötürü müsâbaka-i efrâs ettirirler. Ve sâbıklara
zer ve mesbûklara hâllerince ism ve hil'at verirlerdi. Ve müteahhir olan fisküllere
hayr duâ ederlerdi. Zîrâ saâdet ol kîse-i rahmetten çıkan altın ve gümülle mâlik [89a]
olanlara ve ol hayr duâyı alanlara el-hâsıl zikr olunan iki ism-i ıerîfin sırrı için
Harem-i Nebevî denildi. Ve Haremullah'ta bir amel-i hayr yüz bine ve Harem-i
Nebevî'de yalnız bine bedel oldu. Tâ ki rütbe-i zâhir ve mazharda tefâvüt zâhir ola.
Ma'a-hâzâ bin mutfassıl olıcak yüz bin olur. k 4 12 j \$ ı# k *b! [ıbareden
ilâretin sırrına ârif ol.]

Nazm:

Yâ Rasûlallah yüzün bedr ve özün sadr-ı cihân
ark ve garbı devr eder nûrunla mihr-i âsumân
Sen ne sultânsın yüzün görse gedâlar âh olur
Devlet-i uzmâ bulurlar bekleyenler âsitân
Gamzeni kılsan havâle dü man olur bertaraf
Rûy-i dil göstersen eyler 'îd-i ekber dostân
Sofra-i cûd ve sehânı hân-ı ya madır gören
Feyz-i ihsânın bulan bulur hayât-ı câvidân
Çe me-i kevser-i lebindir menba'-ı rahmet dilin
Cennet ve hûrî cemâlin seyreder bî-imtinân
eyh smâil Hakkı pîr olup kaldı zebûn
Kör olur sen dest-gîri ola vallahi cûvân

Ve harem-i Süleymân olan Mescid-i Aksâ ism-i kuddûse ve sübbûha
mazhardır. Zîrâ nüfûs-i kudsiyye arz-ı mukaddesede ve husûsan Kudüs-i ıerîf'te
sâkin olmalarıyla zâhir ve bâtın takdîs ve tenzîhe olunmuştur. Ve uluvv-i lânından
ötürü orada bir amel Haremeyn'den mâ-'adâ olan mevâzi'de sudûr eden be yüz
amele bedeldir. Zîrâ, sûret-i dünyâ be yüz yıllık mesâfedir ki Hazret-i Süleymân onu
zabt eylemiştir. Ma'nâstyle bin ve hakâiki ile yüz bin olur. Ya'nî Allah Teâlâ icmâl-i
dünyâyı tafsîl ve sırr-ı ihtisârınî sûrete getirip tatvîl eylese yüz bin yıllık mesâfe olur.

⁴¹¹ Aclûnî, **Ke fu'l-hafâ**, II, 226 (2159)

Velakin sûret-i medd ve tevsî‘ âhirete kalmıdır. Ederçi ki maâbed ve mesâcid ve emsâlinde mâ-‘adâsî dūzaha matrūhtur. Ve yevm-i kıyâmette medd-i arz mensûstur.

Pes, onun ki bu dünyâda sahrâsî ola. Ve mütekebbirân rekz-i dâbbe-i nefis ve hevâ [89b] eyleye, orada yeri semmi’l-hıyât olur. Ve onun ki yeri dâr ise de kalbî vâsi‘dir. Arsa-gâh-ı haır ona sahrâ-i bî-nihâye olur.

Nazm:

***Sı mayan sa lı ında sahrâya
Ölecek kabir içinde nitse gerek
Çıkıp âhir bu güne dünyâdan
Menzilin sicn-i dūzah etse gerek***

Ve Dimeđgi’l-ââm esmâ-i isnâ allere mazhardır. Zîrâ, matla‘-ı süreyyâdır ki mahall-i kevndir. Onun için her cihetten mebd-i kesrettir. Ve süreyyâ gerçi zâhirde âltı ve yedidir, velakin fi’l-hakîka on ikidir. Yedincisi Sühâ gibi bir hafî sitâredir ki tâife-i Arap onunla hiddet-i ebsârı imtihan ederler. Ve bâkî beı aded yıldızı Rasûlullah’ın çelm-i dūrbînlerinden gayrı görmemiı ve hiç pertev-nûr dîde îr görmemiıdır. Ve ol on iki aded esmâ-i ilahiyye bu defter-i ma‘rifet ve Tuhfe-i Recebiyye’de derc olunan isimlerdir. Ve bunlardan mâ-‘adâ on iki esmâ-i külliye dahî vardır ki bu mahalde zikr olunmaz. Ve bu iki türlü esmâ usûl-i esmâdır ki ahvâl-i enfüs ve âfâk onların üzerine mebnîdir.

Nazm:

***Bilmeyen sūfî ilm-i esmâyı
Nice bilse gerek müsemâyı
Bu durur bâb-ı hazrete miftâh
Bu âçar sırrı her muammâyı***

Ve zikr olunan mazhariyyet i‘tibâriyle ahrâm-ı sülûsten sonra mukaddimü’l-bilâd Dimeđgi’l-ââm’dır. Velakin mazhariyyetten fi’l-hakîka maksûd olan sırr Hatmü’l-Evliyâ’dır ki ehvâ rûh-i mukaddesine ââm sūnbül-zâr ve heykel-i âlem-i bend bedenine mezâr olmuıdır.

Nazm:

âm rûze mukâbil olsa de er
em‘-i rû en de il mi eyh me er
Hâk dergâhını götürse ele
Mâye eylerdi kârına zer-ger

Ve Baḏdât ism-i Zâhire mahsûstur, zîrâ a‘zam-ı bilâd-ı  arktır. Ve havârik-i âdât-i ricâlin zuhûru orada etemdir.

Nazm:

Bî e-zârında onun çok îr var
Sâha-i sadrında bunca er yâtar
Pâyî kov me yen ale‘l-vech eyle seyr
Hânının zîrinde zîrâ ser yâtûr

[90a]

Ve Mısır ism-i Bâtın mazharıdır, zîrâ garbîdir. Ve gurûb  emsin zuhûrundan batınıdır. Bu sebebtendir ki Hatmü‘l-Evliyâ Ma rib‘ten  âm‘a hicret eyledi, ta ki bâtın olan sırr-ı hatmiyyet zuhûra gele. Ve ol zuhûr tekrâr  âm‘da batûna gitti. Zîrâ,  eyh  âm‘da âsûde olmakla Ebu‘l-Beller‘den ol gâyete erince olan zuhûrât batûna râci‘ olup ism-i Zâhir için eser-i kalîl kaldı. Fe-a‘rif cidden. Ve Mısır mahall-i gurûp iken yine ekser evliyâsı  urûka meyl edip izhâr-ı tasarrufât etmişlerdir. Zîrâ, zuhûrda sırr-ı batûn olduğu gibi batûnda dahî sırr-ı zuhûr vardır.

Nazm:

Câvîd sânma hâne-i sipenci kendîne
Dünyâ evine giymeye misâfir gele gider
Heyhât neylesen gerek i bu gurûrla
Bu vaz‘-ı gafleti mededullah için gider

Ve Konya ism-i Kâdire mazhardır. Zîrâ, Benî  srâil tîhte iken menn ve selvâ âlem-i kudretten nüzûl ederdi. Ve menn âlem-i minnetten olan feyzdir ki ilm-i zevkîdir. Ve selvâ tesliye-i derûn eden nüzûl-i ilahîdir. Ve med ne-i Konya‘da âsûde

olan Hatmu'l-Evliyâzâde İeyh Sadreddîn⁴¹² hazretlerine i'tâ olunan kudret-i ilmiye ve zevkiyye ve tecelliyât-ı zâtiye ve sıfâtıyye ve nezelât-ı ilahiyye Hatm'den sonra hiçbir veliye maktûr olmamıştır. Onun için bi'l-ittifâk İeyh-ı me'âyihi'd-dünyâdır. Ve ahvâl-i külliyesi tasnîfâtından ma'lûmdur.

Nazm:

Velvele saldı halkı inletti

İmini evliyâyâ dinletti

Oldu âkird-i ders-i âllâme

Hôca Tûsî'ye kadrin ânlattı

Ve cezâire-i Kıbrıs ism-i Muhîta mazhardır. Zîrâ, her cânibin bahri'-İâm olan Hatmu'l-Evliyâ'nın feyzî ihâta eylemiştir. Zîrâ, kal'a-i Mâgûsa'da emîri'l-mü'minîni'l-muhakkikîn İeyh seyyid Fazlî-i İlâhî⁴¹³ medfûndur ki İeyh [90b] Sadreddîn'den sonra lâ-nazîrdır. Nitekim âsârından ve tecelliyât-ı berkiyyesinden lâ-siyyemâ tefsîr-i Fâtîha-i Konevî üzerine tahrîr ettiği İerhten ezvâk-ı külliye ve ihâta-i tâmmesî erbâb-ı basâire rûîendir.

Nazm:

Etti Mevlâ onu mi'mâr-ı dîn

Yeniden kaldı bu dîni ta'mir

Eline aldı livâi'l-hamdi

⁴¹² Muhammed b. İshak Sadreddin Konevî (ö. 673/1274): Malatya'da dünyaya gelmiştir. Babası Mecdüddin İshak, Selçuklu sarayına yakın elçiliklerde bulunmuş bir ilim ve devlet adamıdır. On bir yıllarında Malatya'da İbn Arabî ile tanışan Konevi, onunla birlikte İam'a gitmiş, vefatına kadar yanından hiç ayrılmamıştır. Daha sonra Konya'ya yerleşmiştir. ***Tefsîr-i Fâtîha, Mefâtihu'l-Gayb, erh-i esmâ-i hüsnâ, Nefât-ı lâhiye eserlerinden bazılarıdır.*** Bkz. Cami, ***Nefehâtü'l-Üns***; s. 632-634; Hüseyin Vassaf, ***Sefîne-i Evliyâ***, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Sehâ Ne'riyat, İstanbul 1990, c. I, s. 302

⁴¹³ Atpazârî Osman Fazlı (ö. 1102/1691): İsmail Hakkı Bursevî'nin İeyhidir. İumnu'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini İumnu'da tamamladıktan sonra Edirne'ye giderek Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifesi Saçlı İbrahim Efendi'ye intisap etti. Buradan Celvetiyye Tarikatının Üsküdar'daki merkez tekkesine gitti. Devlet ricaliyle arası açıldılarından sürgünlere maruz kaldı. En son Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlılığı sırasında Magosa'ya sürülen Osman Fazl-i İlâhî burada vefat etti. Daha sonraki yıllarda türbesinin yanına Kutup Osman Tekkesi inşa edildi. ***el-Lâihâtü'l-berkayyât*** adlı eseri İsmâil Hakkı Bursevî'nin ***Ruhû'l-Beyân*** tefsîrinin temel kaynaklarından biridir. ***Mir'âtü esrâr-i İrfân*** adlı eseri Sadreddin Konevî'nin ***Tefsîr-i Fâtîha*** adlı eserinin yaptığı hâliyedir. Bkz. Sakıp Yıldız, "Atpazârî Osman Fazlı", ***D A***, IV

ise müddet-i hayâtı kırk senedir. Pes, âlem-i mülkte ömr-i tabîsî yetmiş üç olur. Ve âlem-i melekûtte bekâsı i'tibâriyle iki bin seneye karîb olur. Ve Mehdî ilhâm-ı Hakk için vezîr-i rûhânîye muhtâç olduğu gibi her sultân dahî muhtâçtır. Ve Mehdînin vezîr-i rûhânîsi beşlerden ve sultânın melektendir. Velakin hulefâda hicâb-ı cismânî olmadığından ilkâât-ı rûhâniyyeyi telakkî ederler ve onunla amel kırlarlar. Ve vesvese-i leytân ve hareket-i nefsâniyyeden halâs olurlar. Fe-emmâ selâtîn böyle deşildir. Zîrâ, semâvâtta onlar için müvekkel olan melâike dâimâ gerçi onlara ilkâ-i Hakk ederler. Velakin galebe-i hacb-i cismâniyyeden nâfi bi-hasbi'l-gâlib ahz ve amel edemezler. Böyle iken yine onların hakkında denilmiştir ki: **8** [Devlet ricâline ilhâm olunur.]. Ya'nî selâtîn ve vükelâ külliyyet-i esmâ ve cem'iyet-i melâikeden ötürü ilhâmla amel ederler. Ve ne kadar gaflet üzerine olsalar yine hatâlarından sevâbları çoktur eller garaz ve niyetleri hayra ve hıdmet-i ibâdullah ise. Ve illâ mel'abe-i leytân olurlar, ekser-i mülûk-i Benî Ümeyye ve emsâli gibi.

Ve Hakk Teâlâ sultâna hayır murâd etse hayırlı vezîr verir. Tâ ki onun hüsn-i tedbîri ile kıvâm-ı âlem hâsıl olur. Her murâd etse dahî ona göredir. Ve hayır sûret- [92a] i rızâsî ve her sûret-i gazabîdir. Ve sultâna lâzımdır ki eyâlât için aslah vükelâyî ihtiyâr eyleye. Tâ ki hayâtından masûn ola. Bu fakîr Hakkı Dimeşki'nî-âm'a kudûm ettişimde bîn yüz yirmi dokuz senesi idi. Bir gece âlem-i misâlde gördüm ki bir kimse bir dâire ortasında oturup tevâbi'yle taâm yerler. Ve ol dâirenin çevresinde asker-i sultândan bir âlây durup muhâfaza ederler. Ne haldir dedikte cevap verdiler ki: "Bu dâireye vâ'dî'l-mekr derler. Ve bu ortada oturan kimse ki ââm'ın ba'zı ümûruna mutasarrıftır. Ziyâde mekkâr ve leytândır. Pes, bu dâireyi muhâfaza ederiz. Tâ ki bir derd-mend gelip bu mekkârın dâmına bend olmaya." dediler. Ve ol asker fi'l-hakîka cünûd-i ervâh idi. Ve ol mekkâr bu fakîrin ma'lûmu bir zındıktır. Velakin bu mahalde ismi tasrîh olunmaz. Eşer vâlî-i ââm onu bilseydi belki katl ederdi. Velakin bu âlem-i ibtilâdır ki bunda leytânû'l-ins ve'l-cinn mü'minler üzerine havâledir. **TE** : **TEV** **\$** **8** **d** **TE** **\$** **12** **H** **4R&H** [Herlerinden Allah'a sığınıyor ve O'ndan tuzaklarını boğazlarına döndürmesini istiyorum.] Ve yine ol eyyâmda ehl-i ââm'dan bir müteayyin kimseyi gördüm. Beni gördükte idbâr eyledi. Bildim ki yüzü kıbleden munhariftir. Onun dahî ismini bu mevzu'da zikr etmek

olmaz. Zîrâ, keff-i setrle fezâhat zuhûr eder. Ve erbâb-ı hevâ meyânında nâire-i hased ve adâvet alevlenip hevâ-gîr olur.

Nazm:

Aceb mekr-i ilâhîdir cihanda
Ki insana müvekkeldir eyâtûn
Kimi anber satar za'mınca kendin
Velî tartulsa tutmaz kıymet-i tûn

Ve vezîr-i a'zam Vekîl ismine mazhardır ki lerefî leref-i sultâna karîbtir. Ahvâl-i mufassalası vardır ki bu tuhfeye sılmâz. Ve Rûm ve Anâdolu emîri'l-ümerâsî Kaviyy ve Metîn isimlerin mazharı olup sultâna cenâhayn olmuşturlardır. Ve müftî Alîm ismine mazhardır. Ve lleyhu's-sultân dahî bu isme mazhardır. [92b]

Velakin müftî sûret-i isme hâdındır ki fetvâ ile mukayyettir. Vakâ'i ve havâdisce cevap ise sûret-i lerr'dir. Ve lleyh hakikat-i isme hâdimdir ki takvâ ile mukayyettir. Ya'nî ism-i mezkûrdan sultânın bâtına mutaallakı olan hâline hidmet eder. Zîrâ, ilm-i lerrât sadrın ve ilm-i hakikat kalbin hâlidir. Ve eserde gelir: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ [Kalbine damı].⁴¹⁵ Ya'nî kalb-i insan müftûdîr ki cevâb-ı hâdiseyi ve effer zâhir ve effer bâtın müftî-i hakîkiden istifâde eder. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿وَمَا يَكْفُرُ بِهِ إِلَّا الْأَعْمَىٰ﴾ (Nisa, 4/127) [De ki: Onlar hakkındaki fetvayı size Allah veriyor.]. Ve hadîste gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ﴾ [Seni üphelendirenleri bırak, üphelendirmeyenlere yönel.].⁴¹⁶ Ya'nî maznûn ve mekkûkû müteyakkin ve muhakkika terk etmelidir. Efferçi ehl-i zâhir ve erbâb-ı fetvâ demişlerdir ki: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ﴾ [Yakîn üppe ile zâil olmaz. Takva fetvânın üzerindedir.]. Ve bu a'sârda lleyhu's-sultân yoktur, olan dahî hoca nâminadır. Velakin bî-rûh beden olmadıgı gibi bi-lâ-lleyh dahî sultân olmaz. Ve sultân rûh olsa da lleyh rûhu'r-rûhtur. Ve Cüneyd-i Baîdâdî'den⁴¹⁷

⁴¹⁵ Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, I, 136 (345)

⁴¹⁶ Aclûnî, *Ke fu'l-hafâ*, I, 489 (1307)

⁴¹⁷ Ebu'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavarîrî el-Baîdâdî (ö.297/909): İlk devir sûfîlerinin önde gelenlerindendir. Baîdat'ta doğup orada yaşamış, küçük yaşta tahsile başlamış, Ebû Ali el-Hasan b. Arefe baîta olmak üzere bazı âlimlerden hadis dinlemiş, dayısı Serî es-Sakatî gibi sûfîlerin sohbetinde bulunmuştur. Tasavvufun yanında lerr'i ilimlere vakıf olduğundan dolayı "Tâvûsu'l-ulemâ" ve "Seyyidü't-tâife" gibi ünvanlarla anılmıştır. Sûfî tabakat kitaplarından önemli

ve Ebû Yezîd Bestâmî'den -kaddesallahu sırrahuma- vârid olmuştur ki: ﴿ 10 ﴿ 12 8 D6* M6`# ă6* [İeyhi olmayanın İeyhi İeytandır.]⁴¹⁸ Ve ba'zı elfâzda İeyh yerine üstâz dahî dümmüştür. İkisi dahî maâlde birdir. Maksûd irâada kâdir olan İeyhdir, yoksa ehl-i sûret deîil.

Nazm:

*Sûreti ko ey gönül ma'nâyı gör
Katreyi terk eyleyip deryâyı gör
Zât-ı Bârî kandedir dersen e er
Her arada onu var ârâyı gör
Suda bakma aksine herkes O'nun
Gökte hur îd-i cihân-arayı gör
Âlem-i gayb ve ehâdet bir de il
Ko burayı ey gönül orayı gör
Hârdır bu âlem-i sûret hemân
Ba -ı ma'nîde gel ra'nâyı gör
Hırka-i tecrîde gir Hakkı yürü
Halkı ko Mevlâ-yı bî-hemtâyı gör*

Ve sadreyn zikr olunan iki emîru'l-ümerâ' mukâbelesindedir. Onun için [93a] müsennâdır. Ve bunlar kâzî ve hâkim isimlerine mazharlardır. Nitekim Kur'ân'da gelir: ﴿ ﴿ ﴿ 7 ﴿ 8 (Yunus, 10/93) [Üphe yok ki, Rabbin aralarında hüküm verecektir.], ﴿ ﴿ 10: 1 (Bakara, 2/113) [Allah, aralarında hüküm verecektir.]. Bunlar dahî ism-i sultânın fûrûundandır. Ve meâîyih-i tarîkat buyurmuşlardır ki: “İrâad-ı selâtın ism-i hâkimi telkîn iledir.” Ya'nî hâkim-i mutlak Allah Teâlâ'dır. Ve pâdiâh ve sâir ve vükelâ bu isme meîgûl olsalar hakkla ve adlle hükme muvâfık olurlar. Ve Hatmü'l-Evliyâ buyurmuşlardır ki: “Maîrib'te bir ümmî muhtesib var idi ki bütün gün İehri devr eder ve akâm oldukta vâki' olan hükümâtını ulemâyâ arz ederdi. Ve cümlesi İer'a mutâbık çıkardı. Zîrâ, niyeti hâlis ve hâkim-i hakîkîye intisâbı kavî idi.

bir yer tutan Cüneyd'e bütün tarîkat mensubları büyük bir veli nazarıyla bakmışlardır. Cüneyd-i Bağdadî 297/909 yılında vefat etmiştir. Bkz. Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bağdadî”, **D A**, VIII

⁴¹⁸ Bu söz için bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, **Ku eyrî Risâlesi**, s. 483

Bir elinle hâfız-ı Kur'ân-ı zî- ânsın yürü
Bakma mâl u mülke tâc u tahta ra bet eyleme
Çünkü bugün dâd-ı Hak'tan ehl-i irfânsın yürü
Düldül-i himmet süvâr ol Hakkıyâ gir merd isen
Kim hakikat âzim dergâh-ı rahmânsın yürü

Ve bu makâma müteallik ba'zı tefâsîl dahî vardır ki ism-i ahîrde gelir, inâallahu teâlâ. Ederçi ki ilme nihâyet yok ve belki bir katrenin tafsîli deryâdan çoktur. Ve Kur'ân'da gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْذُرُوا كِتَابَ اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَ عَلَيْكُمْ غَمًّا مِنْ بَيْنِهِمْ يَتَذَكَّرُ فِيهِ الْبَشَرُ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾ (Kehf, 18/109) [De ki: “Eder Rabbimin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce, deniz muhakkak tükenecekti, bir mislini daha yardımcı getirsek bile.”]. Ve yine tenzilde gelir: ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَائِمُ بِالْقَلَمِ وَالَّذِي يَدْعُو إِلَى الْغِيَاثِ﴾ (Lokman, 31/27) [Eder yeryüzündeki aşılar hep kalem olsa, deniz de arkasından yedi deniz daha kendisine destek olduğu halde mürekkep olsa, yine de Allah'ın kelimeleri yazmakla tükenmez.]. Ve kelimâtullahtan murâd ma'lûmât ve maktûrât-ı ilahiyyedir. Zîrâ, ederçi ecsâm-ı mütenâhiyedir.

Velakinnellaha teâlâ ilâ mâ-yetenâhî halk etmele kâdirdir ve mâ lâ-yetenâhî olan eyyâyı ilm-i gayr-ı mütenâhîsî muhîddir. Nitekim dünyâda kelimâtullah ki kütüb-i ilahiyyedir. Gerçi bi-hasbî'l-aded yüzdörttür. Velakin esrârını tahrîr etmekten ârifler âcizlerdir. Ve kezâlik kelimât-ı câmia'-i esmâ ve kelimât-ı tâmmе-i müsemmeyât. Zîrâ, esmâ dahî doksan dokuz veyahud bindir. Velakin kanî kalem-i cevâd ve hâme-i rehvar ki meyâdin-i esrârı kat' ve bu edâ-i hakâiki tayy eyleye. Ve müsemmeyât ki ervâh-ı külliyyedir. Onların esrârı dahî dâire-i ihâdadan bîründür. Hattâ demişlerdir ki insan-ı kâmil cennete duhûl ettiği zamânda kendi hasb ve isti'dâdı ile duhûl etmek lâzım gelse yalnız biri sekiz cennete sığmaz, ya sâirlerin [94a] hâlî nice ola ve nereye gencâyı bulalar. Pes, bunların vüs'atları âlem-i ma'nîdedir. Ederçi arz-ı cennet dahî arz-ı dünyâya göre vüs'atta akl ve fikirden hâriçtir, zîrâ, âlem-i melekûtendir. Ve âlem-i mülk âlem-i melekût yanında bir sahrâ-yı vâsi'a ortasında kurulmuş küçük hayme denli bile değildir. Ve dünyâda halkın ahkâmı ve

ahvâli yüzünden inhirâfı muzâyaka-i ilm ve cehâlâtandır. Eder perde-i cehl mürtefi‘ olup rûy-ı ilm-i sahîh kendini gösterse hiçbir sâlik amel yolundan kalmazdı.

Nazm:

*İlm-i Hakk’a kıl nazar ko ilmini irfânını
em‘a-i ilm-i ilahîden uyar var cânını
Yu vücûdun kâresini tâ ki yüzün ak ola
Dü fenâ deryasına alsın senin her yânını
Dil bo almazsa sivâdan feyz-i Hakk’tan dolmaya
Cânı bezl eyle bu yolda bulasın cânânını
Geldi geçti demlerin hiç almadın Hakk’tan nefes
Erdi gün vakt-i gurûba bilmedin devrânını
Hakkıyâ Hakk’tan meded-hâh ol ki katresin bahr ola
Lü’lû-i irfânla pür eyleye ummânını
Vallahü Teâlâ alâ külli ey’in kadîr*

L M L D A _ N A
L M D BB L M A L

Bu iki ism-i celîlin dahî bir mevzi‘de irâd olunduğu birbirlerine ittisâli olduğu içindir. Tedbîr bir nesnenin âkibetine nazar etmektir. Tedebbür dahî böyledir. Ve tedebbür tefekküre karîbtir. Velakin tedebbür ile tefekkürün meyânında fark budur ki tefekkür diliyle, nazar tarîkiyle olan tasarruf-ı kalbtir. Ve buradandır ki müdebber derler, bâ-i muvahhidenin fethiyle. Zîrâ, mevttten sonra olan muharrerdir. Ya‘nî abdine **6=L #L2R** [Öldüğünde hürsün.] dese itk ve tahrîri mevtime muallak olmu olur. Ve Kur‘ân‘da gelir: **~ G3 ; 12 \$21 \$41** (Secde, 32/5) [O, gökten yere, (yukarıdan aşağıya) ipleri düzenler.]. Ulemâ dediler ki Hakk Teâlâ‘ya göre tedbîr, takdîr ve tehyie esbâb-ı âlemdir. [94b]

Ve üç aded mertebe-i ilahiyye vardır ki birine mertebe-i ahadiyyet ve birine mertebe-i vâhidiyyet ve birine mertebe-i cem‘ ey el-cem‘ beyne‘l-mertebeteyn

Buradandır ki pâdiâh vezîr ve vezîr dahî kethudâ ittihâz edip üç aded olurlar. Ve vezîr gerçi Müdebbir ismine mazhardır. Velakin ol tedbîrin tafsîlî kethudâ yüzünden zuhûr eder. Zîrâ, bi'l-fi'l tafsîle mübâllir olan odur. Ve löl mahalde ki bir reîs ve bir kethudâ vardır, orada kethudâ vezîr yerinedir. Onun için ümûr-i hafîyye onunla müâverre olunur. Ve mübâlleret-i ümûr-i cüz'îyye ona tefvîz kılınır. Bu sebepten pâdiâhân ve rüesâ ümûr-i külliyyeden mâ-adâsına tasaddî etmezler, zîrâ, mertebelerine muhâliftir. Ve bu ma'nânın mertebe-i âfâkta bir nazîri [95a] dahî budur ki emr-i ilahî arûtan kürsîye ve kürsîden dahî semâ-i dünyâyâ nüzûl eder. Nitekim Kur'ân'ı zî-ân leyle-i Kadir'de cümleten vâhideten felek-i kamerde beyti'l-'izze itlâk olunan mahalle inzâl olundukta oradan yirmi üç senede kalb-i Rasûlüllah üzerine tenzîl olundu. Nitekim Kur'ân'da gelir: **اَنزَلْنَاهُ فِى الْقُرْآنِ مُبَارَكًا مُنْذُرًا** (Uara, 26/193-194) [(Resulüm!) Onu senin kalbine Rûhu'l-emin (Cebrail) indirdi.]. Ve tafsîlî bilmeyip ta'n eden mürriklere cevap verip buyurdu ki: **وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا** (Furkan, 25/32) [Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk.]. Ya'nî Kur'ân'ın necmen necmen nüzûlî kalbte tesbît içindir. Nitekim hıfz-ı Kur'ân'ı küûû eden âz âz hıfz

eder. Ve tekrâr etmekle zihninde tesbît ve tersih eyler. Ve tertilde bir fâyide dahî tahfiftir. Zîrâ, teklîf-i ilahî cümleten vâhideten olsa halka ameli sakîl olur. Zîrâ tab‘-i bellerî def‘î olan nesneye tahammül etmez, belki tedrîçle ahz eder.

Nazar eyle semâdan bârân nüzûl eylese sehâb onu garbele eder. Ve melâike yediyle katre katre nüzûl eyler. Eder def‘î olsa ifsâd-ı fi‘l-arz hâsıl olur. Onun için Hakk Teâlâ vakt-i gazapta seyl-i ‘azîm irsâl eder ve hars ve en‘âm ve emsâlini ihlâk eyler ve hâneleri harâp kılar. Ve erbâb-ı feyze dahî feyz-i ilahî ibtidâ evâil-i matar gibi gelir. Zîrâ, def‘î nâzil olsa tahammül edemeyip meczûb olur. Bu sebeptendir ki ÷ehirlerde ve sokaklarda ba‘zı mecâzîb devr ederler ve ilâç kabul etmezler. Zîrâ, mücâhedeleri sebk etmemi÷ ve feyz-i ilâhî ile âz âz evvelden müste‘nis olmami÷ iken def‘î ba‘zı mükâlefât hâsıl olacak sürûrundan lâd-merg olan gibi. Ol dahî galebe-i hâlden meczûb ne kendi nefesine ve ne hûd-gayra fâyidesi olmaz. Onun için iktidâyâ sâlih de÷illerdir. Ederçi ki avâmm-ı nâs makâsıd-ı dünyeviyye husûl için ra÷bet ederler. El-hâsıl ar÷ mazhar-ı ism-i Allahi‘r-Rahman ve kürsî mazhar-ı ism-i Allahi‘r-Rahîm ve semâ-i dünyâ mazhar-ı ism-i Allahi‘l-Müdebbir’dir. [95b]

Ve mertebe-i enfüste nazîri sırr ve rûh ve kalbtir. Ya‘nî bir feyz-i ilahî ibtidâ mertebe-i sırdan mertebe-i rûha ve rûhdan dahî mertebe-i kalbe gelir. Pes, kalb ol feyzin mahall-i tedbîr ve tafsîlidir ki oradan esârî kuvâyî ve kuvâden dahî a‘zâyî sârî ve münte÷ir olur. Zîrâ, **uif\$0X%12 ~ }** (Arzın cömertlik kâsesinden bir payı vardır.) fehvâsı üzere heykel-i insandan hiçbir cüz-i zâhir ve bâtın yoktur ki latîfe-i insâniyeden müstefîd olmayalar. Ol ma‘nâdan ki sırr-ı ilahînin latîfe-i insâniyyeye ve onun dahî bâtına ve bâtının dahî zâhire ittisâli vardır. Bu cihetten erbâb-ı hakikat **÷ \$K%V ÷ # 2** dediler. Velakin her taayyûnün hakikatini mertebesine göre i‘tibâr ettiler. Nitekim zâhirde kethüdâ vezîr ve vezîr dahî pâdi÷âh olmaz, velakin hükümde birdir. Zîrâ, birinde taayyûn vardır ki pâdi÷âhdır ve birinde taksîm vardır ki vezîrdir ve birinde tedbîr vardır ki kethudâdır. Ve bu üç ma‘nâ aslında yekpâredir. ÷ecerenin nevât ve beden ve fûrû‘u yekpâre oldu÷u gibi. Ve bu takrîrden tedbîrin ma‘nâsı bir ho÷ lâyh oldu. Zîrâ, tedbîr bir nesnenin âkibetine nazar olacak âkibet-i emr, meselâ felek-i kamerde zuhûra geldi ve keزالik kalbde vücûd buldu. Ve keزالik kethüdâ yerinden münte÷ir oldu. Ve ar÷-ı a‘lâyı Allah Teâlâ ÷uûn-i arziyyenin zuhûruna âlet-i

3 ﴿12﴾ ﴿٥٤﴾ (Mâide, 5/54) [Bu, Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir.]. Allah Teâlâ ibâddan ubûdiyyet ister yoksa rubûbiyyet istemez. Zîrâ rubûbiyyet kendi sıfatıdır. Hârik-i âdâtta ise halkı teshîr ve onlara rubûbiyyet sûreti vardır. Onun için kümmeli evliyâ ol bâbı bi'l-küllîye mesdûd etmişler ve terk-i tasarruf edip hacz ve zillet yoluna gitmişlerdir. Hattâ İeyh Abdülkâdiri'l-Ceylânî'nin kuddise sırruh ol bâbta yed-i tûlâsı var idi. İntikâline karîb ondan rucû' eyledi. Ve rûy-i aczî hân-ı fenâyâ kovdu. Ve çok aıladı. Hatmü'l-evliyâ'nın kemâl hâlini gören ol ma'nâyâ gûle-i basîret ile iltifât etmedi. Ve mekr ve istidrâctır deyû eller gittili yola gitmedi. Ve kendi yüzünden zan olunan umûr-i hârikanın cümlesi tasarruf-i Hakk idi. Ve makâm-ı ma'rifette kadem-i sıddîk üzerine idi. Sıddîktan ise ma'rifetten gayrı eser belirmedi.

Nazm:

***Gel gönül gel âlem-i kudrette seyrân edelim
Gönlümüz hikmet yüzünden ayn-ı Lokmân edelim
Her tasarruf Hakk'ın iken bu tasavvurlarıdır
Zikr-i Hakk kâfî de il mi gayrı nisyân edelim
Yârla hiç yâr olur mu eyleyen gayra nazar
Var iken Yûsuf nice bir seyr-i Ken'ân edelim
Ten cemâl-i rûha ve rûh oldu sırra âyine
Çe m-i sırrında nazargâhını rahmân edelim
Hakkıyâ imdengerî me hûdun olup vech-i Hakk
Görmeyip hergiz hicâbî seyri her ân edelim
Hakk'a bak kov gayrı çekme zahmeti***

[97b]

Ve insan rû'yâda üstâz-ı güzelleşsin veya gayriyi görüp matlûbu olan mâddenin tarîkine irtîdâ ve ihtidâ tasarruf-ı ervâhtan olduğu ma'lûm-i ehl-i Hudâ'dır. Nitekim ba'zılar menâmda çeşm-i hayâle me'hûd oldukta: ﴿w# E&-VC ﴾ \ ﴿b﴾ t, ﴿ [Size göre en fazîletli amel hangisidir.] deyû suâl ettikte: ﴿2b\$F﴾ ﴿ É\$﴾ [Rızâ ve emeli kısa tutmak.] deyû cevâp verdi.

Nazm:

Âhir oldu ömr ve eri ti kafâdan âh ecel
Kalbten hergiz kesilmez ri te-i tûl-i emel
Gaybtan her demde hâzır-ı ba derler tût kulâk
Var mı bu yolda sana zâd olma a ilim ve amel

Ve mervîdir ki sülehâdan birinin kerîmesi mat'ûneten vefât ettikte pederî onu vâkıasında görüp ahvâl-i âhiretten suâl ettikte cevap verdi ki: "Emr-i 'azîm üzerine kudûm ettik. Gerçi her hâle vâkıf olup ilmimiz erdi. Velakin çi fâyide ki amelden mahrûmuz. Vallahi bir tesbîha veya tesbîhattân ve bir rek'at veya rek'attân sahîfe-i amelimde müsbet olmak dünya ve mâ-fîhâdan bana hayırlıdır." deyû âh-ı tahassür çekti. Ve lâle gibi derûn-i tâze dâî açtı. Ve bir kimseye dahî hâbta suâl olunup hâlin nicedir denildikte: "Çok zahmet çektim, hele âhir halâs oldum." dedi. Tekrâr suâl olunup: **¶w#¶ E&¶-VC ¶ \ ¶¶b¶ ¶,¶** [Hangi ameli en faziletli buldunuz.] denildikte **¶¶06`+¶12¶3'0<¶** [Allah korkusundan a¶lamak.] dedi.

Nazm:

Ey gözüm gel a lamaktan câmını hûn-âb kıl
Belki mercânın bu deryâ içre hûn-i nâb kıl
öyle vîrân eyle seylâb-ı elemde kendini
Ey gönül aç Hakk'a do ru her yanın bir bâb kıl
Cümle eczâ-i vücûdundan dökülsün ya lar
Kim arak-rîz olmada çün sîne-i dolâp kıl
Heybet-i Hakk'tan zemîn u âsumân eyler bunâ
ki gözüm sende iki gözünü mîzâb kıl
Âhir oldu Hakkıyâ ömrün yeter insâfa gel
Halktan i'râz edip Hakkı sana mihrâb kıl

[98a]

Bi-hamdillahi Teâlâ Tuhfe-i Recebiyye âhir ve atlas-ı harç gibi ziyâde fâhir oldu. Zîrâ âsâr-ı hikem ve hakâiki hâvî ve esrâr-ı âfâk ve enfüsü muhtevî olup nice rumûz ve îlârât serd ve ðehr-i Receb gibî hey'etinde ferd oldu. Her kimin ki çeşm-i basîretî rûlen ola hafâyâsına muttali' olur. Ve ðûnun ki gülûnen-i hakîkati küll-i seyr-i âb-ı feyizle ðendir, gül-geçtinden ziyâde safâ bulur.

Bu cihân ma'mûr olurdu (??.)⁴²²

çorabına secâ edesiniz anca dünya düzele

Veriniz mansıbı âhâ kande ki var hızla

bilmem ne cevab verirsüz Hudâ-yı lem-yezele

İn bu bin ikiyüz üç senesinde mâh-ı receb-i ılerîfin on ikinci günü yevm-i sâlı ıevketlû pâdiâhımız Sultân Selîm Efendimiz tahta cülûs eyledi. Bâri Hudâ Celle ıânuh kılıcını keskin, ömrünü uzûn, dülmânını kahr eyleye. Amîn bi-hurmet-i eırefü'l-mürselîn.

Ve dünyaya telrîfini yetmi üç tarihinde yirmi sekizinci pâdiılah olup Haliku'l-mübîn (??.)⁴²³ ömrünü uzun ve dülmânını kahr eyleye amîn.

⁴²² Metin silik olduıundan okunamadı.

⁴²³ Metin silik olduıundan okunamadı.

ON

Sûfîler ilâhî isimleri âlemin var oluşunun sebebi olarak görürler. Âlemdeki varlıkların vücudunun zuhûra gelişi isimlerle olmaktadır. Âlemdeki bütün varlıklar Allah'ın isimlerinin mazharıdır. Her bir varlıkta Allah'ın bir ya da birkaç isminin tecellîsi vardır. İsmi menleî sıfat ve sıfatın menleî zâttır. Bu isimler bir yönüyle müsemâyâ, diğler bir yönüyle de “hakîkât”e delâlet ederler. Bu sebepten isimler aslına bakılacak olursa birer nisbet ve izâfetten ibârettirler ve bir asla rucû ederler. Mümkün varlıkların asıllarını ihdâs eden de bu nisbetlerdir. Yânî, mümkün varlıkların asılları bir veya bir çok esmâ-i ilâhiyyenin tasarrufu altında olarak bu ilâhî isimlerle sıfatlanmıllardır.

Tuhfe-i Recebiyye, İsmâil Hakkı Bursevî'nin 1717 yılında gittiği ve üç yıl kaldığı İam'da ikâmeti sırasında yazdığı eserlerinden biridir. Buradaki ikâmeti sırasında yakın ilgi gösteren İam vâlisi Receb Paşa'nın onun ilminden istifâde etmeye ve bâzı eserlerini mütâlâya râbet göstermesi üzerine eserine ***Tuhfe-i Recebiyye*** adını vererek ona nisbet etmiş ve eseri kendisine hediye etmiştir.

Tuhfe-i Recebiyye'de esmâ-i hüsnâdan on iki isim eserin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Bursevî; Hayy, Alîm, Kadîr, Mürîd, Evvel-Âhir, Zâhir-Bâtın, Müdebbir-Mufassıl isimlerini ârifâne bir şekilde vahdet-i vücud anlayışını çerçevesinde İerh etmektedir. Eserin giriş kısmında Bursevî'nin önceden böyle bir eser yazmayı tasarladığını düündüren ifadeler yer almaktadır. Burada, daha önceden esmâ ile ilgili yeni bir tarzda ve üslupta bir eser planladığını, ancak gaybî bir vâridle mezkûr esmâyı İerh ettiğini ifade ederek, eserin esâsının hakîkî ilimler ve zevkî melekeler olduğunu söylemektedir. Eserden istifadenin umumî olması için Türkçe sade bir dil kullandığını belirtmektedir. Onun, Hayy, Alîm, Mürîd ve Kadîr isimlerinin evtâd-ı erbaayı meydana getirdiğini belirtmesi isimleri belirli bir sıra dahilinde İerh ettiğini ve birbirleriyle olan alakalarını göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

Bursevî isimleri  erh etmeye ba larken onların kelime manaları üzerinde durmadan ifade ettikleri m n lara yönelmektedir. Z h r  m n lara işaret etmekle birlikte daha çok isimlerin b t n  y n  üzerinde durmakta ve isimleri z hir-b t n ilişkisi bakımından de erlendirmektedir. Hakk'ın s hip olduğu isimler ile mahl katın sahip olduğu isimler arasında karşılaştırmalar yaparak isimlerin hak k  m n larını zikretmektedir. Konu ile ilgili  yet ve hadisleri de yeri geldikçe delil olarak göstermenin yanı sıra tanınm  s filerin sözlerinden ve menkıbelerinden örnekler de vermektedir.

 simleri açıklarken birbirleriyle olan ilişkisine de değinen Bursev , bununla birlikte burada her bir ismin kendine has olan manasını vurgulamaktadır. Hayy isminin  lem ile olan irtibatına değinirken bu ismin canlı cansız b t n varlıklarda geçerli olduğuna işaret etmekte, Allah'ın hay isminin varlıklardaki tecell sinin hak katine ancak tam bir keşfe sahip olanların idrak edeceğini belirtmektedir. Bu bize, Bursev 'nin isimlerin hak katine ancak s filerin varabileceği düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Bursev , Cen b-ı Hakk'ın Hayy ismiyle hayat buldukları için mevc d tta  l m n olmad  n  söylemekte, dünyadaki  l m n mutlak delil mec z  olduğunu ifade etmektedir.

Bursev  hemen hemen açıkladı her isimde bu isimlerin şehirlerle ve mekanlarla olan irtibatına değinmiş, il h  isimlerin mekanlardaki tez h rlerindeki anlamlarına işaret etmiştir.  simlerin varlıklardaki tecell lerini, onlardaki açılımlarını yine onlara has zuh r edişlerini de belirtmiştir.  simlerin insan, eşya ve k inattaki varlık silsileleri içerisinde kazandığı anlamlar ile insanların sahip olduğu p yelerin isimlerle ve birbiriyle olan ilişkisi bakımından da ele almı, varlıklardaki yansımalarına temas etmiştir.

Taşıdıkları m n lar gereği kel m  açıdan de erlendird   isimler de vardır. Mürid ismini açıklarken kulların iradesiyle Allah'ın dilemesinin hangi m n lara geldiğini yine tasavvuf  bir bak ı açısıyla vermekte, bu noktada m r din iradesinin hangi anlama geldiğini de beyan etmektedir. Bu ba lamda Kad r ismi de öne çıkmaktadır.

Bursevî, kulun bu isimlerden istifâde edebilmesi için yapması gerekenleri de belirtmektedir. İsimlerin seyr ü sülûkte sâlik'in sahip olduğu makamlarda neye tekâbül ettiğini, salikin ulaştığı menzillerde hangi isimlerin hakikatine vasıl olduğunu beyan etmesi isimlerin âmelî noktadaki karlılığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Ona göre seyr ü sülûkünü tamamlamış olan sâlik bir daha eski sıfatına dönmez. Ârif-i billah olan bir daha câhil olmaz.

Bursevî, sıfat ve esmâyı külliyyat itibariyle saymanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. Zât'ta ve sıfatta olan tecellîlerin birbirinden farklı olduğunu, Zât'taki tecellîyi idrâkin mümkün olmadığını belirtmektedir. Zaten biz de Hakk'ın var olduğuna ve mesela "Hayy" olduğuna O'nun kesîf mertebesi olan şu zâhir ve dolayısıyla varlığın alâmeti olan âleme bakarak O'nun varlığına hükmederiz, demektedir.

Bursevî'ye göre esmâ ve sıfatın Hakk'ın üzerine tahakkümü yoktur. Cenâb-ı Hakk âlemi yaratmayı murad etmiş, isim ve sıfatların varlık kokusuyla faydalanmalarını dilemiş ve onları ma'dumdan varlık alemine getirmiştir. Bursevî'ye göre mutlak yokluk diye bir şey yoktur. Bütün varlıklar mutlak Hayy olan Cenâb-ı Hakk'ın bu isminin gereği olarak vardır. O'nun yoktan var etmesi varlıkların a'yân-ı sâbitelerini zuhûra getirmesidir. Hayat ve uluhiyet hüviyyete âit sıfatlardır. Zâtî hüviyetin ve ilâhî taayyünün evvel ve âhiri kelâmdır. Kevnî taayyünün evveli Hz. Muhammed âhiri ise insandır.

Allah, Rahman, Rab, Hay ve Kayyum isimlerinin esmâ-i câmia olduklarını söyleyen Bursevî ilâhî mertebeleri üç kısma ayırmaktadır: Mertebe-i ahadiyyet, mertebe-i vâhidiyyet ve mertebe-i cem. Mertebe-i ahadiyyet ilâhî emirlerin vürûdu mertebesidir. Mertebe-i vâhidiyyet emirlerin taksim olduğu mertebedir. Mertebe-i cem ise tedbir mertebesidir. Ahadiyyet ve vâhidiyyet mertebelerinde esmâ ve sıfat birdir, aralarında gayriyet yoktur diyen Bursevî'nin isimleri vücud mertebelerine göre değerlendirdiğini görmekteyiz.

Bursevî, alîm ismini derh ederken bu ismin ahadiyyet-i zâtî ve ahadiyyet-i sıfâtîyi kuşattığını belirtmekte, bütün mevcûdâtın Hakk'ın ilminde bir a'yân-ı

sâbitesinin olduğunu söylemektedir. İnsanın sahip olduğu ilmi kesbî ve keffî olarak ikiye ayırdıktan sonra keffî ilmin de Zât'ın nûrunun zûhuruna göre olduğunu ifade etmektedir.

İsm-i a'zam konusuna da değinen Bursevî, her ne kadar Hayy ve Kayyum isimlerinin ism-i a'zam olduklarını ifade etse de burada farklı bir açılım sağlayarak ism-i a'zaman sâlikin makâmına göre değiğtiğini, seyr ü sülûkünü tamamlamığ bir mürid için bütün isimlerin ism-i a'zam olduğunu söylemektedir.

Netice olarak, İsmâil Hakkı Bursevî'nin **Tuhfe-i Recebiyye**'de vahdet-i vücud anlayığını özlü bir şekilde ele aldığını, derh ettiği on iki esmâyı da bu düüñce çerçevesinde izah ettiğini söyleyebiliriz.

AYNA A

Abdullah b. Mübârek, **ez-Zühd ve yelîhi'r-rekâik**, Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, Beyrût ts.
Abdülbâkî, Muhammed Fuat, **el-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfaz'il-Kur'âni'l-Kerim**,
Dârü'l-hadîs, Kâhire 1408/1988

Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed (ö. 1162/1749): **Ke fû'l-hafa ve müzilü'l-ilbas amma
i tehere mine'l-ehadis ala elsineti'n-nas**, I-II, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle,
1416/1996

Ahmed b. Hanbel el-İeybânî, **el-Müsned**, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Kahire ts.

Akgündüz, Ahmet, “Ebüssuûd”, **D A**, X

Algül, Hüseyin – Azamat, Nihat, “Emir Sultan”, **D A**, XI

Ali el-Muttakî, **Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl**, Müessesetü'r-Risâle,
Beyrût, 1989

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed, **Mirkâtü'l-mefâtih erhu
mi kati'l-mesabih** I-X, Darü'l-Fikr, Beyrut 1412/1992

Alper, Ömer Mahir, “İbn Sinâ”, **D A**, XX

Ankaravî, Rusûhüddîn İsmâîl b. Ahmed, **Minhâcu'l-Fukarâ**, (haz. Saadettin Ekinci)
İnsan Yay., İstanbul 1996

Apaydın, H. Yunus, “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”, **D A**, XIX

Aruçi, Muhammed, “**Abdülkâhir el-Ba dâdî ve el-Esmâ ve's-Sıfat Adlı Eseri**”,
MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994

Akkar, Mustafa, **Niyazî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayı ı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara
1988

Ateş, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdadî”, **D A**, VIII

Azamat, Nihat, “Hacı Bayrâm-ı Veli”, **D A**, XIV

Bağdatlı İsmâîl Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn**, I-
II, haz. M. Kemal İnal-Avni Aktuç, İstanbul 1955

- Bereke, Abdülfettâh Abdullah, “Hakîm et-Tirmizî”, **D A**, XV
- Besyuni, Ebu Hacer Muhammed es-Said Zaglul, I-XI, **Mevsuatu etrafi'l-hadisi'n-nebeviyyi' - erif**, Darü'l-Fikr, Beyrut 1989
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, **Delâilu'n-Nübüvve**,
_____ **el-Esmâ ve's-sıfât**, I-II, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984
_____ **Sünenü'l-Kübrâ**, I-X, Mektebetü Dârü'l-Bâz, Mekke 1994
_____ **uabu'l-Îmân**, I-VIII, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1410
- Bilgin, Orhan, “Fahreddin Irâkî”, **D A**, XII
- Bilginer, Sadeddin, **Allah ve insan**, İstanbul 1977
- Bilmen, Ömer Nasuhî, **Tefsir Tarihi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1955
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, **el-Câmiu's-Sahîh**, I-VI, Dârü İbn Kesîr, Beyrût 1407/1987
- Bursalı, Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I-III, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333
- Bursevî, İsmâil Hakkı, **Kitabû'n-Neftice**, haz. Ali Namlı-İmdat Yava, İnsan Yay., İstanbul 1997
- _____ **Rûhu'l-Mesnevî (Mesnevî erhi)**, haz. Dr. İsmâil Güleç, İnsan Yay. İstanbul 2004
- _____ **erh-i Usûl-i A ere (Tasavvufî Hayat içinde)**, haz. Mustafa Kara, II. bsk., Dergah Yay., İstanbul 1996
- _____ **Rûhu'l-Beyân**, I-X, Eser Kitabevi, İstanbul 1970
- _____ **erh-i esmâ-i seb'a**, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637, vr. 60b-71b
- _____ **Tuhfe-i Recebiyye**, Süleymaniye Ktp., Es'ad Ef. nr. 1374 vr. 99
- Camî, Abdurrahman, **Nefehâtü'l-Üns Tercemesi**, trc. Lamiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 1998
- Çağrı, Mustafa, “Gazzâlî”, **D A**, XIII

- Dârekutnî, Ali b. Ömer Ebu'l-Hasan, **Sünen-i Dârekutnî**, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1966
- Deylemî, Ebû Mansûr lehrdâr el-Hemedânî, **Müsnedü'l-firdevs bime'sûri'l-hutab**, I-IV, Beyrut 1986
- Dindar, Bilal, "Bedreddin Simâvî", **D A**, V
- Ebû Davud, Süleyman b. El'as es-Sicistânî, **es-Sünen**, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrût ts.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-Isbehânî, **Hilyetü'l-Evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ**, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût 1405
- el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, **es-Sihah: Tacü'l-luga ve sıhahi'l-arabiyye**, Darü'l-Fikr, Beyrut 1998/1418
- el-Cîlî, Abdulkerim, **nsân-ı Kâmil**, trc. A. Mecdî Tolun, İz Yay.
- el-İsfehânî, Râgıb, **Müfredât-ı elfâzı'l-Kur'ân**, (tahkik: Safvan Adnan Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1997
- el-Münâvî, Abdü'r-Raûf, **Feyzu'l-Kadîr**, I-VI, Mektebü't-ticâreti'l-kübrâ, Mısır 1356
- Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarîkatler**, İfav Yay. İstanbul, 1994
- Erhan Yetik, **smail Ankaravî, Hayatı Eserleri**, İİaret Yay., İstanbul 1992
- eİ-İevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, **Fethü'l-kadîr el-cami' beyne fenni'r-rivâye ve'd-dirâye**, Darü'l-Fikr, Beyrut 1403/1983
- et-Tilmsânî, Afîfüddîn Süleyman, **Esmâu'l-Hüsnâ**, trc. Selahaddin Alpay, İnsan Yay., İstanbul 2002
- Evliyalar Ansiklopedisi**, I-XII, Fazilet nİr., İstanbul 1993
- Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, **Levamiü'l-beyyinat erhu esmaillahi Teala ve's-sıfat** Darü'l-Kitabi'l-Arabi, 1984/1404
- Ferit Devellioİlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2004
- Gazzâlî, **el-Maksadü'l-esnâ fi erhî maânî esmâillahi'l-hüsnâ**, Dâru'l-Maİrık, Beyrut 1971

- Geylânî, Abdülkâdir, **Risâle fî ma'ânî'l-esmâil-hüsnâ**, Süleymaniye ktp., Hkm 272/5
- _____ **Abdülkadir Geylani Divanı: Sufi Kasideleri ve Rumuzlu Makaleler**;
tahkik: Yusuf Zeydan; haz. Mustafa Utku, Sır Yay., Bursa 2005
- Gürer, Dilaver, **Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri**, İnsan Yay., İstanbul 2003
- Güven, Mustafa Salim, **Ebu'l-Hasan âzîlî ve âziliyye**, MÜSBE, Basılmamış
Doktora Tezi, İstanbul 1999
- Hakîm en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1411/1990
- Harman, Ömer Faruk, "Buhtu'n-Nasr", **D A**, VI
- Heysemî, Nûreddin Ali b. Ebî Bekr, **Mecmau'z-Zevâid ve menbeu'l-fevâid**, I-X,
Dâru'l-Fikr, Beyrût 1412
- Hucvûrî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, **Ke fu'l-Mahcûb**, trc. Süleyman Uludağ, Dergah
Yay., İstanbul 1982
- İbn Berrecân, Ebü'l-Hakem Abdüsselam b. Abdirrahman b. Muhammed, **erhu esmaillahi'l-hüsna = arh Asm ' All h al-Husnâ**, edición crítica y estudio realizados por Purificación De La Torre, Madrid 2000
- _____ **erhu esmâillâhi'l-hüsna**, Süleymaniye Ktp. Mehmed Ali Paşa, nr. 426
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Abdürrahim b. el-Huseyn, **el-Mu nî an hamli'l-esfâr fî'l-esfâr fî tahrîci mâfi'l- hyâ, mine'l-ahbâr**, Mısır ts.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâtemî et-Tâî, **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye**, I-IV Beyrut ts., (www.al-waraq.com)
- _____ **Fusûsü'l-hikem**, trc. Nûrî Gençosman, MEB Yay., İstanbul 1992
- _____ **Fusûsü'l-Hikem**, Beyrut 1946
- _____ **Terceme-i erhi esmâü'l-hüsna**, Süleymaniye Ktp. Hacımahmud Ef., nr. 4210

İbn Hacer, **el-Kâfî' - âf fî tahrîci ehâdisi'l-Ke âf**, Beyrut'ta Keâf ile birlikte basılmış, I

_____ **Fethu'l-bârî**, (nâir. Tâhâ Abdurrauf Sa'd), I-XXVI-II, Kahire 1398/1978

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî, **Sahîh-i bn Hibbân**, I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed el-İfrîkî, **Lisânü'l-Arab**, I-XV, Dâru Sâdır, I. bsk., Beyrût ts.

İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, **Telbisu iblis**, Darü'l-Fikr, Dımaşk 1948

İmam-ı Malik, **Muvatta**, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Mısır ts.

İpîrli, Mehmet, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", **D A**, VIII

İzitsu, Toshiko, **bn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar**, Kaknüs Yay.

Kara, Kerim, **Karaba Velî, Hayatı, Fikirleri, Eserleri**; İnsan Yay., İstanbul 2003

Karadeniz, Osman, "İbn Berrecân", **D A**, XIX

Kartal, Abdullah, **Abdülkerim Cîlî, Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi**, İnsan Yay., İstanbul 2003

Kâânî, Abdürrezzâk, **Letâifu'l-a'lâm fî i arâtı ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlü ü)**, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004

_____ **İstîlâhâtü's-Sûfiyye**, İntilâârâtü Bîdâr, Kum 1370/1950

Kâtip Çelebî, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah, **Ke fû'z-Zünûn**, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1992

Kehhâle, Ömer Rızâm, **Mu'cemü'l-müellifîn**, I-III, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut ts.

Keklik, Nihat, **bnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları çin Misdak olarak el-Futûhât el-Mekkiyye**, Kültür Bakanlalıı Yay., Ankara 1990

Kılıç, Mahmut Erol, **Muhyiddin bnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri**, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995 XIII

_____ "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye", **D A**,

- Konevî, Sadreddin, **erhu esmâillahi'l-hüsnâ** (Esmâ-i Hüsnâ erhi, trc. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004
- Konuk, A. Avni, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve erhi**, I-IV İfav Yay. İstanbul 1997
- Kuleyrî, Abdülkerim, **et-Tahbîr fi't-tezkîr**, tahkik: İbrahim Besyûnî, Dârulkütübî'l-Arabîyye, Kahire 1968
- _____ **Ku eyrî Risâlesi**, trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1999
- _____ **erhu esmâillahi'l-hüsnâ**, (nîr. el-Halevânî), Beyrut 1986
- Mecdi Efendi, **Hadâiku' - akâik**, haz. Abdülkadir Özcan, Çallrı Yay., İstanbul 1986, s. 288
- Müstakimzâde, Süleyman Sa'deddîn, **Tarhu'l-ma'nâ fî erhi'l-esmâi'l-hüsnâ**, Süleymaniye Ktp., Es'ad Efendi Bl.: 1426, 13-26 yk.
- Namlı, Ali, **smâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayı ı**, İnsan Yay., İstanbul 2001
- Necmeddün-i Kübra, Tasavvufî Hayat: usûlü aîlere, haz. Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1980
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. İuayb, **es-Sünen**, I-VIII, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Haleb 1406/1986
- Niyâzî-i Mısrî, **erhu'l-esmâü'l-hüsnâ Risâlesi**, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. Bl. 89/4, 43b-48b yk.,
- Râzî, Fahreddin, **erhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ**, Beyrut 1404/1984
- Sahabe'den Günümüze Allah Dostlar (Hilyetü'l-Evliyâ, Sıfâtü's-Safve)**, I-VIII, İule Yay., İstanbul 1995
- Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, **Tabakâtu's-Sûfiyye**, thk. Nureddin İüreybe, 2. bsk., Darü'l-Kitabi'n-Nefis, Haleb 1986
- Süreyyâ, Mehmed, **Sicill-i Osmânî**, c. II, (haz. Ali Aktan-Abdülkâdir Yuvalı-Metin Hülâgü), Sebil Yay., İstanbul 1996

Sütlü, Hasan Emin, “*Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî’nin “el-Menhecü’l-esnâ li- erhi’l-esmâillâhi’l-hüsnâ” Eserinin Tahkik ve De erlendirmesi*”, MÜSBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003

Şahin, Kâmil, “Edebâli”, *D A*, X

Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemu’s-sa îr*, I-II, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1405/1985

_____ *Mu’cemu’l-evsat*, I-X, Dâru’l-Harameyn, Kahire 1415

_____ *Mu’cemü’l-Kebîr*, I-XX, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Musul 1404/1983

Tatçı, Mustafa, “*Niyazî-i Mısırî’nin Tasavvufî Bir Risâlesi: erh-i Esmâ-i snâ A ere*”, Türk Yurdu, c. VIII, Ocak 1988

Tilmsânî, Afifüddin Süleyman Tilmsani, *Esmâü’l-Hüsnâ*, trc. Selahaddin Alpay, İnsan Yay, İstanbul 2002

Tirmizi, Ebû Şâ Muhammed b. Îsâ, *es-Sünen*, I-V, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut ts.

Topaloğlu, Bekir, “Esmâ-i Hüsnâ”, *D A*, XI

_____ “Evvel”, *D A*; XI

_____ “Hay”, *D A*, XVI

_____ “İsm-i A’zam”, *D A*, XXIII

_____ “Kâdir” md., *D A*, XXIV

Tülücü, Süleyman, “Lebîd”, *D A*, XXVII

Uludağ, Süleyman, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *D A*, I

_____ “Bayezid-i Bistâmî”, *D A*, V

_____ “Celâl”, *D A*, VII

_____ “Cemâl”, *D A*, VII

_____ “Hallâc-ı Mansûr”, *D A*, XV

_____ “Hizb”, **D A**, XVIII

Uzun, Mustafa, “Muhammediyye”, **D A**, XXX

Vassaf, Hüseyin, **Sefîne-i Evliyâ**, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Sehâ Neşriyat, İstanbul 1990, I-II

_____ **Sefîne**, c. I-V, s. 328-329, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006

Wensinck, A.J. Mensing, **el-Mu’cemü’l-müfehres li Elfâzi’l-Hadîs’n-Nebevî** (Concordance), J.P. I-VIII, Çağrı Yay. İstanbul 1998

Yavuz, Salih Sabri, “İsferâyînî, Ebû İshak”, **D A**, XXV

Yavuz, Yusuf Nevki, “Fahreddin er-Râzî”, **D A**, XII

Yazıcı, Tahsin, “Ebû Meyden”, **D A**, X

_____ “Hemedânî, Emîr-i Kebîr”, **D A**, XIII

Yıldırım, Suat, **Kur’an’da Ulûhiyet**, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1987

_____ “Alîm” **D A**, II

Yıldız, Sâkib, “Atpazarî Osman Fazlı”, **D A**, IV

Yılmaz, Hasan Kamil, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, **D A**, VI

Yurdagür, Metin, **Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ**, Marifet Yay., İstanbul 1996

Zeylâî, Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed el-Hanefî, **Nasbu’r-Râye li ahâdisi’l-Hidâye**, I-IV, Dârü’l-Hadîs, Mısır 1357